

7

TEORIJA IN PRAKSA LETNIK XXVIII 1991

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA, LET. XXVIII, št. 7, str. 729-932
JULIJ 1991, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Republiškega sekretariata za kulturo in Republiškega sekretariata za raziskovalno dejavnost in tehnologijo

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Adolf Bibič, Darko Bratina, Anuška Ferligoj, Anton Grizold, Vjeran Katunarič, Zinka Kolarič, Miran Komac, Boštjan Kovačič, Marija Kožuh-Novak, Davorin Kračun, Matevž Krivic, Avguštin Malle, Janez Pečar, Ivan Ribnikar, Rudi Rizman, Zdenko Roter, Janez Stanič, Marjan Tavčar, Niko Toš, Danilo Türk, Aleš Vahčić, France Vreg, Milan Zver

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

France Vreg

UREDNIŠKI ODBOR:

Miroslav Glas, Franc Grad, Mitja Hafner-Fink, Ivan Hvala, Ljubica Jelušič, Stane Južnič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Igor Lukšič, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal, Marjan Svetličič, Ivan Svetlik

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Boštjan Markič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

UREDNIŠKI KOLEGIJ:

Ivan Hvala, Stane Južnič, Peter Klinar, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal

SEKRETARKA REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA

za 1. polletje 1991: za študente in dijake 300 din, za druge individualne naročnike 350 din, za delovne organizacije in ustanove 550 din, za tujino 800 din

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 150 din

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa

TISK:

DELO – Tiskarna, Ljubljana, Titova c. 35

ČLANKI, RAZPRAVE

IVAN RIBNIKAR: Preobrat v gospodarski ureditvi ali kaj napraviti (da bi preživel)	731
FRANJO ŠTIBLAR: Zunanja zadolženost Jugoslavije in njenih federalnih enot	745
VLADIMIR BRACO-MUŠIČ: Nove prvine urbanistične politike	759
MIŠO JEZERNIK: Osivela postindustrijska družba	773
MARKO KERŠEVAN: Religija in cerkev v procesu razkroja socialističnega sistema	784
THOMAS LUCKMANN: Jezik in osebna identiteta	796

AKTUALNI INTERVJU

JOŽE MENCINGER: Gospodarska politika in gospodarski sistem	804
--	-----

IZ RAZISKAV

BOGO GRAFENAUER: Diferenciacija in razvrščanje političnih tokov v slovenskem političnem življenju (od 1935–1940)	810
SRĐAN VRCAN: Sporni papež	818
ALOJZIJA ŽIDAN: Družboslovje v kontekstu šolske reforme	828
DANICA FINK-HAFNER: Preučevanje političnih inovacij	835
MOJCA PEŠEC-VENGUST: Množični pojavi v socialno-psiholoških preučevanjih	842

NACIONALNA VARNOST SLOVENIJE

Uvodni zapis	851
LJUBICA JELUŠIČ: Pripravljenost prebivalcev za obrambo domovine	851
ANTON GRIZOLD: Nacionalna varnost Slovenije	859
MARJAN MALEŠIČ: Civilna obramba	864

POGLEDI, KOMENTARJI, GLOSE

JANEZ ŠMIDOVNIK: Lokalna samouprava, centralizem in regionalizem	872
SAVIN JOGAN: Dileme lokalne samouprave in nova slovenska ustava	879
VLADIMIR KAVČIČ: Poreklo in viri neke ideje	884
MARKO KOS: Prednost konfliktom in procesom	889
MIRJANA ULE: Psihologija in postmoderni subjekti	893
FRANC PEDIČEK: Dva teorema pedagoške antropologije	897
MACA JOGAN: Samourejevalen sistem in igralci	901

IZ ZGODOVINE FEDERALIZMA

ARSEN BAČIČ: Kaj so hoteli antifederalisti (primeri iz ameriške ustavnosti)	903
---	-----

NAŠ PREVOD

KLAUS VON BEYME: Primerjalna politologija in premena paradigme v politični teoriji (2)	910
--	-----

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA

LJUBICA JELUŠIČ: PWPA – Professors World Peace Academy v

Jugoslaviji

916

ANDREJ LUKŠIČ: Poročilo iz skupščine Slovenskega politološkega društva

917

PRIKAZI, RECENZIJE

MIJAT DAMJANOVIČ: Managerska revolucija (Boštjan Markič)

919

MURRAY EDELMAN: Constructing the Political Spectacle (Marjan Brezovšek)

921

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV

924

AVTORSKI SINOPSISI

928

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja

letnik XXVIII, št. 7, str. 729–932

Ljubljana, julij 1991

IVAN RIBNIKAR*

Preobrat v gospodarski ureditvi – ali kaj napraviti (da bi preživel)

Da bi prišli do ustrezne presoje vloge države in zasebnikov ali posameznikov pri preobratu v gospodarski ureditvi, obravnavamo najprej zdravorazumsko alternativo, in sicer prodajo podjetij zasebnikom in razdelitev »družbenega kapitala« med državljane kot način za odpravo družbene lastnine. Temu sledi obravnava tretjega načina (ne gre torej za alternativo!), ki je že poznan – objavljen je bil že v različnih oblikah. Ta tretji način omogoča preobrat v gospodarski ureditvi, vsaj takšno je naše mnenje, saj odpira prostor inventivnosti, podjetništvu in vsemu drugemu, kar naj bi bilo pravo, vendar ne tako, da bi šlo za poddržavljanje podjetij, bodisi formalno ali samo dejansko (kar je navadno huje), ali za prvotno akumulacijo kapitala v rokah različno zaslužnih posameznikov. Alternativa, ki se zdravorazumsko ponuja v času in v družbi, kjer ni razuma, je ravno to – in zato nekaj več o tem v tretjem delu razprave.

Zatem obravnavamo, kako se podjetja transformirajo v že poznanem okviru (četrti del), kdaj naj se podjetja poddržavijo in kdaj privatizirajo v celoti ali samo delno (peti del) in kakšna mora biti pri tem vloga države (šesti del). Zanima nas namreč, kakšen milje mora ustvariti država poleg ustreznega okvira za transformacijo podjetij.

S tem je ta razprava najprej dopolnilo k razpravam, v katerih smo razložili okvir, za katerega mislimo, da je ustrezen, če želimo preobrat. Hkrati (ali drugič) gre za »konstruktivno« kritiko tistega, kar se ponuja kot zdravorazumsko. Ne gre za model ali kaj podobnega modnega, marveč samo za razmišljanje, kaj storiti. Racionalnost je sicer načeloma huda zadeva pri nas, vendar je na žalost vsaj v ekonomiji »ratio« neizogiben.

1. S prodajo podjetij zasebnikom ali z razdelitvijo podjetij med državljane opraviti družbeno lastnino?

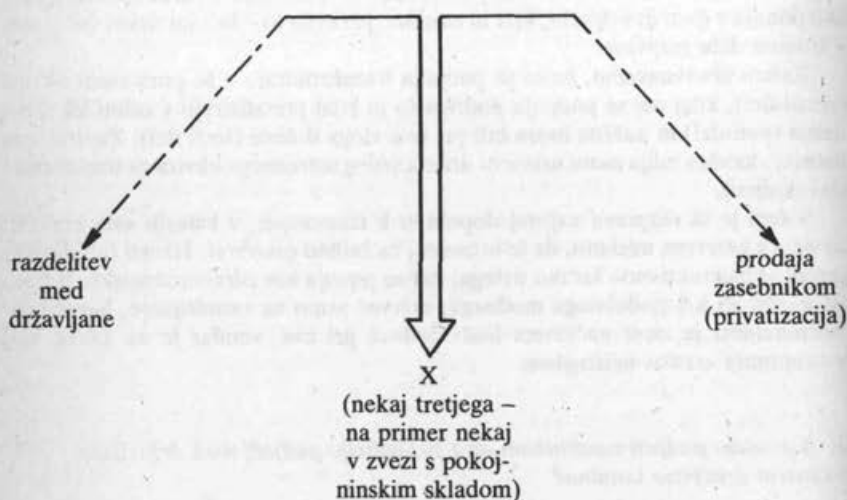
Spreminjanje podjetij v družbeni lastnini v podjetja in »družbenega« kapitala v kapital bo potekalo zelo različno – različnost bi bila izraz vstopa v (ekonomsko) zgodovino – vendar pa mora biti dan ustrezen okvir, da bi se lahko pričelo omenjeno spreminjanje in da bi se lahko vrnili v ekonomsko zgodovino. Ker gre za ustreznost okvira, ne more biti glede tega okvira različnosti. Okvir mora biti samo en in preden se odločimo, kakšen naj bo ta okvir, moramo seveda o tem dobro premisliti. Napak ne bo mogoče tako preprosto popravljati, kakor se je to dogajalo

* Prof. dr. Ivan Ribnikar, Ekonomska fakulteta univerze v Ljubljani.

doslej. Ni na primer mogoče kar tako preprosto zahtevati od zasebnikov, da vrnejo premoženje, čeprav je šlo na primer očitno za goljufije, ki sta jih zakon ali okvir lastninjenja omogočala.

Premislek bo lažji, ker ne gre za podrobnosti, konkretnosti, posebnosti itd. posameznih podjetij, marveč gre, kakor smo že dejali, za okvir. Če ne upoštevamo svojčas aktualne ideje, da lahko postane kar podjetje lastnik kapitala, ki je nastal iz »družbenega« kapitala, in torej lastnik samega sebe, ali da se išče algoritem, ki naj nam omogoči natančno določiti za vsakega posameznega delavca (samo neposrednega proizvajalca ali delavca nasploh), koliko je v času zaposlitve prispeval k »družbenemu« kapitalu, in če na drugi strani pustimo ob strani podržavljenje (ki se opravi preprosto tako, da se država razglasi samoiniciativno ali na pobudo delavcev podjetja za lastnika podjetij) – preoblikovanje podjetij, ki bi naj postala državna podjetja, je v mnogih primerih nesporno in zaradi tega to puščamo ob strani – se logično ponujata najprej dve zamisli o okviru –, in sicer razdelitev kapitala, nastalega iz »družbenega« kapitala, med državljane (v samoupravno demagoški inačici ali v inačici, ki temelji na pojmovanju, »da so samo tisti, ki delajo z rokami, proizvodni delavci ali delavci«, bi šlo za razdelitev med delavce posameznih podjetij) – in za prodajo tega kapitala, to je privatizacijo, kakor lahko vidimo iz skice št. 1.

Skica št. 1: Okvir, ki omogoča (ali onemogoča) spremembo »družbenega« kapitala v kapital

Glede na genezo »družbenega« kapitala, kar smo že dolgo tega analizirali in razložili,¹ je z vidika pravičnosti najustreznejše razdeliti med državljane ves kapital, ki je nastal iz »družbenega« kapitala. To je premoženje vseh državljanov. Vendar, ker ni mogoče ugotoviti, koliko je kateri od državljanov ustvaril tega premoženja – hkrati pa so se precejšnji stroški delovanja ekonomskega sistema prenašali na

¹ I. Ribnikar, »Uvod v finančno ekonomijo« (Ljubljana, Pegaz, 1989, str. 357) in »Plansko-tržni ekonomski sistem in njegovo delovanje« (Bančni vestnik, Ljubljana, 11, 1989, str. 347–352).

prihodnost (zunanji in notranji državni dolg), je verjetno edina ustrezna delitev: vsakomur enak kos.²

Vendar pa se ne navdušujemo pretirano nad tem, da smo našli okvir. Dolgo časa namreč ne bomo vedeli, kako velik je hlebec, ki ga želimo razdeliti na toliko enakih kosov, kolikor je državljanov, toda »družbeni« kapital moramo takoj spremeniti v kapital. Pri tem gre za kose hlebca, ki jih posamezniki lahko pojedjo, vendar pa mora ostati hlebec cel. Vsi postanemo lastniki podjetij, in sicer delničarji ali družabniki, in s tem postanemo spet nenavadni, saj tega ni nikjer na svetu. Računati na to, da bodo tisti, ki bodo želeli svoje kose hlebca pojesti, te kose prodali in se bo tako zbralo premoženje v rokah manjše skupine ljudi (na primer managerjev – prevladujoče pojmovanje je namreč, da manager ne more biti dober manager, če ni hkrati tudi lastnik podjetja; in če je to res, potem se morajo na novo napisati vsi učbeniki ekonomije in poslovnih ved)³ ter da se bo to zgodilo preko trga, seveda ne drži. Tako veliko premoženje se ne bo skoncentriralo v rokah majhne skupine ljudi z nakupom ali prek trga, ampak tako, da bo manjša skupina ljudi »pokupila« ponujajoče se kose po ceni, ki bo pomenila samo nekaj odstotkov vrednosti.

Če hočemo ostati v mejah pravičnosti, potem navidezna razdelitev premoženja državljanom ne pride v poštev. Če pa že hočemo priti takoj do skupine ljudi kot lastnikov podjetij, potem bi bil substitut za razdelitev med državljanse verjetno v večji meri pravičen, če preprosto organiziramo loterijo s toliko premijami ali dobitki, kolikor lastnikov pač želimo – torej kako velika naj bo oligarhija. Na loteriji sodelujejo vsi (polnoletni) državljani Slovenije. V tem primeru bi bila rešitev čista. Novopečeni kapitalisti se ne bi mogli postavljati s tem, da so vse papirje kupili (kupijo jih lahko samo tedaj, če jih dobijo skorajda zastonj), ampak kvečjemu s tem, da so imeli na loteriji srečo.

Loterija je sicer poznana iz zgodovine ZDA kot mehanizem za koncentracijo večjega premoženja v rokah posameznikov,⁴ vendar morda le ne bi bilo dobro, če bi se tudi v tem zgledovali po ZDA. Če ne pride v poštev loterija, potem je še manj primerna razdelitev med državljanse, čemur bi naj sledila »tržna« koncentracija premoženja v rokah manjše skupine. Ker pa gre za premoženje, ki ga ne smemo pojesti (in tudi ne sme priti do zmanjšanja nagnjenosti k varčevanju, do česar pa bi gotovo prišlo, če bi se to premoženje razdelilo med državljanse, saj bi vsakdo od njih imel občutek, da je bogatejši, vemo pa, da se nagnjenost k potrošnji povečuje z večanjem premoženja), je seveda najbolje, da ga pustimo nerazdeljenega. Plodovi tega premoženja – in da bi to premoženje prinašalo sadove, to je donos, je potrebno in možno zagotoviti – gredo namreč vsem državljanom. Tako je vsakdo od njih na istem, kakor da je bilo premoženje razdeljeno. Moramo reči, da je celo na boljšem, ker ga nihče ne more prodati, to je podariti drugim. Kako to napraviti, nam pove okvir, ki smo ga označili z X in ga bomo pozneje še enkrat predstavili, čeprav je že dolgo znan (»to je tisto nekaj v zvezi s pokojninskim skladom«).

² Zunanji dolg in notranji državni dolg, s katerim pa se niso financirale investicije v narodnogospodarsko infrastrukturo, so stroški, ki bodo bremenili tudi tiste, ki se bodo šele zaposlili. Zaradi tega se ni umestno sklicevati na leta službe in višino osebnega dohodka pri iskanju odgovora na vprašanje, kdo je ustvaril premoženje, ki ga predstavlja »družbeni kapital«.

³ Leta 1938 so na primer imeli vodilni delavci ameriških korporacij (»chief executives«) 0,3%, leta 1974 samo 0,047% in leta 1988 0,037% vseh delnic podjetij v svoji posesti. (»Unseen Apples and Small Carrots«, The Economist, London, 13. april 1991, str. 87).

⁴ J. G. Gurley in E. S. Shaw v svoji knjigi »Money in a Theory of Finance« (The Brookings Institution, Washington, D.C., 1960) omenjata to dejstvo iz ameriške zgodovine.

Privatizacija ali prodaja kapitala, ki je nastal iz »družbenega« kapitala, ne more biti okvir. Lahko je samo detajl v nekem okviru. Razložili smo, zakaj je lahko privatizacija, to je prodaja, samo detajl ali samo nekaj marginalnega.⁵ Zasebniki nimajo toliko ustreznega premoženja, s katerim bi šli v zamenjavo z državo ali z nezasebnim sektorjem. Preusmeritev prihrankov zasebnikov od financiranja investicij v narodnogospodarsko infrastrukturo in investicij v državna podjetja je mogoča,⁶ vendar je omejena z velikostjo prihrankov zasebnikov, ki gredo za te namene, predvsem pa s tem, da so bili temelj za financiranje omenjenih investicij tisti prihranki zasebnikov, ki so jih le-ti usmerjali v bančne vloge. Delnice podjetij, ki se privatizirajo, niso prav dober substitut za bančne vloge.

Ne glede na to pa je privatizacija pomembna, vendar smo kot detajl v okviru, ki se mora postaviti. Privatizacija ne more biti ta okvir.⁷ Privatizacija je pomembna predvsem takrat, ko je pač najbolj smotrno podjetje v celoti ali delno preprosto prodati domačinu ali tujcu. Kdaj pride ta detajl v poštev, bomo obravnavali pozneje.

Tako nam ostaja okvir X, katerega bistvo že poznamo. Za kapital, ki nastane iz »družbenega« kapitala, se izdajo prednostne delnice, institucionalnemu lastniku ali investitorju, ki je investitor ali lastnik v imenu in za račun vseh nas državljanov. Dokler še ni zasebnega kapitala v podjetju, so vse prednostne delnice participativne. Ko se pojavi zasebni kapital, se za isti znesek spremenijo participativne prednostne delnice v neparticipativne. Z naraščanjem zasebnega kapitala narašča tudi delež neparticipativnih prednostnih delnic, kakor smo že razložili. Hkati se uvede »profit sharing« za poslovodstvo in za delavce. Ni nobene potrebe in nuje prodajati javni kapital (E_j), če tako označimo kapital, ki je nastal iz »družbenega« kapitala, katerega lastnik je neka javna institucija. Prodaja tega kapitala namreč ni pogoj za to, da bi prišli do ekonomsko uspešnih podjetij. Omenjeni javni kapital (E_j) se relativno zmanjšuje. V takšnem okviru postajajo podjetja uspešna, ne da bi se morali pri tem poslužiti podržavljenja ali prvotne akumulacije kapitala v rokah nekaj zaslužnih posameznikov – se pravi, ne da bi se vračali na začetek devetnajstega stoletja.

2. Tretji, v prihodnost usmerjeni način odprave družbene lastnine

Zelo na kratko opisani okvir X ali tretji način je potrebno utemeljiti – in zato nekaj več o tem.

Bistvo tega tretjega načina je, da daje poudarek na pritok dodatnega (zasebnega) kapitala v podjetja in ta poudarek je v tem, da postanejo lastniki podjetij s kontrolno funkcijo v podjetjih samo tisti, ki so vložili dodatni lastniški kapital

⁵ I. Ribnikar, »Privatizacija za začetnike« (Gospodarski vestnik, Ljubljana, št. 44–47, 1990).

⁶ Gre za mehanizem privatizacije, ki smo ga označili v razpravi »Privatizacija za začetnike« (Gospodarski vestnik, Ljubljana, št. 44–47, 1990) kot mehanizem B. Le-ta bi prišel v poštev, če bi prebivalstvo s svojimi prihranki financiralo investicije v narodnogospodarsko infrastrukturo in investicije v podjetjih, ki naj bi se zdaj podržavila, in sicer vsaj z nakupom obveznic teh podjetij. Ker so te investicije financirale banke na osnovi vlog prebivalstva pri njih, je mehanizem B skrajno omejen ali celo sploh ne pride v poštev.

⁷ Kakor je videti iz teksta, ne omenjamo prodaje »družbenega kapitala« s popustom. Pri takšni prodaji gre namreč za kombinacijo dveh stvari, ki ju ni možno združevati, in sicer razdelitev ali darila in prodaja »družbenega kapitala«. Temelji pa na demagogiji: ne smemo na primer razočarati »delovnih ljudi« v njihovih pričakovanjih, čeprav gre za isto skrb, kakor pri prodaji »družbenega kapitala« na kredit. Državljeni, in med njimi tudi tisti, ki so kjerkoli zaposleni, pričakujejo nekaj drugega. Tega jim gotovo ne morejo dati zakoni, kakršen je npr. zakon o privatizaciji. Prav tako ne govorimo o reprivatizaciji. Reprivatizacija je ločen in poseben problem.

v podjetje. To seveda pomeni, da se mora zaustaviti nadaljnja rast »družbenega kapitala« ali kapitala, ki je nastal iz tega »družbenega kapitala«.

Zaustavitev nadaljnje rasti »družbenega kapitala« pomeni, da mora odtekat donos od tega premoženja iz podjetij. Če pa gre iz podjetij, potem se mora nekam stekati. Pripada lahko samo lastniku, zaradi tega pa potrebujemo lastnika tega premoženja, ki postane kapital; se pravi, »družbeni kapital« se spremeni v kapital, ko se določi njegova vrednost na način, kakor se pač določa vrednost kapitala, in sicer prospektivno.

Za zdaj nas ne zanima, kdo je konkretno ta lastnik. Pomembno je, da ima zahtevane lastnosti. Donosa od kapitala, katerega lastnik je, ne sme trajno vlagati v podjetja, ki niso in ne bodo podjetja v državni lastnini. To je recimo prva zahteva. Nadalje mora pristati na omejene lastniške ingerence. Tako nima kontrolne pravice v podjetjih, katerih izključni ali (pozneje) delni lastnik je, dokler podjetja plačujejo dogovorjeno dividendo (če predpostavimo, da bo podjetje delniška družba) in je njegov delež izkazovan s prioritetskimi delnicami. Pravico posega v podjetje bi imel samo v primeru, če podjetje nekaj časa ne bi plačevalo dogovorjene dividende. Nadalje bi lahko imel besedo v primerih, če bi šlo za statusno spremembo podjetja, za prevzem podjetja s strani tujcev na osnovi dodatne trajne vloge premoženja v podjetje – in morda še v kakšnem drugem primeru.

To pa seveda še ni vse. Zaustavitev nadaljnje rasti »družbenega kapitala«, ki seveda ni mogoča drugače, kot da ga spremenimo v kapital – na primer v javni kapital (E_j), je samo sredstvo za privatizacijo v tistem smislu, v katerem je pri nas privatizacija mogoča. Podjetje mora namreč postati odprto za pritok zasebnega kapitala in prek pritoka tega zasebnega kapitala prehaja kontrola podjetja v roke zasebnikov (pravnih in fizičnih oseb, domačih in tujih). O odprtosti podjetja bomo lahko govorili samo tedaj, če se bo vzpostavilo in neprenehoma vzdrževalo ravnovesje med tistim, kar zasebniki pričakujejo dobrega od trajne vloge svojega premoženja v podjetja (in dobro sta kontrola in pričakovana donosnost), in slabega (slabo je breme izgube, ki nastaja v tekočem poslovanju ali pa se izkaže ob stečaju podjetja) na tisti višini narodnogospodarskih prihrankov in morebitnega uvoza kapitala (in repatriacije kapitala), ki mora najti pot kot trajna vloga v podjetje, se pravi za porast kapitala podjetij (ΔE_z).

Lastnik podjetij na osnovi kapitala, ki je nastal iz »družbenega kapitala« (E_j) (prek njega pa smo vsi v enakem kosu lastniki tega premoženja, ki se bo morda nekoč razdelilo med državljane, vendar o tem pozneje) ni ustrezeni lastnik, če se zadovolji zgolj z dividendo, ampak mora biti zagotovljeno, da bodo podjetja stalno odprta za pritok dodatnega kapitala. S tem se namreč prične privatizacija kot trajen proces, ki bo trajal zelo dolgo, dokler bodo pač naraščali trajni viri sredstev podjetij (ali do nove socialne revolucije, ki bo odpravila zasebno lastnino).

Ker gre za trajni proces, moramo vedeti, kakšen profit ali kakšno izgubo ima podjetje. Zato moramo vzpostaviti sistem pravih informacij, na podlagi katerih bodo možne racionalne ekonomske odločitve. Ko smo ali ker smo pri kapitalu (E), moramo imeti informacije, ki nam bodo povedale, ali naj kapital v neki konkretni fizični obliki večamo (in v kakšnem obsegu), ga vzdržujemo na enaki ravni ali zmanjšujemo (v kakšnem obsegu). To pa pomeni, da se sproži neskončno dolg proces – če preskočimo morebitno socialno revolucijo, ki ji utegne slediti kontrarevolucija – ki lahko zagotavlja ves čas svojega trajanja ekonomsko učinkovita podjetja.

V okviru tega neskončno dolgega procesa je možna tudi privatizacija tega, kar se je iz »družbenega kapitala« spremenilo v kapital (E_j). Prav tako je možno

enkrat v prihodnosti, ko bomo imeli finančni trg, razdeliti med državljane – na primer vsakemu enak kos – tisto premoženje, ki je zdaj premoženje nas vseh prek lastnika, ki smo ga poiskali kot rešitelja. Verjetno pa se bo pokazalo, da razdelitev ali »privatizacija« ne bosta niti ekonomsko niti socialno smotni.

Tako bi odprli pot za tekoč prehod v tržno ekonomijo z lastnino in kapitalom. To pa seveda ne pomeni, da prehajamo v svet brez problemov. Prihajamo samo v svet z običajnimi ali normalnimi problemi, kakršna pač imajo vsa tržna gospodarstva.

Vendar je ves ta proces odvisen od tega, ali se bo vzpostavilo in ohranjalo ravnoesje, ki smo ga opisali, in bo naraščajoče premoženje, nastajajoče na podlagi varčevanja, našlo v zadostnem obsegu pot kot trajna vloga premoženja v podjetja. Zato si pogledajmo, kako vzpostaviti in vzdrževati to ravnoesje.

Dokler v podjetjih še ni zasebnega kapitala (E_z), in za mnoga podjetja bo lahko to trajalo dalj časa, če podjetja plačujejo predpisano ali dogovorjeno dividendo na kapital, ki je nastal iz »družbenega kapitala« (E_j), se morebitni presežek profita deli med delavce podjetja, njegovo poslovodstvo in lastnikom kapitala – po vnaprej določenem razmerju. Verjetno bi moralo biti tako določeno, da ostaja več tega presežnega profita delavcem in poslovodstvu podjetja, čim manj ima podjetje relativno (na primer na zaposlenega) tega kapitala, ki ni zasebni kapital. Tako bi se na eni strani izognili skoraj nerešljivemu problemu, kolikšna naj bo dividenda na prioritetne delnice, ki jih ima lastnik in ki jih imamo posredno prek njega vsi državljani. Šlo bi torej za neko različico participativnih prioritetnih delnic, kjer participirajo pri profitu, ki presega tistega, ki mora iti kot vnaprej določena dividenda lastniku, še delavci in poslovodstvo podjetja. Po drugi strani bi hkrati vzpostavili sistem, v katerem bi bil zapopaden tudi interes delavcev in poslovodstva, da je profit čim večji.

Ker pa je to stanje, ko še ni zasebnega kapitala (E_z), samo začasno, moramo zagotoviti odprtost podjetij. To odprtost zagotovimo, če vzpostavimo ravnoesje med tistim, kar je za investitorja privlačno, in tistim, kar je zanj breme, pri – kot smo že ugotovili, ustreznem pritoku premoženja v podjetja v obliki trajnih vlog (E_z). Pogledajmo najprej, kako mora biti določena razdelitev profita med zasebni (E_z) in nezasebni ali javni kapital (E_j).

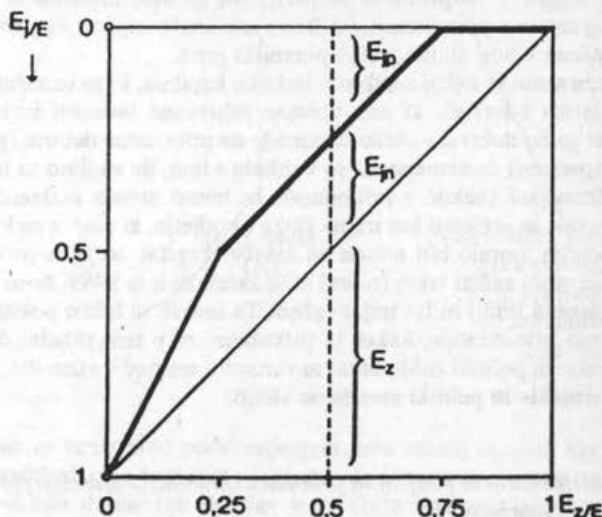
V višini javnega kapitala, ki je nastal iz »družbenega kapitala« (E_j), so izdane prioritetne delnice. Ker ni mogoče določiti višine dividende za te prioritetne delnice, da bi bili prepričani, da ni niti prenizka niti previsoka (oboje je narobe), se temu problemu izognemo tako, kakor smo se mu izognili v podjetjih, kjer še ni zasebnega kapitala. Vseh delnic ne smemo razglasiti za participativne, kajti v tem primeru bi zasebnik lahko računal na največ tako visok profit, kot bi bila dividenda na javni kapital.

Za participativne lahko razglasimo samo del delnic. Morda bi to storili tako, da bi bil v podjetjih, kjer je ali dokler je delež zasebnega kapitala (E_z) do 25% vsega kapitala podjetja, v enakem odstotku tudi javni kapital v obliki neparticipativnih prioritetnih delnic (E_{jn}). Preostali javni kapital je v obliki participativnih prioritetnih delnic (E_{jp}). Morda bi bilo tako, kakor je prikazano na diagramu v skici št. 2.

Če bi bilo tako, bi lahko določili dividendo na prioritetne delnice tudi v višini samo dveh ali treh odstotkov. V tem primeru bi se namreč iz presežka profita, potem ko je šlo za prioritetne delnice na primer 3 odstotke, najprej plačalo 3 odstotke navadnim delnicam, ki jih imajo zasebniki. Morebitni presežek profita – ko je bila plačana tri odstotna dividenda navadnim delnicam – se deli proporci-

onalno med navadne delnice in samo tisti del prioritetnih delnic, ki so participativne.

Skica št. 2: Spreminjajoča se struktura prioritetnih delnic (participativne nasproti neparticipativnim, to je $E_{jp} : E_{jn}$) glede na delež zasebnega kapitala (E_z) v vsem kapitalu podjetja (E).

Na prikazanem (izmišljenem) primeru lahko ugotovimo, ali bi bil ta sistem zadosti privlačen za zasebnike, čeprav še nismo obravnavali bremen izgube, ki pomembno vpliva na privlačnost trajnih vlog v podjetju.

Vzemimo, da je zasebnega kapitala 20 denarnih enot in 20 odstotkov vsega kapitala; to pomeni, da je 80 denarnih enot in 80 odstotkov javnega kapitala. Profit znaša na primer 20 denarnih enot ali 20 odstotkov glede na ves kapital ($E = E_j + E_z = 100$). Prioritetne delnice dobijo najprej 3 odstotke, to je 2,4 denarne enote profita. Zatem gre enak odstotek kot dividenda zasebnemu kapitalu, in sicer 0,6 denarne enote. Preostali profit, in ostaja ga kar 17 denarnih enot, se razdeli na 80 odstotkov kapitala (na E_z in E_{jp}). Zasebni kapital dobi četrtno tega profita, in sicer 4,25 denarne enote, in javni tri četrtine, to je 12,75 denarne enote. V celoti dobi zasebni kapital 4,85 denarne enote profita, donosnost njegovega kapitala znaša 24,25 odstotka, medtem ko dobi javni kapital 15,15 denarne enote profita, kar pomeni, da je dividenda 18,9 odstotka. Povprečna donosnost vsega kapitala je 20 odstotkov.

Privlačnost za zasebne investitorje pa se ne zagotavlja samo s pričakovano donosnostjo njihovega kapitala (poleg kontrole, ki jo imajo, dokler plačujejo dogovorjeno dividendo na prioritete delnice), ampak tudi z razporeditvijo bremen izgube. Če je delež zasebnega kapitala (E_z/E) majhen, zasebnik sploh kapitala ne bo vložil, če pade vse breme izgube nanj. Ker smo predvideli, da je samo del prioritetnih delnic v posesti javnega lastnika neparticipativnih, bi morali isto načelo uporabiti tudi pri razdelitvi bremen izgube. V skladu s tem načelom bi se izguba (tekoča in ob stečaju podjetja) delila proporcionalno med zasebni kapital (E_z) in tisti del javnega kapitala, za katerim so participativne prioritete delnice (E_{jp}). V našem konkretnem primeru bi se izguba delila v razmerju 1:3 med zasebnim in

javnim kapitalom. Lahko bi seveda določili tudi drugače, vendar mora slediti iz te določitve ustrezna privlačnost za zasebnike, da bodo šli s svojim premoženjem v trajno vlogo v podjetja, kjer je samo javni kapital ali pa je ta kapital vsaj zelo velik.

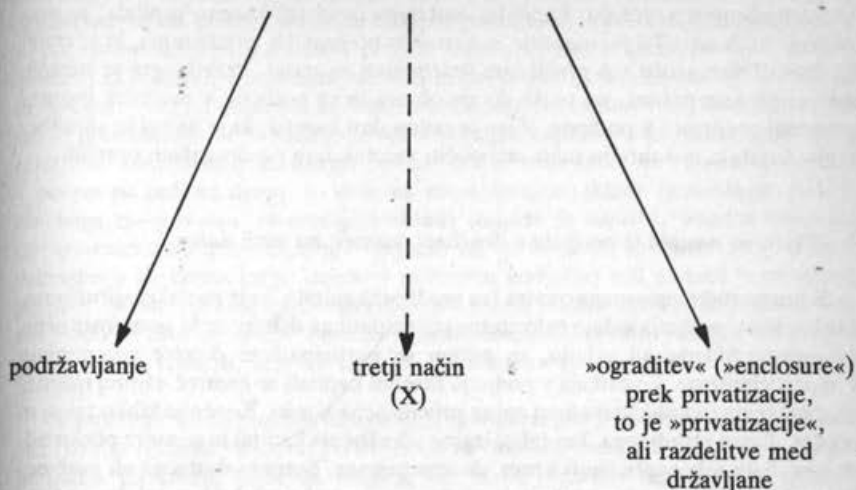
Z opisanim mehanizmom ali z variacijami okrog tega mehanizma je mogoče začeti proces privatizacije, ki je pri nas edino mogoč; in to je proces, ki bo trajal neskončno dolgo. V nasprotnem primeru, kot ga npr. predvideva slovenski ali kakšen drug zakon o privatizaciji, bo šlo za nacionalizacijo ali za govornice o privatizaciji, stlačene v bolj ali manj slab pravniški jezik.

Ob koncu samo še nekaj stavkov o lastniku kapitala, ki ga označujemo z E_j. Ta lastnik je lahko kdorkoli, ki ima opisane zahtevane lastnosti in bo uporabljal dohodek, ki ga bo dobival v obliki dividende na prioritetne delnice (participativne in neparticipativne) za namene, ki so v skladu s tem, da stojimo za tem premoženjem vsi državljani (nekoč v prihodnosti ga bomo morda razkosali in razdelili medse). Ne sme se prelivati kot trajna vloga v podjetja, ki niso in ne bodo državne, kajti ta podjetja morajo biti odprta za zasebni kapital, to je za privatizacijo kot proces, ki se mora začeti takoj (moral bi se začeti že leta 1989, če ne bi bilo nekaj narobe z glavami ljudi) in bo trajal večno. Ta lastnik je lahko pokojninski sklad; vendar bistvo privatizacije, kakor je prikazana, ni v tem skladu, čeprav mnogi »strokovnjaki« in politiki vidijo samo to varianto, marveč v vsem drugem, česar pa isti »strokovnjaki« in politiki seveda ne vidijo.

3. Med poddržavljanjem podjetij in prvotno akumulacijo (zasebnega) kapitala ali »ograditvijo« (»enclosure«)

Pri spreminjanju družbene lastnine v lastnino (lastnina je preprosto lastnina in lastninski pluralizem smo si izmislili) in »družbenega« kapitala v kapital gre za to, da ta sprememba ne bi smela pomeniti poddržavljenja (v tem primeru bi prišli z dežja pod kap), vendar pa tudi ne prvotne akumulacije (zasebnega) kapitala. Zelo preprosto je poddržaviti in prav tako dopustiti divje ali anarhično nastajanje nove kapitalistične jare gospode. Vendar niti prvo niti drugo ni rešitev, pač pa stranpot. Moramo priti do nečesa tretjega, ki ni niti poddržavljenje niti prvotna akumulacija kapitala, in sicer kapitala, ki je nastal iz »družbenega« kapitala.

Dejansko se postavlja alternativa: poddržavljenje ali »ogradev« (»enclosure«), ker je pač večina obsedena s skrbjo, kako najti pravega lastnika podjetij – in kot pravi lastnik se ponujata bodisi država ali posamezniki. Ker pa ne morejo biti vsi posamezniki lastniki podjetij v tem smislu, da bi bil delež lastnine posameznika individualiziran, če do tega ne pride v dolgem času na temelju interesov vseh teh posameznikov ali vsakega od njih, ki so del z njihovim varčevanjem nastajajočega premoženja zadrževali v obliki trajne udeležbe v podjetjih – preidejo podjetja v lastnino posameznikov prek »ogradev«. Pri tem ni bistvena razlika v tem, ali se je prvotno razdelilo premoženje med posameznike (na primer vsakomur en kos), ali pa se je vse prodalo, to je »prodalo«. Ta sporna alternativa temelji na pogledu nazaj, ne upošteva pa bistvenih značilnosti našega dosedanjega ekonomskega sistema. Sicer pa je v ozadju te alternative verjetno predvsem nekaj drugega, in sicer to, kako prek navidežno pravilne ali pravične razrešitve problema, ki ga obravnavamo, priti do lastniške strukture, ki bo utrjevala ali zagotavljala oblast. Vsakdo misli, da bo zagotavljala prav njegovo videnje oblasti, zato so si vsi v pogledu te zmote dokaj podobni.

Kar pa zadeva strah pred podržavljenjem, ima včasih ta strah kar velike oči in zaznava podržavljenje tudi tam, kjer ga ni. S tem, na primer, mislimo na prenos prednostnih delnic (ali deležev v družbi z omejeno odgovornostjo) na nekega institucionalnega investitorja, in sicer brez glasovalnih pravic. Kadar bi šlo samo za formalnega lastnika, tedaj to ne bi pomenilo nobene spremembe, kadar pa gre za pravega lastnika – tedaj bi bil to že primer podržavljenja. Seveda ni tako. Lahko gre samo za formalnega lastnika – če ostanemo pri tem narobe izrazu – vendar se kljub temu spremeni bistvo. Pride namreč do preobrata: prepreči se nadaljnje uničevanje kapitala, terja se donos od kapitala in vpelje vzpodbuda poslovodstvu in delavcem za profit, tudi če še ni zasebnega lastnika. Končno se lahko »formalni« lastnik spremeni iz odsotnega ali pasivnega lastnika v navzočega ali aktivnega lastnika, če na primer podjetje slabo posluje in ne plačuje »formalnemu« lastniku dogovorjene dividende. Pasivni lastnik, ko se aktivira, lahko zamenja poslovodstvo podjetja, reorganizira podjetje, proda del podjetja itd. Tako se mora torej poslovodstvo zavedati tega, da ima nad seboj nekoga, ki je sicer daleč, vendar ga opazuje. Ko se pojavi zasebni kapital (dovolj ga je morda samo v velikosti petih odstotkov vsega kapitala), pridemo še do lastnika, ki ni samo »formalni« lastnik.

Druge nevarnosti, in sicer odprave družbene lastnine s tem, da si manjša skupina izbranih posameznikov prigrabi veliko premoženje, pri nas ne obravnavajo kot resno nevarnost, pač pa opozorila nanjo izzivajo nenavadno brambovstvo pred to nevarnostjo. Ne jemlje se kot nevarnost na osnovi teze, da ni pravične privatizacije (ni mogoče na primer pravično prodati podjetij zasebnikom), da trg ne pozna pravičnosti, da moramo priti do kapitalistov, da morajo managerji postati lastniki podjetij in podobno. Nenavadna zaščita pred nevarnostjo koncentracije velikega premoženja, ki je premoženje nas vseh, v rokah nekaj izbrancev, je na primer v predlogih za ohranitev družbene lastnine (tisti, ki govorijo o lastninskem pluralizmu, imajo navadno prav to v mislih), v predlogih

za razdelitev kapitala, nastalega iz »družbenega« kapitala, med vse državljane ali, pri predlogih idejno bolj zgrajenih, med vse delavce posameznih podjetij.

Premoženje v vrednosti kapitala, nastalega iz »družbenega« kapitala, je premoženje vseh nas. To premoženje je nastajalo po pravilih igre sistema, ki je trajal do danes. Ni mogoče teh pravil igre spreminjati za nazaj. Pravila igre se morejo spremeniti šele potem, ko pride do preobrata in se podjetje v družbeni lastnini spremeni preprosto v podjetje. Zato je nujno dati kapital, ki je nastal iz »družbenega« kapitala, v »out« in tako omogočiti začetek igre po drugačnih pravilih.

4. Podjetje, nastalo iz podjetja v družbeni lastnini, na tretji način

S postavitvijo opisanega okvira (za vrednost kapitala, ki je nastal iz »družbenega« kapitala, podjetja izdajo prioritete participativne delnice neki javni instituciji, na primer Skladu ali skladi, in potem se participativne delnice spreminjajo v neparticipativne, ko prihaja v podjetje zasebni kapital) se namreč najprej izognemo problemu, v kolikšnem času naj se privatizacija konča. Konča se lahko takoj in nikdar. Takoj zaradi tega, ker takoj izgine »družbeni« kapital in se mora poslovodstvo podjetij takoj sprijazniti s tem, da ima nekoga, čeprav odsotnega ali pasivnega, nad seboj. Ne konča se nikoli, ker (a) verjetno ne bo nikdar kapital, ki je nastal iz »družbenega« kapitala, prodan (vemo, da so v vseh tržnih ekonomijah veliki lastniki podjetij tako imenovani institucionalni investitorji – in tisti, ki postane lastnik kapitala, ki je nastal iz »družbenega« kapitala, je takšen institucionalni investitor), in (b), nikdar ne bo končano tisto, kar je osnova za obravnavani okvir, in sicer naraščanje kapitala (trajno vloženga) v podjetja.

Temeljna predpostavka zamisli, da damo kapital, ki je nastal iz »družbenega« kapitala, v »out« na opisan način, je, da bodo podjetja morala iskati kapital, ki bi naj prišel kot trajni (lastniški) kapital v podjetja. Ta predpostavka je iz dneva v dan bolj resnična za vedno več podjetij, saj podjetja kapital jedo – morajo pa ga jesti zaradi okoliščin, v katere jih je pahnila oblast. Vendar pa gre pri tem okviru še za dve pomembni zadevi.

In tudi če ima kakšno podjetje zadosti kapitala in ne bo iskalo dodatnega kapitala, se mora podjetje bistveno spremeniti. Iz podjetja v družbeni lastnini nastane podjetje, v katerem ni mogoče uničevati kapitala in ni mogoče neustvarjati ustreznega donosa na kapital. Druga pomembna stvar pa je, da pri preoblikovanju podjetij ni nobenih pragov, rokov, pritiskov s strani oblasti. Podjetja napravijo preobrat takoj, potem pa se prilagajajo razmeram zaradi pritiska trga in zaradi interesov, da bi poslovala bolje. Pritisk trga in interes poslovati bolje, vodita podjetja med drugim tudi k temu, da iščejo dodatni kapital. Pomemben del tega dodatnega kapitala bo moral priti v podjetja kot lastniški (»equity«) kapital. Da bi pa prišel, se bo moralo vzpostaviti in ohranjati ravnovesje med dobrimi in slabimi stranmi za investitorja trajno vloženga premoženja v podjetje.

Na koncu moramo omeniti še nekaj. Ne glede na nekonsistentnost, nelogičnost, utopičnost itn. plansko-tržnega ekonomskega sistema – in ena od posebnosti tega sistema je bilo delavsko samoupravljanje – ni niti socialno niti ekonomsko sprejemljivo skočiti v kapitalizem iz začetka devetnajstega stoletja. Ne glede na navdušenje mnogih, ki vidijo edino dobro v ukinjenju samoupravljanja, mora najti mesto v podjetjih tudi delavsko soupravljanje ali delavska participacija in udeležba delavcev, poleg poslovodstev, pri delitvi profita podjetij. Oboje mora biti vzpostavljeno v podjetjih po preobratu, ko je ves kapital še javni (E_j). Prav tako se

mora ohranjati, dokler je delež javnega kapitala še pomemben. V tem času bomo morda preboleli sindrom zgodnjega kapitalizma in bodo zasebni lastniki tudi ali predvsem zaradi svojega interesa vztrajali pri obojem – pri delavski participaciji in pri njihovi udeležbi pri delitvi profita. Sicer pa bodo verjetno postajali institucionalni investitorji pomembni lastniki in prek njih posredno vsi ali skoraj vsi državljani. Najprej mislimo na institucionalnega investitorja ali lastnika, ki bo dedič premoženja, ki je nastalo iz »družbenega« kapitala – to premoženje se bo relativno zmanjševalo in bo na primer po desetih letih že relativno majhno – potem pa tudi na druge, in sicer na zavarovalnice, sklade (zasebnega) pokojninskega zavarovanja, investicijske sklade (odprte in zaprte). Vendar nihče od teh institucionalnih investitorjev verjetno ne bo imel niti možnosti (ne bo imel večinskega ali kontrolnega deleža v nobenem podjetju) niti ambicij kontrolirati podjetja. Kontrola bo verjetno praviloma v rokah manjše skupine lastnikov, vendar bodo, tako domnevam, omenjeni institucionalni investitorji in lastniki podjetij ne samo pristajali, marveč tudi terjali delavsko participacijo in udeležbo na profitu.

Vsega tega seveda ne bo, če bomo prek »leveraged by-outs« v balkanski inanci (nakup podjetij na kredit po dwoodstotni obrestni meri)* in neštevilih drugih lumparij, na katere nihče ne reagira, ker bi bil menda s tem ogrožen prehod v tržno gospodarstvo in demokratično družbo, namesto naše nakane priti v Evropo – prišli v Južno Ameriko, to je v kapitalizem iz začetka devetnajstega stoletja. Če bo tako, se lahko začnemo pripravljati na novo socialno revolucijo.

5. Kdaj poddržavljati in kdaj privatizirati, to je prodati podjetje v celoti ali deloma?

Ker imajo tudi v državah, kjer sicer prevladujejo ideje gospodarskega liberalizma, državno lastnino, ni nič narobe, če tudi mi pridemo do državnih podjetij. Nenormalnost dosedanje ureditve je bila tudi v tem, da nismo imeli državne lastnine. Če se poddržavijo podjetja tistih dejavnosti, v katerih gre za tako imenovani naravni monopol (dejavnosti narodnogospodarske in komunalne infrastrukture), ni pri tem nič narobe. Če začasno preide v državno lastnino še kaj drugega, prav tako ni tako zelo narobe. Nevarnost države ni predvsem v tem, da postane lastnica nekaterih podjetij, pač pa bolj v njenem institucionaliziranem (kot na primer predvideva zakon o privatizaciji), še bolj pa v neinstitucionaliziranem vmešavanju, torej v praksi, ki jo sedanja oblast oživlja, čeprav je bila že dokaj opuščena, da se vpleta v podjetja in v gospodarstvo nasploh.

Čeprav bo privatizacija, to je delna ali popolna prodaja podjetij izjema – omenili smo jo kot detajl v institucionalnem okviru, ki pomeni takojšnji preobrat – se bo marsikdaj pokazalo, da je to z ekonomskega in socialnega vidika in tudi z vidika pravičnosti najboljša rešitev. Pri tem seveda vselej mislimo s privatizacijo na tisto, kar privatizacija pomeni v svetu, in sicer prodajo podjetij po ceni, ki ne pomeni oškodovanja državljanov – davkoplačevalcev.

Pri prodaji domačinom bo šlo praviloma za prodajo dela podjetja, in sicer dela realne aktive podjetja; pri teh prodajah bo šel izkupiček podjetju, ki je prodalo del svoje realne aktive. V nekaterih primerih bo šlo v prodajo celotno podjetje, in

* S tem mislimo na tako imenovano avtonomno privatizacijo. O bistvu te oblike privatizacije je mogoče najti več v razpravi »Avtonomna privatizacija, zakoniti grabeži ali »ograditev« (Gospodarski vestnik, Ljubljana, št. 18–20, 1991).

v tem primeru bi šel izkupiček institucionalnemu lastniku – na primer Skladu ali skladu.

Pri tujcih je pomembno razlikovati med čistim investitorjem in investitorjem, ki to ni. Pri čistem investitorju, tujcu, za katerega je edina korist, ki jo ima od podjetja profit in/ali povečanje vrednosti podjetja, ni potrebno vztrajati, da bi moral postati večinski ali edini lastnik podjetja. Ni mu potrebno vsiljevati nakupa podjetja. Bolje ga je pripraviti k temu, da vloži v podjetje dodatni potrebni kapital. Drugače je pri tistih, ki niso čisti investitorji. V tem primeru je najbolje podjetje v celoti prodati. Čeprav je to najbolje, verjetno tega ne bo zlahka doseči. V tem primeru se moramo zavedati, da ima lahko na primer takšen tujec, ki ni čisti investitor, pomembne druge koristi – poleg profita in povečanja vrednosti podjetja.

Sicer pa moramo izstopiti iz anarhije, ko se tujcem vsepovsod vse obljublja, in preiti na razmere, ko bo obstajala strategija, kam naj gre tuj kapital in koliko smo pripravljeni prepustiti tujcem investiranja pri nas. Zaenkrat sicer še ni aktualno, koliko prepustiti tujcem, je pa ves čas aktualno, česa na primer tujcem ne smemo dovoliti. Sicer pa bi morali pred uvozom kapitala razmisliti o tem, kako kapital repatriirati. To pa seveda ni aktualno, če imamo v mislih Južno Ameriko.

6. Kaj mora država še zagotavljati poleg ustreznega miljeja za odpravo družbene lastnine?

Pri preobratu je odločilna vloga države. Ta je tista, ki preobrat sproži, ko postavi zanj ustrezní okvir. Ta okvir mora biti takšen, da ne bo šlo niti za podržavljenje niti za prvotno akumulacijo kapitala, ki je nastal iz »družbenega« kapitala.

To pa še ni vse. To je samo izhodišče. Kljub ustreznemu okviru in pripravljenosti države, da se podredi kritiki in nadzoru javnosti, da ne zdrsne vse skupaj niti v etatizacijo niti v prvotno akumulacijo kapitala, mora ustvariti ustrezno ugodno okolje za podjetja. Če tega ne bo storila, bo vse ostalo pri dobrih namenih. To potrebno okolje smo že nekajkrat opisali – in zato zdaj o tem zelo na kratko.

To ustrezno okolje za podjetja se konstituira iz vzpostavitve normalnih bank – kajti brez takšnih normalnih bank se ne bodo podjetja ustrezno obnašala – in iz ekonomske politike, ki je naravnana na preživetje in/ali na ekonomsko krepitev, za kar pa je potrebno postaviti ustrezen ekonomski sistem nasploh, ne pa zgolj postaviti ustrezní okvir za preobrat v ekonomski ureditvi. Sicer bi tekel preobrat v nepravo smer. Za to ekonomsko politiko mora biti značilno, da ne postavlja v ospredje stabilizacije, ali kakorkoli se že imenuje tisto, kar je počela zvezna vlada zadnji dve leti (in kar je ves čas podpirala republiška vlada), in tudi ekonomske osamosvojitve ne, marveč preživetje in ekonomsko krepitev. Slovenija naj samostojno postavi okvir za preobrat v ekonomski ureditvi, in tu naj pride do veljave njena samostojnost. Če bo okvir pravilen, mu bodo drugi sledili in tako se bo sprožil proces harmonizacije. Temu sledi vzpostavljanje ekonomskega sistema in vodenje ekonomske politike, ki mora upoštevati »interdependence«, to pa je pri tako majhni ekonomiji, kot je slovenska, predvsem »dependence«. Oboje, ekonomski sistem in ekonomska politika morata biti podrejena ekonomski krepitvi države.

Za prikazani okvir, ki omogoča odpravo družbene lastnine, ne da bi to pomenilo niti podržavljenje niti »ogradev«, je seveda pomembno, da naraščajoče premoženje posameznikov, ki se veča z njihovim varčevanjem, kot tudi njihovo pre-

moženje, ki je nastalo s prihranki v preteklosti, če je v ustrezni obliki (gre predvsem za devizne vloge pri bankah, ki so de facto državni dolg, in za finančne naložbe v tujini – resnično v tujini, ali samo posredno, kakor v primeru tujega denarja, ki ga imajo v nogavicah), najde pot v podjetja, in sicer kot trajna vloga. Da bi se to moglo dogajati, moramo priti najprej do normalnih bank, to je do bank, katerih lastniki bodo zaradi skrbi za svoje v banko trajno vloženo premoženje silili posloводства bank, da skrbijo za kakovost bančnih naložb. Iz te skrbi za kakovost bančnih naložb bo prihajal pritisk na podjetja, da morajo na primer povečati lastniški kapital in tako bodo podjetja prisiljena k temu, da se bodo odpirala.

Banke, kakršne so danes, torej take, ki imajo praviloma nekajkrat več slabih posojil kot znaša njihov kapital in katerih lastniki so predvsem tisti, zaradi katerih (kot dolžnikov) ima banka slaba posojila, ne morejo opravljati prej omenjene funkcije. Zato je čiščenje bank nujnost. S čiščenjem se banke znebijo slabih posojil in lastnikov, ki imajo slabo vest – denimo, da vest sploh imajo – saj so za banko posojila le-tem slaba posojila. Hkrati so v aktivni agencije za sanacijo bank (sanacija bank ni možna brez državnega denarja in neke državne institucije – agencije, saj bi imela med aktivni slaba posojila, ki ne bi prinašala donosa, medtem ko bi imela med pasivi izdane obrestovane obveznice v posesti saniranih bank) zbrana vsa s finančnega vidika slaba podjetja. Te terjatve agencije se morajo izkoristiti kot dodaten in pomemben vzvod za posege v ta podjetja.⁹

Tako je sanacija bank nujna in ima več pozitivnih učinkov na proces, ki se sproži, ko se na predlagani tretji način postavi kapital, ki je nastal iz »družbenega kapitala« (E_i), v »out«.

Ker je bilo o tem podrobneje napisanega že drugje, ni potrebno tukaj opisovati podrobnosti in pomembnosti sanacije bank.

Ekonomska politika mora biti podrejena, kakor smo že zapisali, preživetju in/ali ekonomski krepitvi. Ker se ne more hkrati voditi stabilizacijska politika, je pomembno predvsem za denarno politiko in politiko deviznega tečaja, da to upoštevata. Da bi se omogočalo živeti ob inflaciji in preprečilo njeno hitro rast ter preskok v hiperinflacijo, se mora uvesti paralelni denar kot vrednostna enota¹⁰ – na primer ECU (nemška marka ali kaj tretjega). Ta vrednostna enota bo trdna samo v primeru, če se bo s politiko drsečega deviznega tečaja zagotavljalo spreminjanje deviznega tečaja (na primer vrednosti ECU, izražene v dinarjih) v skladu z rastjo domačih cen, se pravi v skladu z razliko med rastjo cen doma in v državah, katerih valute so v košarici, ki tvori ECU. Stabilizacijska politika se mora za nekaj časa odložiti, kar pa seveda ne pomeni, da je potrebno voditi inflacijsko politiko. Preprečevati je potrebno le njeno eksplozijo in paralelni denar lahko k temu precej pripomore, tako kot tudi drseči devizni tečaj, vendar ne čisti drseči devizni tečaj, kot velja zdaj v Sloveniji. V tem primeru se bodo inflacijska pričakovanja odražala

⁹ Agencija si mora prizadevati, da proda te terjatve – praviloma z diskontom. Kupec te terjatve v tistem trenutku spremeni terjatve v trajno vlogo v podjetju (gre za »debt-equity swap«) in s tem postane (so)lastnik podjetja in praviloma edini, ki ima v podjetju kontrolo. To je dodatni mehanizem ali vzvod, kako priti do lastnikov podjetij, ki bodo imeli v podjetjih kontrolo in prek nje bodo izboljševali poslovanje podjetij. Več o tem v razpravi »Banke v novi gospodarski ureditvi« (Bančni vestnik, Ljubljana, 5, 1991).

¹⁰ O paralelnem denarju kot stabilni vrednostni enoti pri nas smo najprej pisali v članku »(Hiper)inflacija – kaj z njo?« (Delo, Ljubljana, 23. 11. 1989) in nazadnje v razpravi »Denarna ureditev, denarna suverenost, denarna politika in »seigniorage« v (kon)federalni državi« (Bančni vestnik, Ljubljana, 1–2, 1991).

na dvigu deviznega tečaja in ne bi nič pomagalo, da so cene denominirane v stabilni vrednostni enoti.¹¹

Država bi morala manj jemati z davki, na drugi strani pa bi se morali povečati njeni izdatki v zvezi z njeno socialno funkcijo. Nezaposlenost bo namreč naraščala. Rešitev ni preprosto in zdravorazumsko v deficitnem financiranju državnih izdatkov, saj bi ta deficit absorbiral pomemben del prihrankov, ki bi sicer šli za financiranje gospodarskih investicij. Poleg tega je vse polno dolgov, ki čakajo, da jih prizna država kot svoj dolg.

Naraščajoča nezaposlenost in zmanjševanje proizvodnje ter naraščajoče breme države za vzdrževanje nezaposlenih terjata znižanje plač.¹² Plače se bodo pozneje lahko večale, ko se bo poleg naraščajoče produktivnosti v obstoječih podjetjih zmanjševala nezaposlenost. S tem mislimo seveda na realne plače. Ker ni mogoče nominalno zniževanje plač (razen v izjemnih primerih), tudi ni mogoče preprečiti inflacije. Produktivnost v obstoječih podjetjih se bo zvečevala predvsem z večanjem kapitala podjetij. Podobno se bo samo z naraščanjem kapitala zmanjševala nezaposlenost. Ker nastaja kapital z varčevanjem, je varčevanje ter morebitni uvoz kapitala iz tujine temelj ekonomske krepitve – seveda šele potem, ko bo že ustvarjeno ustrezno okolje za spremembo družbene lastnine v lastnino, ko bomo že imeli normalne banke in bo država vodila razmeram ustrezno ekonomsko politiko.

Ekonomska politika, če z njo končamo, mora upoštevati dejstvo, da restriktivnost sama zase – ko povzroča zmanjševanje proizvodnje in odpuščanje delavcev – ne samo da ne pomeni nič, marveč je tudi škodljiva. Gotovo je, da ne moremo uiti nujnosti prenehanja proizvodnje marsičesa in pričetku proizvodnje česa drugega ali vsaj na drugačen način, na primer z manj delavci, vendar do teh sprememb ne bo prišlo zgolj in samo z restriktivno ekonomsko politiko. Vselej bi naj bilo samo nekaj podjetij v takem stanju, ko je potreben radikalen poseg. Če so pa skoraj vsa podjetja neprenehoma v takšnem stanju, ker je ekonomska politika nerazumno restriktivna, ne bo prihajalo do omenjenih potrebnih sprememb. V takšnih razmerah je namreč alternativa le životarjenje ali propad. Razen tega umiranje podjetij daleč presega rojstva novih. Eventualno ustrezni okvir za preobrat v gospodarski ureditvi, o katerem smo govorili, bo pomenil samo možnosti za preobrat.

¹¹ S tem bi se smiselnost uvedbe paralelnega denarja, ki bi naj poleg drugega preprečeval rast inflacije zaradi inflacijskih pričakovanj, precej zmanjšala. Inflacijska pričakovanja bi lahko pogosto prihajala do izraza na deviznem trgu. Ne sme biti čisti drseči devizni tečaj, marveč uravnavani drseči devizni tečaj. Tečaj uravnava oblastna institucija.

¹² Ne gre za znižanje realnih plač zaradi skrčenja notranjega trga na področju Slovenije. Če bo do tega prišlo, bo potrebno znižanje plač mnogo večje. To znižanje plač zaradi skrčenja notranjega trga je seveda nepotrebno. Gre za nujno znižanje plač, če hočemo napraviti preobrat v ekonomski ureditvi. Temu znižanju plač bo čez čas sledilo njihovo zviševanje, kakor smo navedli. Drugače je seveda z znižanjem plač, do katerega pride zaradi skrčenja notranjega trga. Temu znižanju plač bo sledilo zvišanje šele po razširitvi notranjega trga. Če je ideja, da bo ta notranji trg trg Evropske gospodarske skupnosti, bo do tega povišanja preteklo še precej časa.

Zunanja zadolženost Jugoslavije in njenih federalnih enot

O jugoslovanski dolžniški krizi in o njenih vzrokih ter posledicah je bilo že mnogo napisanega. Cilj tega dela je obravnavati nekatere doslej manj poznane posebnosti v razvoju in sedanjem stanju jugoslovanskih dolžniško-upniških odnosov s tujino, posebej glede zadolženosti posameznih federalnih enot.

Osnovni zaključki analize so: prvič, brez intervalutarnih sprememb naj bi bil jugoslovanski dolg v stalnem porastu do leta 1984, zatem pa v padcu; drugič, po novejših kriterijih Svetovne banke Jugoslavije v osemdesetih letih sploh ni mogoče uvrstiti med težko zadolžene države, med srednje zadolžene pa samo v letu 1984 in delno v letih 1982–1983 ter 1985–1987; tretjič, med federalnimi enotami je v letu 1990 težko zadolženo le Kosovo, srednje pa Črna gora, Makedonija, Srbija in BiH, medtem ko so Vojvodina, Hrvatska in posebej Slovenija le lažje zadolžene; in četrtič, po projekcijah odplačil v naslednjih letih se je zunanji dolg bistveno zmanjšal, čeprav ostaja realnost takšnih projekcij vprašljiva.

Za oceno gibanja zunanjega dolga in sedanje stopnje zadolženosti Jugoslavije in njenih federalnih enot so v nadaljevanju najprej predstavljeni kriteriji Svetovne banke za oceno stopnje zadolženosti, ki bodo potem uporabljeni tudi na našem primeru. Za federalne enote bodo prikazane variante indikatorjev zadolženosti z in brez razporejenega federalnega dolga nanje, za njegovo razporeditev pa bodo predlagani različni možni kriteriji.

1. Kriteriji zadolženosti pri Svetovni banki

Teorija pozna različne indikatorje zunanje zadolženosti oziroma obremenjenosti z odplačilom dolga (na primer Babić, 1989, navaja več kot 10 takih indikatorjev stanja in tendenc), medtem ko je v praksi Svetovna banka (ob IMF kot vodilne svetovne institucije za dolgove, ki publicira Svetovne preglednice dolgov) izbrala nekatere med njimi kot kriterije za oceno stopnje zadolženosti posamezne države. V začetku osemdesetih let je bil kriterij za prag kritične zadolženosti vrednost koeficienta servisiranja dolga (debt service ratio) kot razmerja med anuiteto odplačila (dospela glavnica in obresti) in deviznega priliva iz tekočega poslovanja (iz izvoza blaga in storitev plus neto transferji) preko 25%. Konec osemdesetih let je Svetovna banka izdelala bolj kompleksno shemo štirih kazalcev zadolženosti – z mejnimi vrednostmi indikatorjev za uvrstitev držav med lahko (light), srednje (moderate) in težko (severily) zadolžene. Država je uvrščena v posamezno skupino po stopnji zadolženosti, če izpolnjuje vsaj tri od navedenih štirih kriterijev (več o tem v World Debt Tables, 1990–1991, Volume I, 121).

* Profesor na Pravni fakulteti v Ljubljani in član Ekonomskega inštituta Pravne fakultete.

Tabela 1: Mejne vrednosti kriterijev zadolženosti Svetovne banke (v %)

INDIKATOR	ZADOLŽENOST		
	lahka (L)	srednja (S)	težka (T)
zunanji dolg/GNP = D/P	do 30	30–50	nad 50
zunanji dolg/izvoz blaga in storitev = D/e	do 165	165–275	nad 275
anuiteta/izvoz blaga in storitev = A/E	do 18	18–30	nad 30
obresti/izvoz blaga in storitev = I/E	do 12	12–20	nad 20

Navedene kriterije bomo uporabili pri oceni stopnje zadolženosti Jugoslavije in njenih federalnih enot, čeprav glede na dosegljivost podatkov ne bomo mogli vedno navajati vseh.

2. Razvoj jugoslovanskega dolga in zadolženosti

2.1. Zunanji dolg z in brez intervalutarnih sprememb

V tabeli 2 so za razdobje od 1965 (v 1964. letu je zunanji dolg znašal samo 1 milijardo USD) do 1990 prikazani zneski skupnega (pomeni kratkoročnega, srednjega in dolgoročnega, konvertibilnega in klirinškega) zunanjega dolga Jugoslavije, stanje skupnih danih kreditov tujini in kot saldo neto dolg. Serije so prikazane najprej v tekočih dolarjih (seveda v največjem delu še po statističnih tečajih), zatem pa so za razdobje od porajanja dolžniške krize (1975–1990) ocenjene vrednosti navedenih treh spremenljivk pod naslednjimi predpostavkami:

- fiksni odnos med DEM/USD = 1938 iz 1980. leta;
- DEM predstavlja vse nedolarske valute;
- približno polovica dolgov je nominiranih v dolarjih (kar je potrjeno s podatki, ki so nam na voljo za leti 1987 in 1990).

S tem preračunom se želi eliminirati vpliv intervalutarnih sprememb, eksogeno danih naši ekonomski politiki, na gibanje dolgov in kreditov. Ko postaja dolar močnejši, se v tekočih dolarjih izražene vrednosti dolgov in kreditov, ki vključujejo tudi intervalutarne spremembe, zaradi njih zmanjšujejo (ker so zneski dolgov in kreditov, nominiranih v nedolarskih valutah, ko jih preračunavamo v dolarje, vse manjši). V tekočih dolarjih prikazani dolg je resnično manjši, vendar ne po naši zaslugi, marveč zaradi gibanja tečajev na svetovnem finančnem trgu. Konkretno, če ne bi prišlo do krepitve dolarja v prvi polovici osemdesetih let, bi naš dolg in zunanja zadolžitev tedaj neprestano naraščala. Njuna stvarna stagnacija v tem času je bila posledica »ugodnih« intervalutarnih sprememb. V drugi polovici osemdesetih let pa zaradi slabitve dolarja v tekočih dolarjih prikazani dolg upada počasneje, kot bi v primeru, če do od zunaj determiniranih intervalutarnih sprememb ne bi prišlo. Ocena na osnovi predpostavljenih fiksnih intervalutarnih odnosov iz bazičnega 1980. leta potemtakem daje novo informacijo o uspehih naše ekonomske politike v razdolževanju v preteklosti. Zahvaljujoč seveda ugodnejšim zunanjim pogojem (avtor 1990), kot sta padec cene nafte in obrestnih mer na svetovnem

trgu, je bilo razdolževanje v drugi polovici osemdesetih let uspešnejše kot v prvi polovici, le da so intervalutarne spremembe to prikriale.

Tabela 2: Dolžniško-upniško stanje Jugoslavije (v milijonih USD)

Leto	Tekoči dolarji			Fiksni odnos DEM/USD		
	Dolg	Dani krediti	Neto dolg	Dolg	Dani krediti	Neto dolg
1965	1243	198	1045			
1966	1418	237	1181			
1967	1620	271	1349			
1968	1840	312	1528			
1969	2115	407	1708			
1970	2350	492	1858			
1971	3177	479	2699			
1972	3933	506	3427			
1973	4663	683	3980			
1974	5360	708	4652			
1975	6584	786	5798	7703	920	6783
1976	7934	916	7018	8886	1026	7860
1977	9540	1116	8424	10065	1177	8888
1978	11832	1107	10725	11666	1092	10574
1979	15232	1220	14012	14348	1149	13199
1980	18873	1526	17347	18873	1526	17347
1981	21096	1585	19511	22931	1723	21208
1982	20265	1718	18547	22575	1914	20661
1983	20577	1848	19792	24857	2232	22625
1984	20200	1917	18283	26381 M	2504	23877
1985	19837	1902	17935	22376	2145	20231
1986	20590	2162	18428	20652	2168	18490
1987	21961 M	2412	19549	20050	2202	17848
1988	20220	3391	16829	19573	3282	16291
1989	18569	3355	15214	17343	3134	14209
1990	17791	3052	14739	15834	2716	13118

Viri: Bilteni NBJ; Jugoslavija 1918–1988 (SZS); Yugoslavia, Statistical Survey, No 5, March 1991, NBJ; Bremec (1988).

Podatki se v zadnjih letih delno razlikujejo od podatkov Svetovne banke po Svetovnih tablicah dolgov, 1990–1991.

2.2 Stopnja zadolženosti Jugoslavije v osemdesetih letih

Glede stopnje zadolženosti Jugoslavije, odkar je postal dolg kritičen, Jugoslavija pa postala v začetku osemdesetih let članica »kluba visoko zadolženih držav« (Highly Indebted Countries), obstajajo različni izračuni, domači in tuji, uradnih institucij, posameznih institutov oziroma raziskovalcev. Razlog so razlike v pogledu definicij (obsega) agregatov, ki se uporabljajo za konstituiranje nekaterih od

množice možnih indikatorjev zadolženosti. S ciljem, da se pokažejo uradne mednarodne ocene naše zadolženosti, najpomembnejše za način obravnave Jugoslavije v pogajanjih z njenimi upniki, hkrati pa da se z aplikacijo omenjenih novejših kriterijev Svetovne banke ugotovi dejanska stopnja zadolženosti Jugoslavije v kritičnih osemdesetih letih, so v nadaljevanju predstavljene vrednosti osnovnih štirih indikatorjev zadolženosti, kot jih objavlja Svetovna banka v zadnji ediciji Svetovnih tablic dolgov.

Tabela 3: Stopnja zadolženosti Jugoslavije v osemdesetih letih, v %

Indikator	Leto							
	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
D/P	31,5	43,8	44,4	48,2	33,3	34,6	42,2	33,5
D/E	101,8	123,0	118,2	129,6	112,5	112,7	94,3	84,3
A/E	20,9	21,9	27,0	19,4	21,0	19,4	16,3	16,0
I/E	9,9	10,9	15,9	10,7	10,7	9,9	8,5	6,4

Simboli so pojasnjeni že v tabeli 1.

Povsem jasno je, da po omenjenih novejših kriterijih Svetovne banke Jugoslavija ni bila niti po enem od njih težak dolžnik. V najslabši situaciji je bila v 1984. letu (srednji dolžnik po treh od štirih kriterijev), v letih 1982–1983 in 1985–1987 je bila srednji dolžnik po dveh kriterijih, pred letom 1982 in po letu 1987 pa samo po enem.

3. Zunanji dolg in stopnja zadolženosti federalnih enot

Po podatkih, ki so nam na voljo (Yugoslavia, Statistical Survey, No. 5, NBJ, March 1991), je znašal konvertibilni srednje in dolgoročni dolg federacije konec decembra 1990 3609 milijonov USD v skupnem znesku 16017 milijonov USD tega jugoslovanskega dolga. Konec 1989. leta je dolg federacije znašal 3917 milijonov USD. Zastavlja se vprašanje, kako ga razporediti na federalne enote, da bi tako dobili bolj stvarno sliko njihove zadolženosti. Namreč, federacija v bistvu niti ne producira niti ne ustvarja lastnega deviznega priliva (JLA je poseben primer), zato tudi nima lastne materialne osnove za odplačevanje zunanjih dolgov.

3.1 Kriteriji razporeditve federalnega dolga na federalne enote

V javnosti se pojavljajo prvi predlogi kriterijev, po katerih bi bilo mogoče razdeliti dolg federacije. Na primer, kot splošno načelo se predlaga, da se dolгови in druge obveznosti federacije razporedijo po deležih v dolgovih, ki so na federalne enote že locirani, medtem ko naj bi se terjatve (predvsem devizne rezerve, pa tudi krediti, dani tujini) delile po deležu federalnih enot v deviznem prilivu.

Jasno je, da zaradi pomanjkljivih podatkov, pa tudi zaradi medsebojnih finančnih prepletanj (problem je, na primer, ugotoviti, kdo ima končno korist od kredita, ki ga je najela federacija – ali federalna enota, ki je dobila devize, ali tista, za

katero so krediti dobljeni, vendar so ji bili izplačani v dinarskih zneskih, seveda ob neobičajno ugodnih pogojih, ali pa na koncu sploh niso bili vrnjeni) možnost končne povsem pravične razdelitve sploh ne obstaja, možen je le nekakšen kompromis.

V nadaljevanju je podan celovit spekter možnih kriterijev za razporeditev federalnega dolga na posamezne federalne enote. Razdeliti jih je mogoče na tehnične in funkcionalne. Prvi so zasnovani pretežno na nam znanih ekonomskih agregatih danes, drugi na za uporabo finančnih sredstev, ki so povečevala zunanji dolg, relevantnih ekonomskih agregatih v času nastanka največjega dela zunanjega dolga – in s tem tudi dolga federacije, to je v obdobju 1975–1981. Pri izračunu odstotkov, ki pripadajo posameznim federalnim enotam na osnovi izbranih različnih ekonomskih agregatov, je potrebno upoštevati, da v nekaterih od njih (kot zunanji dolg, uvoz, izvoz) sodeluje tudi federacija, ki jo je potrebno pri razdelitvi njenega dolga izločiti in s tem povečati za ustrezen odstotek delež vsake federalne enote.

Prvi štirje kriteriji so tehnične narave. Pri njih je (z izjemo kriterija deleža v lociranem dolgu) delitev opredeljena po sedANJI ekonomski moči, torej po sposobnosti (možnosti) odplačevanja. Ti kriteriji so:

- delež v dolgu, lociranem na federalne enote po stanju 30. 9. 1989;
- delež v družbenem produktu Jugoslavije v 1989. letu;
- delež v skupnem izvozu blaga in storitev Jugoslavije v 1989. letu in
- delež v konvertibilnem izvozu blaga in storitev Jugoslavije v letu 1990.

Medtem ko so po treh kriterijih ekonomske moči deleži vsake od federalnih enot precej izenačeni, pa kriterij deleža v dolgu močno izstopa: pri razvitih federalnih enotah navzdol, pri nerazvitih navzgor.

Z oblikovanjem predstavljenih petih funkcionalnih kriterijev bi hoteli ugotoviti predvsem to, katera federalna enota je tuje kredite, ki so se kopičili v dolg, koristila v največji meri. Zato je upoštevano dejstvo, da so bili v času največjega povečanja jugoslovanskega dolga v razdobju od 1974 (ko je znašal 5,3 milijarde USD) do 1981 (ko se je povečal na 21,1 milijarde USD) dodatni krediti skoraj v enakem odstotku finančni, uporabljeni tudi za plačila uvoza potrošnih dobrin, in krediti za opremo oziroma za investicije v osnovne sklade – obe skupini blaga pa se smatrata kot visoko predelano blago. Konkretno, oblikovani so sledeči kriteriji:

- delež v investicijah v osnovne sklade Jugoslavije v razdobju 1975–1981 (morda bi bil vsebinsko ustrežnejši kriterij spremembe tega deleža v času velikega zadolževanja v primerjavi s predhodnim razdobjem, vendar komparacija z deleži v razdobju 1973–1974 ni pokazala velikih sprememb: nekoliko zaznavnejši je le padec deleža BiH za dve odstotni točki ob enakem porastu deleža Srbije v celoti);
- delež v skupnem uvozu Jugoslavije v obdobju 1978–1981;
- delež v uvozu potrošnih dobrin Jugoslavije v obdobju 1978–1981;
- delež v uvozu blaga višje stopnje obdelave Jugoslavije v letih 1978–1981.

Tabela 4: Kriteriji razporeditve dolga federacije na federalne enote (deleži v %, Jugoslavija = 100%)

Kriterij	Federalne enote							
	BiH	ČG	HRV	MAK	SLO	SRB	KOS	VOJ
Delež v dolgu IX/89	13,8	5,2	24,3	6,1	12,9	25,6	6,4	5,6
Delež v DP 1989	12,1	1,9	25,6	5,4	19,5	22,5	2,1	11,0
Delež v izvozu skupaj, 1989	15,2	2,0	21,0	4,9	25,5	21,5	1,7	8,2
Delež v izvozu konvert. 1990	13,0	1,4	20,9	3,9	30,8	20,6	1,1	8,3
Delež v invest. OS 75–81	15,0	3,1	24,5	6,2	15,2	21,8	3,8	10,3
Delež v uvozu skupaj, 78–81	12,4	2,1	28,4	5,8	17,6	21,4	2,4	9,9
Delež v uvozu opreme, 78–81	13,2	3,9	24,1	7,2	11,8	26,0	4,7	9,2
Delež v uvozu potroš., 78–81	7,3	1,5	23,5	6,2	20,0	33,3	1,9	6,3
Delež v uvozu obdelan, 78–81	10,2	2,4	24,3	6,1	21,9	24,7	3,1	7,4
Povprečni delež	12,5	2,6	24,1	5,8	19,5	24,2	3,0	8,5

Variabilnost deležev posamezne federalne enote je pri funkcionalnih kriterijih manjša kot pri tehničnih. Močnejše izstopa le kriterij deleža uvoza potrošnih dobrin (z relativno večjim deležem Srbije na račun BiH, Črne gore in Vojvodine). Na koncu izračunana povprečja deležev posameznih federalnih enot po vseh kriterijih so bolj matematična, kot pa vsebinsko utemeljena operacija.

3.2. Zunanji dolg federalnih enot

Po zadnjih podatkih, ki so nam na voljo, je stanje dolgov, danih kreditov in neto dolga 30. 9. 1990 (v zadnjih sedmih mesecih verjetno ni prišlo do večjih sprememb) po federalnih enotah naslednje:

Tabela 5: Stanje dolgov, danih kreditov in neto dolgov po federalnih enotah, 30. 9. 1990 (v mio tekočih USD)

	Konvertibilno področje			Klirinško področje			Neto dolg
	Dolg	Kredit	Neto	Dolg	Kredit	Neto	Skupaj
BiH	1677	533	1144	456	43	413	2090
Črna gora	597	8	589	67	–	67	656
Hrvatska	2994	757	2237	34	117	–83	2154
Makedonija	761	20	741	75	1	74	815

	Konvertibilno področje			Klirinško področje			Neto dolg Skupaj
	Dolg	Kredit	Neto	Dolg	Kredit	Neto	
Slovenija	1788	379	1409	10	4	6	1415
Srbija	3302	652	2650	522	28	494	3144
Kosovo	726	—	726	75	—	75	801
Vojvodina	841	78	763	57	3	54	817
Federacija	3609	—	3609	—	555	-555	3054
Jugoslavija	16295	2427	13868	1296	751	545	14413

Vir: Interni materiali NBJ, Beograd

Iz prikazane preglednice je razvidno, da velikost dolgov med federalnimi enotami zelo variira, vendar pa je največji (konvertibilni) dolжник federacija. Njen dolg bi bilo potrebno razporediti na federalne enote, saj sama nima materialnih primarnih virov, iz katerih bi ga sama servisirala.

Klirinški dolg je bistveno zmanjšan, v neto iznosu na dobrih pol milijarde dolarjev. Če se upošteva pozitivni terjatveni saldo na naših klirinških računih iz tekočih poslov (okrog 2300 milijonov dolarjev), je razumljivo naša neto pozicija s klirinškim področjem pozitivna (kar velja že nekaj zadnjih let). S tem v zvezi se pojavlja problem izterjave, ne pa odplačila. Resolucija za 1991. leto predvideva uporabo dela terjatvenega salda na tekočih klirinških računih za predčasno odplačilo naših klirinških dolgov, del (550 milijonov dolarjev) pa za uvoz blaga iz področij, s katerimi smo imeli do 1991. leta klirinški aranžma (predvsem Sovjetska zveza).

Glede odplačevanja je torej ključni problem konvertibilni dolg federacije (3,6 milijarde USD). Da bi ustvarili kar najbolj realistično podobo, ga je potrebno razporediti na federalne enote. Pri tem bodo od prej predlaganih možnih kriterijev razdelitve federalnega dolga uporabljeni štirje:

- delež v dolgu, ki je že lociran po federalnih enotah;
- povprečni delež po treh tehničnih kriterijih ekonomske moči federalne enote;
- povprečni delež po petih funkcionalnih kriterijih deleža federalne enote v investicijah oziroma v uvozu Jugoslavije v času največjega zadolževanja med leti 1975 in 1981, ter
- enostavno povprečje deležev federalne enote glede na vseh devet predloženih kriterijev.

Dodajanje deleža dolga federacije povečuje skupni konvertibilni dolg posameznih federalnih enot, ki je podan v tabeli 5, na nove zneske, ki so prikazani v tabeli 6.

Tabela 6: Konvertibilni dolg federalnih enot, 30. 9. 1990 (v mio USD), ob prišteti deležih v federalnem dolgu

	Do	Da	Db	Dc	Dd
BiH	1677	2153	2161	2096	2125
Črna gora	597	767	662	691	687
Hrvaška	2994	3845	3806	3896	3860
Makedonija	761	978	931	988	970
Slovenija	1788	2297	2701	2412	2495
Srbija	3302	4240	4078	4219	4183
Kosovo	726	932	784	841	831
Vojvodina	841	1079	1173	1151	1151
SFRJ		16295			

Vir: Kot pri predhodnih tabelah.

Glede na izbor kriterijev razporeditve federalnega dolga so pri posameznih federalnih enotah variiranja v skupnem znesku dolga relativno velika (razlika med največjim in najmanjšim zneskom dolga znaša npr. pri Kosovu 18,9%, pri Sloveniji 17,5%, pri Črni gori 15,9%, pri nekaterih le do 8%). Ker znaša dolg federacije več kot 22% jugoslovanskega dolga, povečanja dolgov federalnih enot s prištevanjem njihovih deležev v federalnem dolgu niso zanemarljiva!

3.3. Stopnja zunanje zadolženosti federalnih enot

1. Za izračun prvega indikatorja zadolženosti dolg/družbeni produkt, D/P, je bilo potrebno najprej oceniti družbeni produkt po federalnih enotah v letu 1990. Za osnovo so vzeti poznani produkti iz 1989. leta, preračunani v USD in poznana ocena o padcu jugoslovanskega družbenega produkta v 1990. letu za 7,5% (po dokumentaciji ob Resoluciji o ekonomski politiki v 1991. letu), kar je bilo doseženo ob padcu industrijske produkcije za 10,8%. Razmerje padca industrijske produkcije v posamezni federalni enoti v odnosu na celotni jugoslovanski je vzeto kot faktor korekcije padca (aproksimand) družbenega produkta federalne enote v 1990. letu. Po tej metodi ocenjeni padec družbenega produkta v 1990. letu naj bi bil med 5,5% (v BiH) in 6,7% (v Vojvodini) na eni strani ter med 11,5% (v Črni gori) in 18,8% (na Kosovu).

Izračunani koeficienti zadolženosti (v smislu dolgoročnejshe nesolventnosti) D/P kažejo:

- zadolženost federalnih enot in Jugoslavije v celoti se je v zadnjem letu stopnjevala, predvsem zaradi padca družbenega produkta. Tako se SFRJ po tem kriteriju ponovno vrača od lahkkih med srednje zadolžene države;

- če se federalnim enotam pripišejo tudi adekvatni deleži federalnega dolga, so po že poprej predstavljenih kriterijih Svetovne banke (meje 30% oziroma 50%) Vojvodina, Slovenija in Hrvatska še vedno med lahkimi dolžniki; Makedonija, Srbija in BiH med srednjimi dolžniki, medtem ko sta Kosovo in Črna gora težka dolžnika.

Tabela 7: Konvertibilni dolg/družbeni produkt, (D/P), federalnih enot v letu 1990 (P v mio USD, D/P v %)

	P	Do/P	Da/P	Db/P	Dc/P	Dd/P	Do/P 89
BiH	6612	25,4	32,6	32,7	31,7	32,1	21,0
Črna gora	958	62,3	80,1	69,1	72,1	71,7	61,6
Hrvatska	13591	22,0	28,3	28,0	28,7	28,4	21,0
Makedonija	2862	26,6	34,2	32,5	34,5	33,9	25,3
Slovenija	10407	17,2	22,1	26,0	23,2	24,0	14,7
Srbija	11954	27,6	35,5	34,1	35,3	35,0	25,3
Kosovo	998	72,7	93,4	78,6	84,3	83,3	58,9
Vojvodina	5779	14,6	18,7	20,3	19,9	19,9	13,4
SFRJ	53185		30,1				28,7

Viri: Indeks SZS, Saopštenja SZS plus viri, kot pri poprejšnjih tabelah.

2. Za izračun indikatorja zadolženosti (konvertibilni dolg/skupni konvertibilni devizni priliv), D/E, ki izraža kritičnost zadolženosti na krajši rok (torej v likvidnostnem smislu), je bilo potrebno oceniti konvertibilni devizni priliv po federalnih enotah. Niti uradnih niti neuradnih podatkov o njem ni, na voljo so zgolj interne ocene v nekaterih republikah (Slovenija, Hrvatska). Strokovne službe NBJ so dobile nalogo, naj izdelajo ustrezne ocene, vendar se je izvedba zaustavila zaradi problemov razporejanja nekaterih po federalnih enotah nerazporejenih oblik neblagovnega priliva. V takšni situaciji smo izdelali za 1990. leto lastno oceno neblagovnega deviznega priliva (ki vključuje turizem, promet, investicijska dela, zastopniško provizijo, blago na dodelavi in predelavi in ostalo iz bilance nefaktorskih storitev ter neto nakazila in priliv od obresti kot elementa faktorskih storitev) po federalnih enotah, tako da je ob izbranih najustreznejših kriterijih jugoslovanski devizni priliv razporejen nanje. Pri neto nakazilih zdomec ni bila upoštevana prodaja tistih deviz prebivalstvu, ki potem niso bile deponirane v banke.

Tako so bili za izračun deležev federalnih enot v jugoslovanskem deviznem prilivu v 1990. letu uporabljeni naslednji kriteriji:

- Turizem: število nočitev tujih turistov (vir: Indeks SZS);
- Promet: delež v potniških in delež v tonskih kilometrih, (Indeks SZS);
- Investicijska dela: vrednost skupno opravljenih investicijskih del, (Indeks SZS);
- Zastopniška provizija: konvertibilni uvoz, (Saopštenja SZS);
- Dodelava in predelava blaga: konvertibilni izvoz, (Saopštenja SZS);
- Ostale storitve: povprečni delež federalne enote v zgornjih petih identificiranih oblikah nefaktorskih storitev SFRJ;
- Neto nakazila: povprečni delež federalnih enot v deviznih sredstvih prebivalstva, (dekadno poročilo NBJ);
- Zasluzene obresti: odobreni krediti tujini po federalnih enotah, (interni material NBJ).

Tako konstruirani neblagovni priliv predstavlja 41,5% skupnega konvertibilnega deviznega priliva Jugoslavije. Podatki v tabeli 8 kažejo, da se njegova struktura po federalnih enotah bistveno razlikuje od strukture konvertibilnega priliva samo od izvoza blaga. Medtem ko je bila Slovenija v konvertibilnem prilivu od izvoza blaga daleč pred ostalimi federalnimi enotami (najbližji Srbija in Hrvatska zaostajata skoraj za tretjino), pri neblagovnem prilivu daleč izstopa Hrvatska

s 48% deležem v jugoslovanskem prilivu (naslednji po velikosti, Srbija in Slovenija, dosegata le tretjino njenega deviznega priliva). V primerjavi z blagovnim prilivom z dodajanjem neblagovnega priliva (po pričakovanju zaradi turizma in transporta) bistveno popravljata svoj položaj Hrvatska in Črna gora, medtem ko so pri štirih federalnih enotah (BiH, Makedonija, Kosovo in Vojvodina) deleži v jugoslovanskem neblagovnem prilivu za polovico in več manjši od deležev v blagovnem prilivu SFRJ. V seštevku obeh virov konvertibilnega deviznega priliva v letu 1990, blagovnega in ocenjenega neblagovnega, tako Hrvatski pripada skoraj tretjina, Sloveniji četrtnina, Srbiji skoraj petina, BiH dobra desetina, po drugi strani pa pokrajini Kosovo samo 1%.

Tabela 8: Delež federalnih enot v konvertibilnem deviznem prilivu SFRJ v 1990 in njihova odprtost proti tujini, (%)

Indikator	Federalna enota							
	BiH	ČG	HRV	MAK	SLO	SRB	KOS	VOJ
Delež v konvertibilnem deviznem prilivu SFRJ	10,7	3,2	32,2	3,2	24,2	19,1	1,1	6,2
Odprtost proti tujini (deviz. priliv/produkt)	33	67	48	23	47	32	22	22

Vir: Interne ocene na osnovi podatkov SZS in NBJ.

Zelo zanimiv je izračun odprtosti federalnih enot proti tujini v 1990. letu kot razmerje med ocenjenim skupnim konvertibilnim prilivom in družbenim produktom. Za Jugoslavijo kot agregat znaša koeficient 38% (kar še ni posebej velika odprtost – cilj vlade je 50% do 1995. leta, vendar je v zadnjih letih precej povečana). Vendar pa kaže med federalnimi enotami na prvi pogled nepričakovano in glede na nižjo stopnjo gospodarske razvitosti daleč največjo odprtost proti »konvertibilnemu svetu« Črna gora; v drugi skupini sta Hrvatska in Slovenija, pod povprečjem sta v tretji skupini Srbija in BiH, medtem ko so najbolj zaprte federalne enote Makedonija, Kosovo in Vojvodina.

Končno, izračunani indikatorji zadolženosti D/E v tabeli 9 pokažejo, da so Jugoslavija in njene federalne enote po kriterijih Svetovne banke z devizno-likvidnega stališča v 1990. letu manj zadolžene, kot pa s stališča solventnosti (D/P). Vrednost koeficienta za Jugoslavijo je 80,5%, kriterij za uvrstitev med srednje zadolžene države pa je 165% oziroma med težko zadolžene 275%. Po tem kriteriju, če upoštevamo le na federalne enote že locirani konvertibilni dolg, ostaja kritično zadolženo samo Kosovo. Situacija ostaja relativno ugodna, če se temu dolgu doda še del federalnega dolga: ob še bolj kritično zadolženem Kosovu se v uvrstitvi med srednje zadolžene približa le še Makedonija. Med drugimi federalnimi enotami je po D/E glede na D/P bistveno izboljšan položaj Hrvatske in Črne gore, poslabšan pa položaj Vojvodine.

Tabela 9: Konvertibilni dolg/konvertibilni devizni priliv (D/E) federalnih enot v letu 1990 (E v mio USD, D/E v %)

	E	Do/E	Da/E	Db/E	Dc/E	Dd/E	Neblag. E (ocena)
BiH	2157	77,7	99,8	100,2	97,2	98,5	622
Črna gora	640	93,3	119,8	103,4	108,0	107,3	461
Hrvatska	6533	45,8	58,9	58,3	59,6	59,1	4065
Makedonija	652	116,7	150,0	142,8	151,5	148,8	185
Slovenija	4904	36,5	46,8	55,1	49,2	50,9	1281
Srbija	3864	85,5	109,7	105,5	109,2	108,3	1430
Kosovo	220	330,0	423,6	356,4	382,2	377,7	75
Vojvodina	1260	66,7	85,6	93,1	91,3	91,3	274
SFRJ	20230		80,5				11833

Vir: Interni material NBJ ter viri kot v že navedenih tabelah.

3. Bolj zaradi ilustrativne dopolnitve slike o stopnji zadolženosti posameznih federalnih enot (da bi bilo mogoče aplicirati vse kriterije Svetovne banke) kot pa na podlagi dejansko dostopnih podatkov, sta na koncu izračuna za 1990. leto še preostala dva iz četverice poznanih indikatorjev zadolženosti: razmerje med stvarno plačano anuiteto in konvertibilnim deviznim prilivom (A/E), torej poznani »debt service ratio« ter razmerje do dejansko odplačanih obresti za konvertibilne dolgove v odnosu do konvertibilnega deviznega priliva (i/E). Za njun izračun so bili zaradi pomanjkanja zanesljivih podatkov o plačilih anuitet v federalnih enotah (delno razpoložljivi podatki za Slovenijo so bili uporabljeni za testiranje ustreznosti uporabljene metode ocenjevanja) zneski odplačanih glavnice (refinanciranje ni vključeno) in obresti dobljeni z razporejanjem skupnega zneska odplačil za Jugoslavijo. Kot kriterij razporeditve je bil v obeh primerih uporabljen delež federalne enote v konvertibilnem dolgu (Db), v katerem je bil federalnim enotam dodan še federalni dolg po povprečnih deležih vseh devetih, predhodno predloženih kriterijev. Takšen izračun je zasnovan na množici predpostavk (enake obrestne mere in margine, dospelost in drugi pogoji dolgov federalnih enot), ki niso realne, vendar so bile potrebne, če naj bi do takšne ocene sploh prišli.

Pri interpretaciji relativno ugodnih vrednosti izračunanih indikatorjev A/E in i/E v tabeli 10 je potrebno upoštevati, da gre za stvarna odplačila, torej brez znatnih zneskov refinanciranja in tudi že omenjenega zaostanka v odplačilih glavnice dolga iz 1990. leta v višini 640 milijonov USD. Tako je ugotovljena »realizirana« stopnja obremenjenosti z odplačili dolga v 1990. letu, ki je bistveno manjša od »dosegle« stopnje obremenjenosti, ki pa ni bila v celoti uresničena. Če ne bi bilo refinanciranja niti zamude v odplačilu, bi bila odplačana glavnica dolga v 1990. letu vsaj podvojena v primerjavi z »realiziranim odplačilom«, kar bi Jugoslavijo po debt service ratio A/E po kriteriju Svetovne banke uvrstilo vsaj med srednje zadolžene države.

Tabela 10: Obremenjenost federalnih enot z odplačilom dolga v 1990. letu in njihova klasifikacija po stopnji zadolženosti

	Anuite- ta/E	Obresti/E	Seštevek štirih indikatorjev			Rang		
	A/E (%)	i/E (%)	D/P	D/E	A/E	i/E		
BiH	21,0	9,7	L/S	L,	S,	L = 5(6)	4-5.	(L/S)
Črna gora	22,8	10,6	T,	L,	S,	L = 7	3.	(S)
Hrvatska	12,6	5,8	L,	L,	L,	L = 4	7-8.	(L)
Makedonija	32,1	14,9	L/S	L,	T,	S = 7(8)	2.	(S)
Slovenija	10,9	5,0	L,	L,	L,	L = 4	7-8.	(L)
Srbija	23,1	10,7	L/S	L,	S,	L = 5(6)	4-5.	(L/S)
Kosovo	80,4	37,3	T,	T,	T,	T = 12	1.	(T)
Vojvodina	19,6	9,0	L,	L,	S,	L = 5	6.	(L)
SFRJ	17,2	8,0	S,	L,	L,	L = 5	...	(L)

Viri: Interni materiali NBJ ob resolucijskih dokumentih; upoštevani so tudi viri iz poprej navedenih tabel.

Legenda:

A = anuiteta = dejansko plačana dospelá glavnica konvertibilnega dolga plus obresti v 1990;

i = dejansko plačane obresti na konvertibilni dolg v 1990;

P = ocenjeni družbeni produkt v 1990;

E = ocenjeni konvertibilni devizni priliv v 1990;

L = lahka zadolženost (v sumiranju je dana vrednost 1);

S = srednja zadolženost (v sumiranju je dana vrednost 2);

T = težka zadolženost (v sumiranju je dana vrednost 3).

Za skupno *lahko* zadolženost je potreben seštevek vrednosti štirih indikatorjev pod 6, za *srednjo* pod 10 in za *težko* nad 10. Federalne enote so razvrščene po stopnji zadolženosti od najtežje (1.) do najlažje (8.).

Koeficienti kažejo, da sta po realiziranem indikatorju A/E težko zadolžena Kosovo in Makedonija (vrednosti nad 30%), srednje zadolžene BiH, Vojvodina, Srbija in Črna gora (vrednosti nad 18%), lahko zadolženi pa Hrvatska in Slovenija. Istočasno je bilo v 1990. letu po indikatorju i/E težko zadolženo Kosovo (vrednost nad 20%), srednje zadolžena Makedonija (vrednost nad 12%), druge federalne enote pa so bile le lahko zadolžene.

4. Način oblikovanja agregatov dolgov in njihovih odplačil oziroma družbenega produkta in deviznega priliva, s katerim se dolgovi (odplačila) relativizirajo v indikatorjih, odločilno vpliva na preveč ugodno sliko o zadolženosti Jugoslavije in njenih federalnih enot. Njihovo medsebojno rangiranje v pogledu stopnje zadolženosti je realnejše, posebno če so napake v ocenah sistematične narave. Zato je na koncu izdelana ocena stopnje zadolženosti federalnih enot kot seštevek štirih indikatorjev, ki jih kot kriterije uporablja Svetovna banka. Kot kažejo številke v drugem delu tabele 10,

– sodijo Slovenija, Hrvatska in v nekaj manjši meri Vojvodina v 1990. letu med lahko zadolžene (pri čemer ima Slovenija nižje vrednosti indikatorjev zadolženosti od Hrvatske);

– BiH, Srbija, Črna gora in Makedonija spadajo med srednje zadolžene (BiH najmanj, Makedonija najbolj);

– Kosovo se po vseh kriterijih in ob vseh omenjenih olajševalnih okoliščinah

(znižanje zneska dolga, anuitete, povečevanje zneska deviznega priliva) uvršča med težko zadolžene.

4. Odplačevanje sedanjega jugoslovanskega dolga

Za uspešnost gospodarjenja države v prihodnosti je izredno pomembno tudi vprašanje njene obremenjenosti z odplačevanjem dolgov. Za Jugoslavijo obstajata vsaj dva alternativna vira podatkov o časovnem razporedu dospelosti njenega sedanjega dolga v devetdesetih letih: domači, za dospelost konvertibilnih srednje in dolgoročnih dolgov (Yugoslavia, Statistical Survey, NBJ, March 1991) in razpored Svetovne banke za vse dolgove (World Debt Tables, 1990–1991).

Tabela 11: Razporeditev odplačila dolgov Jugoslavije, 1991–2000
(v mio USD)

Leto	NBJ – konvertibilni dolg				Svetovna banka – skupni dolg			
	Multi	Vlade	Banke	Drugi	Suma	Glavnica	Obresti	Suma
Stanje 1989						17784		
1990	3556	5733	5260	1468	16017	1950	1432	3382
1991	571	1534	–	520	2625	1624	1285	2909
1992	563	748	–	272	1583	1425	1163	2588
1993	461	685	320	189	1655	1544	1057	2601
1994	332	631	374	111	1448	1597	914	2511
1995	270	619	374	76	1339	1647	799	2446
1996	228	472	374	31	1105	1422	682	2004
1997	173	365	374	24	936	1244	581	1825
1998	153	348	378	15	894	1071	478	1549
1999	100	38	382	17	537	655	394	1049
2000	70	45	382	8	505			
Ostalo	635	248	2302	205	3390			

Viri: – Yugoslavia, Statistical Survey, 5, March 1991, NBJ, Beograd – World Debt Tables 1990–1991, Volume 2, The World Bank, 1990

Svetovna banka predvideva za devetdeseta leta črpanje 448 milijonov USD že odobrenih kreditov.

Obe shemi odplačevanja obstoječega dolga predvidevata njegovo zmanjšanje v devetdesetih letih na praktično zanemarljivo velikost. Zato ju je potrebno jemati z veliko dozo skepse. Prvič, ker odplačilo dolgov in njihovo zmanjšanje na nič ni bilo nikoli proglašeno za jugoslovansko strategijo. In drugič, ker takšne strategije praktično ne bi bilo mogoče izpeljati. Namreč, že v 1990. letu je izostalo odplačilo 640 milijonov USD zapadlega dolga državam-upnicam, o katerem zdaj potekajo pogajanja o refinanciranju v Pariškem klubu. Hkrati naši zastopniki predlagajo tudi odlog odplačila vladam dela v 1991. letu dospelosti glavnice in obresti dolgov v skupnem znesku več kot 800 milijonov USD. Skratka, neugodna devizno-likvidnostna situacija ne omogoča, da bi se zgoraj predpostavljeni plan odplačil realiziral v celoti. Dejansko bi bilo zelo zadovoljivo, če se v začetku devetdesetih let dolg ne bi z refinanciranjem povečal.

- Analiza razvojnih možnosti Republike Slovenije, Zavod za plan Republike Slovenije, Ljubljana, april 1990.
- Bilten NBJ, različne številke, NBJ Beograd.
- Babić M.: Međunarodna ekonomija, Privredni vjesnik, Zagreb, 1989.
- Bremec N.: Jugoslovanski dolg v luči svetovne dolžniške krize, Pravna fakulteta, Ljubljana, januar 1988.
- Indeks SZS, različne številke, SZS, Beograd.
- Miklić A.: Položaj Slovenije v ekonomskih odnosih s tujino, DDG, ARC NB Slovenije, november 1990.
- Milković N.: Strategija razdolževanja Jugoslavije, Pravna fakulteta Ljubljana, april 1991.
- Predlog skupine zveznih zakonov ob stabilizacijskem paketu, Skupščina SFRJ, Beograd, april 1991.
- Smerom reforme, Sekretariat za informisanje SIV, Beograd, april 1991.
- Štublar F.: Spoljna zaduženost zemalja Istočne Evrope, PKJ, 1990/6, EIPF Ljubljana, junij 1990.
- World Debt Tables, 1990-1991, The World Bank, Washington D.C., december 1990.
- Yugoslavia, Statistical Survey, No. 5, March 1991, NBJ Beograd.

Nove prvine urbanistične politike

(ob najnovejši publikaciji OECD)

I

V Organizaciji za gospodarsko sodelovanje in razvoj s sedežem v Parizu imajo že nekaj več kot desetletje tudi sektor, ki ga imenujejo preprosto »urbane zadeve«. Predzgodovina tega sektorja raste iz dejavnosti na področju proučevanja in pospeševanja *upravljanja mest*,¹ ki je potekalo v okviru Tehničnega sodelovanja (TECO), in iz dejavnosti *Direktorata za okolje*,² s tem da je bil program *Urbanih zadev* formaliziran na pobudo Združenih držav Amerike v času Carterjeve administracije. Pobudo so utemeljevali z obsegom in pomenom problemov mest v najrazvitejših državah sveta, pa tudi s splošno problematiko procesa urbanizacije v deželah v razvoju. Jugoslavija, ki od leta 1961 po posebnem sporazumu sodeluje v nekaterih dejavnostih OECD, je bila v Urbanih zadevah prisotna od ustanovitve, zadnja leta pa jo pri tem zastopa Urbanistični inštitut Republike Slovenije. Mimogrede lahko ugotovimo, da je to zastopanje dober primer (in model) za decentralizirano vodenje mednarodnega sodelovanja.

Konec preteklega leta so v OECD objavili knjižico z naslovom, ki bi se v neposrednem prevodu angleške verzije lahko glasil »Okoljske politike za mesta v 1990-ih« (Environmental Policies for Cities in the 1990s); v francoski verziji so publikacijo naslovili rahlo drugače: »L'Environnement Urbain: Quelles politiques pour les années 1990«. Gre za poročilo posebne projektne skupine, ki je delala v okviru Urbanih zadev in je v treh letih proučevanja analizirala dvajset mest ter januarja 1989 organizirala veliko mednarodno konferenco v Berlinu. Poročilo zajema različne obstoječe politike izboljševanja mestnega okolja, predlaga ukrepe za usklajevanje politik, ki vplivajo na okolje mest, in opisuje politični instrumentarij, ki ga je najti na nacionalni, regionalni in lokalni ravni državne uprave. Poročilo vrednoti tudi krajevne pobude na treh glavnih področjih problematike, in sicer:

- prenova mest,
- mestni promet in
- upravljanje energije v mestih.

Na teh treh področjih predlaga pričujoče poročilo *smernice* za potrebne izboljšave. Zanimiva pa je tudi postopkovna pot takega dokumenta. Nove okoljske smernice za urbanistično politiko je potrdilo vodstvo Urbanih zadev v maju 1990, Svet OECD pa jih je »sprostil« (derestriction) julija 1990.

Menim, da moramo pričujoče poročilo presojati v perspektivi zadnjih dveh desetletij, ko lahko sledimo postopni preobrazbi načel urbanizma in krepitvi ekološke zavesti ter razvoju dejavnosti varstva in izboljševanja okolja. V taki perspektivi se namreč obrusijo skrajnosti in se izpoje evforičnost, naberejo se spoznanja iz operativnega obravnavanja konkretnih primerov oz. akcij. Za problematiko mest in urbanizma je v luči prav paradigmatskih sprememb pomembno, da se prizna in realno oceni gospodarski in socialni pomen mest in procesov urbanizacije, da se prav oceni vpliv novih tehnologij, in ne nazadnje, da se operacionalizirata ekološka

¹ Podpisani je bil več mandator predsednik usmerjevalnega komiteja te dejavnosti.

² V Direktoratu za okolje sta Jugoslavijo dlje časa zastopala ing. arh. Marjan Tepina in dr. Avgustin Lah.

sanacija ter vnaprejšnje (plansko) upoštevanje okoljskih omejitev. *Urbanizem je vsekakor treba presojati kot eno izmed najmočnejših orodij varstva in izboljševanja okolja.*

Poročilo, ki je pred nami, očitno stremi za tem, da bi »kljub množici dreves vendarle zaznalo gozd«, da bi dognalo celoto vzrokov in posledic, ki se s svojimi soodvisnostmi trajno vpišejo v prostorsko strukturo mest. Zaradi tega obsega kratek opis inovativnih in uspešnih pristopov k razreševanju sodobne problematike mestnega okolja in gre od analize do smernic za akcijo na vseh ravneh – lokalni, nacionalni in mednarodni.

V prvem poglavju se poročilo loteva definicij (in redefinicij) *urbanega okolja* in pokaže stvarno stanje stvari z vzroki, ki so povzročili sedanje pogoje bivanja in dela v mestih. Pri tem seveda ne more mimo ekonomskih struktur, spreminjajočih se družbenih vrednot, naraščajoče ozaveščenosti in razumevanja problemov okolja v mestih – pa tudi neuspešnosti nekaterih dosedanjih intervencij in neuspešnosti tržnih načel v tem kontekstu.

Drugo poglavje predstavlja okvir politike, ki naj ureja urbano okolje in se posebej osredotoča na vprašanje, zakaj so potrebne v ekološki akciji prav pobude iz mest. Pri tem opisuje značilnosti sedanje politike in razpravlja o prihodnjih smereh ekološko občutljive urbanistične politike, politike, ki naj si zastavlja za cilj *sprejemljivi razvoj mest* (»sustainable development«, »sustainable city«).

Tretje poglavje govori o organizacijskih in institucionalnih mehanizmi, nujnih za doseganje uspešne integracije splošnih usmeritev, programov in izvedbenih načrtov v mestnem okolju. Sem je vključen ves razpon ukrepov, ki naj jih upoštevajo tisti, ki odločajo o *internalizaciji stroškov varstva in izboljševanja okolja v strategijah mestne graditve*.

Zaradi velikanskega obsega okoljevarstvene problematike se predlagane prvine urbanistične politike zavestno omejujejo na omenjena tri področja – prenovu ali rehabilitacijo starejših mestnih območij, integralni promet v mestih in urbano energetiko. Iz poročila so kljub splošnosti deklarativnega in usmerjevalnega dokumenta vseskozi razvidni tudi inovativni pristopi in koristni nauki glede financiranja, kratkoročnih in dolgoročnih vplivov odločitev, pa tudi glede politične smotnosti ukrepov. Zaradi slepe ulice, v kakšni smo se znašli tudi pri nas, zaradi ekstremističnih, slepo enostranskih, zgolj varstvenih in razvojno konservativnih naravnosti je pomembno, da v luči sedanje hude in vsesplošne krize ter razvojne letargije pogumno pritegnemo tistim, ki vidijo edini izhod v nadaljnji krepitvi gospodarstva, v kreativnosti in v aktivnem spopadu s težavnimi razmerami v družbi. V takem sobesedju postaneta čitljivi tudi sintagmi *sprejemljivo mesto* in *sprejemljivi razvoj*.

II

Sprejemljivi razvoj je vsekakor nov izziv za mesta in njihove upravljalce. Mesto pa znova definira kot dinamično gospodarsko in socialno celoto, kot resnično središče prebivalstva, proizvodnje in porabe z vodilno vlogo v razvoju regionalnih, nacionalnih in mednarodnih ekonomij. Zaradi tega se moramo sprijazniti z dobrimi in slabimi platmi mest, saj le-ta po eni strani združujejo (pozitivne) prednosti gospodarske bližine, merila in koncentracije proizvodnih sil, po drugi strani pa povzročajo obsežno degradacijo okolja – tako zraka kot vode, so vir hrupa, zastrupljajo zemljo in nenehno proizvajajo velikanske količine odpadkov. Ti dejavniki, vzeti skupaj ali posamično, bistveno zmanjšujejo kvaliteto življenja mestnih prebivalcev in jasno kažejo, da mesta še ne prispevajo v polni meri k dose-

ganju globalnega sprejemljivega razvoja.³ V luči takih uvodnih opredelitev se utrjuje zahteva, da morajo mesta svojo kratkoročno razvojno in ureditveno (s tem pa tudi urbanistično) politiko usklajevati z dolgoročnimi cilji varstva in izboljševanja okolja. Poročilo na kratko povzema glavne probleme okolja v deželah članicah OECD in opozarja na »pritisk na urbano okolje«:

– *Onesnaževanje zraka* je zgoščeno prav v mestnih območjih v glavnem zaradi prometa in industrije (pri nas tudi zaradi neustreznega kuriva in goriva). Tako so nacionalno sprejeti standardi za kvaliteto zraka kakor tudi dopustne meje koncentracije škodljivih snovi, ki jih je priporočila Svetovna zdravstvena organizacija (WHO), v mestih dežel OECD še vedno preseženi.

– *Onesnaževanje voda* je pogojeno z rabo voda za hlajenje v energetskih postajah, z različno industrijsko rabo in z rabo v gospodinjstvih. Naprave za pridobivanje vode (vključno z varstvenimi območji zajetij podtalnice) so danes veliki porabniki prostora in energije; neadekvatna obdelava in odvajanje mestnih odplak tako gospodinjstev kot tudi industrijskih pa pogosto ogrožata zdravje.

– *Trdi odpadki*, ki nastajajo v mestih, naraščajo po obsegu sorazmerno z rastjo mest in porastom osebne porabe. Številnim mestom in urbaniziranim območjem že primanjkuje odlagališč za trde odpadke. Vrh tega pa je tudi vse več lokalnih skupnosti, ki se upirajo odpiranju novih ali širitvi obstoječih smetišč.

– *Povzročanje hrupa* v mestih ima svoj glavni vir v cestnem prometu, v različnih dejavnostih v soseski in v letalskem prometu. Računajo, da je okrog 15 odstotkov prebivalstva (ali več kot 100 milijonov ljudi) v deželah OECD že izpostavljenih potencialno škodljivi ravni urbanega hrupa. Hrup še vedno narašča, zlasti vzporedno z večanjem prometa.

– *Pritisk na stavbna zemljišča*. Rast mestnih območij je v nekaj zadnjih desetletjih pripeljal do znatne konverzije zemljišč iz poljedelskih v urbane rabe. V nekaterih deželah OECD ne gre le za problem vse večjega obsega kontaminiranih zemljišč v mestih in za bolj intenzivno rabo prostora vseh, temveč gre za večje povpraševanje po stavbnih zemljiščih za predmestno ekspanzijo poselitve v obliki nizkih gostot zazidave.

– *Slabšanje kvalitete bivanja v mestih* je zaznavno predvsem v velemestih, ki postajajo prenasočena in bolj umazana, s tem pa manj privlačna in manj učinkovita – tako za posameznika kot tudi za poslovne dejavnosti. To okoliščino vse bolj poudarjajo v kontekstu hitrega prestrukturiranja dejavnosti v sfero visoke tehnologije, ki je odvisna od visoko kvalificiranega kadra, ali drugače povedano, od »razvajenih« prebivalcev.

– *Degradacija urbanih krajin*. Mesto je samo po sebi v nekem smislu neobnovljiva dobrina. Grajeno okolje v historičnih delih številnih mest predstavlja nenadomestljive nacionalne in globalne zaklade. Čeprav so morda Benetke najskerajnejši in najbolj občutljivi primer za to, pa ima v različni meri prav sleherni kraj zmes grajenih okolij in soodvisnih kulturnih dediščin in tradicij, ki bi jih po izgubi ne mogli nikoli nadomestiti.

Temu zgoščenemu povzetku problemov in opozoril, pisanih v kaj elementarnem jeziku, sledi opredelitev načel za urbanistično okoljevarstveno politiko, ki izhaja iz sedanje, povečane splošne ozaveščenosti na področju ekologije in zanima-

³ »Sprejemljivi razvoj« je bil kot pojem prvič opredeljen v Poročilu svetovne komisije za okolje in razvoj (Bruntland Report) kot »razvoj, ki zagotavlja potrebe sedanjosti brez ogrožanja možnosti, da bodo tudi bodoče generacije lahko zagotavljale svoje potrebe.«

nja za akutne probleme okolja in s tem povezanih zdravstvenih problemov. Vse širše pa je tudi znanje in z njim povezano razumevanje soodvisnih procesov, s kakršnimi imamo opraviti v naravi. Pomembna so spoznanja o določenosti meja poškodb v okolju, ki jih je še mogoče dopuščati – in še več, znana postaja tudi spirala stroškov za izboljševanje urbanega okolja, ki spodbuja doseganje političnega konsenza o pobudah in akcijah za omejevanje nadaljnje degradacije okolja. Vsi ti dejavniki skupaj dajejo snovalcem državne politike varstva in izboljševanja okolja močne motive za iskanje novih rešitev. Glede na področja splošnega soglasja o relevantnih načelih za oblikovanje novih rešitev na področju javne uprave lahko govorimo o potrebi po:

- razvijanju *dolgoročnih strategij* za upravljanje okolja v mestih v kontekstu sprejemljivega globalnega razvoja;
- odločitvi za *izrazitejši medsektorski pristop* k načrtovanju razvojnih pobud, npr. za boljšo integracijo načrtovanja prometa in načrtovanja rabe tal. To naj bi združilo upravne in politične sile za učinkovitejše delo pri varstvu in izboljševanju okolja;
- olajševanju *sodelovanja in usklajevanja* v javnem sektorju ter med javnim in zasebnim sektorjem ter krajevnimi skupnostmi;
- *usposabljanju proizvajalcev polutantov*, da prevzamejo okoljevarstvene in socialne stroške s pomočjo fiskalnega in cenovnega mehanizma;
- določanju in izvajanju *minimalnih ekoloških standardov*, ki naj zaščitijo različne vidike mestnega okolja pred razvrnotenjem, ki ga povzročata tako posameznikova kot tudi skupinska dejavnost, npr. postavitev maksimalnih tolerančnih ravni na eni strani in zaščita prostih površin, zelenic in parkov na drugi strani;
- povečanju *obnovljivih virov* in pospeševanju procesov reciklaže (ponovne uporabe snovi) oz. procesov z majhnim odpadkom;
- spodbujanju in graditvi na *lokalnih pobudah* – z vključevanjem občanov in krajevnih interesnih skupin ter izboljševanjem lokalnih zmogljivosti za ekološko dejavnost, še posebej s pomočjo prešolanja ljudi za zaposlitev v bližini njihovega doma.

Navedene smeri potrebnih akcij govorijo že same po sebi o zahtevnosti nastajajočih usmeritev. Snovanje in izvajanje takih preusmeritev obstoječe prakse terja usklajeno delovanje vseh ravni in akterjev – od zakonodajne oblasti do šolstva.

III

V recentni dejavnosti OECD na področju problematike urbanega okolja gre za nekaj *posebnih poudarkov*, t.j. za tri izbrana področja, ki smo jih že omenili.

Rehabilitacija starejših mestnih območij je vsekakor že vrsto let prevladujoča urbanistična tema v najbolj razvitem delu sveta. Zdi se, da je prevladala zaradi čisto določenih razlogov, med katerimi kaže najprej omeniti umirjanje procesa urbanizacije, zastarelost fonda stanovanj, zgrajenega v času burne industrializacije in urbanizacije konec 19. stoletja in v začetku 20. stoletja, splošen dvig življenjske ravni ter finančne in tehnološke možnosti socialne države (*»the Welfare State«*). Razumljivo je, da ob vsem tem ne smemo pozabiti na kulturne aspiracije v sodobnih razvitih družbah in državah ter na dejstvo, da predstavlja dobršen del starih mestnih jeder kulturno dediščino. Pojavljanje prenov kot strateške (planske) naravnosti ali *»rehabilitacije«* starejše stavbne substance mest pa v povezavi z ekološko senzibilizacijo nove urbanistične paradigme zaznavamo tudi v kontekstu varčevanja z naravnimi viri in s *»ponovno uporabo snovi«* – to pot gradbenih elementov.

Podobno je s *prometom v mestih*, ki se zgošča v mestnih središčih – skladno z gospodarskim razvojem – in prispeva znaten delež k onesnaževanju vseh sestavin okolja.

Na področju *urbane energije* tudi v deželah OECD še ni posebnih izkušenj, vendar gre za področje, kjer imamo na eni strani »sektorsko« usmerjeno proizvodnjo in ponudbo, ki jo zvečine upravljajo na nacionalni ali regionalni ravni, na drugi strani pa kompleksno in v glavnem neusmerjevano potrošnjo, ki se spet najbolj zgošča v mestih.

Sestavljalcem obravnavanega poročila je vseskozi jasno, da našeta tri področja še zdaleč ne razgrinjajo vseh sodobnih ekoloških problemov mest, vendar poudarjajo, da so prav ta področja indikativna za naravo in doseg nekaterih najpomembnejših problemov in rešitev, predstavljenih kot prednostne naloge za urbano ekološko politiko.

Prenova

Množično industrijsko prestrukturiranje v 70. in 80. letih je v najrazvitejših deželah opustilo velike površine mestnih zemljišč, saj so mnoge tradicionalne industrije mesta zapustile. Pri nas se je ta pojav pokazal šele v sorazmerno neznatni meri na obrobju osrednjih poslovnih območij večjih mest, kamor pa je kar hitro »vskočila« širitev terciarnih dejavnosti, se pravi trgovine, storitev, poslovnih dejavnosti pa tudi stanovanj in spremljajočih naprav. Posebno obliko tega problema morda lahko zaznavamo v nekaterih starih središčih industrijske proizvodnje in rudarstva, sicer pa se bomo s problemom verjetno v večji meri srečali šele sedaj, v zadnjem desetletju 20. stoletja in v prvem desetletju prihodnjega, ko se bodo pokazale vse posledice propada z drugačno ideologijo pogojenega proizvodnega sistema.

Vzporedno s starimi središči industrije in primarnih, ekstraktivnih gospodarskih dejavnosti so se na naglo razvila skoraj nova mesta – z nekvalitetno ali nezadostno komunalno, energetske in prometno infrastrukturo ter brez upoštevanja ekoloških omejitev. Tu obstajajo bolj neposredne vzporednice med visoko razvitimi deželami OECD in med ešalonom dežel, ki bi se jim rade priključile, med temi je tudi naša. (V delovnih telesih OECD sta se pri obravnavanju številnih tehničnih vprašanj upravljanja mest izoblikovali značilni regiji: severna in srednjeevropska ter sredozemska – s Portugalsko, Španijo, Italijo (!), – posebej južno Grčijo, Ciprom, Turčijo in Jugoslavijo. V vseh teh državah je na področju stanovanjsko-komunalne graditve še sredi 80. let prevladovala problematika nove gradnje, proizvodnje novih stanovanj, medtem ko so v razvitejšem delu Evrope že več kot desetletje posvečali glavno pozornost prenovi.)

Izhodišče je optimistično in računa z intervencijo države, ki naj zagotovi strateški razvojni okvir in investira v dejavnosti, ki bodo pritegnile druge naložbe, – torej gre za klasični vzorec »diskretnega« vpliva na tržne odnose in za *infrastrukturno spodbujanje strukturalnih sprememb*. Vsekakor je zlasti pomembno odkriti latentni potencial zaostalih mestnih območij in ga vključiti v vitalni tok urbanih ekonomij. Narava in merilo problemov se med mestnimi območji neizogibno spreminjata: ponekod imamo opraviti s kontinuirnim in inkrementalnim propadanjem fizičnega in socialnega okolja, drugod pa npr. s sorazmerno nenadnim, dramatičnim zapiranjem posamezne tovarne ali z neko drugo zaposlitveno bazo lokalnega prebivalstva. Čeprav je urbana preobrazba vedno in povsod v gibanju, se obravna-

vano poročilo OECD ukvarja predvsem z razmerami, za katere so značilna velika območja in znatna dediščina zaostalih fizičnih problemov, kot so npr. kontaminirana zapuščena zemljišča nekdanjih industrijskih con ali stavbišča brez aдекватne tehnične opreme. V najbolj razvitih evropskih deželah in v Severni Ameriki so se v zadnjih letih sprostila velika mestna območja na obalah in bregovih morja, jezer ali rek, ki so bila prvotno zajeta z zgodnjo industrializacijo. Nove (predvsem infrastrukturne) investicije javnega sektorja oz. države pritegujejo na ta območja (ob Velikih ameriških jezerih, vzdolž Temze, Seine ali Rena) zasebni kapital, ki ustvarja novo (pretežno stanovanjsko in poslovno) vlogo in novo identiteto teh delov mest.

Na področju prenove oz. rehabilitacije starih mestnih območij ugotavljajo določene *inovacije*, ki si jih kaže ogledati, preden povzamemo nove smernice za prenavo.

Agencije s posebno nalogo, ki sledijo *vseobsežnemu*, na območje vezanemu projektnemu pristopu, so vpeljali že v večjem številu mest. Tako so pospešili proces preobrazbe, npr. v kanadskem Winnipegu, v Dublinu na Irskem in drugod. Podoben primer je Podjetje za mestno gradnjo v Združenem kraljestvu. Avtorji nove urbanistične politike zagovarjajo postavitev implementacije projektov na lokalno raven, da bi vključili čim večji razpon najbolj pomembnih krajevnih dejavnosti. Obstaja namreč že dolga vrsta primerov zgrešenih poskusov pobud centralnih vlad, ki so vsiljevale načrte in programe, še preden jim je uspelo spodbuditi večjo vključenost lokalnega nivoja oblasti ali preden so se uveljavile pobude »od spodaj navzgor«. Seveda pa ni vse v lokalni oblasti, bolj gre za lokalni razvojni potencial, za razumevanje širših silnic in za izbiro pravega trenutka za začetek usklajene razvojne (ali prenovitvene) akcije, ki mora vsebovati prvine partnerstva med javnim in zasebnim sektorjem in skladnost med širšo, državno urbanistično politiko in lokalno dejavnostjo, ki izvira iz municipalne avtonomije krajeвне oblasti.

Navedeni in sicer poznani primeri kažejo, da področje urbane rehabilitacije v deželah OECD presega klasično pojmovanje prenove zgodnjih območij mest, ki je značilno za naše sedanje razmere. Velja pa se prav na tem mestu spomniti zgodnjih primerov študij arh. Mitje Jernejca in drugih v Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije ter v Ljubljanskem urbanističnem zavodu, ki so se lotevale kompleksne prenove širših, strukturalno in funkcionalno raznolikih območij, pri katerih je urbana substanca vključevala več sto let stara zgodnja jedra in urbane ter suburbane strukture iz druge polovice 19. stoletja ter iz začetka tega stoletja (Sp. Šiška in Poljane v Ljubljani, pa tudi Zelena jama, Studenci in Lent v Mariboru, Krško, Novo mesto, Celje itd.). V tem kontekstu ostaja še neobdelano vprašanje usode nekaterih pomembnih predlaganih projektov, in sicer v njihovi relaciji do sklopa odločanja na ravneh mesta, občine ali krajeвне skupnosti. Ostaja še neobdelan vpliv pobud, porojenih v nekdanjih stanovanjskih skupnostih, gradbenih podjetjih ali v zavodih za izgradnjo.

Ustvarjanje strateške vizije in razvojnega okvira za neko območje prenove je skoraj pri vseh primerih značilno in pomembno za uspeh območnih pobud, saj je pomenilo nujen podporni okvir za animacijo zasebnih investorjev. Dodatno k temu je dediščina pomembnih posebnih problemov posamičnih lokacij terjala državna (»združena«) finančna sredstva za čiščenje območja in infrastrukturno opremo z magistralnimi in primarnimi vodi komunalij kot prvim pogojem za pritegnitev zasebnega investitorja. Pristojnosti glede nakupa (ali pridobitve) stavbnih zemljišč so bile potemtakem med temeljnimi pogoji za uspeh projekta. Kako bi

sicer razrešili probleme razdrobljenosti zemljiške lastnine ali probleme paraliziranja projektov s strani zemljiških posestnikov in/ali špekulantov, ki držijo v rokah nekaj ključnih parcel? Kako bi sicer razvili mehanizme usklajevanja množice interesov...?

Da, to so verno ali vsaj smiselno povzete besede nekega poročila OECD kot organizacije najrazvitejših kapitalističnih držav sveta. Retorika »socializacije« stavbnih zemljišč ali nadzora nad prometom z zemljišči bo morda komu pri nas ta hip tuja, vendar je na drugi strani tudi res, da smo se (pri nas) znašli v razmerah, ko so praktično vsi večji projekti urbane preobrazbe, prenove ali izgradnje blokirani. Bariera, ki se zdi nepremagljiva, se imenuje zemljiška lastnina in vrednost zemljišč, ima pa še veliko podtonov, kot npr. denacionalizacijski in reprivatizacijski postopki, vrednost zemljišč ob veliki inflaciji, vidik naložbe zaradi socialne varnosti ipd. Napovedani (?) predlog za izdajo zakona o reprivatizaciji stavbnih zemljišč v mestih bi moral tudi pri nas upoštevati prakso razvitih kapitalističnih držav na področju nadzora nad prometom z mestnimi (zlasti stavbnimi) zemljišči, vsekakor pa tudi ustrezna priporočila mednarodnih organizacij, ne nazadnje tudi Združenih narodov.⁴ Poanta je v okoliščini, da vsaka kompleksnejša prenova (mlajših) delov mest pomeni tudi prestrukturiranje parcelacije, spremembe namembnosti in podobne radikalne posege v zemljišča.

Navajanje inovativnih prijemov na področju prenove mest lahko sklenemo s poudarkom pomena *širšega razpona »partnerstva« med javnim in zasebnim sektorjem*. Potrebne pa so še druge povezave, npr. z organizacijami lokalne skupnosti, saj si je drugače težko zamisliti usklajevanje skupnih ciljev, jasno delitev odgovornosti in vsesplošno učinkovitost pri izvajanju nalog. Skratka, potrebno je vzpostaviti soodvisnost med ekonomskimi, socialnimi, ekološkimi in drugimi cilji pomladitve starih mestnih območij. Izkušnje v pogledu razvoja in graditve mest v zadnjih dveh ali treh desetletjih so pokazale (tako v razvitem svetu kakor tudi pri nas), da je ustvarjanje visoko kakovostnega bivalnega okolja, okolja, ki predstavlja privlačno vrednoto že samo po sebi, eden od nujnih predpogojev za pritegnitev komercialnega razvoja in najbolj ustvarjalnih plasti prebivalstva. Zanimivo je, da ob takih, sicer na videz ekonomističnih (ali pridobitniških) ciljih opozarjajo v OECD tudi na primerno mešanico v stavbni tipologiji stanovanjskih hiš in na vsestranskost dejavnosti, ki običajno spremljajo stanovanjska območja v mestnih skupnostih. Pri tem opozarjajo tudi na nevarnost socialne polarizacije in na neprimerno prelivanje haskov zvišane gospodarske vrednosti prenovljenih območij. Obstaja že veliko primerov blagodejnega vpliva oz. spodbude, ki jo kaže prenova starejših mestnih delov na sosednjih območjih.

Smernice nove urbanistične politike povzemajo avtorji študije v šestih kategorijah:

1. *Strateška vizija in razvojni okvir*, ki morata med drugim zagotoviti sinergetski učinek med različnimi vidiki načrtovanja in redukcijo neproduktivnih motenj obstoječih mestnih dejavnosti (ali celo obstoječih kulturnih in drugih vrednot mestnega okolja).

2. *Rehabilitacija mestnih območij z »večrazsežnostnim pristopom«*, ki mora izboljšati fizično okolje, grajeno okolje in socialno tkivo mesta s splošno narav-

⁴ Gl. npr.: HABITAT: United Nations Conference on Human Settlements, Vancouver, 31. 5.–11. 6. 1978, Resolucija »Priporočila za nacionalno akcijo«, zlasti poglavje o zemljiški politiki na str. 52–58 v dokumentu A/Conf. 70/5.

nanostjo k izboljšanju kakovosti življenja mestnih prebivalcev in k povečanju učinkovitosti gospodarstva. Tudi tu gre za utrjevanje identitete nekega mestnega območja in spet za prvenstveno spoštovanje kulturne dediščine.

3. *Javno-zasebno partnerstvo*, ki se mora vzpostavljati na medsebojnem zaupanju in dopolnjevanju.

4. Namensko ustanovljene, lokalno utemeljene *razvojno-prenovitvene organizacije*, ki zmorejo premagovati birokratske ovire in so občutljive za posebnosti kraja, hkrati pa v svojih prijemih dovolj gibke.

5. Prenova mestnih območij mora *zmanjševati možne negativne socialne implikacije sprememb*, zlasti kar zadeva izrinjanje obstoječih prebivalcev (in med njimi še posebno siromašnejših, ostarelih in pripadnikov manjšin ali marginalnih skupin, ki so še posebno občutljivi za abruptne spremembe v njihovem socialno-prostorskem miljeju).

6. V polni meri je treba pritegniti *krajevno pobudo*, ki izhaja iz poznavanja lokalnih potreb in aspiracij. Participacija lokalne skupnosti je pomembna v procesu sprememb okolja, pa tudi v končnih fazah rehabilitacije, ker krepi občutek odgovornosti prebivalcev.

Promet

Pobude za boljši promet v mestu nas spremljajo skozi vsa desetletja burne rasti mest, pa vendar je le malo mest v razvitem svetu, ki bi se lahko pohvalila z vidnejšimi ali nedvoumnimi uspehi. V času, ko smo tudi v Ljubljani priče ponovnim prizadevanjem za radikalnejše izboljšave prometa v mestnem središču, ne moremo mimo ugotovitev o izredno veliki zahtevnosti (in predvsem izredno visokih stroških) za kakršne koli resnejše izboljšave. Popularnost kritiškega diskurza o prometu v mestu in splošna veljava opozoril o težkih ekoloških, funkcionalnih, varnostnih, pa tudi estetskih posledicah prometne stihije v mestih nam omogočajo ali dovoljujejo bistveno skrajšati navajanje povzetka in komentiranje problematike v tem delu obravnavanega dokumenta OECD. Omenili bomo le »malignost« večine vidikov prometnih problemov v mestu, o kateri pa smo pri nas tudi že pisali, (gl. npr. avtorjevo knjigo *Urbanizem – bajke in resničnost*, CZ Lj. 1980). Veliko časa je moralo preteči, da smo spoznali, da nenehno širjenje cest oziroma večanje njihove prepustnosti ni primerna rešitev. Izboljšanje dostopnosti se namreč sprevrže v še večji volumen vozil v kritičnem območju mesta... Zločestost problema in nezadostnost enostavne dedukcije, ki sta podlaga tehnični rešitvi, je namreč v nepredvidljivosti posledic, le-te pa so vkoreninjene v obnašanje voznikov motornih vozil, tega »dvojnega blagoslova« moderne civilizacije.

Preskočimo v povzetek in kratek komentar ugotovljenih in preizkušenih *inovacij*, ki jih lahko delimo na kratkoročne in dolgoročne. Pri prvih gre za ukrepe na področju upravljanja prometa (spremembe prometnih režimov) in za fiskalne aranžmaje. Pri drugih pa za zvečina nove tehnološke ideje in rešitve.

Opcija *uvajanja pristojbin* za posamezne ceste (ali celo za posamezna območja mesta) je bila dolgo časa v ospredju pozornosti, vendar je niso dosledno uveljavili skoraj nikjer. Več uspeha kaže *diferencialna obdavčitev* vozil, pač glede na njihove emisijske značilnosti. Na splošno so v večini držav članic OECD uvedli različno obdavčitev glede na osvinčeni in neosvinčeni bencin. V Nemčiji so šli še dlje; z davčnimi olajšavami favorizirajo »okolju prijazna vozila«, torej tista, ki so čistejša in bolj tiha od normiranih zahtev.

Poglavitna naravnost pri reševanju mestnih prometnih problemov so *integrirani paketi prometnih ukrepov*. Pri njih gre za hkratno upoštevanje:

- racionalizacije rabe obstoječih cest in parkirišč;
- zvečanje hitrosti pretoka pri javnem mestnem prometu, pa tudi pri osebnih vozilih (manj emisij in prihranek pri času);
- integracije javnih in zasebnih prometnih omrežij;
- zaščita okolja v posameznih območjih ali conah.

V Atenah, ki so bile še nedavno med mesti bližnje Evrope najhujši primer odsotnosti vsakršnega načrtovanja, so se nedavno odločili za večjo vlogo urbanističnega planiranja in za načrtne posege v prostor spontano zrasle urbane strukture. Ob tem so se odločili za nove cestne obroče zunaj središča mesta, za gradnjo novih sistemov javnega prometa, za boljšo koordinacijo različnih vidikov javnega prometa, za restrikcijo prometa v ožjem mestnem središču in za realokacijo velikih podjetij, zlasti tistih, ki pritegujejo ali generirajo velike količine prometa, pri tem pa niso odvisna od neposredne interakcije z drugimi dejavnostmi, lociranimi v centru. Take dejavnosti selijo na obrobje mesta.

Posebne ukrepe izvajajo v mestih, ki so občutljiva zaradi svoje lege ali klimatskih značilnosti (npr. zaradi pojava smoga v neprevetrenih kotlinah). V takih primerih gre za *lokalno specifične prepovedi* prometa, zlasti osebnih motornih vozil, vendar spet ob upoštevanju njihovih emisijskih značilnosti.

Tudi pri prometu gre za šest *smernic* nove, ekološko senzibilizirane urbanistične politike:

1. Na področju upravljanja mestnega prometa je potrebno uvesti *strateško planiranje*. S tem naj bi omogočili premik od ad hoc inkrementalnih odgovorov na potrebe k dolgoročnejšim časovnim horizontom. Strateško planiranje mora biti povezano s strateškimi vizijami bodočih preselitvenih vzorcev tako znotraj kot tudi zunaj posameznih urbanih območij. Zaradi tega sta *planiranje prometa* in *planiranje rabe tal* nerazdružno povezani.

2. Kljub temu da povpraševanje na področju osebnega prometa v mestih še vedno narašča, očitno ni drugih rešitev kot *preusmerjanje na medije množičnega prevoza* in na alternativne oblike komuniciranja, kot npr. na hojo, vožnjo s kolesom in na širšo uporabo telekomunikacijskih sredstev.

3. Doseči je treba *večjo koordinacijo med javnim in zasebnim prometom* in za to nalogo poskrbeti tudi po institucionalni poti, npr. z enotnim upravljanjem sistemov.

4. Oceniti je treba *polne družbene in ekološke stroške* prometa v mestih in jih naložiti uporabnikom. (O tem so se že bili sporazumeli evropski ministri za promet na posebni seji novembra 1989). Med stroške je treba prišteti vse, tudi stroške nesreč, zastojev, onesnaževanja in sanacije, ukrepov proti hrupu in stroške za javna zemljišča, katera zasedajo prometna sredstva. Pridobljeni denar naj bo usmerjen za smotrne subvencije in izboljšavo prometne infrastrukture.

5. Težišče prometnega *obdavčenja* je treba *preusmeriti od lastništva k uporabi*. To pomeni premik od letne takse za avto ali prispevka za ceste k obdavčitvi goriva in k pristojbinam za uporabo cest ter določenih mestnih območij (ki imajo posebno licenco). Taka obdavčitev naj bi vplivala na navade udeležencev v prometu.

6. *Poudarek privatni pobudi*, zlasti na področju javnega transporta.

V mestih (in v vse bolj urbaniziranem svetu) si moramo prizadevati za odkrivanje vedno novih pobud za večjo učinkovitost urbane energije. Osrednje področje problematike zadeva dobavo energije neposredno stanovanjem in delovnim mestom. V tem kontekstu se moramo zavedati tega, da pri proizvodnji in potrošnji energije ne gre le za neobnovljive naravne vire, kot so npr. fosilna goriva. Celovitejši pristop mora upoštevati tudi rabo in onesnaževanje zraka, vode in tal ter tveganje morebitnih velikih nesreč. Vse te dejavnike je treba vključiti tudi v zamisel o »energetski učinkovitosti« in v novo, ekološko občutljivejšo energetsko politiko.

V preambuli tega poglavja se spet srečamo z opozorili glede pomena atraktivnejšega okolja mest kot prvine kompetitivnosti med mesti, a tudi zaradi sodobnega razvojnega potenciala. Drugo opozorilo, ki govori o širšem, *izvenmestnem vplivu onesnaženja*, ki ga povzročata proizvodnja ali potrošnja energije, pa izzveni v ugotovitev, da je potrebno vsa vprašanja urbane energetike reševati tudi na regionalni in nacionalni ravni. Tudi tu gre za idejo polne internalizacije vseh stroškov.

Med *inovacijami* postavljajo na prvo mesto *varčevanje z energijo* in s slikovito prisposodobno ugotovijo, da je najcenejša infrastruktura tista naložba, ki je ni zgraditi zaradi prihrankov na obstoječih napravah.

Na drugem mestu so energetski načrti, ki upoštevajo *krajevne posebnosti*, tj. npr. razpoložljiva goriva, najprimernejše oblike proizvodnje energije, najcenejše sisteme distribucije, optimalne lokacije, strukturo gospodarskih in drugih dejavnosti, ki je primerna, mikroklimo itd. V kolikor pojmujeemo pri varčevanju z energijo prvenstveno vprašanje tehnologije, moramo na tem mestu poudariti še vse druge vidike, npr. *shranjevanje energije in omejevanje porabe*. S tem pa odpremo zelo razsežno področje problematike gradbene izolacije, zasnove objekta, tipa zazidave itn. Zavzemajo se za svetovalno službo, uvajanje energetskih bilanc pri presojanju ustreznosti gradbenih načrtov, se pravi ukrepe in metode, ki so jih že predlagali ali pa jih delno že izvajajo tudi pri nas.

Med inovacije, ki jih predlagajo v OECD, so uvrstili tudi *kombinirano proizvodnjo toplote in elektrike*, rešitev, ki jo v Ljubljani poznamo v Termoelektrarni-Toplarni I. »Kogeneracija« energije pomeni boljši izkoristek goriva in pomeni prihranke v prenosnih omrežjih, ker je praviloma locirana v bližini velikih porabnikov. Sem sodijo tudi priporočila v zvezi z *izvenkonično proizvodnjo in porabo*.

V Združenih državah se množijo *zasebne tvrdke za svetovalno dejavnost* in projektiranje na področju »varčne energetike«, ki že vplivajo na naložbe v prestrukturiranje industrijske tehnologije in na druge vidike porabe energije. Ekonomsko motivacijo ustvarjajo z deležem prihodka, ki nastaja po uspešnem uvajanju varčevalnih ukrepov ali ustreznih projektnih izboljšav.

Poseben poudarek dajejo vlogi državne uprave pri pospeševanju raziskovalnega dela na področju izboljševanja tehnologije za uporabo *obnovljenih energetskih virov*, kakršni so npr. veter, sonce ali biogoriva.

Smernice za novo politiko obsegajo:

1. *Upoštevanje lokalne in globalne perspektive pri urbani energetski politiki* pomeni ozaveščanje o povezanosti lokalne politike z globalnim učinkom in nepriernost strategije »visokih dimnikov«.

2. *Usklajevanje na lokalni ravni* in skupna odgovornost krajevnih oblasti in višjih (ali širših) ravni uporabljanja.

3. *Javno-zasebno partnerstvo*, to pot predvsem na področju identifikacije novih možnosti za izboljševanje energetskih učinkovitosti.

4. *Novi računovodski postopki*, ki težijo k internalizaciji mehanizmov cen, in to ne le pri gorivu, marveč tudi pri »ekoloških stroških«.

5. *Prakso vzorčnih projektov*, ki se uvajajo najprej tam, kjer ima mestna uprava možnost vplivanja, npr. na področju solidarnostne stanovanjske graditve, pri mestnih javnih podjetjih itd.

6. *Varčevanje z energijo* doma in na delovnem mestu, ki se ga moramo lotevati na kar najbolj vseobsežen način, npr. s sistematičnim (namenskim) prestrukturiranjem tehnologije, upoštevanjem boljše izolacije in z bilanciranjem energije pri prodaji zgradb.

7. *Upoštevanje posebnega položaja občutljivih socialnih skupin.*

IV

Obravnavani dokument OECD, ki je namenjen oblikovanju nove urbanistične politike kot sistema ukrepov v urejanju in oblikovanju prostora – s posebnim ozirom na vprašanja varstva in izboljševanja okolja – navaja in analizira tudi konkretne primere pozitivnih izkušenj in podrobneje predstavlja številne usmeritve, ki smo jih v tem prikazu v grobem povzeli in komentirali. V dokumentu je dodana še ugotovitev o potrebi po nenehnem dopolnjevanju predlaganih usmeritev in s tem v zvezi navajajo avtorji tudi potrebo po *nadaljnjem raziskovalnem delu*.

Na prvem mestu se kaže potreba po elaboraciji koncepta »sprejemljivi razvoj« za mesta in širše okolje, to pa na podlagi konkretnih izkušenj posameznih mest. Temu sledi apel k objavljanju poročil o izkušnjah oz. k spremljanju prakse posameznih mest. Končno pa se zavzemajo tudi za to, da bi pri raziskovanju, naravnem k prihodnosti, povezali vse ravni in različne akterje – državne, javne, zasebne in posameznike.

Vsekakor so zanimiva prizadevanja, da bi se moglo v večji meri spet uveljaviti planiranje, ki je kot dejavnost in pojem stopilo v ozadje tisti hip, ko so se v posameznih zahodnih državah uveljavile vlade »nove desnice«. Kadar zaznavamo sklicevanje na »funkcionalno« ali na »samo-regulirano« rast in podobna načela v zvezi s težnjo po »sprejemljivem mestu«, se ne moremo znebiti vtisa, da gre za poskus ponovne krepitve načrtovanja (predvsem) na lokalni ravni.

Vseobsežnost vprašanj, ki se pri tem odpirajo, pa jasno nakazujejo veliko raznolikost znanstvenih in strokovno tehničnih metod, ki pomagajo zbirati podatke, analizirati razmere, opredeljevati razvojne cilje, formulirati projektne naloge, vrednotiti in izbirati alternative, se odločati, nadzorovati izvajanje itd. – tedaj vsega tistega, kar sodi v vsako proceduro razumskega odločanja in tudi v planiranje. S tem se nakazuje tudi pot iz voluntarizma in ritualizma našega nekdanjega, hiperinstitucionaliziranega ter hipertrofirane sistema družbenega samoupravnega planiranja.

Ob predstavitvi in vrednotenju aktualnih priporočil OECD v zvezi z boljšim okoljem v mestih in glede vloge mest pri splošnem izboljševanju okolja bi bilo umestno primerjati še druge dokumente te organizacije⁵ in/ali dokumente, ki so nastali v drugih organizacijah in ustanovah v zadnjem času. Naj omenimo predvsem »Zeleno poročilo o mestnem okolju«, ki ga je predložila posebna komisija

⁵ Ob množici gradiv, ki jih producira Direktorat za okolje OECD v svoji dejavnosti na področju Urbanih zadev (zanj pa gradivo pripravljajo ugledni znanstveniki in mednarodno uveljavljeni konzultorji) omenimo le dve publikaciji: The Urban Impacts of National Policies, OECD, Paris 1983, in – Urban Growth policies in the 1980s, OECD, Paris 1983.

svetu in parlamentu Evropske skupnosti⁶. Ta komunikacija je po vsebini kompleksnejša, zato bolj splošna, vendar je hkrati tudi »bolj zelena« in »bolj urbanistična«. Vsebinskih razhajanj ni videti, zato lahko ugotovimo, da se gradivi zanimivo dopolnjujeta. Za položaj urbanistične stroke pri nas in v času, ko se oblikujejo »raziskovalna polja« in nacionalni raziskovalni program, je diapazon obeh dokumentov nadvse pomemben, ker obravnava *mesto* kot vsestranski fenomen in kot močan »subjektivni faktor« razvoja. Mesto kot tako dobiva svoj položaj in vlogo v razreševanju nakopičenih ekoloških problemov in v veliki gospodarski tekmi, ki jo je najprej napovedal datum 31. 12. 1992, potem pa še novi dogodki v evropskih integracijskih in političnopreobrazbenih procesih.

Komisija Evropske skupnosti predstavlja svetu in parlamentu Skupnosti *mesto in proces urbanizacije* ter v tem »mesto kot projekt«, zlasti pa *ustvarjalno vlogo mest*. Poročilo govori o *urbanem okolju*, tako o njegovi kompleksnosti (notranji soodvisnosti elementov sistema) kot tudi o posameznih vidikih onesnaževanja in degradacije. Govori o *grajenem okolju* in o *naravi v mestu*. Posebno zanimivo in udarno pa postane tedaj, ko govori o posameznih funkcionalnih členih mest. Poročilo ima dve poglavji:

- Bodočnost mestnega okolja in
- Za strategijo Skupnosti na področju mestnega okolja.

V drugem poglavju obravnava *urbanistično planiranje* kot enega od akcijskih področij, med ostalimi področji pa vključuje seveda tudi prenovo, promet in energetiko, torej področja, ki so dobila prednostno mesto v dokumentu OECD. Podobnosti in razlike med obema dokumentoma lepo kažejo splošno aktualnost določenih vprašanj in pogledov, tako npr. glede urbanizma, prav tako pa tudi glede varstva in izboljševanja okolja v mestu, kažejo pa tudi praktične relacije in politične implikacije njune soodvisnosti. Ne gre prezreti relativne avtonomnosti dveh mednarodnih organizacij, čeprav OECD in ES že več let usklajujeta svoje strokovne in akcijske programe in se medsebojno vabita na seje vseh strokovnih in politično odločujočih organov. Podobno velja za ženevsko izpostavo Združenih narodov, za Svetovno zdravstveno organizacijo, za Svetovno banko itd.

V luči predstavljenega in povedanega, predvsem pa zaradi aktualne domače problematike, ki konvergira k temeljito prenovljeni zakonodaji (in celo k drugačni profesionalni etiki urbanistov), bi kazalo vsaj omeniti še druge »tipe« novejših publikacij, ki formalizirajo nastajanje nove urbanistične paradigme. Tako je bila v svojem strokovnem krogu distribucije zelo odmevna publikacija Svetovne banke »The Evolution of Paradigms of Environmental Management in Development«, ki jo je spisal Michael E. Colby, sodelavec oddelka za strateško planiranje in presoje pri Svetovni banki. Po ugotovitvi o hitrih spremembah pomena in metodike upravljanja okolja in razvoja avtor opozarja, da je zelo dolgo (»stoletja dolgo«) prevladovala – ponavadi – implicitna debata o tem, kar se je začinjalo imenovati »ekonomika« in »razvoj« na eni strani ter zaščita narave oz. »ekologija« na drugi strani. V zadnji četrtini stoletja se ta dihotomija podira, ker postaja upravljanje okolja vse bolj eksplicitno in s tem pomemben predmet pozornosti državne uprave. Tudi v uvodu v Colbyjevo razpravo zasledimo magični neologizem sintagme »sustainable development« – sprejemljivi razvoj, ki se ga po sugestijah znamenite komisije ZN, ki ji je predsedovala gospa Bruntlandova, lotevajo in ga poskušajo osvetliti različne strokovne discipline. (Zaenkrat puščamo ob strani pomisleke dežel v raz-

⁶ Commission of the European Communities: Green Paper on the Urban Environment, COM(90)218 final, Brussels 27. 6. 1990.

voju, ki še ne morejo razumeti premikov v ekološki etiki visoko razvitega Zahoda). Pri vsem tem vidimo, da se zelo hitro spreminjajo tudi koncepcije o tem, kaj je ekonomsko in tehnološko praktično, ekološko nujno in politično sprejemljivo. V navedenem delu je predstavljenih pet temeljnih paradigem upravljanja okolja in razvoja, ki so poimenovane takole:

– »Mejna ekonomika« (če »frontier economics« in nakazane vsebine te paradigme, izoblikovane in prakticirane v eri preproste gospodarske rasti, ne bi raje prevajali z »osvajalsko ekonomiko«);

– »Zaščita okolja«;

– »Upravljanje naravnih dobrin«;

– »Eko razvoj« in

– »Globinska ekologija« (»Deep Ecology«).

Dominantni imperativ teh zvrsti, ki so hkrati sekvence v evoluciji ekološkega prebujenja, se vrsti od »prograsa« kot neskončne gospodarske rasti in prosperitete prek kompenzacij (»Tradeoffs«), kot npr. med ekologijo in gospodarsko rastjo, do »zelene rasti«, ki sorazvija ljudi in naravo ter znova opredeljuje pojem varnosti, do »ekotopije« kot omejene harmonije z naravo, naravnane proti ekonomski rasti in njenim pogubnim posledicam v entropični naravi.

Za vseh pet paradigem so, podobno kot za dominantni imperativ, opredeljene še druge temeljne značilnosti in razlike v obliki matrice, ki vsebuje še razmerje med človekom in naravo, poglavitno obliko ogrožanja (narave), glavne vsebinske teme, prevladujoče režime lastništva, vprašanje: kdo plača?, opredelitev odgovornosti za razvoj in upravljanje, okoljske tehnologije in strategije upravljanja, analitično, modelsko in načrtovalsko metodologijo in poglavitne hibe. Zaradi omejenosti prostora in domače aktualnosti omenimo le navedeni razpon lastniških režimov. Le-ti segajo od privatizacije (v času neoklasične ekonomike) in nacionalizacije (v okvirih marksizma) vse lastnine do pluralizma lastništev, ki vključuje še zasebno in splošno lastnino, predvideno predvsem zaradi učinkovite zaščite določenih prostorov in/ali dobrin. Proces poddržavljanja ali podružbljanja lastnine se – po Colbyju – vzpenja od nakupa zemljišč za nacionalne in javne parke do globalno veljavnih splošnih aktov, ki varujejo oceane, atmosfero, klimo in morda tudi raznolikost živega sveta.

Zanimivi so tudi odgovori na vprašanje o plačniku, ki segajo od lastnikov oz. družbe kot celote (in posebno revnih) v primitivni obliki nacionalizacije proizvodnih sredstev, davkoplačevalcev, onesnaževalcev (PPP: Polluter Pays Principle) in PPPP oz. »princip plačevanja preprečitve polucije« do odsotnosti stroškov zaradi opustitve vsega razvoja... Matrični primerjalni prikaz petih paradigem se v naključnem, skrajno desnem spodnjem okencu simbolično konča z vprašanjem: Kako reducirati prebivalstvo? Na to vprašanje seveda še ni »sprejemljivega« odgovora – tako kot na poti do »ekotopije« niti Colby niti drugi aktualni avtorji še ne odgovarjajo na vitalno vprašanje o izenačevanju razvojne stopnje v svetu in v pogojih vse globljega prepada med razvitim in nerazvitim delom sveta. Zadovoljujejo se z ugotovitvijo, da se različne paradigme med seboj dopolnjujejo in povezujejo.⁷

⁷ Navajamo še nekaj avtorjevih razprav in prikazov problematike nove urbanistične paradigme ali preobrazbe pogledov na razvoj:

– Nove paradigme planiranja in načrtovanja mest, str. 1–34 v letnem poročilu o raziskovalni nalogi Osnove za razvoj arhitekturnega oblikovanja glede na vpliv družbenih in tehnoloških sprememb, URP C2-3549/505-89 »Urejanje prostora«, UI RS Ljubljana 1989.

Evropska mesta in urbanizem po letu 1992, str. 11–35, v letnem poročilu o isti raziskovalni nalogi kot zgoraj, obj.

Kljub očitni omejenosti sicer zelo razčlenjenih in z novimi poudarki obogatenih idej o urbanistični politiki za devetdeseta leta, ki smo jih skušali predstaviti ob najnovejšem dokumentu OECD ter besedil iz dveh drugih, svetovno pomembnih organizacij, se moramo sprijazniti z »zdaj in tukaj« prisotnim prostorom in okoljem, v katerem živimo. V tej luči nas zanimajo tudi drugi, po pomenu skromnejši prispevki k viru novih prvin urbanistične politike. Tako bo letos oktobra v Berlinu zasedal svetovni kongres Mednarodne federacije za stanovanje in urbanizem, ki bo naravnani k temi »Upravljanje mest in okolja za sprejemljivo kvaliteto življenja v metropolah« (podčrtal avtor).⁸ V to zvrst sodi tudi »Graški memorandum«, ki je bil sprejet na Mednarodnem mestnem forumu v Gradcu junija 1990 in predstavlja deklaracijo, ki naj bi pomagala, »da se naša mesta ne bi zadušila v prometu«. Memorandum, izoblikovan na 3. Mednarodnem kongresu za stara mesta in stavbno kulturo, zgoščeno povzema opozorila o tem, kako avtomobili ogrožajo mesto, in navaja cilje človeku in mestu prilagojene prometne politike.

Posebno zanimivost vseh, tu izbranih primerov iskanja novih prvin urbanistične in ekološke politike, lahko pojmujeemo tudi kot evokacijo ene od temeljnih dilem v odnosu človek-družba-narava, tj. širokega in občutljivega razpona med svobodo in razvojnim potencialom posameznika nasproti omejitvam, ki izvirajo iz širših interesov sožitja na »vesoljski ladji Zemlja«. Ta temeljna dilema pridobiva nove barve in nianse v času, ko se zdi, da so ruševine realsocialističnih režimov pokopale pod seboj tudi vse tiste ideje socializacije in socializma, ki so še nedavno tega ponujale »sprejemljivo« osnovo za sodobno urbanistično politiko. Moderni urbanizem je (bil?) nedvomni sopotnik industrijske revolucije in »priklopnik« socialnoreformnih procesov v 19. stoletju, kamor sodi tudi organizirano delavsko gibanje.

V (na videz?) praznem prostoru, ki danes obdaja urbanizem, si bodo morali urbanisti kot stroka – in urejanje prostora kot sicer nepogrešljiva dejavnost moderne države – poiskati nova načela *normativne etike*.

Ljubljana, 28. 5. 1991

v publ. UI RS »Arhitektura v času sprememb«, Ljubljana 1990.

– Vidiki blišča in bede postmodernizma, 22 str. rokopisa, pripravljenega za tematsko številko revije »AB«, Ljubljana, april 1991.

⁸ Avtor je eden od štirih vabljenih uvodnih govornikov, in sicer s temo »Urbanistično planiranje in oblikovanje«.

Osivela postindustrijska družba

Sintagmi »osivela družba« oziroma »ostarela družba« sta prav tako kot sam sindrom, ki ga označujeta, novum v zgodovini človeštva. Sindrom, ki je po eni plati predvsem posledica nizke rodnosti ali natalitete in po drugi in šele zatem dolgega povprečnega trajanja življenja (ali longevitete), se je namreč razkrival vzporedno z odmiranjem industrijske in s porajanjem postindustrijske družbe; skratka uveljavil se je kot spremljevalni pojav postmoderne epohe zgodovinskega razvoja. Na račun nizke rodnosti in dolgoživosti se je najbolj razviti del Evrope – to pa so dežele Evropske gospodarske skupnosti (EGS) – postaral hitreje, kot se je tega sam ovedel, in je zaradi tega na to dejstvo tudi dokaj pozno ustrezno reagiral. Tako je naravni prirastek prebivalstva v EGS v zadnjem desetletju splahnel na slaba 2%, medtem ko se je svetovno povprečje, ki mu daje težo nerazviti »tretji svet«, še zmeraj obdržalo na impozantnih 36%! Na rovaš dolgoživosti pa imamo danes v EGS po grobih ocenah (Eurolink-Age, 1989) nekaj več kot 60 milijonov ali 19% ljudi, ki so starejši kot 60 let, in približno 46 milijonov ali 14% prebivalcev, ki so starejši kot 65 let. To so demografske kohorte, ki jih ni moč več spregledati, saj so postavile EGS pred vprašanja, ki jih do zdaj ni poznala in na katera prav zategadelj še ne zna z gotovostjo odgovoriti, kaj šele ukrepati. Uhojene poti so se pač izkazale kot neučinkovite ali vsaj vprašljive, medtem ko so nova cestišča še zmeraj premalo preverjena in utrjena.

Populacijske razmere v državah članicah EFTA (European Free Trade Association) in v ZDA se bistveno ne razlikujejo. Tako za prve kot za druge je značilna skupna tendenca k rektangulaciji demografskih piramid. To velja tudi za Slovenijo, ki bi jo že smeli z nekaterimi pridržki umestiti v kategorijo gospodarsko razvitih dežel sveta. Demografi so namreč napovedali, da bo imela Slovenija že leta 1991, to pa je tukaj in zdaj, nekaj več kot petino prebivalstva (21,8%), ki bo vsaj formalno – ženske 55, moški 60 let – zrelo za upokojitev in ki bo hkrati predstavljalo tudi slabo tretjino volilnega telesa (30,5%). Seveda je z deležem za upokojitev godnega prebivalstva, ki je nezadržno naraščal in še raste, hkrati usihal in še usiha tudi naravni prirastek. V letu 1981 je znašal še 5,4% v letu 1985 je padel na 3,1% in v letu 1987 pristal na pičlih 2,9% (Statistični letopis Slovenije, 1989). Naravni prirastek Slovencev se je potemtakem že nevarno približal povprečju, ki je značilno za EGS, EFTA in ZDA, kar pomeni, da se tudi Slovenci pospešeno približujemo ničelni populacijski rasti (zero population growth). Posledice, ki izvirajo iz dejstva, da se kohorte ostarelih množijo hitreje kot populacija v celoti, je vsaj okvirno možno napovedati, saj imamo na voljo že nekaj izkušenj z deželami, ki negativno populacijsko rast že doživljajo.

Vzroki za dolgoživost so sorazmerno – v primerjavi z vzročnim spletom nizke rodnosti, ki je izredno kompleksen – preprosti: manj fizično napornega in zdravju škodljivega dela, bolj uravnovešena prehrana, več rekreacije in še posebej neslutni razvoj medicine v zadnjih petdesetih letih; napredek in razmah profesije in zadevnih institucij, ki jim uspeva ohraniti ostarele zdrave in čile, kratko in malo »mlade« tudi v letih, ko naj bi veljali že za »stare«. To pa postavlja pod vprašaj tudi korektnost kategorizacije, ki je delila življenjski cikel na tri obdobja: mladost, ki traja do konca formalnega šolanja (osnovna, srednja in višja ter visoka izobrazba);

aktivno obdobje ali doba redne formalne zaposlitve; in ostarelost, ki bi naj nastopila z upokojitvijo. Izkušnje namreč kažejo, da bi veljalo tretji fazi cikla, to je ostarelosti, dodati še četrto. Z drugimi besedami povedano, življenjski cikel bi bilo potrebno v našem času razdeliti na štiri fazna obdobja: »mladost«, »aktiviteto«, »ostarelost« in »onemoglost«. Tretja faza, to je ostarelost, naj bi zajela leta po upokojitvi, ko so upokojenci z redkimi izjemami še zmeraj psihofizično pri močeh, se pravi tja do 75 let, četrta faza, to je onemoglost, pa leta, ko so upokojenci bodisi že hudo ostareli ali povsem odvisni od tuje pomoči. V prid takšni razporeditvi življenjskega cikla ne govorijo le ekspertna mnenja in sodbe geriatrov in socialnih gerontologov, empirični izsledki raziskave o kvaliteti življenja v Sloveniji (ISU, 1984, 1987), marveč tudi statistični podatki o naših varovancih v domovih za ostarele, ki so v povprečju stari 81 let.

Z opisano kategorizacijo se ujemajo tudi izsledki raziskave javnega mnenja v Sloveniji, ki jo je izvedel RI FSPN (Raziskovalni inštitut pri Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo) v Ljubljani. V mislih imamo panel iz srede osemdesetih let, ko je raziskovalce zanimalo, kdaj smemo moškega ali ženske opredeliti za ostarelega oziroma ostarelo. Reprezentativni vzorec, ki je bil omejen s starostnim razponom od 18 do 75 let, je razodel, da povprečni Slovenec sodi, da je ženska stara oziroma ostarela pri 63-ih letih, moški pa pri 68-ih. Če bi torej javno mnenje upoštevali kot veljaven kriterij oziroma prisegali na modrost pregovora *vox populi, vox dei*, ki ni čisto od muh, in se hkrati poskušali dosledno držati napotila, da naj se ženska po možnosti upokoji pri 55 letih, moški pa pri 60, potem bi bilo na dlani, da upokojujemo tako prve kot druge osem let prezgodaj! Ali drugače – tako moškim kot ženskam bi morali dati na voljo še vsaj osem let diskrecijskega časa, ko bi se lahko, tudi če bi že pred tem izpolnili vse formalne pogoje za upokojitev, sami odločili, ali že želijo oditi v pokoj ali ne. Predlog, ki je še posebej umesten, če ne izgubimo spred oči dejstva, da odstotek upokojencev v Sloveniji narašča s takšnim pospeškom, da se bo slej ko prej prevesil v »kritično maso«. V ilustracijo naj omenimo samo podatke, ki jih navaja Statistični letopis Slovenije. Če postavimo za število upokojencev Slovenije v letu 1970 indeks 100, potem zlahka ugotovimo, da jih je bilo v letu 1975 za 17% več, v letu 1980 za 32%, v letu 1985 za 62% in v letu 1988 za 86% več. Vse hitreje se torej bližamo stanju – pričujoči trend bo bržčas veljal tudi v prihodnje – ko se bo razmerje med gerontično in neontično kompetentno izenačilo ali ko bo gerontično celo preseglo neontično. (Gerontično odvisnostno razmerje: upokojeni v primeri z aktivno zaposlenimi; neontično odvisnostno razmerje: še nezaposleni mladostniki v primeri z že zaposlenimi odraslimi). Izenačevanje obeh odvisnostnih razmerij ali celo gerontično prevladovanje neontičnega pa kajpak tudi pomeni, da bo odstotek teh, ki pričakujejo plačilo iz preteklega dela, vsak čas prerastel, kolikor že ni, odstotek tistih, ki so danes dolžni plačevati vse davčne obveznosti. Kaj storiti, je seveda vprašanje, ki bo grenilo življenje že sedanjim generacijam, kaj šele prihodnjim.

Rečeno je že bilo, da je vzročni splet nizke rodnosti sila zapleten in zaradi tega še zmeraj nezadostno raziskan. Gre za prepletanje oziroma mesebojno učinkovanje kulturnozgodovinskih, socioloških, psiholoških, ekonomskih in ne nazadnje tudi politoloških razsežnosti. Glede na to, da bi adekvatna razčlenitev vseh dimenzij, naštetim je moč dodati še nekatere in še posebej bi njihovo medsebojno učinkovanje terjalo poseben elaborat, ki pa bi seveda močno presegel načrtovani okvir pričujočega prispevka, se bomo na kratko pomudili le pri vidikih, ki so najbolj očitni oziroma za razumevanje sindroma »ostarele družbe« najbolj pomembni.

Najprej: otroci ne pomenijo več investicije, ki bi se obrestovala staršem bodisi kot cenena delovna sila na kmetiji ali v obrti bodisi kot vir preživetja na stara leta – to skrb sta prevzeli pokojninsko in zdravstveno zavarovanje, da o socialnem skrbstvu ne govorimo – pač pa obligacijo, ki po materialni plati bržkone močno presega zadovoljstvo, ki ga zmorejo ponuditi otroci po emocionalni plati. Varstvo, šolanje in zadovoljevanje prostočasnih potreb in zahtev otrok in mladine poznoindustrijske družbe so postali namreč tako dragi, da si lahko le redkokatera družina, ki želi svojim otrokom dobro ali ki postavlja *kvaliteto življenja* v prvi plan, privošči več kot dva otroka, kar je komaj dovolj za enostavno biološko reprodukcijo v kateri koli kulturnozgodovinski skupnosti.

Potem: način in slog življenja v sodobnih urbanih aglomeracijah nasploh in naša kratkovidna in na preživetju ideologiji zgrajena stanovanjska in bivanjska politika še posebej niso naklonjeni družinam, ki bi si želele več otrok. Kvadratura stanovanj je preskopa in kakovost bivalnega okolja tako mizerna, da sama po sebi onemogoča naravno oblikovanje sosesk, ki bi zmogle zadovoljiti želje in pričakovanja treh ali celo štirih generacij, kar je praviloma držalo za nekdanje in deloma tudi za sedanje vaše skupnosti. Očitno smo imeli – in najbrž še imamo – opraviti s politiki, urbanisti in arhitekti, ki so se ukvarjali bolj z intelektualnimi abstrakcijami kot z življenji realnih, konkretnih ljudi.

In dalje: gre za spremenjeni status in vlogo ženske v družini in družbi razvitega sveta, ali bolj natančno, v sodobni judaistično-krščanski kulturi in civilizaciji. V še ne tako zelo oddaljeni preteklosti je bil delokrog ženske, ki se ji je uspelo omožiti, omejen z dolžnostmi žene in matere, skratka z opravili, ki so sodila v neposredni domet doma (gospodinjstvo, obdelovanje zemlje, domača obrt). Šele proti koncu prejšnjega stoletja je začela »gospodinja« izpodrivati »zaposlena ženska«, se pravi ženska, ki je živela od meznega dela, ali žena, ki je poleg gospodinjskih obveznosti še pomagala izravnavati družinski proračun s svojim zaslužkom. Kaj slednje pomeni, najbolje izpričuje podatek o delovni obremenitvi zaposlenih v Sloveniji in Jugoslaviji (KŽ, ISU, 1987), ki pravi, da so zlasti poročene in zaposlene ženske občutno bolj obremenjene kot moški. (Moški v povprečju 11 ur na dan in ženske 13 ur, kar je po evropskih standardih že krepko preko meje preobremenjenosti). V zadnjih desetletjih pa se je začel vse bolj utrjevati tudi tip »karijerne ženske«. To je tehnični termin za žensko, ki se želi uveljaviti na tem ali onem področju, v tem ali onem poklicu kot visoko izobražena profesionalka, skratka, ki hoče »napraviti kariero« v tej ali oni profesiji. Na dlani pa je, da je ženska, ki se je resno odločila, da ji bo uspelo prebiti ovire, ki so ji pred nogami na poti k cilju, komajda sposobna nositi na svojih ramenih dvojno breme gospodinjstva in stroke. Drugače povedano in skratka, če se hoče »karierna ženska« uspešno uveljaviti v kateri koli stroki, si ne more privoščiti več otrok. Zlasti še, če jim namerava zagotoviti primerno kvaliteto življenja. Ostaja pri enem ali v najboljšem primeru dveh otrocih, pri obsegu družine *tout court*, ki ga še zmore obvladovati kot žena, mati in profesionalka v eni osebi. In to v socialnem in societalnem okolju, v katerem še vedno dominira moški. Kljub patetičnim deklaracijam o enakovrednosti in enakopravnosti spolov, ki jih je slišati iz vrst manifestno levo obarvanih pridigarjev – vendar latentno zadržanih patriarhalcev – in kljub histeričnim protestom pregretih feministk, ki so že zdavnaj izgubile pravi občutek za mero.

In ne nazadnje: če pustimo ob strani dosegljivost in učinkovitost sodobnih kontracepcijskih sredstev in legalizacijo splava – oboje ni samo omogočilo uspešnega načrtovanja družine, marveč je obenem razločno premaknilo apostrof s prokreativne funkcije spolnosti na rekreativno – je treba tembolj odločno opozoriti na

spremembe v sistemu socialnih vrednot in z njimi povezane premike v hierarhiji motivacijskih faktorjev, ki konec koncev osmišljajo razsojanje in vedenje proizvajalca in porabnika v turbulentnem prehodu industrijske družbe v postindustrijsko, torej v eri, ko so kontinuiteto razvoja spodrinile diskontinuitete; v epohi, katere korenine vseeno ali kljub temu segajo v prelomni čas razsvetljenstva, ki je legitimiziral princip individualne svobode izbora med opcijami s tem, da je prav ta princip razglasilo za centralno socialno vrednoto, kar je bilo usodnega pomena za zahodno kulturo in civilizacijo. (Digresija: pravoslavni Vzhod – da islama ne omeenjamo – je razsvetljenje – kot pred njim renesansa, reformacijo in protireformacijo – zaobšel. In prav v tem je iskati izvir skoraj nepremostljivih razhajanj in navzkrižij med obema kulturno-historičnima sistemoma). Kakor koli že, od principa svobode izbora opcij, ki jih ponuja življenje, pa do formacije koncepta, da je bolj kot kvantiteta otrok – kar je bilo smiselno v ruralni družbi – pomembna njihova kvaliteta – kar ustreza urbanizirani in industrializirani družbi in kar *ipso facto* širi diapazon uresničljivih opcij – je samo korak. No, zdaj pa kaže, da doživljamo drugi »tektonski« premik temeljnih socialnih vrednot (Lesthaeghe, 1980, 1983; Dreizel, 1984; Elias, 1978, 1982). Gre za razkroj vezi, o katerih trajnosti in trdnosti ni do nedavnega skoraj nihče resno podvomil (otroci, družina, cerkev, politična stranka, nacija ipd.), in na drugi strani za težnje k samoaktualizaciji, k realizaciji lastnih, individualnih ciljev – pa čeprav bi utegnili biti le-ti v opreki s tradicijo prenesenimi obligacijami. Opraviti imamo potemtakem z določenim in do kraja izvedenim individualizmom, saj je poudarjen pragmatičen in rahlo hedonističen »tukaj in zdaj« – namesto eshatološkega in bolj ali manj asketskega »tam in takrat«. Kolektivizmu je očitno za zmeraj odzvonilo. Tako vsaj kaže. Gledano prek te optike pa nam postanejo bolj sprejemljive tudi napovedi socialnih demografov, da bodo ostale podaljšana mladost – kar je povezano z občutno podaljšanim formalnim šolanjem – pozno formiranje družine, visok odstotek razporok, nizka fertiliteta in relativno visoka anomija najbrž stalnice zahodne civilizacije v prihodnje (Westoff, 1983).

Toliko o vzročnem sklopu nizke rodnosti in poudarjene dolgoživosti v razvitem svetu, ki sta v izrazitem nasprotju s »populacijsko eksplozijo« nerazvitih in prav zaradi tega »mladih« dežel tretjega sveta, v katerem se pač usta množijo hitreje kot raste kolač, ki naj bi jih nahranil. Posledica nerazvitosti je hkrati in – paradoksalno – njen vzrok! Navsezadnje bo posledice tega na svojstven način izkusil tudi razviti svet v obliki agresivnega imigracijskega pritiska, ki se mu poskuša – zaenkrat ne preveč uspešno – upreti s premišljeno imigracijsko politiko. V nasprotnem primeru bo to »boj brez upa zmage«, še posebej, če nerazviti svet ne bo znal uveljaviti ostre populacijske politike v najširšem smislu te sintagme. Naj bo tako ali drugače, dejstvo je, da si kibernetizirana in robotizirana družba zagotovo ne bo mogla kaj dosti pomagati z nekvalificirano delovno silo, ki že po svoji naravi sodi v kategorijo »nezaposljivih«; v socialni sloj deklasirancev (underclass), ki mu je usojeno živeti kot parazit v družbenem tkivu. Ker se razviti svet avtohtonemu »podrazredu« ne more izogniti, je seveda razumljivo, da ne bo zmozel v nedogled izbirati sredstev, ko bo šlo za obrambo pred polucijo »iskalcev sreče« iz tretjega sveta. Dajanje pomoči za pospešeno preseganje nerazvitosti, ki je dežurni krivec vsega zla, pa se je zaenkrat izkazalo le kot metanje denarja v vrečo brez dna. *Cul de sac, par excellence!*

Ustavimo se najprej pri ekonomski razsežnosti globalne problematike »ostarele družbe«. Pri dimenziji, ki se bo prav kmalu razkrila tudi povprečnemu državljanu, to je občanu, ki ni pretirano večš branja statističnih podatkov.

Povedali smo že, v kakšni progresiji je rasel in še raste odstotek upokojencev. Če k temu dodamo še podatek, da se je od leta 1945 sem raztegnil pokojninski staž za več kot dvakrat, je na dlani, da se je in se še temu primerno spreminja tudi gerontično odvisnostno razmerje. Tako pridejo danes nekaj manj kot štirje zaposleni na enega upokojenca in vse kaže, da bo čez borih deset let, to je do konca tega stoletja, to razmerje že ena proti ena ali celo manjše. Samo po sebi se tedaj zastavlja vprašanje, kje in kako zagotoviti sredstva, da se upokojenim omogoči življenje, ki je človeka vredno, se pravi takšna kvaliteta življenja, ki se je uveljavila v gospodarsko razvitem kulturno-historičnem prostoru srednje Evrope, zlasti v območju, ki se mu je uspelo izmuzniti iz objema komunističnega totalitarizma. Pomembnosti srednjeevropskega kulturno-historičnega prostora ne poudarjamo zgolj zato, ker smo Slovenci njegov integralni del, marveč predvsem zaradi tega, ker je to hkrati referenčni okvir, ki določa stopnjo naše relativne deprivacije, ki je često – čeprav zveni morda prenapeto – bolj boleča kot absolutna deprivacija (Ježernik, 1965, Runciman, 1966). Ali drugače povedano, za povprečnega Slovenca so pri presoji lastnega eksistenčnega položaja skoraj povsem irelevantni jugoslovansko-balkanski standardi. Skratka, merila, ki so morda še smiselna za jugovzhod države, ki je temu Slovencu kulturno in civilizacijsko tuj, so gotovo do kraja nesmiselna za severozahod države. Ko namreč povprečni Slovenec vrednoti in presoja kvaliteto svoje življenjske ravni, jo meri s standardi, ki so v veljavi pri njegovih severozahodnih sosedih. Te ima pred nosom in zato zlahka ugotavlja, da mu niso podobni le po navadah in običajih, temveč da so mu sorodni tudi po socialnih vrednotah, na katere sosedi prisegajo. To ugotavlja posebej takrat, ko vzdržuje stike z znanci, prijatelji in sorodniki, ki živijo stalno ali začasno onstran meje, ko se pogosto podaja z odprtimi očmi na nakupe v bližnjo »tujino«, in konec koncev, ko posluša in gleda RTV-oddaje svojih srednjeevropskih sosedov.¹

Prvi korak v smeri zdravljenja posledic kritičnega gerontičnega odvisnostnega razmerja je kajpada in predvsem višja družbena produktivnost in s tem seveda tudi večji nacionalni bruto proizvod na glavo prebivalca. Drugi korak pa bi bržkone pomenila finančna konsolidacija Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja (SPIZ), s tem – to pa velja tudi za Skupnost zdravstvenega zavarovanja – da bi le-ta kapitalizirala prispevke zavarovancev, ki pravzaprav vezano varčujejo 35 oziroma 40 let. Prihranki bi morali biti tedaj temu primerno obrestovani. Da bi SPIZ to zmožel, bi se moral obnašati prav tako, kot se vedejo zavarovalnice v normalnem svetu: z obveznimi prispevki zbrani denar preudarno investirati, se pravi vložiti ga tja, kjer bi prinesel največji dobiček. To bi pomenilo obenem konec neodgovornega prelivanja sredstev – o tem, za kaj, kdaj, koliko in komu je doslej povsem svojevoljno odločala politična oligarhija, ne da bi ji bilo treba za to komur koli polagati račune – in klavrnega vegetiranja SPIZ, ki živi skoraj dobesečno iz rok v usta. Brž ko bi SPIZ prekinil z dosedanjim praksom in se začel obnašati tržno,

¹ McLuhanova pronicljiva ugotovitev, da spreminjajo sodobna komunikacijska sredstva naš planet v »svetovno vas«, hkrati pomeni, da smemo s precejšnjo verjetnostjo pričakovati tudi planetarno nivelizacijo aspiracij, in to ne glede na rezidenčno provenienco. Kratkotrajno, eksistenčne zahteve, ki jih izpričuje prebivalec razvitega sveta, bodo v dogledni prihodnosti postale tudi pričakovanje in želja prebivalca v nerazvitem svetu. Seveda s tem, da bodo možnosti realizacije neskončno manjše in konsekvентno s tem frustracije precej globlje. Situacija, ki utegne postati eksplozivna. Dogajanja v Latinski Ameriki to znova in znova potrjujejo. Kaže, da je uspešna le pot, ki so jo ubrali »mali tigri« v Aziji. Marksizem, kakršnega so poskušale implementirati komunistične stranke v nerazvitem svetu kot univerzalni recept pospešenega razvoja, pa se je razkril tudi v tem primeru le kot »die herrschende Irre unserer Zeit« (Axelos). Torej kot epohalna zmota, ki je napravila še dosti več škode kot vsa altruistična pomoč razvitih. Slednja je namreč skoraj praviloma generirala skorumpirano vladajočo elite ali/in – v ekstremnih primerih – parazitizem vladanih (kargo kult). Kakor koli, »pomoč nerazvitim« ni bila produktivna niti na jugoslovanski niti na planetarni ravni.

bi ubil dve muhi na en mah. Po eni plati bi nastopil kot lastnik enormnega investicijskega kapitala, ki ga zdaj primanjkuje, po drugi strani pa bi se izvlekel iz finančnih zagat, ki mu onemogočajo, da bi izplačeval dostojne pokojnine, ki niso – kot se je rado demagoško pleteničilo – izraz skrbi »družbe« ali političnega sistema za ostarele, pač pa le obresti na denar, ki so ga zavarovanci dosledno iz meseca v mesec vplačevali vse do zadnjega dne svoje redne zaposlitve.

Pritisk na pokojninske sklade bi bilo moč omiliti le na dva načina. Najprej tako, da bi podaljšali delovni staž vsem, ki si to želijo, še zlasti pa onim, ki so za delo, ki ga opravljajo, psihofizično sposobni. V tej zvezi je zanimiv predlog ILO (International Labor Organization of the United Nations), da bi se vzporedno s podaljševanjem delovnega staža skrajševal delovni teden ali delavnik ali pa oboje. Daljšanje delovnega staža je še posebej umestno, kadar je v vprašanju usoda »belih ovratnikov«, ki niso, kot kažejo empirični podatki, še zdaleč tako fizično obremenjeni in izčrpani kot »modri« (izsledki prvega in drugega panela raziskave »Kvaliteta življenja«, ISU, 1984, 1987). Pri tem je treba poudariti, da gre, ko teče besede o »belih ovratnikih«, za ljudi, ki imajo za svoj delovni status ustrezno izobrazbo, ne pa za zaposlene, ki jim je bila izobrazba priznana.² Druga pot v to smer pa je – če redno zaposlene že »predčasno« upokojujemo – sistematično iskanje prijemov, s pomočjo katerih bi bilo moč bolj ali manj organizirano mobilizirati neizkoriščene delovne potenciale ostarelih. V to poglavje sodi plačano neformalno (honorarno) delo ostarelih, ki se je močno razširilo po vsej Zahodni Evropi, kjer ga podpira tudi država z ustrezno davčno politiko. S takšnim delom, ki je manualne ali intelektualne narave, si ostareli občutno izboljšujejo svoje eksistenčne razmere, in to ne glede na to da jim že samo delo – bodisi plačano bodisi neplačano – tudi eksistencialno osmišlja oz. bogati »tretje obdobje« življenjskega loka. Svoje eksistenčne razmere si upokojeni izboljšujejo s tem, da jim je poleg pokojnine na voljo še zaslužek, ki je plod njihovega tekočega dela; zato jim ni treba moledovati za dodatno socialno pomoč, ki je za slehernika s pokončno držo ponižujoča, zlasti če je celo življenje pošteno delal; eksistencialna plat življenja pa je osmišljena že s tem, da se ostareli zavedajo svoje »uporabne vrednosti«, da jim je uspelo ubežati z obrobja, ki pomeni golo čakanje na iztek vegetiranja, na smrt, in se ponovno umestiti v živi tok družbenega dogajanja. Seveda je treba s pripravi mi za »tretje obdobje« začeti že takrat, ko so kandidati za pokoj še zaposleni. Sestavni del priprav za upokojitve, ki je svojevrsten stres, je usposabljanje za dejavnosti: (penzijska profilaksa), s katerimi se namerava bodoči upokojenec ukvarjati – pa najsi gre za plačano ali neplačano neformalno delo ali za t. i. hobije. Na eni strani gre za delovna mesta, za katera so ob skrajšanem delovnem času ostareli bolj primerni kot njihovi mlajši soobčani, na drugi pa za hobi delavnice, ki jih hudo primanjkuje ali pa jih je sila težko odkriti. Če bi bilo vprašanje teh delavnic rešeno, bi se zelo verjetno izboljšalo tudi stanje uslužnostnih dejavnosti, ki je dandanes in še posebej pri nas katastrofalno. Prav te dejavnosti pa so področje, na katerem bi se upokojenci, ki so večši obrtnih spretnosti, bržkone imenitno uveljavili. Kratko in malo, ustregli bi uporabnikom in zadovoljni bi bili tudi upokojenci, saj bi s tem prvi kot drugi dobili prav tisto, kar pogrešajo.

² »Priznana izobrazba« je institut, ki si je pridobil domovinsko pravico samo v komunističnih deželah. Izmisli si ga je partijska nomenklatura s svojim »razrednim pristopom«, kar pomeni, da je bil glavni kriterij promocije politična primer nost, ne pa profesionalna kompetentnost. Tu je treba tudi iskati korenine neučinkovitega upravnega aparata in neuspešnega managementa. Vendar pa je bila kadrovska selekcija, ki se kaže vnanjemu opazovalcu kot negativna, v resnici za sam sistem oziroma politokracijo, ki ga je posebej ljuba, pozitivna, saj se je zmozel le na ta način, pa čeprav za ceno razkroja družbenega tkiva, obdržati na oblasti.

Svojski fenomen predstavlja ostarela oziroma upokojena ženska, ki je ovdovela. Ker ženska v povprečju preživi moškega za skoraj celo desetletje (pričakovana starost moškega pri nas je 68 let, ženske pa 76 let), je tudi razumljivo, da so v kategorijah »ostarelih« in zlasti »onemoglih« v večini vdove, ki se, ko ovdovijo, večinoma odločajo za družinsko pokojnino, to je za pokojnino svojega pokojnega soproga, ki je ponavadi in kljub 30% okrnjenosti še zmeraj višja kot njihova osebna starostna pokojnina, ki se ji morajo odpovedati, pa čeprav so ves čas svojega aktivnega življenja plačevale pokojninske prispevke. In tu je zanka. Na ta način se namreč izenačijo z ženskami, ki svoj živ dan niso bile zaposlene. Zategadelj se ni čuditi, da se čutijo prikrajšane, in to upravičeno, saj se po smrti soproga niso stroški gospodinjstva bistveno zmanjšali, medtem ko so se dohodki zagotovo stanjšali. Poleg omenjenega handicapa pa je treba še dodati, da se ženske tudi nasploh zdravstveno veliko slabše počutijo kot moški. Zlasti, ko ostarijo. V ilustracijo naj bodo podatki, ki jih je ponudil drugi panel raziskave o kvaliteti življenja v Jugoslaviji (ISU, 1987). Tako se nahajajo, na primer, moški pod povprečjem in ženske nad, ko gre za bolečine v kosteh (povprečje 13,7%, moški 11,%, ženske 16,0%); bolezní cirkulatornega sistema (povprečje 15,6%, moški 11,8%, ženske 18,8%); bolečine v trebuhu (povprečje 9,4%, moški 6,6%, ženske 11,7%); glavoboli-migrene (povprečje 7,5%, moški 3,7%, ženske 10,8%) in tako naprej. Odstotki tožbá o bolezenskih tegobah se seveda občutno dvignejo, brž ko gre za upokojence oziroma starostne razrede nad 55 let, še posebej izstopajo težave s cirkulatornim sistemom. Na dlani je potemtakem, da ostareli državljani veliko huje bremenijo zdravstvene delavce in ustanove, kot je to primer z mlajšimi, kar pomeni, da morajo biti tudi te ustanove temu primerno organizirane. Isto velja tudi za varstvene in skrbstvene institucije, ki se ali naj bi se ukvarjale s pomočjo ostarelim na domu.

In ko je že stekla beseda o pomoči ostarelim na domu, je treba najprej reči, da je velika večina upokojencev (94,1%) zadovoljna s krajem, v katerem živijo, medtem ko jih kar tri četrtine (80,1%) pravi, da bi se ne želeli preseliti iz ožjega okoliša, v katerem bivajo (Jezernik, 1980). Ali, povedano drugače, ostareli – ne onemogli, saj je bila zgornja starostna meja vzorca 75 let – si ne želijo zapustiti niti kraja, v katerega so se bili naselili, niti ožjega okoliša, v katerem bivajo. V tej luči je tudi lažje razumeti odpor, ki ga čutijo do domov za ostarele, ki se jih očitno še zmeraj drži socialna stigma nekdanjih hiralnic, v katerih so pristali samo od bogov in ljudi zapuščeni in pozabljeni starci oziroma starke. Tako v omenjeni raziskavi starostnih upokojencev le 13,9% vprašanih meni, da so domovi za ostarele še zmeraj najboljša rešitev za ostarelega oziroma onemoglega človeka. Vendar jih kar 38,2% sodi, da bi na omenjeno rešitev pristali le tedaj, če ne bi bilo drugega izhoda, in kar 39% jih je mnenja, da to v nobenem primeru ne pride v poštev. Skratka in grobo povzeto: več kot tri četrtine slovenskih starostnih upokojencev – preverjanje stališč družinskih upokojencev je razkrilo skoraj identičen rezultat – ima negativen odnos do domov za ostarele. To bi morali imeti vedno pred očmi arhitekti, urbanisti in predvsem snovalci socialne politike, ki naj bi vsaj rahlo presegle preživete horizonte devetnajstega stoletja. Največ negativnih pripomb anketiranih je šlo na račun previsokih oskrbnin, kar je več kot samo po sebi razumljivo, potem na rovaš brezosebnega odnosa osebja do varovancev oziroma oskrbovancev, odprtosti domov, možnosti za kreativno udejstvovanje v domovih, in ne nazadnje na prehudo navzočnost smrti, čemur se seveda ni moč izogniti. To je pač v naravi stvari same. Kakor koli, odpor do domov za ostarele *via facti* premešča poudarek na oskrbo v lastnih domovih oz. stanovanjih, ki se jih ostareli

ali/in onemogli bojijo zapustiti. Menimo, da je verjetno adekvatna oskrba na domu cenejša kot brezumna gradnja domov za ostarele, se pravi institucionaliziranih čakalnic na smrt. Kje ostaja vse tako imenovano spoštovanje do »minulega dela«? Vprašanje torej, ki ni samo moralno-etično, saj je, kot kaže, tudi ekonomsko-politično vprašanje.

Moralno-etično v tem smislu, da imamo opraviti, kadar teče beseda o ostarelih ali/in onemoglih, z občani, ki prejemajo v večini primerov – zlasti v Sloveniji – pokojnino, ne miloščine, da konec koncev uveljavljajo samo svoje pravice iz minulega dela; se pravi, še enkrat, da jim ničesar ne poklanjamo, da jim samo vračamo tisto, kar so v preteklosti sami vložili. Nasploh pa ne smemo izgubiti spred oči neizpodbitnega dejstva, da je vsaki naslednji generaciji naložena dolžnost, da skrbi za prejšnjo, kar pomeni, da ne gre le za vprašanje vračil materialne narave, marveč hkrati in še posebej za akt spoštovanja do generacije, ki je bolj ali manj uspešno gradila temelje, katere pravzaprav samo nadgrajujemo, da prevzemamo samo štafetno palico, ki jo bomo tudi sami morali predati našim zanamcem.

Glede političnega vidika fiziognomije »ostarele družbe« pa se spleča najprej za trenutek pomuditi pri razmišljanjih o prihodnosti, to je o našem času, ki so bila izrečena pred pol stoletja (A. Myrdal, 1941). Veljala so za Švedsko, za katero je bilo rečeno, da ne bo imel povečani delež ostarelih v populaciji samo neposrednih ekonomskih posledic, pač pa da se bo hkrati in zelo verjetno spremenila tudi psihološka drža družbe kot celote. Ekspanzionistična psihologija, ki je bila značilna za prvo polovico tega stoletja, bo najbrž polagoma potonila v pozabo. Vsaj v Skandinaviji. Ostareli niso namreč poznani kot najbolj podjetni investitorji ali administratorji. Vendar bodo prav ti tisti, ki se bodo krčevito oklepali nadzora nad bogastvom in ključnih pozicij v strukturi družbene moči. Skratka, totalna kulturna atmosfera – antropološko gledano – se bo bržkone začela nagibati k statiki, k ohranjanju obstoječega. Do podobnih sklepov prihajajo v svojih prognozah tudi današnji ameriški analitiki (W. Thomson & D. Lewis, 1970), ki opozarjajo na možnost, da bodo ostareli v naslednjih dekadah kontinuirano pridobivali na politični moči – gerontokracija z izomorfnim podpornim ozadjem – in kar bo morda še bolj usodno, da bodo upočasnili participacijo v tveganih investicijah (risk ventures), ki so bistvenega pomena za sleherno ofenzivno ekonomijo. Tudi evropske napovedi se bistveno ne razlikujejo od ameriških (Financial Times Special Report, 1986). Kaže torej, da se bo polagoma akcent prevesil s tveganja k varnosti, ali drugače povedano, z »laissez faire družbe« mladostne zagnanosti k »welfare state«, k starostni udobnosti in gotovosti. Da je slednje v opreki z epoko diskontinuitet ali »tretjim valom industrijske revolucije«, ki mu je lahko kongenialna samo visoko fleksibilna družba (high flex society), se pravi inovativna družba, najbrž ni treba posebej poudarjati.

S tega zornega kota gledano nam postaja tudi razumljivo svarilo, da se v opisanih razmerah širi možnost generacijskega prepada (generation gap) oziroma da se večja verjetnost resnih integracijskih konfliktov – če že zaradi drugega ne potem vsaj na račun (ne)pripravljenosti ostarelih generacij, da bi se spuščale v tveganja, ki so *sine qua non* slehernega podjetništva (R. Hitzler & A. Honer, 1987). Študije volilnega vedenja pa kažejo, kar na prvi pogled preseneča, da so ostareli po svoje politično radikalni, vrednostno konservativni in socialno neodmevni. Konservatizem gre pripisati njihovim investiranim interesom, ki so osmišljeni v *status quo* poziciji, radikalizem njihovi opozicijski družbi, ki jih kani ali jih je že odrinila na margine družbenega dogajanja, neodmevnost pa njihovi senilnosti in latentni breznormnosti (Eysenck, 1954; Berelson et al., 1954; Tibbits, 1960; Campbell et al., 1960).

Konservativizem ostarelih, ki ga tako ali drugače pogojujejo investirani interesi, je metaforično zajet v anglosaksonskem rektu »don't rock the boat«, ali po naše: ne podajaj se po nepotrebnem v neznano, pa četudi obljubljeno, ki ga ponuja neznano in presega vsa pričakovanja, ki jih zagotavlja obstoječe. Kratko in malo, če le gre, se izogibajmo presenečenj, varno je biti neofoben, se pravi nezaupen do vsega, kar je novo in nevajeno. Radikalizem, ki izvira iz opozicije ostarelih družbi, to je ožjemu in širšemu socialnemu okolju, ki jih je odrinilo, jih odriva ali namerava odriniti na obrobje socialnega dogajanja, pa se najlepše kaže v retoriki »odstavljenе gerontokracije«, ki se trmasto vrača k preživetim »revolucionarnim izročilom«, k fundamentalističnim parolam že zdavnaj pregaženega časa, k miselnim stereotipom, ki so v živem nasprotju z vzorci presojanja in vrednotenja mlajše generacije. Neodzivnost onemoglih, ki jo je treba v veliki meri pripisati na rovaš senilnosti, je po svoji naravi različna od neodmevnosti, ki je večkrat lastna tudi ostarelim, to je občanom, ki so kljub svoji kronološki ostarelosti ostali mentalno in fizično relativno mladi. V prvem primeru gre za pospešeno izoliranje od okolice, za drugo fazo krčenja subjektivno dojetega življenjskega prostora (effective life space), za oženje socialnega območja eksistence, ki ga povzroča fiziološka deterioracija organizma. V drugem primeru pa gre v prvi fazi, ki je le svojevrsten prolog v drugo – za simptome, ki jih razlaga t. i. teorija dezangažiranja (E. Cummings & W. Henry, 1961). Ta teorija med drugim ugotavlja, da se ostarela ali bolje starajoča oseba polagoma toda neustavljivo umika – prva prej, druga kasneje – iz objema socialnega okolja, da se skratka emocionalno osvobaja in da je ta proces ne samo intrinzičen, marveč hkrati tudi mentalno-higienično razumen, kar pomeni, da ni destruktiven, raje nasprotno, da je po svoje za prizadetega konstruktiven, saj lajša slovo od aktivnega oziroma angažiranega življenja: s staranjem se spoprijaznimo enostavno tako, da spontano znižujemo raven socialnih aspiracij in profesionalnih ambicij. (Negativni spremljajoči pojav, ki ga ne gre spregledati, pa je egocentrizem, manko, ki je v prikazanem referenčnem okviru sam po sebi razumljiv). V tej zvezi je morda primerno omeniti še klasifikacijo, ki ne pristaja na en samcat in edino veljaven koncept staranja in predlaga konsekvентno tri različne modele avtonomnega, konformnega in anomičnega (D. Riesman, 1955).

Avtonomno staranje, za katero je značilen pridevek »višek prilagoditve« (adjustment gain), govori o pozitivnem tipu starajoče osebe, o zvrsti, ki se iz socialne in profesionalne sfere udejstvovanja ne umika resignirano in ki v tem zoperstavljanju tudi uspeva, vsaj pomembno dalj časa kot ostala dva tipa. Avtonomno starajoča oseba se zna potemtakem prilagajati spremenjenim normam vedenja mlajših generacij in suvereno slediti premikom v sistemu socialnih vrednot. Empirični podatki, ki so jih zbrali za ostarele ameriške managerje, na primer povedo, da se uspešni managerji, ki bi jih po letih smeli umestiti v kategorijo ostarelih, bistveno ne razločujejo od svojih mlajših vrstnikov. Usihanje intelektualnih kapacitet, kar je normalno, nadomeščajo s svojimi bogatimi izkušnjami. Od mlajših kolegov se razlikujejo le po večji previdnosti, po včasih pretiranem izogibanju tveganju (Sonnenfeld, 1978). Sicer pa tudi pri nas zbrani podatki nakazujejo, da je avtonomnost staranja tesno povezana z izobrazbo: kolikor višja je izobrazba, toliko močnejše je izražena želja po udejstvovanju, denimo, v političnem življenju. Podobno velja za profesionalno delovanje (Jezernik, 1984).

Konformističen tip staranja (maintainance in old age), to je pospešenega prilagajanja k normam in standardom vedenja, ki veljajo v določeni družbi za ostarele, zadeva obnašanje, ki ga okvirno predpostavlja teorija dezangažmaja. Previden umik v svet privatnosti, ki ga spremlja določena strpnost in benevolentnost: sodbe

izgubljajo ostrino in stališča so manj dosledna (Kogan, 1956). Vpogled v takšno vedenje, zoženo samo na določen segment javnega udejstvovanja, je ponudila raziskava »Vrednote Slovencev«, ki jo je izvedel ISU v letih 1975/76 na slovenskem reprezentativnem vzorcu. Podatki so pokazali, da začne pri nas neverjetno zgodaj ponikati zanimanje za aktivno politično delovanje, tako da po 55. letu starosti praktično izgine oziroma obstaja le še kot »quantité négligeable«. Sicer pa govorijo o tem tudi izsledki raziskav »Potrebe in delovni potenciali ostarelih in kvaliteta življenja« (prvi panel). Pri ostarelih, zlasti po 70. letih starosti, se začne izredno hitro krčiti socialni prostor komuniciranja oziroma učinkovito življenjsko območje. Socialnih kontaktov je vedno manj in z njimi kopni tudi želja po družbenih stikih. S tem pa smo se tudi že dotaknili tretjega ali anomičnega tipa staranja.

Na kratko in okvirno moremo ugotoviti, če izhajamo iz »klasične« opredelitve (Durkheim, 1951), da postane določena družbena skupnost, družbeni sloj ali posameznik anomičen, brž ko je vržen ali pade v prelomni čas, se pravi, kakor hitro so stare vrednote, norme in standardi razvrednoteni, novi pa še niso zaživeli, ali natančneje – novim se nam kot socialni skupnosti ali kot posameznikom še ni uspelo prilagoditi.

Če se s temi ugotovitvami v mislih vrnemo k ostarelim in poskušamo samo površno opredeliti njihovo »tretje življenjsko obdobje«, lahko brez posebnih težav ugotovimo naslednje: norme, ki so veljavne za aktivnega, to je zaposlenega občana, so bile s samim aktom upokojitve *grosso modo* razveljavljene, medtem ko se je šele pričel postopoma uveljavljati s svojimi normami in konvencijami novi svet upokojencev ali ostarelih s svojimi posebnimi »pravili igre«, kar pomeni, da se je *via facti* zožil njihov učinkoviti življenjski prostor. V ta novi svet smo ponavadi odrinjeni abruptno, brez kakršne koli poprejšnje priprave, skratka doživljamo ga kot svojevrsten stres. Formalno smo bili kratkomalo in bolj ali manj nasilno umeščeni v demografsko kohorto ostarelih, pa čeprav se subjektivno ne počutimo takšne in – kar je po svoje paradoksalno – tudi naše socialno okolje nas še ne vidi takšne (SJM, *ibid.*). Očitno dobršen del ostarelih takšnega šoka ne prenese niti konformistično in še manj avtonomno, se pravi, da reagira anomično, skratka neprilagojeno, to je breznormno (loss of adjustment). Simptomi so znani: socialna apatija, alkoholizem, suicid itn. Seveda obstajajo tudi lažje oblike, kot so resignacija, regresija v stereotipe, ignoriranje konvencionalnih pravil vedenja itn.

Seveda, bržkone je težko najti čisti tip staranja. Tipi se medsebojno prekrivajo, tako da lahko v eni in isti osebi odkrijemo v toku danega obdobja vse tri tipe. Posredi sta tako biološka kot fiziološka ura, ki sta naviti za vsakega občana posebej. V kontekstu pričujočega razpravljanja nas seveda zanima, kateri od naštetih tipov prevladuje v določeni družbi, kateri je skratka dominanten. V tej luči pa je potrebno dodati še razsežnosti socialnih in societalnih izkušenj.

Na koncu bi bilo bržda upravičeno postaviti vprašanje, zakaj je potrebno problematiko ostarelih občanov posebej in sindrom »ostarele družbe« nasploh umestiti v sklop raziskovanja »kvalitete življenja«, ki postaja kot pojem vse bolj osrednja tema tako levih kot desnih – oziroma tako neoliberalnih kot neokonservativnih političnih usmeritev. Tudi v tem primeru je odgovor relativno enostaven: socialna politika, ki hoče biti hkrati učinkovita in uspešna, mora biti praviloma naravnana k eksistenčni in eksistencialni demarginalizaciji tistih družbenih slojev in skupin, ki so se iz tega ali onega razloga neprostovoljno znašli na obrobju societalnega in socialnega bitja in žitja. V to kategorijo prebivalstva nedvomno sodijo tudi ostareli, pa čeprav postajajo – zlasti v razvitem svetu – njihovi glasovi vedno bolj slišni in v tem smislu tudi politično vse bolj upoštevanja vredni. In navsezadnje: globalna

problematika »ostarele družbe« se bistveno razlikuje od problematike »mlade družbe«, se pravi družbene skupnosti z visoko nataliteto in nizko dolgoživostjo. Bistveno drugačna je že v tem smislu, da smo se s sindromom »ostarele družbe« dejansko in v vsej ostrini srečali šele s porajanjem postindustrijske epohe, ki jo oznamenjujejo povsem novi standardi in norme preživetja (systemic survival) oziroma kvalitete življenja v najširšem razumevanju te sintagme. Slednje je treba izpostaviti že zato, ker se je sama sintagma znašla dokaj pozno v socialno-psihološkem, sociološkem in politološkem besednjaku. Saj subsumira faktorje, ki po svojem dometu presegajo okvir utečene ekonomske definicije »ravni in standardov življenja«, kot so stanovanjske in bivanjske razmere, stopnja demokratizacije, zdravstveno stanje populacije, možnosti rekreacije, delovni pogoji, izobraževalni sistem in zlasti stopnja socialne (ne)ogroženosti določene družbene skupnosti v danem časovnem preseku.

BIBLIOGRAFIJA

1. Berelson B. et al.: Voting, University of Chicago Press, 1954.
2. Campbell A. et al: the American Voter, John Wiley, 1960.
3. Cummings E. & Henry W.: Growing Old, Basic, Books, 1961.
4. Dreizel H.: »Generational Conflict from the Point of View of Civilization theory«, v Garms-Homolova, Hoering and Schaeffer, Eds: Intergenerational Relationships, Lewinston, N. Y., 1984.
5. Durkheim E.: Suicide, Free Press, 1951.
6. Elias N.: The Civilizing Process/I, Urizon Press, 1978, 1982.
7. Euroling Age, 1979.
8. Eysenck H.: The Psychology of Politics, Routledge and Kegan, 1954.
9. Hitzler R. & Honer A.: Naši razgledi, 10. april 1987.
10. Jezernik M.: Hierarhija motivacijskih faktorjev v industriji, ISU, 1965.
- Potrebe in delovni potenciali ostarelih, ISU, 1980, 1983.
11. Lesthaeghe R.: »On the Social Control of Human Reproduction«, »A Century of Demographic and Cultural Change in Western Europe«, v Population and Development Review, dec. 1980, sept. 1983.
12. Myrdal A.: Nation and Family, M. I. T. Press, 1941.
13. Riesman D.: Individualism Reconsidered, Anchor Books, 1955.
14. Runciman W.: Relative Deprivation and Social Justice, Rutledge and Kegan, 1966.
15. Thomas W. & Lewis D.: Population Problems, McGraw-Hill, 1970.
16. Tibbitts C. (ed.): Handbook of Social Gerontology, Univ. of Chicago Press, 1960.

Katoliška cerkev v procesu razkroja socialističnega sistema v Sloveniji*

I

Zdi se mi, da je v sedanji protisocialistični ideološkopolitični evforiji v Vzhodni in Srednji Evropi treba spomniti, da socializem niti kot ideja niti kot stvarnost ni padel z neba, pa tudi iz pekla ni prišel. Na kratko, toda v bistvenem: kot ideja/ideologija se je oblikoval v razviti Zahodni Evropi ob soočanju s protislovji razvijajočega se modernega, meščanskega kapitalizma (krščanske vrednote in krščanska eshatologija drugačnega novega sveta pravičnosti, svobode, miru in ljubezni so bile pri tem odločilno zraven). Politično je zmagal in se uresničil v nerazvitih državah Vzhodne Evrope, ko so se te znašle v globoki krizi, pogojeni z dvema svetovnjima vojnama, nacionalnimi konflikti in socialno bedo širokih slojev. Zmagal je v imenu teženj po miru, nacionalni osvoboditvi, socialni pravičnosti in napredku (vseh teh vrednot, čeprav ne v vseh deželah in obdobjih v enakem zaporedju pomembnosti). V kontekstu obstoječega (vojaškega, mednacionalnega, socialnega) nasilja so prevladala tista socialistična (boljševistična) gibanja, ki so se sama zavzemala za revolucionarno nasilje, z nasiljem pospeševani gospodarski in siceršnji razvoj (in se v vojaško-političnem kontekstu med drugo svetovno vojno in po njej razširila tudi v sosednje države).

Tak protisloven kontekst nastanka modernih socialističnih idej in »realnega socializma« dejansko govori proti temu, da bi v socializmu/boljševizmu videli tako rekoč izvor vsega zla v teh deželah v tistem, proti čemer se je socializem boril, pa samo dobro, resnično in sveto.

Samo za ilustracijo: če je socializem oziroma komunizem zdaj označevan kot imanentno nasprotje vrednot Naroda, Tradicije, Religije, Domovine, človekovih pravic, celo civilizacije in kulture, ne gre pozabiti, da je v nekaterih državah med mednacionalnimi spopadi poudarjal in delno uresničeval načela, ki so bila v prid reševanju nacionalnega vprašanja (federativni model, pravica narodov do samoodločbe in odcepitev, enakopravnost narodov); če je rušil tradicijo (tudi religijsko), je to počel v marsičem podobno, kot je to v drugih državah storil že prej moderni kapitalistični razvoj; ob vsej problematičnosti svoje religijske politike je sprejel in uveljavil moderno načelo ločitve Cerkev od države v okoljih, ki so do tedaj poznale le tradicionalne zveze trona in oltarja; ob vsej neobčutljivosti za individualne človekove pravice je vendarle dosegel višjo raven zavesti o pravicah žensk – in na primer narodnih in verskih manjšin; ne gre prezreti elementov neposredne demokracije, ki so se vsaj delno uresničili v okviru oficialne ideologije »socialističnega samoupravljanja« in ki so danes »plus« tudi v primerjavi z zahodno parlamentarno demokracijo (ob vsem siceršnjem »minusu« enopartijskega sistema v primerjavi z večstrankarsko parlamentarno ureditvijo). Seveda je mogoče brati vse povedano tudi v drugi smeri: oblike samoupravne demokracije so bile uporabljene za »mehkejšo« doseganje in izvajanje partijske hegemonije;

* Dr. Marko Kerševan je profesor sociologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani. V osnovi članka je avtorjevo predavanje na 16. rednem letnem srečanju nemških sociologov religije v Rummelsbergu od 8.–10. aprila 1991. (Tema: »Organizirane religije v srednji Evropi v času preloma«).

ločitev Cerkve od države je bila v funkciji izrinjanja cerkve na družbeno obrobje itd. Toda zgolj pri teh kvalifikacijah seveda ni mogoče ostati, tako kot ne zgolj pri predhodnih – ne le zaradi pravičnosti do sistema in njegovih nosilcev, marveč tudi zato, ker neupoštevanje večplastnosti in protislovnosti onemogoča zaresno zastavitev vprašanja: kaj je zares nastalo ali izginilo z nastankom socialističnih sistemov in kaj (naj) bo zato pridobitev ali manjko njegovega razkroja ali odprave?

V splošnem bi soglašal s formulacijo, ki jo je ob neki priliki zapisal Peter Berger, da namreč »socializem kot ideja (,socialistični mit' po njegovem) poseduje edinstveno sposobnost, da sintetizira moderne in protimoderne teme« oziroma tendence. Če je Marx predstavljal moderno usmeritev v socializmu njegovega časa, je kasnejša »vzhodna varianta« marksističnega socializma v teoriji in praksi pod vplivom svojega tradicionalnega okolja po eni strani okrepila pred-in protimoderne težnje (kolektivizem, kult voditeljev ipd.), toda po drugi strani je prav v takem okolju učinkovala tudi modernizacijsko. V okoljih, ki jih nista pretresli reformacija in protireformacija, naj bi po Gramsciju šele marksistični socializem opravil to vlogo: oblikoval novo, moderno individualno in na novo, iz avtonomnega posameznika izhajajočo, kolektivno zavest.

II

S tega vidika so bili po pričakovanju socializmi v Srednji Evropi še posebej protislovní. Odnos med etabliranimi socialističnimi sistemi in cerkvami (cerkvenimi religijami) je bil s strani prvih pogojen s tremi vrstami sistemskih in zgodovinskih motivacij:

- z različnimi neposrednimi nasprotovanji cerkvam in religijam, in to na različne provenience (razsvetljenske: cerkev kot presežena, konservativna ustanova; marksistično-ateistične: opij ljudstva; liberalno protiklerikalne; z izkustvi starejše ali novejšje nacionalne, socialne, politične, kulturne zgodovine);

- s sistemsko težnjo, da se oblikuje in uveljavi »marksizem-leninizem« kot celovit »znanstveno ateistični svetovni nazor«, ki bi ustrezal novi socialistični zavesti socialističnega oziroma komunističnega človeka, hkrati pa seveda legitimiral obstoječi državno partijski sistem in njegove nosilce;

- s težnjo, da se izoblikuje dosledno laičen, sekulariziran politični in ideološki sistem, ki bi omogočil sožitje ljudi različnih religij in ateizmov na ta način, da ne bi vključeval religij in cerkva, temveč jih puščal zunaj, v širšem prostoru civilne družbe in zasebnosti (ne da bi jim izrecno nasprotoval). Ideologija takega sistema naj bi bila nevtralna do religije in ateizma; v tem smislu naj ne bi bila totalitarna, vseobsegajoča: oblikovala naj bi se po logiki civilne religije.¹ Uveljavljala naj bi se torej drugače kot ideologija »marksizma«, ki je bila vsiljevana po logiki državne religije.

Te tri različne zvrsti motivacij so bile v različnih razmerjih in povezavah, pa tudi v svojih soočanjih, vseskozi dejavne. V Jugoslaviji in še posebej v Sloveniji je totalitarni »marksizem-leninizem« najprej prepustil vodilno mesto tretjemu tipu odnosa oziroma različnim povezavam med prvim in tretjim. Ker so hkrati slabeli konkretni proticerkveni nagibi, je proti koncu 80-ih let v Sloveniji tudi v ZK oficialno prevladala relativno čista tretja usmeritev. To se je manifestiralo v odpravi načela o nezdržljivosti članstva v ZK z religioznostjo, že prej pa v deklaracijah o nenasprotju med socializmom in religijo ter o tem, da ZK na religioznem

¹ O civilni religiji glej: M. Kerševan, *Religija in slovenska kultura*, Ljubljana 1989, str. 24–35 in tematski sklop v *Novi reviji* št. 104 (1990).

področju nima drugih ciljev, kot sta »svoboda religije in ateizma« in »skrb za skupno življenje, ki ga religijske razlike ne bi bremenile, ampak le bogatile«. Temu ustrezno so bile črtane tudi različne marksistično-ideološke oznake iz ustave in šolske zakonodaje.

Ob tem je treba spomniti, da ustava in zakoni neposredno niso diskriminirali religij in vernikov ali protežirali ateizma in ateistov. Pač pa so zagotavljali »vodilno idejno vlogo« ZK, ki ni vključevala religioznih ljudi, ampak je predpostavljala »marksistični svetovni nazor« svojih članov in v svojem – zastarelem – programu razglasala boj z »religioznimi in drugimi predsodki«. Prav od tod bistven simboličen in praktičen pomen omenjenega poznega oz. prepoznega laiciziranja partije.

Vsebinsko je tretja koncepcija (v povezavi s še živimi negativnimi izkušnjami s cerkvami in religijami) vztrajala pri tem, naj bodo religije in ateizmi v čim manjši meri osnova za povezovanje in ločevanje ljudi; njihovo mesto naj bo v civilni družbi oziroma v zasebni sferi. Kot taka je ta koncepcija vsaj delno preživela politične transformacije v zadnjem letu in je zasidrana tudi še v delu veljavne zakonodaje.

Tovrsten model za reševanje »vprašanja religije in Cerkve v socializmu«, ki sem ga tudi sam zagovarjal: »nevklučenost v socialistični sistem, toda ne izključnost iz družbe«, ali skrajšano »nevklučenost, ki ni izključitev«, je pomenil svojevrstno »odpiranje« družbenega prostora, pri čemer je bila prav cerkev pogoj in sredstvo tega odpiranja. Z vidika cerkve kot cerkve je bilo mogoče v tem modelu videti specifičen način uresničevanja njenega samorazumevanja kot ustanove, »ki živi v svetu, a ni od tega sveta«. Z diferenciacijo vlog znotraj Cerkve – med klerom in laiki – je lahko katoliška cerkev v takem sistemu brez težav opravljala tisti vidik svojega poslanstva, »ki ni od tega sveta«: to je oznanjanje božjega kraljestva in odrešenja z naukom in zakramenti (kar je bilo tudi z vidika sistema in vsaj v načelu neovirana naloga klera). Težje je bilo uresničevati spodbude, ki izhajajo iz tega oznanjanja drugega sveta (božjega kraljestva) za »ta svet« (kar je bila legitimna naloga laikov kot državljanov in občanov znotraj družbenega sistema ob predpostavki, da tega ne počno preko svojih posebnih institucij in organizacij, ampak kot posamezniki in skupine znotraj obstoječih skupnih institucij, kot njihova »sol in kvas«, če hočemo).

Da ta model ni bil brez prepričljivosti in da so ga sprejemali tudi verni ljudje, pričajo trdovratne večinske sodbe (iz raziskav SJM) iz tega obdobja, da »ima Cerkev pri nas dovolj svobode za svoje delovanje«, pa čeprav so bile s strani teh istih ljudi ravno tako trdovratne ocene, da »so verujoči pri nas zapostavljeni, če že ne po ustavi in zakonih, pa vsaj v praksi«. Prav slednje je bilo seveda indikator, da razmere na naši religijski sceni nikakor niso bile idealne, toda ni bilo odgovora oz. se še vedno zastavlja vprašanje, ali je bil za tak položaj in občutek vernikov kriv tudi sam model »nevklučenosti Cerkve v oficialno družbo, neizključenosti iz družbe sploh«, ali pa le zgodovinsko oblikovano nasprotovanje do religije in Cerkve sploh (ki bi ga bilo mogoče tudi ob ohranjenem modelu sčasoma preseči, ker smo že bili na dobri poti k temu).

Kakor koli, danes se začrtuje in uveljavlja nov oziroma že star model: ob sicer ohranjeni, bolj ali manj dosledni ločenosti Cerkve od države, postajajo cerkve, vsekakor pa katoliška, del oficialnega družbenega sistema. Če je bila prej soočena z nevarnostjo izoliranja in marginaliziranja (se pravi ogrožena na uresničevanju svoje funkcije »v svetu«), je zdaj zanjo v ospredju zunanja nevarnost in notranja skušnjava, da bo do nerazpoznavnosti zreducirana njena naloga, da »ni od tega sveta«. Družbeni sistem ji vabeče ponuja (vsiljuje), nanjo prelaga in visoko vred-

noti funkcije, ki navsezadnje niso njene specifične funkcije. Ne mislim samo na ožje ali širše pojmovane politične funkcije, do katerih je javnost vsaj pri nas še vedno in celo vedno bolj zadržana, kot priča zadnje SJM; mislim predvsem na razvpito moralno funkcijo, na funkcijo »moralne instance«. Ta je lahko sicer še tako vzvišena in pomembna, toda za Cerkev je to vendarle znotrajsvetna in za družbeni sistem znotrajsistemska funkcija.

III

Vlogo in usmeritev katoliške cerkve v času pospešene transformacije sistema je dobro orisal A. Stres (november 1989): »Cerkev ni igrala avantgardnejše vloge v procesu demokratizacije, ki se je sprožil pred nekaj leti in ki so ga vodili, treba je reči, tudi nekdanji člani partije. Toda Cerkev se ni kompromitirala z oblastjo. Ves čas je ostala moralno na strani ljudstva in zatiranih in se že od začetka pridružila reformističnim in demokratskim silam. To ji je zagotovilo tudi avtoriteto v okviru demokratične opozicije, ki sicer presega okvire Cerkve... Cerkev lahko gleda z zaupanjem v prihodnost. Ni potrebno, da bi igrala politično vlogo v ožjem pomenu besede, ker je civilna družba dovolj široko in avtonomno organizirana.«²

Tudi v volilnem dogajanju se je Cerkev v glavnem obnašala v smislu zgornjih načel o podpori vsem nosilcem reformskih in demokratičnih procesov. Tik pred volitvami pa je vendarle povlekla potezo, ki je pomenila izraz preteklega nezaupanja (na njeni strani) in je verjetno postala eden od razlogov za bodoče (in sedanje) nezaupanje do cerkvene politične vloge tudi v delu tedanje opozicije (sedanje vladne koalicije) in sedanje opozicije. V predvolilnem pismu so škofje med drugim opozorili volivce, da se lahko napačno razume, »če bodo volili staro oblast« in da naj pogledajo tudi, od kod nek kandidat prihaja (se pravi iz nekdanje ZK ali oficialne mladinske organizacije). Tak poziv je bil nekorekten, ker na volitvah ni več nastopala »stara oblast«, ampak so tudi kot nasledniki stare partije zdaj nastopali predvsem mlajši ljudje, ki so z velikimi napori in tveganji znotraj ZK neposredno omogočili mirno in zakonito politično preobrazbo z volitvami vred (kot so drugi – glej zgoraj – zapustili dotedanje politične organizacije in zunaj njih ustanovili nove: za uveljavitev nove parlamentarne demokracije je bila potrebna tako sprememba dotedanjih političnih organizacij od znotraj kot ustanovitev novih strank). Ta proglas je gotovo okrepil vlogo krščanske demokracije. Po drugi strani se vsiljuje hipoteza, da je tako in podobno posamično ravnanje še okrepilo že prej prevladujoče mnenje v slovenski populaciji, naj Cerkev »ne bi oblikovala političnih stališč in spodbujala političnega delovanja vernikov«, in drastično zmanjšalo delež pritrdilnih mnenj od 13,6% v letu 1982 in 17,2% leta 1989 na 9,5% leta 1990 (Roter, Teorija in praksa 1991/3–4, str. 396).

IV

Poskusimo povzeti nekatere značilnosti sedanjega spremenjenega položaja Cerkve in možnosti, ki se nakazujejo:

Z volitvami je nastal *večstrankarski parlamentarni sistem*, ki je po imenih in razporeditvi strank prav presenetljivo podoben italijanskemu (s tem da je v Sloveniji liberalna sredina verjetno močnejša, čeprav zdaj zaradi njene porazdelitve med Demosovo vladno koalicijo in opozicijo to ni neposredno razvidno).

Vsekakor ima najboljše perspektive med strankami vladajoče koalicije prav *krščanska demokracija*. Njen problem pa je v tem, da je imela pred letom 1941

² V: W. de Jong (ed.), *Living in truth, Catholics in Eastern Europe*, den Haag 1989, str. 163–164.

v Sloveniji hegemonijo tako imenovana klerikalna stranka, to je s cerkvijo vsestransko tesno povezana »slovenska ljudska stranka« (katere ime si je zdaj pridodala kmečka stranka, ki je zaradi svoje volilne baze tudi pretežno katoliška). Njena takratna hegemonija in način njenega izvajanja nasproti takratnim liberalcem in socialistom, zlasti pa kolaboracija predstavnikov konservativnega političnega katolicizma z italijanskimi in kasneje tudi z nemškimi nacističnimi okupatorji (vse do ustanovitve posebnih oboroženih odredov za »boj proti komunizmu« pod nemškim, in to celo poveljstvom SS), je tudi za Cerkev in del verujočih prej strašilen zgled. Po drugi strani pa sta sama nekdanja hegemonija in moč seveda nekaj privlačnega. Kakor koli že, uradna Cerkev je zadržana in poudarja svojo pokoncilsko nevezanost na politične stranke. Verniki (po anketah zdaj spet nad 60% populacije) so očitno tudi med člani in volivci drugih strank. Tako se imata po anketah za vernike dve tretjini pristašev oziroma potencialnih volivcev narodno demokratske stranke (Slovenske demokratske zveze), polovica socialnih demokratov, precejšen delež teh pa je tudi pri SDP in zelenih. Ne gre pozabiti, da so t. i. »krščanski socialisti« v Sloveniji pred vojno in med njo sodelovali s komunisti v »Osvobodilni fronti«. V »ljudski fronti« so ostali tudi po revoluciji, čeprav brez posebne organiziranosti – to je obdržala le KP – in čeprav so bili (od KP) marginalizirani. Tudi zdaj se njihovi nasledniki niso priključili KD in vladajoči koaliciji. Sedanji krščanski demokrati se vsekakor predstavljajo kot moderna evropska krščanskodemokratska stranka, hkrati pa ne manjka tudi raznih oblik sodelovanja med stranko in cerkvenimi organizacijami na različnih ravneh, ki prej spominjajo na stare klerikalne čase. Njena vloga se krepi, kaže da postaja tudi uspešen kanal za politično promocijo na vodilne položaje v državnih podjetjih in ustanovah spričo dejstva, da načeluje ustreznim ministrstvom. Njeno članstvo (saj je politična stranka z največ člani) se napaja iz raznih oblik dosedanje in nove cerkvene in laično katoliške organiziranosti (in se prepleta z njimi): študentske in mladinske veroučne skupine, skupine mladih izobražencev, klub katoliških intelektualcev itd. Vse to se dogaja v okviru naraščajočega deleža katoliško religiozno deklariranih med izobraženci oziroma uslužbenci. Gre za proces, ki ga (po anketah SJM) beležimo že vsa osemdeseta leta in se je pospešil v zadnjih letih, hkrati s spreminjanjem oficialnega in prevladujočega ideološkega vrednotenja religioznosti in navezanosti na Cerkev – od (še) pretežno negativnega v sedemdesetih letih k bolj nevtralnemu v osemdesetih in k pozitivnemu pred in po politični transformaciji. Od 15–20% religioznih v kategoriji uslužbencev je ta delež narastel na 40% in še več.³

³ Glede na tezo o uslužbencih kot družbeno konformnem sloju s prevladujočo ideologijo (in to ideologijo določujočem) je bil tak razvoj pravzaprav tudi pričakovan in napovedan (glej: Roter-Kerševan, Vera in nevera v Sloveniji 1986/1987, Maribor 1982, npr. str. 246., N. Toš, Z. Roter: Slovenski utrip, FSPN, Ljubljana 1990, str. 102–104). Pričakovati je nadaljnji razvoj v tej smeri stanja, analognem tistemu v zahodnoevropskih državah, pa tudi ohranitev relativno velikega, čeprav verjetno manjšinskega nereligioznega oziroma od katoliške cerkve distanciranega trdega jedra (spet analogno tistim zahodnim državam – npr. Franciji – ki so preživele obdobja dolgotrajnejšega in temeljitejšega konflikta s Cerkvijo). Vse skupaj seveda ob – po vsej verjetnosti zelo trdni – hipotezi, da ne bo prišlo do novih globalnih politično-ideoloških zasukov v drugo smer.

Ob tem še komentar: Z. Roter v svojih analizah podatkov SJM ugotavlja, da se niso uresničile moje napovedi (iz leta 1980) o ohranjenem – čeprav bistveno upočasnjem – naraščanju deleža deklarirano nereligioznih v slovenski populaciji (prav tam, Kerševan, str. 340–241, Roter, str. 102), npr. zaradi generacijske kumulacije. Pri tem ne gre prezreti, da so bile hipotetične napovedi postavljene zgolj v okviru dejavnikov, ki so bili analizirani (in veljavne torej z ozirom nanje): v analizo in napoved seveda ni bila vključena bodoča globalna kriza socialističnih sistemov in ideologij ter preokret, oziroma njihovo razmerje do religijskih sprememb. Še več, analiza se je izrecno osredotočila na »objektivnejše« dejavnike (spremembe v socialni strukturi) in skušala »držati«, predpostavljati ideološke dejavnike kot konstantne. Napovedi skratka niso zadevale usode socialističnih sistemov in ideologij (ter cerkvene religioznosti v tej zvezi), ampak »usodo« cerkvene religioznosti (v zvezi z obstojem in učinkovanjem socialističnih sistemov in ideologije znotraj neke socialne strukture). Lahko bi rekli, da je

Z uresničevanjem *denacionalizacije* lahko Cerkev spet postane eden največjih lastnikov ali največji domači privatni lastnik nepremičnin in/ali kapitala v Sloveniji. Cerkev vsekakor jasno postavlja zahteve po vrnitvi nacionaliziranega premoženja, čeprav je pripravljena na pogovore in dogovore. To ne poteka brez kontroverz in nekateri v Cerkvi že opozarjajo, da si je Cerkev v Sloveniji v zadnjih desetletjih pridobila ugled ne nazadnje zato, ker je govorila s pozicije revnega in nemočnega (kartuzijani v Pleterjih).

Spremenjena zakonodaja glede *ustanavljanja in organiziranja zasebnih podjetij, društev in ustanov* odpira široke možnosti tudi katoliški cerkvi. Če kje, je bila Cerkev v Jugoslaviji in Sloveniji doslej skrajno ovirana prav pri tem (celo bolj kot v drugih socialističnih deželah, ki so sicer imele bolj trdo politiko do religije in cerkvene verske dejavnosti). Po letu 1945 so bile odpravljene tako rekoč vse do tedaj zelo številne in razvejane nereligiozne cerkvene ustanove in organizacije (tudi karitativne). Odprto je seveda še vprašanje, kako daleč in kako na široko bo šla katoliška cerkev in/ali KD v razvijanju posebnih institucij in organizacij na katoliški osnovi. Sedanja nova zakonodaja, ki postavlja precej zahtevne pogoje za ustanavljanje društev, daje Cerkvi in njenim organizacijam komparativno prednost pri delovanju na različnih področjih, še posebej če upoštevamo, da je že zaradi majhnosti slovenskega prostora otežkočeno delovanje ustanov na profitno-profesionalni osnovi. S tem ostaja odprto tudi vprašanje ponovnega oblikovanja »pilarizacije« z dominacijo katoliškega bloka.⁴

Brez pretresov je katoliška cerkev našla svoje mesto v *vseh množičnih medijih*. V vsem zadnjem desetletju in že prej je praktično brez ovir razvila množični verski cerkveni tisk in v zadnjih dveh letih dosegla tudi načelno in dejansko možnost za informacijski prodor v javnost po radiu in televiziji. Zdaj so uvedene tudi redne verske oddaje v teh medijih, ki jih prej ni bilo.

V ospredje političnih in strankarskih kontroverz je prišlo vprašanje *šol, vzgoje in izobraževanja*. Cerkev je imela doslej le šole za vzgojo duhovnikov in že četrto stoletja zelo razvit in uspešen verouk zunaj rednega izobraževanja (v župniščih), ki je zajemal dobri dve tretjini vseh osnovnošolcev. Zdaj ni več pravno nikakršnih ovir za privatne osnovne in srednje šole, čeprav jih za zdaj še ni. Zadržki so funkcionalni in globalni. Morebitna odločitev za zasebne katoliške osnovne šole bi pripeljala bodisi h globa'ni segregaciji otrok ali pa k ustvarjanju manjšin (ponekod katoliških, drugod nekatoliških in nereligioznih). Eno in drugo je v slovenskih razmerah lahko zelo problematično spriči tega, da je bilo vprašanje vere in odnosa do Cerkve zaradi vojnega in zgodnjega povojnega dogajanja silno spolitizirano in je zapustilo še sveže rane in preobčutljivost. Tu so seveda še vprašanja narodnih in verskih manjšin (pravoslavni, muslimani, protestanti).

Zato je neposredno bolj aktualno vprašanje naravnosti državne šole. Cerkev je v času oficialnega marksizma zagovarjala načelo (svetovnonazorske) nevtralne šole. Zdaj drugi zagovarjajo nevtralno in avtonomno šolo pred pritiski, ki prihajajo s strani cerkvenih predstavnikov in katoliško usmerjenih združenj staršev, ki dokazujejo nevzdržnost nevtralne šole in zahtevajo v imenu pravic katoliških staršev vzgojo v duhu krščanskih načel. Nekateri katoliški teoretiki zagovarjajo nasproti nevtralni oziroma avtonomni šoli koncepcijo »pluralistične šole«, kjer naj

bila napoved – kot navsezadnje vsaka sociološka analiza – s svojimi prognozami pravila *znotraj* svojega (samo)omejenega okvira, hkrati pa napačna *zaradi* svojega omejenega okvira.

⁴ Izraz »pilarizacija« (od pillar – stebel) se je za vertikalno segmentiranje najprej uporabljal na Nizozemskem spričo oblikovanja katoliškega, reformiranega, socialističnega in liberalnega stebra. Npr.: P. Dekker, P. Ester, Ideological Identification and (de)pillarisation, The Netherlands Journal of Social Sciences, 1990/2, str. 168–186.

bi se osebna religioznost ali nereligioznost učitelja in učenca prišla do izraza v medsebojnem dialogu in toleriranju znotraj šole. Ali to pomeni kršitev ali praktično realizacijo načela, da državna šola nima svoje religije in nazora, za katerega bi vzgajala učence, ostaja nejasno. Praktično pa bi se to kaj kmalu lahko sprevrglo v prevlado ene religijske vzgoje (nasproti nereligioznim in drugače religioznim) – ob ustrezno organiziranih pritiskih katoliških (ali ponekod religioznih) staršev in vplivu ministrstva, ki postavlja ravnatelje.

Jasnejše so opcije in delitve ob vprašanju *verouka*. Ob dosedanjem – in po splošnem mnenju tudi v bodoče ohranjenem načelu o ločitvi Cerkve od države – v šoli ni mesta za poseben konfesionalno vezan verouk kot redni šolski predmet. Tudi v katoliški cerkvi so dileme glede njegove umestnosti: ali ni tvegano opustiti sedanji uspešni verouk v župniščih na račun nečesa, kar je pri nas še nepreizkušeno, v drugih deželah pa preizkušeno, vendar ne preveč uspešno. Drugi odgovarjajo, da je bil dosednji verouk uspešen in množičen zato, ker se ga je držal pridih opozicije in alternative, ne da bi sicer zares pomenil kakšno resno tveganje za udeležence. V novih razmerah naj bi tovrstne spodbude zanj uplahnele: zato je boljše, da gre v šole. Obstaja široko soglasje, da je treba informacijo o religiji obsežneje vključiti v druge šolske predmete in iskati za vse sprejemljive fakultativne oblike eventualnega posebnega izobraževalnega predmeta. V delu cerkvene javnosti je očitno spogledovanje z avstrijskim oziroma prevladujočim nemškim modelom, čeprav je ustavno, zakonsko in praktično v Sloveniji zdaj v šoli uresničen »francoski model« (verouka v šoli ni spričo ločitve Cerkve od države, čeprav že nekaj časa ni več nikakršne proticerkvene vzgojne naravnosti). Prehod iz enega v drug model pa seveda nikjer in nikdar ni potekal brez pretresov in konfliktov in brez visoke cene, tudi politične in finančne. To pa je za neko družbo sprejemljivo le ob temeljiti *spremembi dominantne ideologije in njene odnosa do religije in Cerkve*. Kako je s tem v Sloveniji?

Kot rečeno, globalne ideološke in svetovnonazorske pretenzije marksizma kot celovitega in izrecnega »znanstvenoateističnega svetovnega nazora« v Jugoslaviji in Sloveniji že dolgo niso bile zares aktualne. Posamezni poskusi revitalizacije takega pojmovanja marksizma sredi sedemdesetih let so bili kratkega daha in pravzaprav v Sloveniji niso presegli obče šolske retorike in posameznih ekscesov.

V ospredju je bila ideološka prezentacija teorije in prakse socialističnega samoupravljanja: kot avantgardne alternative tako zahodnemu kapitalizmu kot vzhodnemu državnopartijskemu socializmu. V svoji koncepciji in praksi se to ni čutilo ogroženo od katoliške socialne doktrine. Tudi sicer s strani cerkve ni bilo izrecnejših kritik – nasprotno, poudarjala se je soglasnost načel samoupravljanja z novjšimi poudarki v katoliški socialni doktrini (o prvenstvu dela in delavca pri upravljanju kot izrazu spoštovanja njegove osebnosti itd.). Razvoj in razkroj realsocializma ob prelomu desetletja je razkrojil tudi in predvsem ideologijo samoupravnega socializma. Če smo leta 1981 med mladimi v anketah še ugotavljali, da ideološko in politično socialistično samoupravljanje globalno še vedno nima alternative, so kasnejše ocene nihale med oznakami »fasada za samovoljo partije« in »lepo, toda neuresničljivo« ali »konkurenčno nesposobno«. V višjih slojih je prevladala prava evforija oziroma apologija tržnega gospodarstva, podjetništva, osebne iniciative – v nižjih slojih pa resignacija spričo ekonomske krize in strahu pred evropsko izolacijo. Prevladala je – že pred volitvami in tudi v jugoslovanskem merilu – usmeritev k odpravi družbene lastnine. Pri tem je tržno gospodarstvo in ukinjanje delavskih pravic prešlo tudi že preko okvira katoliške socialne doktrine, tako

da se iz vrst katoliške cerkve in KD že pojavljajo sicer še neartikulirana posamična nasprotovanja tem procesom.

Vsekakor na področju »socialne ideologije« niti Cerkev niti krščanska demokracija nimata neke profilirane pozicije, čeprav se nakazujejo nove možnosti za povezanost z nižjimi sloji (nasproti gospodarsko liberalneje usmerjenim strankam). Toda to se kaže zaenkrat kot nekaj, kar je v nasprotju z interesi »naroda«, ki da lahko hitreje napreduje le ob bolj brezobzirni gospodarski tekmi z manj socialne potuhe, ki da je bila rak rana dosedanjega samoupravnega socializma. Videti je, da imajo interesi »naroda« zaenkrat še prednost pred parcialnimi interesi prizadetih slojev in pred (gotovo tudi katoliško-krščanskim) načelom solidarnosti s šibkejšimi. Praktično pa to vsaj kratkoročno pomeni prednost interesov najbolj »podjetnih« kategorij, tisti, ki jih najbolj vodijo čisto materialistično-egoistični interesi, ki jih je Cerkev že od nekdaj glasno obsojala v socialističnih družbah, čeprav njihov čas prihaja prav zdaj z razkrojem socialističnih sistemov. Tu je gotovo ena od zadreg – in nalog – katoliške socialne ideologije.

Treba je reči, da tudi samoupravno socialistična ideologija v Jugoslaviji in Sloveniji že doslej praviloma ni nastopala samostojno, pač pa v bolj ali manj tesni povezavi z *nacionalno ideologijo*. Deloma se je nacionalna zavest utrjevala že z ideološkim poudarjanjem avantgardnosti in primerjalne prednosti specifično jugoslovanskega in še posebno slovenskega socialističnega samoupravljanja. Še posebej, ker se je v primerjavi z državnim centralističnim socializmom povezal z idejo nacionalne/republiške avtonomije.

Dejstvo je, da so Slovenci dosegli svojo nacionalno združitev in prve oblike republiške suverenosti in državnosti prav z NOB in socialistično revolucijo 1941–45. Središčna ideološka tema oficialne ideologije v Sloveniji zato dejansko ni bil abstraktni socializem ali celo komunizem, marveč NOB kot združitev in vrh narodnoosvobodilnega in socialnoosvobodilnega boja Slovencev. Kot taka je imela tudi največ možnosti, da bo sprejeta na način civilne religije, ne pa kot le vsiljena državna ideologija ali religija.

Ali z drugega vidika: ideologija etabliranega socialističnega sistema za legitimiranje in mobiliziranje se ni opirala le na »delavski razred« (v dveh različicah: empirično delavstvo s svojimi interesi in kot zgodovinsko-eschatološka kategorija v zvezi samoupravljanje-socializem/komunizem). Sklicevala se je tudi na narod. Eno in drugo v medsebojnih povezavah, a tudi v občasnih opozicijah, če je bilo treba! V času zaostrenih bojov za hegemonijo je v ZK prihajal običajno v ospredje drugi pol oziroma poudarek in s tem tudi poudarek na NOB kot nacionalno integrirajoči temi. Od tod v zadnjih pred- in povolilnih mesecih silovit propagandni spopad okrog NOB z dokazovanjem, ki ga je uporabila antikomunistična opozicija, da je šlo v NOB zgolj za fasado državljanske vojne in boja komunistov za oblast; v najboljšem primeru za kasnejšo zlorabo tega boja za pridobitev oblasti in za revolucijo. V ekstremih je šel ta spopad vse do prikazovanja »domobrancev« kot pravih in iskrenih ter dalekovidnih nacionalnih borcev. Kaže (tudi SJM 1990), da ima ta ekstremna pozicija sicer relativno malo vpliva kljub svoji propagandni glasnosti, saj so osnovna dejstva vendarle preveč očitna in temeljna razlika v času druge svetovne vojne med fašističnim in protifašističnim bojem v Evropi in Sloveniji (še) preveč razvidna.⁵ Gotovo pa je ob vsem tem tematika NOB zgubila svoje dosedanje tako rekoč neizpodbitno središčno mesto v nacionalno integrativni ide-

⁵ Pomembno težo ima gotovo tudi podatek, da 40% anketirancev (SJM 1990) govori o svojem takem ali drugačem osebnem ali družinskem sodelovanju z NOB (glej: Z. Roter, Teorija in praksa 1991/3–4, str. 394).

ologiji. Relativirala se je in se pokazala tudi v svojih dezintegrativnih sestavinah, še zlasti s šokom, ki ga je povzročilo razkritje brutalnega obračuna zmagovalcev s premaganimi kolaboracionističnimi vojaškimi formacijami.

S tega vidika sta katoliška religija in Cerkev gotovo pridobili na *nacionalno-ideološki sceni*. Nobena nacionalna ideologija na Slovenskem že doslej ni mogla docela mimo priznanja pozitivnega deleža katoliške cerkve. Katoliška cerkev si je v svojem tisočletnem obstoju in delovanju med Slovenci pridobila neizbrisne zasluge za njihov kulturni in nacionalni obstoj in razvoj, toliko bolj vidne in pomembne zatorej, ker nismo imeli lastne državnosti. Kulminacijo gotovo predstavlja narodnoobrambna vloga katoliške cerkve pred germanizacijskimi pritiski v 19. in v začetku 20. stoletja – ob tesni navezanosti na kmečko prebivalstvo. Toda popolno katoliško »zgodovinsko« hegemonijo v slovenski nacionalni ideologiji v Sloveniji ovira predvsem troje: dejstvo, da je slovenski knjižni jezik kot temelj moderne slovenske kulture in zavesti ustvarila slovenska protestantska reformacija v 16. stoletju; odločilna vloga kulture, zlasti literature in njenih osebnosti pri oblikovanju nacionalne zavesti; NOB 1941–1945. Pri tem dogajanju je bila katoliška cerkev bolj ali manj izrazito na »drugi strani«. Kakor koli so bili dolgoročno brezizgledni in neumestni poskusi, da bi v imenu teh treh zgodovinskih situacij prikazali katoliško cerkev kot nenacionalno ali celo protinacionalno silo, so vendarle vsaka zase tako trdi orehi, da jih ne more streti in prebaviti nobena zgoljkatoliška nacionalna ideologija.

Facit: s poudarkom na preteklost ni mogoče uveljaviti nesporne »civilno religijske« hegemonije zgoljkatoliške nacionalne ideologije, še posebej spričo elementarnejšega dejstva, da katoliška konfesija ne razlikuje Slovencev od nobenega njihovih sosedov. Razen tega mora nacionalna ideologija danes upoštevati tudi približno 30% izrecno nereligioznih oziroma religiozno neopredeljenih Slovencev, najštevilnejših zlasti v socialno najbolj aktivni generaciji srednjih let (kljub osipu deleža deklarirano nereligioznih v zadnjem desetletju od takratnih 40% in več).

Kako pa s katoliško cerkvijo in religijo v *nacionalni ideologiji*, ki bi bila obrnjena naprej in k Evropi (v nasprotju z dosedanjo oficialno, ki je bila osredotočena na NOB in usmerjena k Jugoslaviji)? Gotovo je bila ena od spodbud za revitalizacijo katoliške tradicije v Sloveniji (v okviru ljudske religioznosti, cerkvenih praznikov, npr. božiča) v zadnjih letih tudi afirmacija razlik in samozavesti z ozirom na Jugoslavijo in težnja po približanju Srednji Evropi. Tudi sicer so vezi slovenske cerkve z avstrijsko in bavarsko sosesčino že tradicionalne in dobre in kot take zaželeni element »vključevanja v Evropo« (veroučni učbeniki v Sloveniji so že dolgo prirejeni po avstrijskih). Toda po drugi strani ima prav katoliška cerkev tudi najdaljše negativne izkušnje z germanizacijskimi pritiski s tega prostora (stara Avstrija, Koroška v avstrijski republiki po plebiscitu leta 1920, nacistična okupacija in priključitev severnega dela Slovenije rajhu, skupaj z izgonom vseh slovenskih katoliških duhovnikov v letu 1941). Navsezadnje so se prav katoliški politiki leta 1918 odločno in odločilno opredelili za Jugoslavijo in od njih iz tega časa izvira slogan: »Za Slovence je boljša kakršna koli Jugoslavija kot nobena«, ki ga je ponovil ljubljanski škof Pogačnik še v 70-ih letih.⁶ Katoliška cerkev in krščansko-demokratska stranka tako tudi danes nista enoznačno v prvih vrstah pritiska za čim hitrejšo odcepitev od Jugoslavije in za »vključitev v Evropo«.

Ob soočanju s »komunističnim svetom« in njegovimi »45-imi leti« so se zlasti v katoliških krogih v zadnjih letih stalno poudarjali njegov moralni razkroj, moral-

⁶ To navaja tudi A. Stres v: De Jong, navedeno delo, str. 161.

no opustošenje in praznina, ki naj bi jo povzročil v dušah brezbožni in materialistični komunizem ipd., kar naj bi se v Sloveniji kazalo v razpadanju družine, upadanju števila otrok, v splavih, alkoholizmu, visokem in naraščajočem številu samomorov, korupciji, zmaterializiranem egoizmu in razosebljenem kolektivizmu in birokratizmu. Kot nasprotni obrazec temu so postavljali »Evropo, ki je ostala krščanska«, ki spoštuje družino, krščanske vrednote itd. V skladu s tem so bile intonirane tudi konkretne zahteve po spremembi družinske zakonodaje, po šolski vzgoji in verouku v šolah, po navzočnosti cerkve v medijih. V zadnjem času pa se z vedno večjo zadrigo ugotavlja in opozarja, da krščanska Evropa, ki vse to že ima (deklarirano krščansko vzgojo in verouk v šolah, pa številne cerkvene praznike, ki da dajejo smisel človekovemu delu in življenju itd.), ne kaže nič boljše podobe, kar zadeva stanje v družinah, razveze zakonov, število otrok, mladinski kriminal, korupcijo, egoizem, tudi samomore itd. Zato se tudi s tega vidika slišijo zdaj tudi svarila pred Evropo in njenim posnemanjem (kot tudi sicer v nastopih sedanjega papeža).

Po drugi strani so prav laične sile liberalni demokrati, SDP, SDSS, Zeleni, v zadnjih letih glavni protagonisti hitrejšega vključevanja v Evropo in sprejemanja evropskih standardov. (Slogan »Evropa zdaj« – in tu).

Očitno se krepijo razlike v videnju Evrope in izbiranju vzorov znotraj nje, pri čemer je za Cerkev in katoliške kroge prava Evropa katoliško konservativna – z vzorom Avstrije in verjetno še bolj Bavarske – toda ne brez zadrege zaradi spominov in opominov na nekdanjo germanizacijo. Drugi – in tudi del katoliške javnosti – vidijo v tem vzoru prej oženje in regresijo (zoženje na »10. avstrijsko provinco« in povratak na obrobja nemškega prostora). Nasproti temu naj bi Slovenija afirmirala in razširila svojo že dosedanje kulturno in politično odprtost tudi v druge evropske prostore – od italijanskega in jugoslovanskega do francoskega in anglosaksonskega – kar se ji kot mejni (prehodni, ne pa obrobni) deželi tudi edino prilega.

Tudi glede odnosa »do Evrope« katolicizem v Sloveniji ni enoznačno profiliran, niti ne more računati na hegemonijo ali celo na monopol v evropski orientaciji.

Hkrati je zelo sporna tema oziroma teza o moralnem razkroju, o izginjanju vseh vrednot in moralnih kriterijev itd. Vse raziskave že dolgo, tako rekoč vseskozi, ugotavljajo v Sloveniji v glavnem iste vrednote in življenjske cilje kot v drugih zahodnih evropskih državah. Osrednje mesto ima pri tem sklop: družina, ljubezen, poklic, pa poštenost itd., ne da bi religiozna (cerkvena in družinska) vzgoja ali njej nasprotna naravnost na to kaj bistveno vplivali. Ob tem se posebej zaostri vprašanje možnosti Cerkve – ne KD – kot *moralne* instance. Rečeno je že bilo, da si je v preteklih dveh desetletjih tak status gotovo pridobila – na poziciji relativno nemočnega na strani nemočnih. Ali ji ne bo zdaj – v položaju (relativno) močnega in uglednega – takega statusa uspelo obdržati le tedaj, če se bo privadila tudi na *prostovoljno odrekanje* raznim možnostim in pravicam, ki jih je zdaj pridobila, pa bi njihovo uresničevanje navsezadnje škodilo različnim manjšinam, že dosedanjemu ali prihodnjemu sožitju? Tudi za moralno vlogo nikakor ni dovolj, da Cerkev stalno poudarja, kako noče nobenih privilegijev, temveč zahteva zase le pravice in pravičnost (ki gredo vsem). Po drugi strani se bo slej ali prej morala eksplicitne *zavzeti za pravice raznih manjšin* – nacionalnih, verskih, socialnih – tudi če bo to nepopularno in proti večinskemu razpoloženju. Do zdaj se je sicer – v komunistični polpreteklosti – znala postaviti proti »oblasti«, tako rekoč nikdar pa proti večini, zlasti »nacionalni« (če odmislimo njena tradicionalna, manjšinska

stališča o spolni morali, kontracepciji in splavu, toda še tu jih pogosto utemeljuje z »večinskimi« »nacionalnimi« interesi – proti »egoističnim« »ženskim« argumentom). Zdi se, da bo slej ali prej morala izbirati med vlogo moralne ali politične instance.

V

Če sklenemo:

Vsako od prikazanih/nakazanih dogajanj, ki zadevajo religijo in Cerkev (katoliško cerkveno religijo), razkriva pri približjem pregledu svoje neenoznačnosti, fluidnosti, notranje napetosti in zunanje konflikte. Nova politična in ideološka konfiguracija se še ni ustalila. Za položaj katoliške cerkve in religije že lahko rečemo vsaj tole: kljub občasnim prizadevanjem in prevladujoči retoriki na posameznih ravneh tudi v »komunističnem« obdobju slovenski kulturni, ideološki in celo politični prostor ni bil in ni mogel biti docela nekatoliški; tako tudi zdaj in v bodoče ne bo mogel biti zgolj katoliški. Ta ohlapna in minimalistična ocena je potrebna, da ne pozabimo na zgodovinsko in aktualno pogojeno *odprtost* slovenskega družbenega in duhovnega prostora. V takem prostoru seveda obstaja *možnost* za oblikovanja katoliške kulturne in politične hegemonije, ki lahko nastane tudi iz ustreznega nizanja serije samo delnih možnosti (ki jih, kot smo videli, v resnici tudi ima). Toda taka hegemonija je neizogibno omejena in/ali le začasna (kot tudi vsaka druga oziroma nasprotna: bodisi liberalna bodisi socialdemokratska ali ultranacionalistična).

Tudi slika gibanja deklarirano religioznih in s Cerkvijo povezanih ljudi v zadnjem desetletju govori za to: če je v »socialističnih« 70-ih letih število deklarirano religioznih padlo z dveh tretjin na nekaj pod polovico (in podobno tudi število udeležencev cerkvenih obredov), je v 80-ih letih spet naraščalo – v zadnjih letih pospešeno – na dve tretjini. Bistveno manj je nihal dokaj stabilen 10–20% delež religioznih – rednih obiskovalcev nedeljskih maš.⁷ Povečanje je šlo predvsem na račun cerkvenih obiskovalcev ob velikih praznikih, religioznih, ki so s tega ali onega verskega ali političnega vidika distancirani do cerkvenega vodenja. Namesto dveh spreminjajočih se polovic prebivalstva (religioznih-nereligioznih) je mogoče videti razmerja tudi drugače: tako, da vidimo v središču relativno stabilno jedro s skupno osnovo (skupnimi vrednotami in skupnimi pogledi na religijo in Cerkev), levo in desno od nje pa ožjo skupino cerkveno religioznih (določenega tipa) in izrecno nereligioznih (določenega tipa). Znotraj večinskega jedra (ne)religioznih se očitno spreminjajo konjunkturalne površinske opredelitve za deklarirano religioznost ali nereligioznost, ne da bi se v tem pogledu zares kaj bistveno spremenilo.⁸

Po vseh teh razčlenjevanjih »objektivnih« možnosti in perspektiv katoliške cerkve pri nas ostaja odprto temeljno vprašanje: kje in kako vidi in hoče videti svojo vlogo in perspektivo sama Cerkev na Slovenskem (povezano z vprašanjem, kje in kako se znotraj Cerkve to videnje in ta volja oblikujeta)?

Temeljna dilema je dovolj razvidna:

Ali bo Cerkev razumela svojo vlogo v našem prostoru *katoliško/univerzalno*, tako da bo tu – vsaj v načelu – za vse: s svojim evangelijskim sporočilom in krščanskim nagovorom, s svojo funkcijo enega temeljnih varuhov in prenašalcev

⁷ O tem glej sprotne prikaze in analize rezultatov SJM, ki jih pripravlja Z. Roter, npr.: Slovenski utrip (SJM 1988–1989), FSPN Ljubljana, str. 93–104.

⁸ O tem pišem obsežneje v knjigi Religija in slovenska kultura, str. 105–110.

kulturnih in civilizacijskih vrednot in norm, z obćimi antropološkimi ali družbeno-sistemskimi funkcijami religije (kakor jih že razne teorije opredeljujejo: obvladovanje kontingence, osmišljanje eksistence, soočenje z »zadnjimi vprašanji«, s specifično religijsko prakso itd.)? Ali pa bo »ponudbo« *katolicistično* povezovala s specifičnimi oblikami in vsebinami tradicionalističnega katolicizma, s konservativnimi kulturnimi in političnimi (tudi strankarskimi) opredelitvami, in – kar je v slovenskem prostoru in zgodovini največja skušnjava – z določeno slovensko politično tradicijo, konkretno s tisto klerikalno in – domobransko? Že če upoštevamo dejstvo, da je slednja (in njej nasprotna) opredelitev v mnogih okoljih ukoreninjena v različnih rodbinsko-družinskih tradicijah, je očitno, na kakšne razcepe se lahko Cerkev in njeno univerzalno poslanstvo v tem primeru navezujeta!

Pri tem niso odločilne in zadostne *deklaracije* (čeprav so tudi te potrebne), da je Cerkev tu za vse ljudi, da se ne veže ekskluzivno na politične sisteme, stranke in tradicije. Za nastajanje (ne)ustreznega vzdušja in (ne)ustrezne podobe Cerkve pri ljudeh so pomembnejša *dejanja* (seveda tako, kot so dojeta v določenem kontekstu). Zdi se mi, da je Cerkev na Slovenskem v minulih desetletjih začela uspešno in vedno bolj prepričljivo oblikovati svojo podobo katoliške in evangelijske odprtosti (in doslednosti hkrati), medtem ko so jo dogajanja ob volitvah in od volitev sem začela potiskat drugo, katolicistično smer. Kako globoko in kako trajno, bomo seveda videli, to je odvisno od razmerij znotraj nje. Zlasti silovit propagandni pritisk tistih, ki bi hoteli rehabilitirati ali celo povzdigniti domobranstvo na račun partizanov, OF in NOB, ni ostal brez posledic pri delu religioznih kot tudi nereligioznih ljudi. Različni zapisi v katoliškem tisku so ustvarjali in ustvarili vtis, da so za Cerkev domobranci bili in so še vedno bolj »njeni« kot (verni) partizani. Koliko so k temu vtisu prispevale že same cerkvene komemoracije zgolj ob grobovih ubitih domobrancev, je posebno vprašanje; o tem je pred časom upravičeno in s posluhom pisal že Zdenko Roter – (glej Sodobnost 1990/11).

Obnavljanje te predstave o »vezani trgovini« (evangelijskega oznanila in verskega poslanstva Cerkve z drugimi političnimi, kulturnimi, tradicijskimi opredelitvami) – poznane in boleče občutene v slovenski zgodovini – obremenjujoče vpliva tudi na konkretne razprave in opredelitve (na primer o vprašanju verskega pouka v šoli).

Seveda pozna tudi slovenska zgodovina različne izkušnje: tudi to, da so ljudje sprejemali Cerkev kot versko ustanovo, čeprav so odklanjali njene politične opredelitve in smernice. (Ne glede na cerkvena prizadevanja, da jih prikaže kot moralne!) Poznane pa so seveda tudi nasprotno, ko so ljudje sprejemali ali zavračali cerkev kot cerkev zaradi takih ali drugačnih političnih opcij, s katerimi se je povezovala *ali se je pustila povezovati*. V tem primeru sta bili vsaj zunanja vernost in cerkvenost sestavina in izraz političnih konjunktur. Ne gre pozabiti tudi tega, da ne pri nas ne drugod že dolgo ne gre več za vprašanje klerikalizma v ožjem pomenu besede. Glavni nosilci katolicistično integralističnih prizadevanj so že dolgo laiki.

Skratka, mislim, da je oficialna cerkev na Slovenskem pred resno dilemo, pogojno imenovano kot dilema med katolištvom in katolicizmom: med tem, da se vidi kot jedro, temelj ali vrh (ali pa zgolj fasada ali celo le izvesek) močnega katoliškega »bloka«, ki se bori za hegemonijo oz. njeno ohranitev – ali pa kot politično in družbeno *vzdržnejša*, šibkejša in revnejša, pa zato odprta katoliška evangelijska ustanova.

Jezik in osebna identiteta

Uvod

V tem prispevku se bom ukvarjal s *splošnim* problemom povezanosti osebne identitete z jezikom. Nekaj kratkih in zelo uvodnih opazk o posebni konstelaciji kulturnih, ideoloških in političnih dejavnikov, ki vplivajo na konkretno zgodovinsko obliko te vezi v slovenskem primeru, bo služilo za vzpostavitev konteksta za splošna opažanja, ki bodo sledila v osrednjem delu mojega prispevka.

Kaže, da je slovenska *nacionalna* identiteta – za zdaj tega termina še ne bom definiral – izjemno tesno in močno povezana s slovenskim jezikom. Zaradi tega imajo *osebne* identitete – svojo uporabo tega termina bom kmalu pojasnil – pripadnikov slovenskih protoelit in elit, ki globoko koreninijo v lastni nacionalni identiteti, opazno lingvistično komponento. Do zavestne artikulacije vezi med jezikom, kulturo, družbo in posameznikom je prvič prišlo v 19. stoletju, v tistem, ne nepomembnem delu slovenske duhovščine, pri katerem se je prebujajoča narodna zavest izražala skozi jezikovno zavest. Artikulacija teh vezi kot ključne komponente samozavedanja Slovencev se je nadaljevala ob mnogih vzponih in padcih do današnjih dni. O možnosti združitve, h kateri je težil »ilirizem«, je del slovenske literarne inteligence iz druge polovice 19. stoletja, resno premišljeval. Vendar je »jugoslovansko« združitve zavrnila velika večina klerikalnih, liberalnih in komunističnih intelektualcev, tako za časa kraljevine, kot tudi kasneje, po drugi svetovni vojni, v novi republiki. Sedanja generacija komunističnih, bivših komunističnih in nekomunističnih intelektualcev načrtno reartikulira te vezi, ko zahteva jezikovno, kulturno in politično avtonomijo, soočena z mnogimi resničnimi (in verjetno nekaterimi namišljenimi) grožnjami, ki pretijo tistim razsežnostim človeške samoopredelitve, ki jih sama smatra za bistvene.¹

Če pravim, da je slovenski primer zaradi takšne kombinacije okoliščin nekaj posebnega, s tem ne želim reči, da so kje druge povezave med jezikom in osebno in/ali nacionalno identiteto nepomembne. Prav nasprotno; v osrednjem delu svojega prispevka bom skušal pokazati, da je jezik *temeljna* in *univerzalna* komponenta oblikovanja osebne identitete. Vendar se pri tem ne nameravam sistematično ukvarjati s splošnimi vidiki druge plati tega kompleksnega problema, namreč z zvezo med jezikom in nacionalno identiteto. Mnogotere kombinacije lingvističnih, kulturnih, družbeno strukturnih in političnih dejavnikov, ki določajo naravo tega problema, so bile že obdelane v obširni literaturi, v kateri so bile ideološke pleve le z delnim uspehom ločene od zgodovinskega zrnja.² Čeprav ne bom niti poskušal pretresti omenjene literature, pa bi bilo – preden se posvetim glavni temi – nekaj kratkih opazk nemara na mestu.

* Dr. Thomas Luckmann, redni profesor v Konstanzi (ZRN) ter na FSPN v Ljubljani za predmet Teoretska sociologija.

¹ Med številnimi programskimi formulacijami in znanstvenimi analizami teh vprašanj – ločnica je tu in tam nekoliko zamegljena – pri vidnejših slovenskih intelektualcih, bi tu nemara navedel dva primera: Bogo Grafenauer, *Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj*, Ljubljana 1989; Dimitrij Rupel, *Svobodne besede od Prešerna do Cankarja*, Ljubljana 1976; Tine Hribar, *Slovenska državnost*, Ljubljana 1989.

² Za pregled najpomembnejših prispevkov v kontekstu splošne sociološke teorije jezika *prim.* mojo »Soziologie der Sprache« v René König (ur.), *Handbuch der empirischen Sozialforschung*, 13. zvezek, Stuttgart 1979, str. 1–116.

Jezik je močan medij zavesti skupine ali družbe kot komunikativne in eksistencialne skupnosti. Je pomnik minulih in orodje vsakdanjih praktičnih dejavnosti. V tem smislu mu je vnaprej določeno, da postane ideološko izhodišče za vse tiste elite, ki so vpletene v družbeno konstrukcijo nacionalnosti: za buržoazijo, nekatere dele plemstva, duhovščino in razne predstavnike inteligence.

Izgleda, da so implikacije jezika za oblikovanje kolektivnih identitet na splošno, še zlasti pa, ko gre za nacionalne identitete, univerzalne. Če jezik ni igral odločilne vloge pri *ustvarjanju* fevdalnih in zgodnjih modernih »nacionalnih držav«, kot je denimo Francija, pa je bil vse prej kot zanemarljiv dejavnik pri *ohranjanju* njene kulturne in, vsaj posredno, politične koherentnosti. Ob pripravah na vzpostavitev kasnejših nacionalnih držav, kakršna je Nemčija, »država zamudnica«,³ je odigral odločilnejšo vlogo. Jezik pa je bil še pomembnejši, kar ni nič presenetljivega, pri manjših, etnično in lingvistično »blokiranih« ljudstvih, ki so bodisi nekoč imela lastno suvereno državo in izgubila neodvisnost po daljšem časovnem obdobju (kot v Armeniji, Litvi in na Poljskem – Irska je glede tega nekoliko drugačen primer, saj je jezik iz vsakdanje rabe pretežno izginil, ni pa izgubil svoje simbolne moči), bodisi dosegla nekakšno neodvisnost šele po prvi svetovni vojni in jo spet izgubila po drugi (kot v primeru Latvije), bodisi nikoli niso imela lastne suverene države v strogem smislu besede, vendar so razvila občutek nacionalne pripadnosti v okviru večjih političnih enot (kot so jo Slovenci na Koroškem in Štajerskem, sprva v okviru Avstro-Ogrskega imperija in nato v kraljevini Jugoslaviji).

Za jezik je značilno, da je eden od konstitutivnih elementov skupinske zavesti. V določenih zgodovinskih okoliščinah si takšna zavest privzame obliko nacionalne zavesti. Pomen njegove vloge pri oblikovanju in ohranjanju tovrstne zavesti pa je odvisen od vidnejših lastnosti ostalih konstitutivnih elementov. Med njimi je zgodovina etnično in lingvistično razlikujoče se skupine kot upravne – ne nujno avtonomne – entitete kot v Quebecu, če ga primerjamo *npr.* z Bretanjo, prisotnost ali odsotnost religiozne homogenosti, kot v sorazmerno homogeni Poljski v nasprotju s heterogeno Nemčijo, prisotnost ali odsotnost lingvističnih, etničnih ali rasnih »ovir« (kakšne so samo razlike v tem pogledu, če primerjamo otoško in homogeno Japonsko z mnogojezičnim, mnogonarodnim in, v nekoliko bolj omejenem smislu, mnogorasnim Balkanom!).

Kar zadeva artikulacijo nacionalne in etnične zavesti, ni jezik nikoli prej in nikoli pozneje odigral pomembnejše vloge kot pri postherderjanskih romantičnih družbenih konstrukcijah nacionalnosti politično podrejenih manjših narodov, pri katerih se je duhovščina, nekoliko kasneje pa tudi posvetna inteligenca, lahko zatekla k že pripravljeni teoriji o *lingvističnem* »bistvu« »duše« nekega naroda. Kar zadeva Slovence, so po srečni zgodovinski okoliščini, namreč s prevodom svetega pisma v domačo govorico Luthrovega sodobnika Primoža Trubarja, dobili dokument narodnojezikovne kontinuitete, ki ga je bilo treba samo obuditi iz protireformacijskega *oublija*.

Tesna vez med jezikom, kulturo in nacionalno identiteto skratka ni nekaj, česar ni mogoče pojasniti, o čemer pričajo številne raziskave, v katerih so se posvečali temu vprašanju.⁴ Kot sem že nakazal, pa je bil moj namen zgolj v grobem

³ Prim. Helmuth Plessner, *Die verspätete Nation*, Stuttgart 1969.

⁴ Najbolj znana sistematična obdelava tega vprašanja pri političnih teoretikih je delo: Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication*, Cambridge, Mass. 1953. Na področju sociologije jezika pa se je temu raziskovanju tega vprašanja precej posvečal Joshua A. Fishman. Prim. *npr.* njegovo delo *Language and Nationalism*, Rowley, Mass. 1972.

orisati specifično slovensko ozadje splošnega razmerja med jezikom in osebno identiteto, ki pa je problem drugačnega teoretskega reda in ki se mu bom zdaj tudi posvetil.

Evolucijski vznik osebne identitete kot zgodovinske življenjske oblike

Prav tako kot se glede pojma »institucije«, ki je ključni termin družbene teorije, niso mogli sporazumeti o njegovi splošno veljavni definiciji, tako se tudi nek drug pomemben termin – termin »osebne identitete« interpretira in uporablja na precej različno običajno zavajajoče psihologizirajoče. Zato vas bom najprej na kratko seznanil s svojimi domnevami o naravi osebne identitete.⁵

Osebna identiteta je specifično človeška oblika organizacije življenja, ki je izšla iz drugih življenjskih oblik kot posledica vrste filogenetskih razvojnih sprememb. Zanja je značilna »ekscentričnost«. Je življenjska oblika, nad katere obnašanjem vsak posamezni organizem izvaja osreden, zavesten in dolgoročen nadzor. Le-ta se je razvijal zlagoma kot posledica interakcije anatomske in fiziološke evolucije človeškega telesa, evolucije človeške zavesti in evolucije družbene organizacije. Za precej verjetno se tako izkaže trditev, da je bil eden najpomembnejših dejavnikov v tem zapletenem procesu, vse večja individualizacija družbenih razmerij, kar je bilo možno le pri vrsti z izjemno intra-specifično vedenjsko raznolikostjo. Temu nasprotno pa se zdi precej neverjetno, da bi se lahko jezik, tehnologija in kultura razvili brez vse bolj zavestnega nadzora nad vedenjem posameznikov v družbeni interakciji.

Evolucija osebne identitete je tudi predpostavljala, da so posamezni organizmi zmožni precejšnje stopnje odmika od lastnega situacijskega »tukaj in zdaj«. Čeprav osebna identiteta dejansko temelji na neke vrste *reflektivni* zavesti, ki se začne z določeno stopnjo situacijskega odmika, je ne smemo zamenjati s samo-zavedanjem. Eden od glavnih pogojev za takšen odmik je ta, da je organizem sposoben izkusiti okolje skozi bogato raznolikost občutkov kot dokaj stabilno in predvidljivo strukturo predmetov in dogodkov, in sicer tako da posameznik postane zmožen povezovati zaporedja tipičnih situacij v »zgodovino« dogodkov. Evolucija takšnih sposobnosti je verjetno imela pragmatične vzroke, vsekakor pa je imela pomembne pragmatične posledice. Bila je predpogoj za zmožnost odloga odzivov na neposredne situacijske dražljaje, kar se je sčasoma razvilo v popolno obvladanje nekaterih odzivov, in sicer zaradi fiktivno predvidenih in hoté projiciranih ciljev, ki presegajo neposredno situacijo. »Ekscentrična« sposobnost posameznika, da se umesti v »zgodovinski« svet, mu je omogočila, da se lahko kolektivno udeležuje delovanja na dolgi rok v diskontinuiranih sekvencah odkritega (očitnega – op. p.) obnašanja.

Odmik od neposrednosti lastnih izkušenj temelji na pozornosti do drugih in sposobnosti, da posameznik zna oceniti odraz lastnih dejanj v dejanjih drugih. Do

Med novejšimi obravnavami problema ohranjanja etnične identitete in jezikovne »zvestobe« v imigracijskih deželah pa bi omenil delo: J. J. Smolicz, *Minority Languages as Core Values of Ethnic Cultures*, v izidu.

⁵ Te opazke temeljijo na mojih predhodnih delih in člankih na temo osebne identitete. *Prim.* zlasti »Personal Identity as an Evolutionary and Historical Problem« v: M. von Cranach et al. (ur.), *Human Ethology, Claims and Limits of a New Discipline*, Cambridge 1979, str. 56–74, ter »Remarks on Personal Identity: Inner, Social, and Historical Time« v: Anita Jacobson-Widding (ur.), *Identity, Personal and Socio-Cultural*, Uppsala 1984, str. 67–91, od koder so vzeti številni odlomki, ki sledijo. Pri nadaljnjih bibliografskih opombah se utegnem sklicevati na te razprave.

⁶ Če uporabim termin, ki ga je skoval Helmuth Plessner. *Prim.* njegovo delo *Die Stufen des Organischen und der Mensch*, Berlin 1975.

dolgotrajne in intenzivne pozornosti, do vedenja drugih posameznikov ter dokaj koherentne ocene njihovih odzivov je prišlo v družbenih sistemih, ki so temeljili na visoko individualiziranih in s tem že nekoliko »historiziranih« razmerjih med člani skupine. Najpomembnejša okoliščina, ki je prispevala k temu razvoju, je zelo verjetno bila dolga odvisnost otroka od matere – pri višjih sesalcih.

Evolucija dolgoročnega centraliziranega nadzora posameznika nad lastnim vedenjem in evolucija tradicionalnih struktur individualizirane družbene interakcije sta vzajemno odvisna procesa. Oba skupaj sta odgovorna za spremembo zavesti posameznika kot tudi družbene organizacije entitet, od »naravnih« do »zgodovinskih«. Evolucija v strogem in tehničnem smislu besede je nehala določati človeške zadeve kot specifično *človeške*, to je kot subjektivno in kolektivno pomenljive zadeve (ki imajo pomen za, so »pomena polne« – op. p.), ki se raztezajo preko in onkraj življenjske dobe posameznika. Družbena interakcija, ki se začneja z neposrednimi stiki in nadaljuje s kompleksnimi življenjskimi vzorci v sorazmerno majhnih skupinah in družbah, vse do zbirokratizirane politične ekonomije modernih industrijskih družb in nacionalnih držav, je »od zunaj« urejena z družbenimi institucijami in ne z genetskimi zapisi. Vendar pa delovanje institucij predpostavlja obstoj posameznih *akterjev*, ki živijo v »zgodovinskem« svetu, se pravi, akterjev, katerih dejanja imajo motive in cilje, ki niso vezani ali omejeni niti na konkretne, neposredne situacije, niti na posamezni organizem. Posameznik je postal oseba, posameznik, ki je voljno ali pod prisilo odgovoren za pretekla dejanja in je usmerjen k prihodnjim dejanjem. In če torej rečemo, da je osebna identiteta časovna struktura, to pomeni, da je moralna.

Družbena konstrukcija osebne identitete

Človeški otrok se rodi s telesom, ki je rezultat filogeneze. Rodi se s filogenetsko določenim potencialom za razvoj osnovnih struktur zavesti, ki se raztezajo od osnovnih emocij do določene ravni »inteligentnosti«. Rodi se tudi z določenim dometom družbenih pogojev in nagnjenj. Z drugimi besedami, otrokova ontogeneza ima naravno zgodovino. A čeprav to določa »naravo« njegovega življenja, v nekaterih ozirih neizogibno, v drugih pa kot omejevanje alternativnih možnosti, kratkomalo ne določa »zgodovinskega« poteka njegovega življenja. Navzlic temu zgodovinski potek otrokovega življenja ni zgolj zaporedje odprtih možnosti, ki temeljijo na genetski infrastrukturi. Obstaja pa še *druga*, družbeno nadrejena raven eksistencialne določenosti, ki je proizvod zgodovine.

Posamezni potek življenja določa dejstvo, da se zgodovinska socializacija posameznika nadreja odraščanju organizma. Človeški organizem je prej evolutiven kot zgodovinski individuum, človeške *družbe* pa so prej zgodovinske kolektivitete kot evolutivne podvrste ali varietete. Odnos med posameznikom in družbo se vzpostavi v procesu, v katerem posamezni organizem pridobi zgodovinsko osebno identiteto v družbenem procesu, ki predpostavlja tako filogenetske kot zgodovinske strukture.

Zgodovinsko specifična družbena struktura in zgodovinsko specifičen pogled na svet vplivata na potek človeškega življenja z institucionalnimi »normami«. Delovanje in usmerjenost posameznika sta tesno povezana s temi »normami«, kakršne pač posameznik spozna, spozna pa jih v komunikativnih in, kar je najpomembnejše, simbolnih procesih, ki temeljijo na pridobitvi in uporabi jezika.

Norme zgodovinske družbene strukture in pogled na svet določajo značaj *primarnih družbenih razmerij*, v katera je otrok postavljen takoj po rojstvu. Določajo otrokov sorodstveni položaj, njegov pravni status in celo vplivajo na njegovo možnost preživetja. Te norme oblikujejo način, kako se bo z otrokom po vsej verjetnosti ravnalo in so prevedene v direktne napotke. Zgodovinska družbena struktura in zgodovinski pogled na svet torej oblikujeta tiste najbolj zapletene vidike družbenih razmerij, v katerih otrok odrasča. Istočasno se v teh razmerjih za otroka vzpostavlja svet tipičnih predmetov in dogodkov ter pomembnih povezav med njimi, in sicer s postopnim nadrejanjem avtentičnega, na jeziku temelječega dialoga zgodnejšemu, primitivnemu »akcijskemu dialogu«.⁷

Z izjemo telesnih funkcij posameznik sebe ne doživlja neposredno; neposredno namreč doživlja strukturirano in spremenljivo okolje. Pri tem so seveda tudi drugi posamezniki bistveni del tega okolja. Le-te drugi neposredno doživljajo po njihovih telesih. Telo soljudi se doživlja skozi izražanje njihove zavesti: skozi njihove občutke, razpoloženja, namere in načrte. Prav tako kot soljudje posameznika doživljajo kot pomemben del svojega okolja, posameznik neposredno doživlja, kako *drugi* doživlja(jo) njega. Spričo tega sebe doživlja posredno. Osebna identiteta je torej rezultat intersubjektivnega (tako predlingvističnega kot – kasneje – lingvističnega komunikativnega) procesa. Cooley⁸ je govoril o »zrcalnem učinku«. Ta prisposoba večše ponazarja proces, v katerem se posameznik izraža v izkustvu drugega. V neposrednih stikih se *doživljanje* (ne pa tudi bolj kompleksna reflektivna zavest) samega sebe gradi na doživljanjih drugega.

Recipročno zrcaljenje je osnovni pogoj za oblikovanje osebnih identitet. Vendar pa je recipročno zrcaljenje v stikih tukaj-in-zdaj ter neposrednih stikih zgolj potreben, ne pa tudi zadosten pogoj. Drugi pogoj je vzajemno pomnjenje dejanj drugega v minulih neposrednih situacijah ter vzajemno nalaganje bremena odgovornosti za pretekla dejanja. *Alter ego* v omenjenem stiku je isti kot včeraj in *ego* lahko uvidi, da ga *alter ego* dojema kot istega. Osebna identiteta izvira iz recipročnosti neposrednih stikov in medtem ko posameznik zori »od znotraj«, se »od zunaj« nalaga v kolektivnem spominu.⁹

Intersubjektivno »zrcaljenje« je koncept, ki se nanaša na *formalne* lastnosti procesa, ki je pravzaprav stik fizično in zgodovinsko *konkretnih* posameznikov. *Alter ego*, vpleteni v otrokova najzgodnejša družbena razmerja, so oblikovali osebne identitete v lastnih zgodnejših in najzgodnejših družbenih razmerjih, in sicer prav tako z zgodovinsko edinstvenimi, socialno tipičnimi posamezniki. Zgodovinski pogled na svet, *to je*, posebna usedlina preteklih jezikovno posredovanih tolmačenj realnosti, je izoblikoval *njihovo* znanje o svetu, zgodovinska družbena struktura s specifičnimi institucijami in »normami«, *to je*, usedlina *posebne* vkleknjenosti minulih dejanj pa je vplivala na njihova lastna dejanja. Osebne identitete seveda niso nekaj zaključnega in dokončnega. Čeprav so najpomembnejši elementi osebne identitete vzpostavljeni v teh zgodnjih socializacijskih obdobjih, pa kasnejše socialne interakcije, od neposrednih stikov do povsem simbolnih in posredovanih oblik »zrcaljenja«, vzdržujejo, krepijo, spreminjajo ali ogrožajo osebne identitete.

⁷ Sklicujem se na koncept, ki ga je formuliral Jerome S. Bruner v svojih analizah interakcije med materjo in otrokom. Prim. njegovo delo: *Child's Talk. Learning to use Language*, New York 1983.

⁸ Prim. Charles H. Cooley, *Human Nature and the Social Order*, New York ⁴1964 (¹1902).

⁹ Zanimivo, da se je tega vprašanja Maurice Halbwachs (*La mémoire collective*, Paris 1950) le bežno dotaknil in sicer pri svoji obravnavi veznih členov med »avtobiografskim« in »kolektivnim« spominom. (Prim. zlasti str. 35 in sledeče.)

Konkretna družbena struktura in zgodovinski pogled na svet določata procese intersubjektivnega zrcaljenja in s tem tudi procese oblikovanja osebne identitete neposredno z osebnimi identitetami (natančneje, z dejanj, ki jih usmerjajo osebne identitete) odraslih, ki pridejo v stik z otrokom v njegovih prvih družbenih razmerjih. Opozoril sem že na dejstvo, da se avtentični, na jeziku temelječi dialog, v procesu socializacije polagoma nadreja »aksijskemu dialogu«, na katerem temeljijo najzgodnejša teh razmerij. V tem smislu začneta družbena struktura in pogled na svet vstopati v razvoj osebne identitete na še en simboličen način, z ozirom na to da sta vključena v jezik, ki je sprva pridobljen v primitivnih oblikah dialoga in nato v njem uporabljan z vse večjo kompleksnostjo.

Jeziki utelešajo specifične poglede na svet. Notranja struktura jezika objektivizira temeljni sklop taksonomij realnosti, usmeritev in vrednot. Tipična izkustva problemov, ki izvirajo iz fizične in družbene realnosti, ki so jo ustvarile prejšnje generacije, so skupaj z ustreznimi družbenimi »rešitvami«, do katerih so le-te prišle, shranjena in zaklenjena v sintaktični strukturi in semantičnem inventarju jezika.¹⁰

Osrednji medij socialne konstrukcije realnosti je jezik. Je tudi najpomembnejši medij transmisije takšnih realnosti.¹¹ Najpomembnejša družbena funkcija jezika je, takoj za njegovo osnovno komunikativno in interakcijsko funkcijo, njegova vloga pri stabilizaciji subjektivnih sistemov orientacije. Za človeško vrsto predstavlja to, da ji je uspelo stabilizirati pomen (signification), pravi evolucijski »skok«. Ta dosežek je neobhoden pogoj za normalno človeško eksistenco.

Človeško izkustvo in delovanje strukturirajo predhodna izkustva in dejanja: sheme izkustva in delovanja so »rešitve« vedno znova pojavljajočih se problemov, problemov, ki se subjektivno pojavljajo v ekološko, institucionalno in kulturno določenih kontekstih. Rešitve tistih problemov, ki niso relevantni zgolj za posameznika, so formulirane v jeziku.¹²

Najpomembnejši proces pri socialni konstrukciji realnosti je objektiviziranje problemov in rešitev problemov vsakdanjega življenja. Najpomembnejši je zato, ker objektivizacije izoblikujejo sistem, ki je fonetično-semantično-sintaktična celota, ki se nanaša na bogato raznolikost *divergentnih* realnosti, in sicer minulih, sedanjih in možnih (potencialnih). Le-te se raztezajo od družbene predhodno definirane topografije sveta (od botaničnih taksonomij do sorodstvene terminologije), pa do »slovarja motivov«¹³ ter »logike« in »retorike« delovanja.

Funkcija jezika kot graditelja realnosti združuje posameznega govorca z zgodovinsko skupnostjo ali pa celo z nizom zgodovinskih skupnosti, kot se utegne zgoditi pri dvojezičnih. Za posameznika jezik ni zgolj pogoj za normalno socialno interakcijo, temveč mu pomaga tudi oblikovati lastno subjektivno izkustvo. Seveda ne gre za jezik v abstraktnem smislu, temveč za konkreten zgodovinski jezik. (Dejanska raba jezika je določena s komunikacijskimi matricami, ki so vanj vtisnjene in družbeno nadzorovane s strani institucij, skupin, razredov. Bolj ko je kompleksna socialna struktura, na kateri temeljijo komunikacijske matrice,

¹⁰ Nekatere sledečih formulacij so vzete iz mojih: »Elements of a Social Theory of Communication«, v: Thomas Luckmann, *Life-World and Social Realities*, London 1983, str. 68–91.

¹¹ Prim. Lev S. Vygotsky, »Thought and Speech«, v *Psychiatry*, št. 2 (1938) in Michael A. K. Halliday, *Explorations in the Functions of Language*, London 1973.

¹² Prim. Peter Hartmann, *Die Sprache als Form*, Haag 1959.

¹³ C. Wright Mills, »Situational Actions and Vocabularies of Motive« v: *American Sociological Review*, št. 5 (1940).

toliko bolj bodo, po vsej verjetnosti, diferencirane v njej vsebovane rešitve.) Poleg tega da ima jezik funkcijo gradnje realnosti, je tudi najpomembnejše orodje legitimizacije simbolnih svetov. Kot retorika opravičevalnih sredstev je jezik delni porok za socialno konstruirane normalne svetove celotnih družb, narodov, razredov in družbenih skupin.

Jezik in socializacija

Še preden se otrok nauči jezika, že ima izkustva, ki segajo preko neposredne sedanjosti. Prepoznavna in pomni razločljive lastnosti izkustva in oblikuje orientacijske vzorce, ki pa spet vplivajo na strukturo izkustev onkraj dejanske situacije. Spomin in orientacijski vzorci so zelo tesno povezani z zgodnjimi družbenimi razmerji in se oblikujejo v procesih intersubjektivnega »zrcaljenja«. Pomembno je, da se jezik v najzgodnejših družbenih razmerjih pojavi, še preden ga otrok obvlada in preden se razvije ovzorčen pogled na realnost, ki je družbeno objektivizirana v jeziku. V teh zgodnjih recipročnih socialnih razmerjih otrok opazuje ljudi, ki se pogovarjajo drug z drugim in tudi z njim. Otrok jezika ne doživlja kot nek kvazi-idealni znakovni sistem, temveč kot govor svojih bližnjih, povezan z njihovimi izrazi obraza in telesnimi gibi ter vgrajen v njihova tipična dejanja. Jezik se začne s tem, da postane sestavni del tipičnih izkustev realnosti v otrokovem okolju ter (sestavni del – op. p.) otrokovih praktičnih dejavnosti. Pomen lingvističnih znakov je sprva zlit v konkretni kontekst najzgodnejših družbenih razmerij. Od njih se loči šele postopoma, kar je posledica specifičnega povratnega (feedback) procesa, ki je vpleten v pridobivanje jezika. Ta je seveda del splošnega procesa intersubjektivnega »zrcaljenja«. Počasi otrok doseže stopnjo, na kateri pomen lingvističnih znakov ni več povsem zlit s konkretno družbeno situacijo, temveč pridobi razločnejši referenčni status. Nadaljnje vzorčenje otrokove orientacije v svetu nato usmerjajo skladenjska pravila in semantični inventarji jezika – medtem ko se še naprej prenašajo v konkretna družbena razmerja.

Otrok začne razvijati osebno identiteto v predlingvističnih socialnih razmerjih. Ta »od zunaj« določajo zgodovinska socialna struktura, zgodovinski pogled na svet in zgodovinski jezik, kajti tisti (ki so udeleženi – op. p.) v teh razmerjih z otrokom so člani dane družbe, pogreznjeni v specifično kulturo in govoreči poseben jezik. Toda realnost, v katero se otrok postopoma vrašča v dialektičnem razmerju z razvojem lastne osebne identitete, se skozi jezik vse bolj – bolj neposredno in subjektivno relevantno – »filtrira« in stabilizira. Otrok postaja vse bolj tesno vpleten v kompleksen sklop pomenov in motivacij, ki ga – kot individualno področje – presegajo in se nadrejajo vsaki dejanski situaciji. Do tega vpletenja pride s pomočjo vse bolj diferenciranih procesov intersubjektivnega »zrcaljenja«. Takšna diferenciacija pa seveda predpostavlja, da so pomenski ali motivacijski sklopi, ki vključujejo posameznika v »družbo«, »objektivno« dosegljivi v jeziku. Jezik ni zgolj formalni sistem skladenjskih pravil in semantičnega inventarja, temveč tudi zgled tipičnih orientacijskih vzorcev, ciljev delovanja in tehnik za uresničitev omenjenih ciljev, razlag in legitimizacij.

Družbena struktura, pogled na svet in jezik skupaj »določajo« tako socializacijski proces in njegovo vsebino kot razvoj osebne identitete. Med družbami variirajo zgodovinsko, znotraj njih pa *sinhrono*. Vedenjski vzorci, ki so institucionalizirani v družbeni strukturi, in pomenski kompleksi, ki so vključeni v pogled na svet in jezik, očitno niso isti za vse člane družbe. Delitev dela in diferenciacija vlog

utemeljujeta večjo ali manjšo heterogenost pri distribuciji družbene zaloge znanja. Tipične strukture izkustva so oblikovane od različnih družbeno vnaprej določenih definicij situacije in institucionaliziranih vlog. Tako normalne strukture izkustva in delovanja kot znanje, ki je zanje relevantno in ustrezne lingvistične strukture (še zlasti besedišče, semantična struktura, pa tudi sintaksa, morfologija in načini govora) niso zgolj družbeno konstruirane, temveč tudi družbeno distribuirane.

Usmeritve in vzorci delovanja, ki določajo pogled na svet in ustrezne oblike govora, ki tvorijo jezik, za vse otroke niso enako dosegljivi. Družbena distribucija znanja in jezika določa konkretno »vsebino« socializacije. V odločilnih obdobjih razvoja osebne identitete pa ni prisoten jezik *kot tak*, ampak določena njegova različica (*npr.* narečje, razredno-specifična »koda« ipd.). Jezik in pogled na svet nista abstraktna, temveč zgodovinsko in družbeno specifična elementa posameznikove življenjske situacije. Kljub temu pa *relativni* naravni pogled na svet¹⁴ jezika, ki ga govori nek narod, zagotavlja močno točko kristalizacije pomembnih vidikov oblikovanja osebne identitete.

Prevedla MAJA CASERMAN

¹⁴ Termin, ki ga uporablja Max Scheler.

AKTUALNI INTERVJU

Gospodarska politika in gospodarski sistem

PREDSTAVITEV:

Tokrat smo se pogovarjali z dr. Jožetom Mencingerjem, rednim profesorjem na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani za predmet Ekonomska politika in raziskovalec na Ekonomskem inštitutu Pravne fakultete. Naš sogovornik je še posebej zanimiv za Teorijo in prakso, ker je v 1990. letu začasno prekinil intenzivno znanstveno raziskovanje in analitično delo v okviru Univerze ter se kot minister slovenske vlade za gospodarstvo vključil v sistem oblasti in vladanja, kot sam pravi. Pred tedni pa je odstopil in se ponovno zavezal univerzitetnemu delu. Bralcem omogočamo prvi obsežnejši pogovor z dr. Mencingerjem o gospodarski politiki slovenske vlade, o sanaciji gospodarstva in gospodarskem sistemu.

UREDNIŠTVO: Slovensko gospodarstvo je po zadnjih podatkih tik pred propadom. Primanjkljaj v zunanjetrgovinski menjavi se povečuje, likvidnostne razmere se iz dneva v dan poslabšujejo, nezaposlenost narašča in podobno. Ali je vaša ocena kaj bolj optimistična?

J. MENCINGER: Preden je mogoče odgovoriti na zastavljeno vprašanje, bi bilo treba definirati, kaj je gospodarski propad. Je to že zdajšen padec industrijske proizvodnje, ki je bila lani za 10,5% nižja kot leto prej in v prvem četrtletju za 13,6% nižja kot v prvem četrtletju lani? Toda v Jugoslaviji je bila v prvem četrtletju za 20,9% nižja kot leto prej. Brezposelnost še naprej narašča zelo hitro, kar je posebno občutljiva stvar v Sloveniji, kjer tega sploh nismo bili vajeni. Slovenski primanjkljaj v lanskoletni trgovinski menjavi je bil velik, saj je znašal 609 milijonov dolarjev, na konvertibilnem trgu pa celo 810 milijonov dolarjev, kar je seveda posledica zamrznjenega tečaja. Dejanski primanjkljaj je bil mnogo večji, saj bi mu morali prišteti tisto, kar smo kupili onstran meje. Nelikvidnost je dosegla vrhunec konec lanskega leta. Zdaj so se likvidnostne razmere nekoliko izboljšale, saj je bila zvezna administracija zaradi ustavitve plačil v zvezno blagajno prisiljena tiskati denar. Začenja se nov inflacijski oziroma hiperinflacijski val.

Vendar zdajšnje težave gospodarstva izhajajo predvsem iz gospodarske politike. Pravi problemi pridejo v drugi polovici leta, ko se bodo združili učinki odcepite in spreminjanja gospodarskega sistema. Moja ocena torej ni prav nič bolj optimistična, sem »zmeren pesimist«. Šlo bo slabo, kako slabo, pa bo bolj kot doslej odvisno od slovenske gospodarske politike.

UREDNIŠTVO: Kaj predvideva slovenska vlada za sanacijo slovenskega gospodarstva?

J. MENCINGER: Ker sem že prenehal »vladati«, pravega odgovora na vprašanje, kaj predvideva slovenska vlada, ne vem. Imam pa občutek, da bo pragmatizma in improviziranja precej manj, kot ga je bilo. Vladi bi vseeno priporočil, naj ne poskuša »reševati« preveč problemov, naj se nikar ne vtika v dele gospodarstva, ki delujejo, in naj poskuša pomagati samo tam, kjer ne gre. Celo če bo najbolj omejila svojo »pomoč«, ji bo ostalo preveč dela, ki ga nihče drug ne more opraviti. Ostajata organizacija infrastrukture, sanacija bančnega sistema.

UREDNIŠTVO: Ali gre le za kratkoročne ukrepe ekonomske politike ali za izdelan dolgoročni program? Pogosto namreč očitajo vladi, da nima izdelanega programa izhoda iz gospodarske krize Slovenije. Ali je ta očitek upravičen?

J. MENCINGER: Ukrepi ekonomske politike so po pravilu kratkoročni, namenjeni so vzpostavljanju izgubljenih ravnotežij. Kot veste, je vlada sicer izdelala razvojni program. Sam v takšen program ne verjamem preveč. Razpravljanje o tem, kaj bo leta 1995, ni v teh časih prav nič bolj zanesljivo kot razpravljanje o letu 2012. Dajte mi teden dni, pa vam bo napisal izredno lep in konsistenten program izhoda iz gospodarske krize. Prav veliko koristi od takšnega programa ne bi bilo. Še naprej trdim, da je bilo tisto, kar smo napisali v Programskih usmeritvah, toliko, kot je bilo mogoče napovedati. Tam pa smo rekli samo, da bomo ekonomsko politiko prilagajali potrebam preživetja, da bomo ustvarjali »normalen« gospodarski sistem in da se bomo z ustvarjanjem lastnega gospodarskega sistema in prevzemanjem vse večjega deleža v gospodarski politiki osamosvajali.

UREDNIŠTVO: Ali nam lahko kaj več poveste o spreminjanju družbene lastnine v Sloveniji?

J. MENCINGER: Kot veste, je sistem spreminjanja družbene lastnine, ki se je nekako navezoval na moje ime, propadel. Sem sicer ponosen, da sem pri tem sodeloval, res pa je, da so za sistem zaslužni predvsem g. Marko Simoneti, g. Uroš Korže in gospa Pucova iz Agencije oziroma Sklada. O prednostih ne bi govoril, saj je bilo o njem dovolj napisano. Najboljši dokaz, da smo imeli prav, so tujci, tuji podjetniki, tudi tisti, ki so se zanimali za vlaganja. Govoril sem z mnogimi. Sistem so razumeli in so bili po njem tudi pripravljeni vlagati oziroma postati lastniki ali solastniki. Bil je dovolj prilagodljiv, mogoče pa ga je bilo ustrezno prilagoditi zelo različnim situacijam, od vračanja lastnine nekdanjim lastnikom do privatizacije koncernov.

Če bi bile politične razmere v Sloveniji drugačne, bi se za uveljavitev sistema boril. Za to sem imel tudi vse formalne možnosti, saj je bil osnutek zakona v skupščini sprejet, pripombe k osnutku smo upoštevali pri predlogu, predlog sta potrdila vladna odbora; ustavljen pa je bil na povsem nepravilno in nekorektno. Ni mi preostalo drugega, kot da odstopim.

Sistemu so strankarski voditelji Demosa nasprotovali iz dveh temeljnih razlogov: neznanja in »razrednih« interesov. Napravil sem nekaj »napak«. Imam »barvno slepoto«, bilo mi je malo mar, ali si nova »politična elita« pridobi nadzor nad lastnino ali ne. Zanimaril sem tudi, da je stvar treba napraviti politično privlačno; takšen trik je potegavščina z brezplačno razdelitvijo. Tudi nova oblast enako kot

pravoverni marksisti pretirava s poudarjanjem lastnine kot dejavnikom »kapitalističnega« izkoriščanja in moči in zanemarljiva njen prispevek k učinkovitosti.

UREDNIŠTVO: Pri urejanju osebnih dohodkov ne gre le za nadzor nad osebnimi dohodki, temveč za administrativno odločanje. Vsaj zakon o izplačevanju osebnih dohodkov kaže na to. Zakaj administrativni posegi osebnih dohodkih?

J. MENCINGER: Administrativnim posegom pri osebnih dohodkih se ne bo mogoče odpovedati, vse dokler ne bomo imeli »naravnega sovražnika« njihove rasti, kar pa je lastnik. Seveda si ne delam utvar, da si je sploh mogoče izmisliti dober administrativni nadzor. Vsak je slab in pri vsakem se najdejo luknje. Tudi tistih, ki luknje iščejo, je več kot tistih, ki jih mašijo, pa še njihov interes je bistveno močnejši. Nadzor pa je nujen, saj ustavitev rasti plač samo z denarno politiko pri nas ni mogoča. Vedno se bodo našla podjetja, ki zaradi monopola ali česar koli lahko povečujejo plače. Zato bi brez administrativnega nadzora razlike postale prevelike, kar nujno izsili splošno rast, ki gospodarsko ni upravičena. Menim, da je prilagojena tako imenovana strukturna razlaga inflacije kar primerena za tisto, kar se dogaja. Drugače povedano, inflacija je v gospodarski sistem, ki temelji na družbeni lastnini, enostavno vgrajena.

UREDNIŠTVO: Verjetno je težko izdelati program, ker gre za veliko negotovost. Danes obstaja dvosistemsko obdobje, ko veljata zvezna in republiška zakonodaja. Poleg tega je cela vrsta ukrepov za sanacijo gospodarstva povezana s političnimi odločitvami. Kako bo na primer potekalo odklapljanje Slovenije in podobno. Ker te odločitve niso znane, gre verjetno za pat pozicijo, v kateri je težko izdelati ekonomski program sanacije slovenskega gospodarstva?

J. MENCINGER: Na problem pisanja programa sem že odgovoril.

Temeljna značilnost gospodarske politike naj bi bila politika prilagajanja v povsem negotovih okoliščinah z ukrepi, s katerimi bi odgovarjali na vnaprej neznan dogajanje. V tej politiki ali programu naj bi bilo le nekaj stalnic. Mednje sodijo: zmanjševanje stroškov na enoto proizvoda, kar naj bi omogočilo konkurenčnost na domačem, jugoslovanskem in tujih trgih; temu naj bi bili namenjeni dohodkovna in fiskalna politika, keynesijanska fiskalna politika (zadolževanje in proračunski primanjkljaj), denarna politika s skrbjo za trdnost domače valute, politika izvozne ekspanzije, po kateri je zaščita domačega gospodarstva predvsem stvar tečajne in manj carinske politike, prizadevanja za ohranitev jugoslovanskega trga in »čistih računov« in prizadevanja za pridobitev tujega kapitala za financiranje infrastrukture.

Res je, da imamo popolni pravni kaos, h kateremu smo tudi Slovenci krepko pripomogli. Vendar se je treba sprijazniti s tem, da je kaos v prehodnem razdobju normalno stanje stvari. Popolnoma drži, da je velik del ukrepov za sanacijo gospodarstva vezan na politične odločitve in tako imenovano odklapljanje Slovenije. Na odklapljanje gledam drugače kot večina drugih. Na kratko, srž osamosvojitve Slovenije ni v tem, kakšne kape bodo imeli cariniki, ampak v takšnem gospodarskem sistemu in politiki, ki sta za Slovenijo primerna; osamosvojitve pa je očitno prvi pogoj, da se to doseže, ker ne enega ne drugega ni mogoče doseči v Jugoslaviji. Vse tisto o izkoriščanju Slovenije pa je neumna demagogija, kar bomo hitro spoznali.

UREDNIŠTVO: Zagotovo pri sanaciji slovenskega gospodarstva ne bo šlo brez občutnega zmanjšanja vseh oblik porabe. Ali se vam ne zdi, da bi morali pred skupščino Slovenije jasno in odkrito postaviti dilemo, kaj pospešeno razvijati? Razpoložljivi družbeni proizvod Slovenije nam ne omogoča hkrati razvijati gospodarstva in družbenih služb. Zato je treba dilemo razrešiti, da se pozneje ne bodo pojavljali enkrat gospodarstveniki, drugič kulturniki, šolniki, zdravstveni delavci in drugi, ki bodo terjali večje vsote za svojo dejavnost.

J. MENCINGER: Res gre za zmanjšanje vseh oblik porabe, vendar ne uporabe. Drugače povedano, treba je povečati izvoz in naložbe na račun zmanjšanja osebne in državne porabe. Če bi vse zmanjšali, tudi gospodarstvo ne more delovati. Tega, da je mogoče pred skupščino postaviti to dilemo in jo dokončno razrešiti, ne verjamem. Sam sem jo jasno in odkrito postavljaj že večkrat v zelo različnih oblikah. Vendar se bodo še naprej pojavljali enkrat eni enkrat drugi, ki bodo terjali večje vsote zase oziroma svoje področje in hkrati zahtevali zmanjšanje obremenitev gospodarstva. Večji problem vidim v tem, da isti človek v dveh zaporednih stavkih zahteva pravzaprav oboje. Še slabše je, to sem nekajkrat doživel, da so mi posamezni strankarski voditelji rekli tole. »Saj imate prav, toda jaz tega svojim ne morem povedati, saj bi me takoj odneslo.«

UREDNIŠTVO: Ali se pri omejevanju porabe bojite, da trčite ob meje politične in socialne vzdržljivosti družbe?

J. MENCINGER: Kje so meje politične in socialne vzdržljivosti družbe, je težko določiti, te meje se tudi nenehno spreminjajo. Specifični regionalni razvoj, nekoliko boljša struktura industrije kot drugod in predvsem njena geografska razpršenost, pa tudi slovenske »čednosti« ter usmerjenost v vrtičkarstvo in delo popoldne so razlogi, ki dvigajo meje politične in socialne vzdržljivosti. Nasploh pa menim, da v Sloveniji ni problem znižanje splošne življenjske ravni, problem so izredno povečane razlike med ljudmi.

UREDNIŠTVO: Dosedanji ukrepi (davčna politika) kažejo na politiko prerazdelitve dohodka in na politiko liberalne ekonomske teorije s poudarkom na podjetništvo in čim manjšo vlogo države. Ali imate račune prerazdelitve in poznate posledice te porazdelitve?

J. MENCINGER: Uvedba davčnega sistema, kar imam za največji uspeh nove slovenske vlade in osebno finančnega ministra dr. Marka Kranjca, kaže, da smo šli z blago progresijo v sodobno smer. Še več, trdim, da je slovenski sistem neposrednih davkov trenutno med najboljšimi v Evropi, ker še ni bilo časa za preveliko število takšnih ali drugačnih izjem, ki sistem pokvarijo.

Kar se pa liberalizma tiče, menim, da pri usmeritvi, ki sem jo zastopal, ni šlo za nikakršen klasični liberalizem. Poudarek na podjetništvu, povezan z očitkom, da ščitim »rdeče direktorje«, je spet edina usmeritev, ki omogoča izkoristiti prednosti slovenskega gospodarstva pred drugimi vzhodnoevropskimi gospodarstvi. Ta pa je bila prav v tem, da smo imeli kolikor toliko neodvisne direktorje in da se država v primerjavi z drugimi vzhodnoevropskimi gospodarstvi vsaj neposredno ni pretirano vmešavala v podjetja.

UREDNIŠTVO: Zakaj se pri snovanju davčne politike niste bolj usmerili na obdavčenje rezultatov poslovanja? Tako bo ostalo precej po starem in proizvodni tvorca bodo obremenjeni (davek na plačilno listo)?

J. MENCINGER: Na vprašanje sem že odgovoril. Davek na plačilno listo je bil medtem tudi že odpravljen. Seveda pa bodo zaslužki produkcijskih tvorcev obdavčeni, v tem je prav značilnost neposrednih davkov. Morda bo, ko bo oblikovan še sistem posrednih davkov, res veljalo razmisliti o prenosu večjega dela nanje, kar pa je stvar davčnih strokovnjakov.

UREDNIŠTVO: Pri velikem številu davkov ste uveljavili progresivno obdavčenje. Znano pa je, da progresivno obdavčenje ne spodbuja k povečanju proizvodnje, ustvarja apatičnost in sili k utajam davkov. Na drugi strani pa progresivno obdavčenje zmanjšuje neenakost v razdelitvi dohodkov. Ali se vam je zdelo pomembneše, da dosežete enakomernejšo razdelitev dohodkov kot pa spodbujati proizvodnjo in odpravljati apatičnost, ki se že močno pojavlja v naši družbi?

J. MENCINGER: Progresija je normalna stvar, del sodobnega socialnodemokratskega urejanja družbenih odnosov. Ta pri nas sploh ni velika. Da davki ustvarjajo apatičnost, je pa zaenkrat bolj za lase privlečeno. To trdijo predvsem novi obrtniki in novi podjetniki. Značilno zanje pa je, da menijo, da mora že mesec dni gostilniških »naporov« in »prodajanja megle« v svetovalnih firmah prinesiti veliko denarja in v mercedesih izraženega družbenega ugleda.

UREDNIŠTVO: Nekateri očitajo vladi, da pri sprejemanju ukrepov za ozdravitev slovenskega gospodarstva upošteva samo ekonomske cilje, medtem ko socialne posledice zanemarja. Kaj sodite o tem očitku?

J. MENCINGER: Mislim, da ni upravičen.

UREDNIŠTVO: Izhod iz krize slovenskega gospodarstva terja nedvomno tudi politično soglasje vseh strank v Sloveniji. Če tega ne bo, bodo nastali konflikti med posameznimi družbenimi skupinami glede prenašanja bremena restriktivne ekonomske politike. Ali se vam zdi, da bo mogoče v Sloveniji hitro doseči tako soglasje?

J. MENCINGER: Na politiko se, kot mi pravijo, ne razumem. Gre torej za amatersko mnenje. O vrhovih slovenskih strank nimam najboljšega mnenja, sicer so pa antipatije, kot je običajno, obojestranske. Menim tudi, da stranke zdaj sploh še niso dobro profilirane in da bo za to potrebno kar precej časa. Tako je na primer zanimivo, da najbolj »desna« liberalna stranka in levi del socialdemokratov hkrati zagovarjata delovno teorijo vrednosti.

O bodočih konfliktih pa menim, da bodo osnovni konflikti zaenkrat med delavci in državo. Nujna bi bila zato nekakšna družbena pogodba, kakršna je omogočila povojni razvoj sosednje Avstrije, vendar zaenkrat še ni pravih partnerjev za to.

UREDNIŠTVO: Nazadnje še vprašanje, kako se počutite kot priznan znanstvenik ekonomist v vlogi ministra za gospodarstvo?

J. MENCINGER: Vprašanje zdaj ni bistveno.

*Z dr. Jožetom Mencingerjem se je pogovarjal dr. Janez Škerjanec.
V Ljubljani, 28. 5. 1991*

BOGO GRAFENAUER*

Diferenciacija in razvrščanje političnih tokov v slovenskem političnem življenju (od 1935 do 1940)

Pred desetimi leti so me kolegi v predsedstvu podobnega »znanstvenega posvetovanja« ob »40. obletnici« Osvobodilne fronte naprosili, da bi vodil sklepni del posvetovanja in skušal povzeti njegove dosežke in rezultate. Posvetovanje je bilo posvečeno slovenski narodni in socialni politiki . . . od konca 19. stoletja do danes« (tj. do blizu 1980) in je bilo razen dveh predavanj pred objavo umrlih predavateljev in seveda sploh brez razprav (tudi moje) objavljeno v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja XXII, 1982 (str. 3–269). Svojo nalogo sem skušal opraviti. Toda ne glede na različne poudarke konkretnih rezultatov ali še vedno odprtih vprašanj ob posameznih referatih so se mi odprle ob primerjavi koncepta posvetovanja z njegovim uresničenjem vendarle za moje pojmovanje nekatere bistvene pomanjkljivosti. Metodološko sem nasprotoval – razen glede referatov Vasilija Melika in delno Franca Rozmana – preveliki usmerjenosti k dogodkovni zgodovini in zanemarjanju kvantifikacijsko dokazljivih kakovostnih sprememb. Vsebinsko pa sem poudaril nepopolno pokritost problematike: med obema vojnama sploh ni bila obravnavana politična *akcija* zamejskih Slovencev (le fašistični načrti o zatiranju Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini), v Jugoslaviji je bila upoštevana v tem času med temeljnimi skupinami OF le KPS, tako da je bila frontna narava Osvobodilne fronte preprosto spremenjena v korist partijske organizacije, v čas po 1945 sta segla do srede 70-ih let le vprašanje »federalizma v ustavnem sistemu« (s premalo poglobljeno analizo ustavnih sistemov 1945, 1953 in 1963) in dovolj plastičen prikaz razvoja položaja koroških Slovencev v drugi avstrijski republiki (do 1976)«. Ob tem izhodišču (zlasti glede neustreznosti uresničenja posvetovanja s frontno naravo OF, ker so bile zunaj KPS obravnavane le sovražne ali vsaj zaradi svojega razkroja propadu zapisane politične sile starega sveta) sem skušal dati oceno, ki je nakazovala potrebo po drugačni in zgodovinsko resničnejši in popolnejši večstranski podobi, toda moja stališča niso bila v nobenem poročilu v kakem izvlečku reproducirana, doživela so le dosti ostro kritiko v poročilu o posvetovanju v Naših razgledih. Pač damatio memoriae za to, kar ni času »primerno«.

Ta opozorila sem nanizal le zaradi poudarka dejstva, da je današnje posvetovanje nastalo iz želje pokazati prav obratno stran Osvobodilne fronte: izhodišča pluralistične organizacije leta 1941 za *upor* zoper okupatorja, ki je *obsodil slovenski narod na smrt* (ne le s Hitlerjevim ukazom »Machen sie dieses Land wieder

* Dr. Bogo Grafenauer, univ. profesor v pokoju

Avtor je podal prispevek kot prvi referat na posvetu Osvobodilna fronta slovenskega naroda – zgodovinski čas in mesto, in sicer v SAZU v dneh 23. in 24. maja 1991.

deutsch« in z izseljevanjem politično izpostavljenih Slovencev katere koli smeri (zlasti izobražencev) ter s stališčem madžarskih oblasti do »Vendov«, marveč tudi z Mussolinijevimi ukazi v Gorici konec julija 1942, ki smo jih brali v tržaškem Piccolu v taborišču Gonars). Seveda pa ob tem v imenu celotne slovenske zgodovine ne moremo tudi danes v smislu nekaterih novih bodisi posameznikov bodisi političnih tokov stvari preprosto obrniti in molčati o tistih smereh, ki so v najbližji preteklosti doživele zasluženi zgodovinski zlom. Če bi se uklonil takšnim zahtevam po retrogradnem uveljavljanju stališč zgodovinskega zloma socrealističnega (boljševiškega) sistema za presojo življenja v tridesetih letih našega stoletja, bi seveda zagrešil preprost falzifikat našega tedanjega življenja. Ne govorim tega v obrambo tedanjega krščanskega socializma in stališč Dejanja, marveč v obrambo zgodovinske znanosti – načela historizma, ki mora vselej zgodovinsko resničnost presojati po merilih svojega časa in ne po merilih, ki so zgodovinski resničnosti bistveno tuja.

Ta uvod je bil potreben za razumevanje vprašanja, pred katero sem z vami vred postavljen ob uvodu v problematiko *našega* posvetovanja. Takoj moram reči, da bom odgovarjal na vprašanje bolj iz svojega življenja kot s stališča, da ne smem govoriti o stvareh, o katerih nisem videl vseh virov, ki so ohranjeni. To lahko velja za moje zanimanje za srednjeveško zgodovino, danes pa govorim o doživljenju, ki pač pozna drugačne metode in drugačna stališča. Morda me bodo pozneje z dokumenti skušali ovreči. Toda za to, o čemer bom govoril, sem *tudi sam dokument* in se v smislu »oralne zgodovine« izpostavljam kot enakovreden v tekmo z drugimi dokumenti. Posebej zaradi tega ker se opiram na mnogokaj, kar sem zapisal že pred različno odmaknjenimi desetletji, in vendarle ne gre le za »oralno« zgodovino in usihajoči spomin, marveč za zapise iz časov, ko so se stvari dogajale. Ne le brez vsake časovne odmaknjenosti, marveč z zapisi, ki so bili sestavni del tedanjih političnih bojev.

Temeljno vprašanje, pred katerim stojimo, pa je vendarle sprememba slovenskih političnih struktur od konca dvajsetih do konca tridesetih let našega stoletja. Pri tem se pač opiram na stvari, ki jih je po njihovi kvantifikaciji mogoče izmeriti – se pravi na politične strukture, ki jih kažejo volilni rezultati. In to ne le posamični, marveč v širših povezavah. Seveda je to mogoče le v obdobju splošne in enake volilne pravice (tedaj omejene le na moške od določene starosti naprej) in ob zagotovljeni relativni svobodi volitev. Pri tem se v bistvu skladajo politične strukture zadnjega desetletja avstro-ogske monarhije in prvega, parlamentarnega, desetletja obstoja Jugoslavije (Kraljevine SHS). Pri obeh zadnjih državnozborskih volitvah v avstrijskem delu države (1907 in 1911) je dosegla SLS na Kranjskem, slovenskem Štajerskem (=mariborskem okrožju iz l. 1849!) in slovenskih volilnih okrajih na Goriškem 58,2% oddanih glasov, slovenske liberalne stranke 23,3%, socialisti 8,5 oz. 9,85%, nemške liberalne stranke pa 9,9 oz. 9,6%. Takoj po bistveno drugačnih rezultatih volitev za konstituanto 1920, ki so izražali pač socialne in politične pretese zadnjih dveh let prve svetovne vojne in vplive nastanka novega političnega prostora in s tem gotovo opozarjali tudi na časovno relativnost starih struktur (SLS 36,1% oddanih glasov oz. 27% vseh volilcev; liberalni stranki (meščanska in kmečka) 28,9 oz. 21%, socialdemokratska in komunistična 29,6 oz. 22% – od tega več kot dve tretjini zunaj pomembnih delavskih središč), so se stvari hitro spremenile. Gotovo je vrnitev zlasti podeželskih volilcev k SLS povezana z dejstvom, da je že v boju za ustavo in po konstituenti kot edina velika politična stranka pri Slovencih načelno postavila slovensko narodno vprašanje v stari Jugoslaviji in se borila proti centralistični ureditvi, ki je z velikosrbsko gospodarsko in

davčno politiko močno škodovala prav kmečkemu gospodarstvu. Pri vseh treh naslednjih volitvah do razglasitve kraljevsko-vojaške diktature 1929 se je vsaj glede razmerja oddanih glasov v bistvu obnovila stara politična struktura: SLS je vnovič vselej dosegla absolutno večino oddanih glasov (1923 60,5% oz. 43% vseh volilcev, 1925 56,3 oz. 40%, 1927 59,9 oz. 39%), medtem ko sta liberalni stranki padli sprva na pol manj oddanih glasov (1923 14,4%, 1925 14,6%) in sta se nekoliko okrepili šele 1927 (21,1% oddanih glasov oz. 14% vseh volilcev), delavske stranke pa so padle celo na tretjino in manj (1923 10,6 oz. 7,6%, 1925 6,7 oz. 4,7% in 1927 10,12 oz. 6,6%), kar je povezano tudi s skoraj popolno izgubo volilcev zunaj delavskih središč. Delež vseh volilcev pa izraža tudi splošno padanje volilne udeležbe (1927 le še 65,6%) in s tem tudi spremembe resnične moči strank glede na vse volilne upravičence.

Na prvi pogled se zdi, da potrjujejo obstojnost teh struktur tudi še rezultati zadnjih volitev v Jugoslaviji decembra 1938: JRZ (v katero je bila dejansko od 1935 vključena tudi SLS) je dobila v Dravski banovini 78,6% oddanih glasov oz. 53,14% glasov vseh volilcev, združena opozicija 20,88 oz. 14,1% in Ljotičeva lista še zanemarljiv delež 0,52 oz. 0,35%. Seveda pa je bila volilna udeležba le 67,61%, torej volilna abstinenca 32,38% (v tej je bila Dravska banovina precej nad državnim povprečjem (74,48 oz. 25,52%), na tretjem mestu (Beograd 56,84% volilne udeležbe), Vardarska banovina 67,16%). Toda volitve so bile od oktroirane ustave z l. 1931 *javne*, kar je omogočilo vsakovrstne pritiske na volilce in je doseglo bistvene spremembe izrazov njihove volje. Ko je l. 1931 edina Živkovičeva (v Sloveniji liberalna) državna kandidacijska lista dobila 52,11% vpisanih volilcev, je pomenilo to 38% vpisanih volilcev več kot pri zadnjih svobodnih volitvah 1927, britansko poslaništvo pa je poročalo, da je »gotovo, da je vlada izvajala neposreden ali posreden pritisk na veliko število glasovalcev«, ne glede na to da so »stari strankarski voditelji... ostali brez kakršnega koli ustavnega orodja za napad ali obrambo«. Pri majskih volitvah 1935 je dobila v Dravski banovini vladna lista (z enako politično naravo (ob 48,98% volilne udeležbe!) 83,27% oddanih glasov (40,79% števila vseh volilcev – Mačkova lista pa 15,02 oz. 7,35%). Britansko poslaništvo je bilo v svojem poročilu tokrat še ostrejši: »Dejansko je njegova (=Jeftičeva kot predsednika vlade) večina ustvarjena z brutalnim pritiskom in potvarjanjem rezultatov.« V primerjavi z liberalnim deležem glasov iz l. 1927 je pomenilo to okrog 20% vseh volilcev več, torej okrog 50% vseh doseženih glasov). Ti dve primerjavi govorita gotovo tudi o vrednosti volilnih rezultatov na decembrskih volitvah 1938, ki sem jih že navedel. Britansko poročilo se glasi: »Vlada je vplivala na volilno telo z običajnimi metodami, ki jih omogoča javno glasovanje.« Vsekakor to bistveno omejuje že 1938 veljavo volilnih rezultatov (merjeno po volitvah 1927 je bil delež JRZ za okrog 15% vseh volilcev višji, kar bi dalo pri oddanih glasovih za okrog 30% nižji delež – merjeno po učinkovitosti metod v javnih volitvah 1931 in 1935, pa bi mogli biti razliki še znatno višji).

Ne glede na to da se je nekdanja večina SLS med zadnjimi volitvami v Jugoslaviji v resnici že v drugo razkrajala, so se po razdelitvi Slovencev po porazu Jugoslavije aprila 1941 do konca leta pokazale popolnoma spremenjene politične razmere z bistveno spremenjenimi strukturami političnega razvrščanja. Z ene strani že politična povezava nekdanjih glavnih vidnih političnih nasprotnikov pri vseh volitvah (SLS in različnih liberalnih frakcij) v političnem in vojaškem smislu, na drugi strani pa zlasti tista očitna širina organizacije in vpliva Osvobodilne fronte vsaj do preloma 1941/1942. V Ljubljani so jo izrazito pokazale množične tihe demonstracije z izpraznitvijo ljubljanskih ulic med sedmo in osmo uro zvečer in hitro vnovično

napolnitvijo ulic po osmi uri – 29. oktobra in 1. decembra 1941 v spomin na dve stopnji nastajanja Jugoslavije – ter 3. januarja 1942 v počastitev žrtev okupatorjevega nasilja (o tretji morem pričati po lastnem doživetju) – in tudi v nekaterih drugih mestih. Prav to širino odmeva odporniške organizacije nam je pokazala – povsem presenečenim, ko smo se po več kot osmih mesecih popolne ločitve od domovine in domačih dogodkov v transportu nekaj desetih vojnih ujetnikov na poti iz Ganserndorfa pri Dunaju na Reko z vlakom 24. novembra 1941 ustavili v Bohinjski Bistrici in je večja skupina kmečkih žen začela vsa navdušena pripovedovati o »gošarjih«, ki so zanetili upor v gorenjskih gozdovih in jih je povsod dovolj. Enako bi mogel nadaljevati z doživljaji v Ljubljani, ko sem bil 8. decembra 1941 za nekaj mesecev odpuščen iz ujetništva, dokler me niso kot nekdanjega ujetnika vnovič prijeli in odpeljali v taborišče za civilne internirance: bodisi med študenti bodisi sicer med znanci in tudi doma sem videl široki odmev odpora okupatorja v okviru Osvobodilne fronte, to širino in njen pomen mi je potrdil tudi prof. Gosar, ko sem ga v tem času obiskal z nekaj njegovimi starimi pristaši, da ne govorim o številnih prijateljih iz Zarje (tudi idejno tako čistih, kot je bil Jože Udovič, avtor predgovora v Bohinjski teden 1939). Skratka, vse to so le posamične potrditve uspehov aktivistov Osvobodilne fronte z besedami komandanta katoliške Slovenske legije Rudolfa Smersuja »... ljudstvo je drvelo za njimi« in razlage tega uspeha že v poročilu iz istega kroga 20. maja 1942 s tem, da so stare stranke »dolgo verjele v staro moč in podcenjevale hitro napredovanje OF«.

Za vprašanje, na katero opozarjam, je pomembna samo ta bistvena sprememba strukture slovenskega političnega telesa, ki je za čas, o katerem govorim, gotovo nesporna (namenoma se ne sklicujem na nikakršna sporočila posameznikov ali na zapise v frontovskih glasilih, ki bi jih bilo mogoče navajati, marveč na lastno doživetje in množične odmeve brez prisile, pa tudi na tolikšne preobrate, kot se je zgodil v naši družini, odkar sem odšel k vojakom, ko je bila ograjena še z najrazličnejšimi visokimi ideološkimi političnimi mejami, za katere so bila moja stališča včasih kar zelo vznemirljiva, do povsem drugačnih razmer ob vrnitvi, ko so te stare meje skoraj odpadle in so bili vsi moji mlajši bratje in sestre, kar jih je bilo doma, med frontovskimi študenti. Naj sklenem te spomine še z januarsko očetovo vrnitvijo od Jakoba Šolarja, ko mi je poln ponosa pripovedoval o veliki bitki z Nemci v Selški dolini (saj danes vemo, da je bil boj za Dražgoše povsem drugačen, kot je zvedel Šolar od domačih iz doline, pa ne gre za to – gre za slovenske odmeve poguma za upor zoper okupatorje, ki so obsodili naš narod na smrt, in za širino teh odmevov ter množično spremembo političnih struktur, ki se je s tem uveljavila med nami). Tu se ustavljam, čeprav je res, da se je že med vojno vse to spreminjalo v valovih večjega in manjšega nesoglasja z Osvobodilno fronto in da bi marsikdo ob današnjem retrogradnem opazovanju pretekle poti želel že njene začetke gledati z današnjimi očali. Zgodovinar tega seveda ne sme. Pred menoj stoji kot temeljno vprašanje, kako se je mogla relativno ustaljena struktura slovenskega političnega telesa od konca prejšnjega stoletja do 1929 (s kratkim nihljamem v drugo smer 1920) do 1941 tako bistveno spremeniti. Zlasti ker je še današnja struktura slovenskega političnega telesa v marsikaterem pogledu gotovo tudi rezultat teh sprememb, čeprav so potekale bistveno drugače, kot smo to pred njihovim začetkom pričakovali v gotovo utopičnih upanjih po razhodu ideoloških in političnih mej v našem življenju.

Ko skušam razvezati vozle te velike spremembe slovenskega političnega telesa med leti 1929 in 1941, moram najprej poudariti, da gre za vprašanje, sestavljeno iz dveh sestavin: z ene strani za lastna slovenska izhodišča in posebne poteze našega

razvoja in položaja v tem času, na drugi pa za rezultat dejstva, da smo bili Slovenci tedaj – čeprav pod pokrovko diktature in po 1931 zelo avtoritarne oblike ustavne ureditve – živ del Evrope, v katerem so odmevali vsi tokovi njenega življenja v tistem času. Le glede vprašanja virov naj še poudarim, da gre pri strukturnih spremembah, o katerih govorim, v bistvu za javne vire, zlasti publicistiko in programska besedila, le izjemno pa s kakimi rezultati ožjih sestankov, ki jih sporočajo bodisi njihovi udeleženci bodisi tedaj neznani arhivski viri (zlasti v zvezi s krizo povezovanja na levi od septembra 1939 do srede 1940).

Prvo domače izhodišče procesa, ki ga želimo razjasniti, pomeni gotovo že dozorelost in nedozorelost slovenskega naroda v časih začetne ustaljene strukture političnega telesa. V dveh pogledih so Slovenci dozoreli v narod v modernem smislu že v zadnjem obdobju avstro-ogrske monarhije (kot je v zadnjem času večkrat zelo izrazito poudarjal zlasti Vasja Melik): do konca glede kulturnega in znanstvenega življenja, skupnega vsem Slovencem ne glede na politično ali ideološko razdeljenost (to je ugotovil že 1912 Dragotin Lončar o skladnosti svoje, Prijateljve in Grafenauerjeve slike in presoje Bleiweisove dobe v Ljubljanskem zvonu v oceni druge knjige Grafenauerjeve Zgodovine novejšega slovenskega slovstva, str. 565 sl.), prav tako skupnega zgodovinskega mita, povezanega s karantansko državo, in skupnega programa v zahtevi po Zedinjeni Sloveniji, v sodobnem političnem življenju pa je segla ta skupnost do jasnega slovenskega narodnega izražanja volilnega telesa, razen ob severni meji od 1867 naprej.

V dveh pogledih je ta dozorelost doživljala pretrse in občutne preizkušnje že pred prvo svetovno vojno. Po ustalitvi strankarske razdeljenosti je kombinacija ideološke in politične strankarske pripadnosti postavljala strankarsko (ideološko oz. versko) pripadnost v političnem življenju više od narodne skupnosti. V kulturnem življenju so ti zaostreni boji skušali – praktično neuspešno – razkrojiti skupno kulturno življenje na ideološke skupine. Ko sta se temu pridruževala še težka gospodarska kriza, izražena z več desetletij trajajočim izseljevanjem, in nemški pritisk s severa proti Trstu, ki je očitno drobil robove slovenskega etničnega telesa, sta se na široko kazala strah za obstoj in misel, da se je mogoče rešiti le s povezavo z drugimi južnimi Slovani.

Prva svetovna vojna in njeni rezultati so pretresli življenje slovenskega naroda (in tudi njegovo dozorelost) s popolnoma novimi dejstvi. Leta 1920 je bila dokončana razdelitev slovenskega ozemlja med štiri države (Trianonska pogodba junija, koroški plebiscit oktobra in Rapalski pakt novembra), kar je bistveno poslabšalo slovenski položaj, kajti vsako reševanje slovenskega vprašanja je postalo s tem mednarodno. Nova državna ureditev z Vidovdansko ustavo (1921) je postavila načelo enega srbsko-hrvatsko-slovenskega naroda (v smislu zahodnoevropskega koncepta enotnosti države in naroda) ter centralizirane državne ureditve, v kateri je bilo celo jugoslovansko slovensko ozemlje in prebivalstvo razdeljeno v dve veliki županiji in je celo tu izginila skupna slovenska dežela; res je bil sicer od jugoslovanskih jezikov le slovenski upoštevan kot poseben jezik pri štetjih in je v novi skupnosti dosegla slovenska kultura velik vzpon, zlasti na znanstvenem področju. Zato pa je prišlo do nove oblike razkola volilnega telesa: liberalne in leve stranke (KPJ do novega programa, izoblikovanega med 1924 in 1927) so stale na stališču jugoslovanskega narodnega edinstva, kar je pomenilo zanikanje samostojnosti slovenskega naroda. Vse to je izredno zaostriло slovensko narodno vprašanje, začasno okrepilo SLS, že v prvem desetletju po uveljavitvi tega sistema pa je vendar prav to pripeljalo do obnavljanja dezideologizacije vprašanja slovenstva in pojmovanja naroda. Med katoličani se je kazalo to v novem mladinskem gibanju

(zlasti v večkratnem razpravljanju Franceta Vodnika o razmerju slovenstva in katolicizma), med liberalci pa je skupina kulturnih delavcev začela spoznavati, da sta le tisto pojmovanje in obramba slovenstva, za katerima stoji SLS, zagotovilo za uspešen boj za rešitev novega slovenskega vprašanja, še zlasti za povezavo Slovencev čez neke državne meje. To se čuti v nekaterih potezah celo pri Kulturnem problemu slovenstva Josipa Vidmarja, enako pa pri bolj levo usmerjenem liberalcu Lojzetu Udetu, ki pa je v svoji publicistiki to priznanje ostro omejil s časom, ko so se 1927 predstavniki SLS vključili v vlado in s tem vsaj formalno priznali načela Vidovdanske ustave in politično igró, da Beograd odloča o naravi oblasti nad Slovenci in o njihovem nosilcu. Obenem sta s posledicami prve svetovne vojne najtesneje povezani dve pomembni potezi novega socialnega razvoja v Evropi, ki pa gotovo nista samo izraz zmage socialistične revolucije v Rusiji, saj so bili vplivi marksizma na delavska gibanja v Evropi večinoma starejši in bolj množični, kot so bili v Rusiji, pa tudi po Marxovi doktrini je bila izvedba revolucije v Rusiji popolnoma netipično socialistična. Toda že med vojno so se krepila socialistična gibanja (bolj predniki današnje socialne demokracije kot večinoma precej mlajših množičnih komunističnih partij), po vojni se je zaostreno zastavljalo socialno vprašanje, pri čemer so socialistične ideje vplivale tudi na ideološko vprašanje, pri čemer so socialistične ideje vplivale tudi na ideološko nemarksistične skupine delavstva (pri Slovencih v obliki krščanskega socializma JSZ), marksizem pa je tako kot znanstvena ekonomska doktrina in kot pot v širjenje novih metod v zgodovino pisju in drugih družbenih vedah našel tudi pot med bolj ali manj široke kroge inteligence, tudi če ga niso sprejemali kot politično ali polversko ideologijo. Vsi ti procesi so se sicer kazali v notranjih trenjih v ustaljenih slovenskih političnih taborih že pred novim večkratnim prelomom razmer po 1929, toda v bistvu niso mogli omajati njihove povezanosti ideologij s strankami in so prizadevali dolgo le manjše skupine.

Leta 1929 pa je prišlo do preloma, ki je z ene strani sprožil razkroj starih struktur političnega telesa, z druge pa – zlasti z vplivi evropskega in svetovnega razvoja – pospeševal povsem drugačno zbiranje političnih sil od dotedanjega. Tudi tu se moremo omejiti le na glavne teze o spremembah, ki jih zaradi preglednosti skušam razporediti najprej v notranjih okvirih in jih šele potem povezati v širšo celoto z vplivi zunanjege sveta.

Razglasitev kraljevske vojaške diktature 6. januarja 1929 je bila povezana z uveljavitvijo Zakona o zaščiti . . . države, ki je določal v 3. členu »prepoved in razpust vseh političnih strank, ki imajo versko ali plemensko obeležje«, se pravi vseh strank posameznih jugoslovanskih narodov. Z ene strani je bila to pot, ki je v političnem mrtvilu povzročila napredujočo drobitev velikih starih strank v vrsto majhnih skupin in gibanj. Deset let pozneje je združila Osvobodilna fronta blizu 25 političnih skupin, približno enako jih je pa po Škerljevem pregledu »nasprotnikov OF« (Zgodovinski časopis 21, 1967) ostalo zunaj nje. V diktaturi se je (tudi zaradi posledic gospodarske krize) še zaostriło slovensko vprašanje in tako so nastajale – zlasti po izstopu dr. Korošca iz vlade septembra 1930 – dosti nepričakovane nove politične podobnosti in neformalne povezave. Očitna je vsebinska podobnost Slovenske deklaracije SLS na silvestrovo 1932, ki jo je Korošec podpisal pod pritiskom strankinih veljakov, in deklaracije komunističnih partij Italije, Jugoslavije in Avstrije o slovenskem vprašanju aprila 1934, ki sta obe izhajali iz obnovljenega programa Zedinjene Slovenije ne glede na državne meje in iz narodne pravice do samoodločbe. Zbliževanje podobne vrste se je čutilo tudi sicer v publicistiki, v sodelovanju različnih društev univerzitetnih študentov in

radikalizaciji njihovih nastopov na univerzi in v njihovih glasilih, pa tudi v prevladovanju leve usmerjenosti in povezovanju sindikalnega gibanja ter naraščanju stavkovnih gibanj sredi 30-ih let. Že v tem času pa se je pripravljala iz trdega konservativnega jedra nekdanje SLS nova akcija za zaostroitev ideoloških razmerij po mejah starih političnih skupin. V časih, ko so mogla živeti le še univerzitetna kulturna društva in interne verske organizacije, sta se začeli razvijati skupina Stražarjev okrog prof. Ehrlicha (že od vsega začetka tudi s političnimi ambicijami) ter organizacija Mladcev Kristusa Kralja pod organizacijskim vodstvom prof. Tomca, vendar sprva kot izrazito verska organizacija. Obe sta bili ideološko zaostreni proti levici, v okviru Mladcev so interno, pa tudi v knjižicah Naša pot javno že tedaj zavestno zbujali »mahničevstvo« v presoji vsega slovenskega dela in presoji kulturnega in drugega dela, torej razbijanja slovenske kulturne celote po ideoloških mejah. Ker je okrožnica Quadregesimo anno (1931) – gotovo tudi zaradi silovite stalinistične ideologizacije s širjenjem Zveze brezbožnikov po l. 1929 (od 465.498 članov do 1. maja 1931 na 5.000.000!) – zelo zaostрила boj proti socializmu (se pravi boljševizmu Sovjetske zveze), so prav ta vprašanja postala osrednja v ideologizaciji obeh skupin še pred njuno javno politizacijo, ko je tek el le notranji boj za njuno uveljavljanje v katoliških akademskih društvi h.

Sredi 30-ih let pa se je ob treh pomembnih spremembah začel hitro uveljavljati nov proces, ki je pripeljal do novih rezultatov v letu 1941. Junija 1935 je stopil Korošec vnovič v vlado kot notranji minister (torej odgovoren tudi za družbeni mir zoper stavke in podobno). Vnovič je pristal na igro avtoritarnega beograjskega režima za pridobitev oblasti nad Slovenijo. Brez dvoma je to pomenilo močno moralno oslabitev položaja SLS, kar se je kazalo tako pri ločitvi stare SLS, gosarjevcev in še posebej pri osamosvojitvi JSZ iz strankarskih okvirov. Toda tudi ko je vladna stranka JRZ skušala v Sloveniji organizirati novo »katoliško« sindikalno organizacijo Zvezo združenih delavcev (sestavnega dela državnih sindikatov JUGORAS), je ob vseh pritiskih ostala po številu članov še 1939 na predzadnjem mestu (od organiziranih blizu 50.000 delavcev – od vsega 110.000 v Sloveniji – jih je združevala leva Strokovna komisija blizu polovice, JSZ malo nad, ZZD pa enega pod 8000 in Narodna strokovna zveza 6650). Ko so se sindikati, razen ZZD, že povezovali, je postala leva usmerjenost že očitna. Pa to ni bilo samo pri sindikatih, marveč tudi med študenti in v revijalnem življenju. Vendar so bile te stvari že pod močnim vplivom evropskega razvoja.

Svetovna gospodarska kriza je izzvala po l. 1930 različne oblike, s katerimi bi posamezne države mogle obvladati njene težke posledice. To je bilo še toliko pomembnejše, ker je v svetu nastala iluzija, da je Sovjetska zveza, ki ni poznala brezposelnosti, našla tisto gospodarsko ureditev, ki je odpravila kronično bolezen kriz v kapitalistični ureditvi. Ena izmed vrst poskusa rešitve krize te vrste brez socializma je bila fašistični režimi, v najizrazitejši nasilni obliki diktature uveljavljeni v Italiji in Nemčiji, v manj izrazitih na Portugalskem in v Avstriji, medtem ko so vojaške diktature, avtoritarni režimi nastali še v vrsti evropskih držav, fašistična gibanja pa celo v nekaterih starih demokracijah (Švica, Anglija, Francija). Vojaški upor zoper zakonito levičarsko vlado v Španiji, ki je s pomočjo Mussolinijeve Italije in Hitlerjeve Nemčije potekal od poletja 1936 do 1939, je že l. 1937 sprožil pri Slovencih novo ločitev duhov ob Kocbekovem Premišljevanju o Španiji v Domu in svetu. Krščanski tabor se je hitro razhajal, obenem pa je zunanja nevarnost, ki se je zgrinjala tudi prav nad Slovence, klicala po narodni koncentraciji. Ta klic se je neprestano ponavlj al v Kocbekovem Dejanju, v Sodobnosti in Ljubljanskem zvonu ob dogodkih, ki so se neprestano prehitevali, enako pa se je

izražal v delu društev univerzitetnih študentov. Vzrokov je bilo dovolj: marca 1938 »anšlus« Avstrije in nemška vojska na Karavankah; jeseni München in odvzem sudetskega ozemlja z obmejnimi utrdбами Češkoslovaški, marca 1939 samovoljna nemška zasedba ostanka Češke in njegova sprememba v protektorat. Že prej izločitev Poljske iz francoskega obrambnega sistema in enako razpad male antante.

Vsak od teh korakov je izzval pri Slovencih močnejšo zahtevo po koncentraciji političnih sil v obrambo zoper rastočo nevarnost. Hkrati se je vsiljevalo vprašanje, kako se obraniti pred kolosoma v Srednji Evropi, ko se je zrušil francoski obrambni sistem. Oči so se obračale k Sovjetski zvezi kot edini sili, ki bi v zvezi z zahodnimi silama mogla zavarovati Evropo. To je seveda zahtevalo povezavo s komunisti. Povezovanje ni bilo ideološko, vsaj s strani Dejanja in Zarjanov ne. Sklicujem se le na svojo presojo struktur skupin »akademske mladine« avgusta 1938 v časniku Slovenija, na zavrnitev »totalitarizmov raznih vrst z leve in desne« v imenu človekove osebe in njene svobode, kar smo zapisali v uvodu v zbornik Bohinjski teden, 1939, čeprav vse kliče k potrebi po narodnem sodelovanju, in če hočete še na Kocbekove zapiske v dnevniku Pred viharjem 22. avgusta 1940 o potrebi »določiti razmerje do desnice in do leve« in še ponavljajoče se zapise o tem do srede septembra. Gre preprosto za realen račun, ki se je v poteku vojne pokazal kot pravilen, kajti Nemčija je doživela poraz na vzhodu in to je pomenilo tudi rešitev Slovencev od grozeče narodne smrti.

Vse to so bila ozadja in izrazi spreminjanja slovenskih političnih struktur v zadnjih letih pred začetkom druge svetovne vojne. Razhajanja starih struktur so bila še toliko bolj izrazita, ker so se v krogih katoliške desnice vse vztrajneje kazale tudi ideje korporativizma, ene izmed značilnih oblik ureditve fašistične oblike gospodarstva. Prav ob začetku vojne je prišla pri teh novih povezavah še zadnja kriza po sovjetskonemškem paktu o sodelovanju konec avgusta 1939. Toda o tem bodo govorili drugi kot tudi o koncu te krize še pred jesenjo 1940.

Značilen pa je tudi še sklep vsega tega procesa. V prvih dveh zvezkih Časa 1941 je napisal profesor teološke fakultete Janez Janžekovič članek Ob odločilni uri, kjer kot krščansko dolžnost do naroda, do družine in do zavarovanja verske svobode strastno poudarja dolžnost kristjana za boj zoper tuje nasilje: »Naše geslo ni: mir, mir, ampak: Roke proč od naše zemlje! Ne damo se! Svoboda nadvse! Rajši smrt kakor sužnost!« To je sklep, ki ustreza vsemu razpravljanju. In k temu je mogoče dodati sporočilo dr. Alojzija Kuharja: »Vodstvo Slovenske ljudske stranke je dne 30. marca 1941, zbrano v banski palači, slovesno sklenilo, da v primeru sovražne zasedbe noben odbornik stranke, ne visok in nižji, nikdar ne bo sodeloval s sovražnikom niti neposredno niti posredno, niti ne bo koga navajal k sodelovanju, pa naj bo ta pritisk še tako hud ali celo življenje na tehtnici... Mislim, da je bilo (to stališče) pravilni odraz mišljenja vsega slovenskega naroda v trenutku, ko je šel v najbolj viharno dobo svoje zgodovine« (F. Škerl, n.d., str. 81).

Seveda poznamo drugačne korake tistega dela vodstva, ki je ostal v domovini že pred kapitulacijo države in še v prvih dneh po njej. Vprašujem se, ali ni bil prav v tej drugačnosti še zadnji korak do zrušitve nekdanjih političnih struktur v letu 1941.

Sporni papež

Zanimanje širše javnosti za Wojtylin pontifikat je zelo veliko tudi zato, ker velja tudi znotraj katoliškega kulturnega kroga za enega najbolj spornih in osporovanih pontifikatov moderne dobe.** Zdi se, kot da bi bila Wojtylina sposobnost ustvarjanja soglasij in množične podpore enaka njegovi sposobnosti za sprožanje nesoglasij in odporov. Sporno naravo njegovega pontifikata lahko preiskujemo tudi s predstavitvijo javno objavljenih ocen. Zato navajamo nekatere značilne strnjene ocene, iz katerih bomo to spornost lahko lepo prepoznali.

Prva taka ocena poudarja izrazito nazadnjaštvo papeža Janeza Pavla II., pa naj gre za znotrajcerkveno prakso ali za njegove odnose do sodobnega sveta, družbe in kulture. Takšno mnenje je med prvimi oblikoval A. Krims, ki pripada t. i. avstrijskemu kritičnemu katolištvu. Wojtyla je zanj utelešenje programa nazadnjaškega katolištva. Za Krimsa je pravzaprav »takšen program on sam«.¹ To je program z jasno določeno družbenopolitično zasnovo pa tudi z jasno opredeljenimi stališči znotrajcerkvenega discipliniranja. Zato naj bi bil Wojtyla tudi najbolj politični, hkrati pa tudi najbolj tradicionalistični papež glede na svoje predhodnike. O tem pričajo predvsem novosti, ki jih je prinesel njegov program. Za nazadnjaško katolištvo – in Wojtyla je njegova »simbolična podoba« – naj bi bila značilna izrazita aktivistična usmeritev in napadalna navdihnjenost. Opravka naj bi torej imeli z izrazito napadalnim nazadnjaštvom. In prav glede tega Wojtyla izpričuje, da se v sedanjih razmerah lahko »nazadnjaška politika spet oblikuje kot sodobna in svetovljanska«.² Vsebinsko moramo potemtakem pontifikat s tako strategijo in takšnimi posledicami umestiti v splošni okvir sodobne družbene krize, najtežje po krizi iz tridesetih let – in zato tudi v okviru naraščajočega vala sodobnega nazadnjaštva (konservativizma) ter neokonservativizma, za katerega še vedno ne moremo zanesljivo trditi, ali predstavlja samo začasno in prehodno zgodovinsko epizodo ali pa prihod novega in širšega zgodovinskega obdobja. Krizne razmere naj bi namreč ustvarile ugodne osnove za nastop »močne osebnosti« ter za desničarske iracionalne programe v znamenju »reda in zakona« tako v širših družbenih razmerah kot tudi znotraj Cerkve. Wojtylin pontifikat naj bi se torej oblikoval v okvirih in v znamenju »splošne konservativne ofenzive«.³ Najdlje gredo tista mnenja, ki poudarjajo konvergentnost t. i. reaganizma z wojtylizmom. G. Girardi v tem smislu zaključuje, da imamo opraviti »z velikim krščanskim osvajalnim projektom, ki je bistveno povezan z osvajalstvom tistega zgodovinskega geopolitičnega bloka, znotraj katerega nastopa tako hegemonijski projekt severnoameriške administracije kot tudi projekt katoliške cerkve«.⁴ Nazadnjaška napadalnost, ki jo navdihuje Wojtylin pontifikat, naj bi bila v znamenju dejanske rehabilitacije predmoderne

* Dr. Srđan Vrcan je profesor Pravne fakultete Split in sodelavec Centra za družbena raziskovanja v Splitu.

** Objavljamo del obsežnejšega avtorjevega besedila o pomenu pontifikata Karla Wojtyle.

¹ Krims, A., Wojtyla. Politik und Programm des Papstes, Köln, Pahl-Rugenstein, 1982, str. 163.

² Ibidem, str. 160.

³ Ibidem.

⁴ Girardi, G., La tunica lacerata, L'identità cristiana oggi fra liberazione e restaurazione, Roma, Borlè, 1986, str. 52.

katoliške tradicije, ali v znamenju nasprotovanja modernizmu. Končni cilj tega podjetja naj bi bil vzpostavitev cerkvene avtoritete strateškega družbenega in kulturnega pomena v družbi na vseh ravneh, oziroma hierokratična strategija ustvarjanja katoliške družbe in katoliške civilizacije.

Tudi druga ocena vključuje zelo kritične poglede na pomen pontifikata Karla Wojtyły. Od prejšnje se razlikuje po tem, da je svojo kritičnost prenesla veliko bolj na notranjercerkvene razmere, kot pa na družbenopolitične zasnove papeškega programa. Ključna trditev te ocene je, da pomeni Wojtylin pontifikat katoliško restavracijo, iz nje pa se napaja njegovo nazadnjaštvo. Najbolj odkrite in najbolj dosledne restavratorske težnje naj bi prišle do izraza v stališčih, ki jih javno poudarja kardinal Ratzinger, ki naj bi se za restavracijo zavzel povsem nedvoumno in brez zadržkov in poudaril, da ta proces dejansko že poteka. Takšno mnenje izražajo številni pomembni katoliški intelektualci in teologi. Med njimi so nekateri sodelovali tudi v dejavnosti drugega vatikanskega koncila in so se kasneje najbolj goreče zavzemali za koncilске inovacije in prenovu. Med njimi so zlasti katoliški intelektualci, zbrani okoli revije »Concillium«. Med temi so najbolj pomembni teolog H. Küng, N. Greinacher in P. Ladrière.

Restavracija, značilna za Wojtylin pontifikat, naj bi zadevala tako odpiranje in pomike, ki jih je spodbudil drugi vatikanski koncil, prav tako pa tudi spodbude in nova gibanja, ki jih je ta koncil prinesel tako v Cerkev kot tudi v sodobno katolištvo.⁵ Programska posebnost te katoliške restavratorske naj bi bila predvsem v tem, da se njegovi avtorji stalno sklicujejo na zadnji koncil. Hkrati pa ponovno razlagajo (reinterpretirajo) temeljna dela koncila in izrazito izbirajo ter odbirajo njegova posamična stališča in določila. Najbolj se to kaže v razlikovanju med koncilom in tistim, kar imenujejo kot parakoncil, med pravim koncilskim duhom in tistim, kar žigosajo kot protiduh. Takšna ravnanja lahko prepoznamo tudi v kritični razdalji do tistih razlagalcev koncila, ki jih poimenujejo kot »površne teologe«. Pri tem ne gre le za ravnanje Ratzingerja in morebiti še za Wojtylo. Že K. Rahner je v drugačnih povezavah opozoril na to, da so v Cerkvi tudi »regresivne težnje glede na koncilski duh« ter »da je v Rimu nedvoumno pretežno nazadnjaško ozračje. Zato se moramo bati tega, da so se v Cerkvi razvile tudi dejavnosti in pobude, ki so v nasprotju s koncilskim duhom in besedo«. Po Rahnerjevem mnenju se vse to »dogaja v času, ko v družbi prevladuje konservativizem in splešenost restavratorske mentalitete«.⁷

Restavratorsko naravnano prepoznamo še v eni programski sestavini Wojtylinega pontifikata. Gre za posebno ponovno razlago drugega vatikanskega koncila z njegovim uvrščanjem v nerazdružljivo povezanost s prvim vatikanskim in celo tridentinskim koncilom, namesto da bi poudarjali preobrat, ki ga je prineslo znamenito koncilsko načelo »od anateme k dialogu« in s tem pomembno diskontinuiteto. Ta ponovna razlaga duha drugega vatikanskega koncila naj bi prav tako premestila poudarke od potrebe in zahteve po novih premišljanjih in pričevanjih krščanske vere, ki bi bili prilagojeni sodobnim razmeram, k potrebi in zahtevi, da je potrebno vztrajati na nespremenljivem jedru krščanskih resnic. Kritiki restavra-

⁵ Izraz restavracija z izrazitim programskim pomenom je kardinal Ratzinger uporabil v razgovoru z novinarjem Messorijem. Glej o tem: *Il rapporto sulla fede*, Milano, Edizioni Paoline, 1985. Ratzinger je izhajal iz izrazito negativne presoje pokoncilskih časov. Zato je restavracija nujna in že poteka. »Zadnja dvajseta leta so bila za katoliško Cerkev izrazito neugodna. Rezultati, ki so sledili koncilu, so bili močno v nasprotju s pričakovanji prav vse«. op. cit., str. 27.

⁶ Tudi ta izraz je skoval in uporabil kardinal Ratzinger. Glej o tem: Zizola, G., *La restaurazione di papa Wojtyła*, Bari, Laterza, 1985, str. 9.

⁷ Imhof, P., Biellows, H. (Hrsg.), *Karl Rahner im Gespräch*, München, Köln, Kössel, 1982–1983, str. 179–180.

cijskih teženj zato te težnje opisujejo kot novo katoliško protireformacijo. Drugi vatikanski koncil naj bi bil namreč na svojevrsten način naklonjen t.i. protestantizaciji katoliške cerkve. Od tega pa se je treba oddaljiti. Zato kritiki prav tako to restavracijo opisujejo kot nekakšen svojevrstni revizionizem drugega vatikanskega koncila.⁸

Vsa ta mnenja in ocene, ki smo jih navajali, sicer priznavajo svojevrstni aktivizem restavracije. Pa vendar poudarjajo, da pomeni »maksimalno mobilnost ob maksimalni imobilnosti«.⁹

Težišče teh stališč pa se verjetno najbolj izraža v trditvi o »izdaji koncila«.¹⁰

Opuščanje koncilnega duha oziroma njegovih temeljnih inovativno-prenoviteljskih stremeljenj naj bi se kazalo skoraj pri vseh temeljnih vprašanjih, pri katerih je drugi vatikanski koncil prinesel resnične novosti. Najprej velja to glede vsega, v čemer je koncil zasnoval drugačen odnos katoliške cerkve do modernega sveta, družb in kulture. V mislih imajo zlasti pozitiven odnos do avtonomije posvetnih in svetovljanskih vrednot kot tudi pozitivno vrednotenje sekularizacije in z njo povezanega pluralizma. Zato sklepajo, da je »pontifikalni projekt v sozvočju s tradicionalno družbo in nasprotuje vsemu tistemu, kar pomeni posebnosti moderne družbe.«¹¹

Opuščanje drugega vatikanskega koncila ali revizija ključnih koncilskih stremeljenj pa prihaja do izraza tudi v vsem tistem, kar je prinesel novega v samo pojmovanje Cerkve. Glede tega naj bi pomenil restavracijo oz. vračanje k tradicionalnemu pojmovanju Cerkve. To pa naj bi pomenilo hkrati tudi nekakšno obnovo znanega katoliškega intransigentizma (nespravljalivosti, nepopustljivosti) ter integralizma, seveda v sodobnih oblikah. Na svoj način naj bi to pomenilo tudi ponovno uveljavitev tiste strategije do modernega sveta in družb, kakršno je uveljavljal papež Leon XIII, ki je težila, glede na svojo temeljno naravnost, k ponovnemu katoliškemu zavojevanju modernega sveta in družbe, k obnovi vsega v Bogu, se pravi k oblikovanju katoliške oziroma krščanske družbe.

Čeprav v teh drugih ocenah in mnenjih prevladujejo notranja cerkvena vprašanja, pa seveda omenjajo tudi družbenopolitične posledice te t.i. katoliške restavracije. Ta naj bi kazala tudi znamenja obnavljanja tistih papeških družbenopolitičnih teorij, s katerimi so se svojčas odzivali na francosko revolucijo ter na temeljna načela modernih demokratičnih gibanj, ki jih je ta revolucija prinesla v sodobni svet.¹² Največkrat pa opozarjajo na temeljno nasprotje restavracijskega programa med tistim, za kar se program zavzema v širših družbenih razmerah, in tistim, kar zahteva za znotrajcerkvene odnose. Najbolj ostro kritično oceno restavracijskega programa je, kot je znano, oblikoval znani H. Küng. Takole pravi: »Namesto koncilskih programatičnih besedi spet parole obnovljenega avtoritarnega učiteljstva; namesto 'aggiornamenta' v evangelijskem duhu ponovno tradicionalni, kato-

⁸ Zizola, G., op. cit.

⁹ Ibidem, str. 60.

¹⁰ Na možnost izdajstva koncila opozarja naslov zbornika, ki so ga uredili in objavili N. Greinacher in H. Küng, *Katholische Kirche – wohin? Wider den Verrat am Konzil*, München, Zürich, Piper, 1986.

¹¹ Ladrière, P., *La vision européenne du pape Jean-Paul II*, v: Luneau, R., Ladrière, P., *Le reve de Compostelle*, Paris, Le Centurion, 1989, str. 147.

¹² Več o tem v: Ladrière, P., *La revolution française dans la doctrine politique des papes de la fin du XVIIIe à la moitié du XXe siècle*, Archives de sciences sociales des religions, 33, 1988, 66, 1, str. 87–112. Značilen je avtorjev zaključek: »Skrb papeža Janeza Pavla, da bi bila čimbolj jasna razlika med njegovim pojmovanjem obrambe človekovega dostojanstva in človekovimi pravicami, kakor so si jih zamislile demokratične države, je zanesljivo znamenje. Pomeni namreč vračanje k politični doktrini predkoncilskih papežev. Ti so presojali, da gre za pokvarjenost vrednot moderne družbe, če ta ni javno in institucionalno priznala religije kot družbeni temelj«, op. cit., str. 112.

liški nauk', namesto 'kolegialnega sistema' papeža s škofi spet vsiljeni rimski centralizem; namesto 'aperture' (odpiranja) k modernemu svetu, ponovno tožbe, pritožbe in obtožbe t.i. 'prilaganja'; namesto 'ekumenizma' znova poudarjanje ozko rimskokatoliškega; nobene besede ni več o razlikah med Kristusovo Cerkvijo in Rimskokatoliško cerkvijo, med bistvom verskega nauka in njegovimi besedno-zgodovinskimi preoblekami ter 'rangiranjem' resnic.¹³ Vso kritičnost takšnih mnenj, ki neposredno zadevajo samega papeža Janeza Pavla II., lahko ponazorimo še s trditvami katoliškega intelektualca. »Če še nekoliko globlje pogledamo za bleščeče pročelje show-mojstra ter pazljivo poslušamo in prečitamo vse, kar nam očarljivi človek v beli halji in z belim pokrivalom lahko pove resnično novega, prilagojenega našemu času in v prihodnost naravnane, smo kaj hitro razočarani. Številna potovanja, ki jih papež napoveduje kot pastoralna (pastirska), lahko primerjamo s folklornimi prireditvami in državnimi obiski. Za njimi pa lahko prepoznamo predvsem močno težnjo, da bi spet ozkosrčno in tesno povezal krajevne Cerkve s cerkvenim središčem v Rimu in tako ponovno oživel stari centralizem. V debelih knjigah njegovih govorov in spisov pa komajda lahko najdemo še kaj, kar niso že povedali ali zapisali štirje papeži Piji.«¹⁴ Tako naj bi prepoznali nepretrgano povezanost Janeza Pavla II. z vsemi tistimi njegovimi predhodniki, ki so najostreje obsojali prav vse, kar sta prinesla moderna družba in moderna kultura. Zato se takšna ocenjevanja navadno sklenejo z ugotovitvijo: »Načrt Janeza Pavla II. je 'arhaičen' zato, ker ni jasno naravnani niti k tretjemu svetu niti ni odkrito rimski, še manj pa kaže znamenja zahodnega progresizma.«¹⁵ Šlo naj bi torej za načrt, ki je naravnano delno predmoderno, delno pa celo protimoderno. Pa vendar uživa restavracijski program določeno zaupanje (kredibilnost). Njegovim snovalcem se ni treba sklicevati na »ponovno utelešenje abstraktnega krščanskega mita«, marveč kar na izpeljavo in razširjanje že dejansko obstoječe paradigme, ki naj bi ji pripisali univerzalen pomen. Tu pa je temeljna vloga poljskega mesijanstva, ki »s prehodom v planetarna razsežja navdihuje širitev poloniziranega katolištva na vso Cerkev«.¹⁶

Tretja skupina mnenj in ocen se v vsebinskem pogledu od poprejšnjih sicer bistveno ne razlikuje, vendar pa samemu pontifikatu K. Wojtyły pripisuje drugačen izhodiščni predznak. To pomeni, da za ta pontifikat prav tako uporablja kot analitične pojme tradicionalizem, konservatizem, revizionizem in katoliška restavracija. Od prejšnjih ocen pa se razlikuje po tem, da daje vsem tem pojmom pozitivni predznak. Poprej citirani kritični avtorji so namreč prav zaradi njih pontifikatu pripisali izrazito negativni predznak, se distancirali od restavracijskega početja ter se odkrito zavzemali za drugačen katoliški program. Ocenjevalci in avtorji, ki jih imamo v mislih sedaj, pa prav zaradi konservativizma in tradicionalizma Wojtylin pontifikat podpirajo in se zavzemajo za uresničevanje katoliške restavracije. Takšna gledanja je najbolj odkrito in dosledno oblikoval P. Johnston.¹⁷

Gledanja, ki jih pojasnjujemo, se pri tem sklicujejo predvsem na dva dokazna razloga. Najprej je negativna presoja drugega vatikanskega koncila, njegovih usmeritev in vsega ostalega, kar je prinesel Cerkvi in današnjemu katolištvu.

¹³ Küng, H., Kardinal Ratzinger, Papst Wojtyła und die Angst vor der Freiheit (1985), v: Greinacher, N., Küng, H., op. cit., str. 388–389.

¹⁴ Denzler, G., Johannes Paul II – Warum nicht Pius XIII?, v: Luneau R., Ladrière, P., op. cit. str. 235.

¹⁵ Manigne, J. P., Les pièges de l'origine, v: Luneau, R., Ladrière, P., op. cit., str. 235.

¹⁶ Zizola, G., op. cit., str. 40.

¹⁷ Johnston, P., Pope John Paul II and the Catholic Restoration, New York, St. Martin's Press, 1980.

Drugi pa se opira na presojo vsega tistega, kar naj bi dandanašnji čas katoliški verniki pričakovali in zahtevali od Cerkve. Tako P. Johnston trdi, da je »z današnje perspektive mogoče videti koncil le kot izraz in manifestacijo svetovno razširjenega zanikanja avtoritet na vseh področjih, kar naj bi sicer bila posebnost šestdesetih let. To je bilo desetletje iluzij, v katerem so nemirni duhovi zaradi dolgotrajne prosperitete sprejemali in pridigali številne utopične zamisli: da je revščino mogoče odpraviti, da je z zakonsko močjo mogoče odstraniti grobosti in nasilja, da se lahko vsaka svoboda neomajno širi in vsestransko uživa in da je že na tem svetu mogoče ustvariti neko obliko demokratičnega in pravičnega raja.«¹⁸ To so bile osnove, na kateri so koncil in sile, ki jih je koncil sprostil, ustvarile razmere, v katerih je »katoliška Cerkev postala žrtev te mladostne in radikalne norosti«.¹⁹

Pri tem je kritična ost uperjena na vse tisto, kar je znotraj Cerkve označevano kot modernizem in progresizem, kar je bojda prav smrtna nevarnost za katoliško Cerkev. Tisto, kar pa naj bi v sedanjih razmerah katoliški verniki zvečine od Cerkve zahtevali, pa ti avtorji običajno opisujejo takole: »Cerkev naj ponovno uveljavi svoj tradicionalni nauk, naj ne ponuja dvomov marveč gotovost, ne razprav in argumentov marveč dogmatiko, ne odgovorov marveč vodenje, ne politike marveč apologetiko, ne vsakdanjega marveč nadnaravno, pa tudi ne demokracije in družbene pravičnosti marveč obilje milosti, niti ne utopije pa tudi ne subutopije na zemlji, marveč večno življenje.«²⁰

Podobno G. Alberigo opisuje stanje v italijanskem katolištvu v trenutkih izvolitve Wojtyła za papeža. To naj bi bilo stanje, v katerem »pluralizem«, ki ga še vedno doživljajo kot negativno vrednoto, povzroča tesnoba, v katerem je »razširjeno staro in trdovratno nezaupanje v kritiško premišljanje o veri in eklezijalni izkušnji« in v katerem »prevladuje vera, ki jo živijo kot vero ‚zoper‘, brez veselja, upanja in zaupanja in kot zgodovinski ščit, ki bi moral Boga obvarovati pred nevarnostmi.«²¹

Taka gledanja in ocene iz več razlogov visoko vrednotijo Wojtylin pontifikat. Prvič zato, ker naj bi Wojtyła spoznal, da je bila cerkvena politika v šestdesetih in sedemdesetih letih v temelju napačno zastavljena, saj je Cerkev pripeljala v težko in globoko krizo. Drugič zato, ker naj bi se prav Wojtyła dosledno izrekel za tradicionalno in konservativno politiko. Tretjič zaradi tega, ker je papež začutil, da pomeni prav tradicionalni nazor tudi za sedanjí svet navdihujočo silo in novo intelektualno transcendenco, ki lahko spodbuja in usmerja katoliška gibanja in organizacije. Četrtrič zato, ker je pravilno ocenil, kako globoke so korenine katolištva v množicah posameznih družb. Uvidel je tudi, kako velika so bogastva, s katerimi katolištvo razpolaga tudi dandanašnji in ki jih lahko mobilizira za ponovno uveljavitev velikega pomena katolištva za sodobno družbeno življenje – in to navkljub prividom posvetovljenja družbe ter negativnim političnim in ideološkim okoliščinam. In končno tudi zato, ker je Wojtyła zaslutil, da sta tradicionalizem in konservativizem karti, na kateri lahko Cerkev stavi v svoji veliki igri.

Ocene in nazori, ki smo jih doslej obravnavali, poudarjajo kot bistveno to, da prav in za ta pontifikat značilni spoj rehabilitacije elementov predmoderne z ele-

¹⁸ Ibidem, str. 54.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, str. 60–61.

²¹ Alberigo, G., *Una Chiesa in cammino* (p.o.), str. 55.

menti protimoderne omogoča predvsem ponovno uveljavitev in zavojevanje avtoritete Cerkve nad družbo in kulturo in zato tudi izhod iz kakršnegakoli položaja, ki bi bil tako ali drugače podoben njeni diaspori v sodobnem svetu.

Četrta ocena pontifikata Karla Wojtyle je oblikovana z izrazito dvopomenskimi in dvosmiselnimi izrazi. Zato ne uporablja dihotomne izrazne delitve »ali-ali«: ali nazadnjaški ali napreden, ali restavracija ali nadaljevanje in razvoj koncilskih inovativno-prenoviteljskih prizadevanj. Ta ocena je na svoj način podobna ali celo istovetna tisti, ki so jo uporabili že za časa Montinijevega pontifikata. Papež Pavel VI. naj bi bil namreč hkrati tako reformator kot konservativec,²² kar naj bi veljalo tudi za širše cerkvene razmere, ko naj bi prišli na II. koncilu do izraza dve duši katolištva. Na ta način tudi Wojtylin pontifikat označujejo dvopomensko – kot nazadnjaški in napreden, kot svojevrstno napetost med Cerkvijo, usmerjeno k stabilizaciji, in Cerkvijo, ki destabilizira, med Cerkvijo v legitimizacijski funkciji in Cerkvijo, ki delegitimira.²³ Pontifikat ocenjujejo pozitivno, kot naprednega in emancipacijskega, destabilizacijsko in delegitimizacijsko usmerjenega pa takrat, ko je s središčno tematiko in aktivnostjo posegal v vzhodnoevropske realsocialistične dežele. V teh posebnih družbenih okvirjih je Wojtyla uporabljal tisto strateško usmeritev, ki je učinkovala izrazito pozitivno, kadar je šlo za avtoritarne in totalitarne komunistične režime s prevladujočo katoliško tradicijo. Ta usmeritev je katoliško gibanje z izrazito emancipacijskim in demokratičnim značajem. P. Michel je sicer na poljskem primeru opozoril, da »instrumentalizacija Cerkve, pa tudi ,temporalizacija' Cerkve, ki je soočena s ,sakralizacijo naroda', odpira celo vrsto novih in resnih vprašanj,«²⁴ posebej vsled zelo selektivne podpore, ki gredo v prid nekaterih cerkvenih stališč. Ko pa gre za zahodnoevropske dežele in Severno ter Latinsko Ameriko, dobi taisti pontifikat povsem drugačno označitev. Glede na dejanske družbene razmere – doseženo stopnjo demokratizacije, pluralizem v kulturni sferi, posvetnost politike itn. – pa tudi glede na dejanske razmere v cerkvah številnih omenjenih dežel, se Wojtylin pontifikat pokaže kot izrazito nazadnjaški in omejujoč (restriktiven). To naj bi še posebej veljalo za latinskoameriške dežele, v katerih si prizadeva pontifikat najpoprej zaustaviti in onemogočiti družbenopolitične emancipacijske sile krajevnega duhovništva in teološke misli. »Odtod tudi stalna veriga nasprotij: trajno govorjenje o človeških pravicah, ne da bi se to udejanjalo v pravičnosti do teologov in redovnic, ostri protesti zoper družbeno omejevanje pravic (diskriminacija) na eni strani, na drugi pa diskriminiranje žensk znotraj Cerkve; dolga okrožnica o usmiljenju, toda brez usmiljenja do ločenih in oženjenih duhovnikov (okrog 70.000 jih je, in od tega samo v Nemčiji 7000) – in tako naprej.«²⁵ Odtod tudi kritična mnenja o Wojtyli osebno: »V poljskih okvirjih je lahko veljal za ,umirjenega progresista', toda v okviru celotne Cerkve ostaja konservativen, saj se ne odpoveduje klerikalizmu in ni pripravljen, da bi se učil iz ,znamenj časa'«. ²⁶

²² Santamaria, A., *Un papa riformista e conservatore*, Roma, Trevi, 1967. Santamaria označuje papeža Montinija tudi takole: »V razmerah, ko izgleda, da so katoličani razdvojeni, vznemirjeni, včasih vpleteni v hrupne polemike o vatičanski politiki ter o katoliški doktrini sami, je bil Pavel VI. prisiljen iskati ravnotežje. Zato je deloval hkrati kot reformator in konservavec, tolerantno in intransigentno«.

²³ O dvojnosti funkcije katolištva v primeru Latinske Amerike glej: Levine, D. H., *L'impact de la theologie de la liberation en Amerique Latine*, Archives de sciences sociales des religions, 35, 1990, 71, str. 44.

²⁴ O tem predvsem delo Patrick Michela. Glej: Michel, P., *Y a-t-il un modele ecclesial polonais?*, Archives de sciences sociales des religions, 31, 1986, 62, 1, str. 90. in Michel, P., *Messianisme polonais et histoire contemporaine*, v: *Le reve de Compostelle*, str. 65–66.

²⁵ Küng, H., op. cit., str. 400.

²⁶ Zizola, G., op. cit., str. 39.

Te ocene lahko uporabimo tudi kot presoje na epohalni ravni. V deželah z dolgoletno prevlado realsocialističnega sistema, ki je družbene razmere na nek način vrnil na raven predmeščanske družbe, sta katolištvo in katoliška Cerkev dobila zgodovinsko priložnost, da opravita napredno in osvoboditeljsko vlogo tudi s pomočjo nekaterih svojih predmodernih in protimodernih potencialov. Drugje, posebno tam, kjer so prevladovali družbeni procesi prehajanja iz moderne v post-moderno, pa so jo taisti predmoderni in protimoderni potenciali potisnili v tradicionalizem in konservatizem.

Peto, povsem izvirno, vendar visoko strokovno oceno Wojtylinega pontifikata je izoblikovala D. Hervieu-Leger v okvirju ditohtomne razdelitve s pomočjo izključujočih izrazov: progresiven – konservativen, koncilski – predkoncilski, moderen – predmoderen oziroma protimoderen. Za takšno ocenjevanje je odločilnega pomena umestitev pontifikata v okvire epohalne krize modernih družb in samega modernističnega duha oziroma v okvire notranje dinamike modernosti kot take. »Sodobna proizvodnja religije je utemeljena v utopični dinamiki modernosti, ki ustvarja projekcije vizije uresničevanja človeškega rodu nad samim seboj«, zaključuje D. Hervieu-Leger.²⁷ Na to lastnost modernosti opozarja tudi J. Seguy: »Modernost na svojstven način in kot po logični nujnosti kritizira samo sebe, lahko celo sama sebi nasprotuje. Morda sploh ne napreduje, marveč za ceno stalnega spraševanja vesti in preobratov, ki jih vpeljuje, prevzema glede na čas in prostor različne oblike; njeno znamenje je množina, spreminjanje je njena oblika in prihodnost njeno obzorje. Zato si more zagotavljati vedno in povsod tudi svoje zmage.«²⁸ V tem smislu postaja za presojo Wojtylinega pontifikata bistvena ocena strategije katoliške Cerkve v razmerah krize moderne družbe in modernosti kot take. Prav ta kriza pa objektivno omogoča ponovno uveljavljanje krščanske vere, to pa zaradi neizpolnjenih obljub modernosti, vendar ne več izključno v regresivnem smislu. Tako lahko razložimo Wojtylin pontifikat z novo strategijo »katoliške koncentracije«, ki ustreza krizi duha modernosti in moderne družbe, ki je zašla v slepo ulico in izgubila poprejšnje zaupanje.

Strategija katoliške koncentracije naj bi imela dvoje temeljnih oporišč. Na eni strani ta strategija predpostavlja, da so kot najvišja dobrina človeštva, v njegovem izpolnitvenem iskanju, dejansko in dosledno pripoznane vse tiste vrednote, ki so zgodovinsko določilo modernosti obzorja in so bile tudi njegovo resnično gibalno. To kajpada pomeni tudi nadvse pozitiven odnos do vseh bistveno novih vrednot, ki jih je modernost vpeljala v družbeno in kulturno realnost modernega sveta. Hkrati pa to seveda zahteva tudi hkratni dosledni prelom s predmodernim in tradicionalnim protimodernim, kar je bilo značilno za tradicionalno katoliško strategijo soočanja z modernim svetom. Na drugi strani pa se ta strategija opira na spoznanje o zlomu prometejske modernosti in izgubo zaupanja v obljube, ki jih je prav prometejska modernost nosila v sebi. To najprej lahko prepoznamo kot krizo »racionalnosti, ki je izšla iz prosvetljenstva, pa tudi kot krizo ideologije napredka ter človekovega osvajanja in udomačevanja univerzuma.«²⁹ Zaradi tega strategija katoliške koncentracije manj računa na morebitne sporazume kot kritične kompromise z modernostnim duhom, pač pa si bolj prizadeva razviti lastno alternativno vizijo družbe prihodnosti, pri čemer se opira na razočaranja zaradi odkritij meja rasti in slepih ulic racionalizacije.

²⁷ Hervieu-Lèger, D., Tradition, Innovation and Modernity: Research Notes, Social Compass, 36, 1989, 1, str. 73.

²⁸ Seguy, J., The Modern in Religion, Social Compass, 36, 1989, 1, str. 5.

²⁹ Ibidem.

Ni mogoče dvomiti, da imamo opraviti s strategijo, ki ponovno uporablja intransigentno katoliško vizijo. Toda, po mnenju D. Hervieu-Legerjeve, naj bi šlo za nov tip intransigentizma (nespravljalnosti, nepopustljivosti), ki je drugačen od tradicionalnega. Medtem ko je tradicionalni apriorno zavračal družbeno in človekovo avtonomijo, novi tip intransigentizma funkcionira kot svojevrstna anticipacija (tistega) onstran modernosti.³⁰ Čeprav ne želimo ob tej priložnosti presoati zaključkov D. Hervieu-Legerjeve, naj še dodamo, da naj bi bil ta novi intransigentizem že v samem temelju izrazito selektivnega značaja ter zaradi tega tudi vsebinsko vsaj deloma dozdeven oz. navidezen. Je namreč intransigentizem, ki naj bi imel pozitiven odnos do cele vrste vrednot modernega časa in duha, vrednot, ki so izvirno povsem posvetno obarvane. Njegova dozdevnost, navideznost naj bi torej bila v tem, da te vrednote odteguje od njihove posvetne podlage in izvirno posvetnega ozadja ter jih na določen način naknadno pokristjanja. Hkrati pa poudarja svojo nespravljalnost s tistimi vidiki moderne družbe in modernosti kot taka, ki so v sedanjih časih v krizi. Glede na utemeljevanje D. Hervieu-Legerjeve naj bi torej zaradi vsega pozitivnega, kar vključuje vase, ne težila k obnovi tradicionalnega katolištva, marveč si prizadeva ustvarjati nekakšno novo krščanstvo.³¹ Zato naj bi torej v sedanjih razmerah krize posvetnosti, o kateri govori P. Berger, ne imeli opravka s strategijo ponovnega osvajanja sveta in družbe, marveč z gibanjem nasproti »novemu krščanstvu«. Težko verjamemo, da bi papež Janez Pavel II. sprejel trditev, da tudi on sam sodeluje pri projektu »novega krščanstva«.

V *šesto oceno* uvrščamo tiste poglede, ki pontifikat Karla Wojtyle ne le ocenjujejo izrazito pozitivno, marveč ga hkrati tudi poveljujejo. To so pogledi, ki imajo uradno cerkveno potrditev. Tovrstni publicistični prispevki grede tako daleč, da poimenujejo papeža celo kot »novega Mojzesa« ali kot »alter Christus«.³² H. Küng je opozoril, da je za mnoge v katoliški Cerkvi papež postal skoraj »novi Mesija«.³³

V teh ocenah opisujejo Wojtylin pontifikat predvsem kot promocijo prave koncilске reforme, ki pripravlja tudi novo obdobje miru in pravičnosti. Seveda ti avtorji poudarjajo razliko med legitimnimi koncilskimi spremembami, ki jih zahteva Cerkev sama, ter tistimi spremembami, ki so jih želeli uvajati po koncilu površni teologi in pastirji. Njihova površnost je posledica nesposobnosti razlikovati med tistimi cerkvenimi nauki in prakso, ki so spremenljivi, ter med tistim, česar spremenjati ni mogoče. Prav Wojtyla naj bi bil tisti, ki mu je ponovno uspelo ustvariti sintezo ali ravnotežje med vsem tistim (verske resnice), česar ni mogoče in dovoljeno spremenjati, in med dinamičnimi, zgodovinskimi in razvojnimi vidiki krščanske ter cerkvene misli in življenja. Prav papežu Janezu Pavlu II. naj bi z njegovim evangelijskim, katehitičnim in misijonarskim delovanjem uspelo uresničevati globoko koncilsko prenavo tako, da ni prizadela vsega, kar Cerkev uči kot resnico in vero, hkrati pa predložiti nove in mogočne uporabe Kristusovih besed.³⁴ Ali če to povemo drugače: šlo naj bi le za novo uporabo, ne pa za novo premišljanje in pričevanje krščanske vere. To naj bi pomenilo, da Wojtyla znova potrjuje katoliški integralizem in intransigentizem, saj krščanska vera vključuje prav vse, kar je potrebno za smiselno življenje ljudi ter za družbene organizacije, v prvi vrsti za

³⁰ Hervieu-Lèger, D., Jean Paul II: La strategie de concentration catholique, L'Annee sociologique, 1988, 38, str. 225.

³¹ Značilen je že sam naslov knjige, ki sta jo skupaj objavila Daniele Hervieu-Lèger in Françoise Champion. Glej: Hervieu-Lèger, D., Champion, F., Vers un nouveau christianisme?, Paris, Cerf, 1987.

³² Cavalcoli, G., Alter Christus, I Martedì, 12. 1988, 5, str. 11.

³³ Küng, H., Ein Jahr Johannes Paul II (1979), v: op. cit., str. 381.

³⁴ Cavalcoli, G., op. cit., str. 11.

uresničevanje civilne družbe. To pa daleč presega vse, kar vsebuje posvetna kultura in kar ta kultura lahko dá sodobnemu svetu in sodobnim ljudem. Zato krščanski veri dialog s sodobno posvetno kulturo sploh ni potreben, razen če gre za njeno učiteljstvo. Niso ji potrebni niti koncesije ali kompromisi s posvetnostjo nasploh in posvetno kulturo še posebej, niti prilagajanje kulturnemu pluralizmu ali celo premoščanje prepadov z moderno kulturo. Krščanska vera je vseobsegajoča in samozadostna. Njeno izključno stekališče je katoliška Cerkev. Na teh osnovah naj bi Wojtylin pontifikat potekal na eni strani v znamenju rekonpozicije in reagracije katolištva, kar pomeni tudi ukinjanje časov notranjih cerkvenih nesoglasij, oporečništva, pluralizacije političnih opcij katoličanov ter neprestanega kritičnega samospraševanja. Na drugi strani pa ta pontifikat navdihuje plimo verniškega in duhovniškega aktivizma. Cerkev znova osvaja status *societas perfecta* (popolne družbe). Cerkev postaja spet žarišče nove evangelizacije sveta in družbe. Le z njo je možno uresničiti novo evropsko enotnost in rešiti svet pred novo katastrofo, v katero jo neogibno pelje posvetna kultura in civilizacija brez Boga kot civilizacija smrti. Wojtylin pontifikat naj bi zahteval tudi novo največjo in vidno družbeno navzočnost vere in njeno vrnitev v družbo, kar izhaja tudi iz njegovega zavzemanja za totalno in če je le mogoče tudi enotno družbeno in politično angažiranje. Končni cilj pontifikata naj bi bil obnova avtoritete vere in Cerkve nad družbo, in to prav s pomočjo civilne družbe. Največja možna reagracija in rekonpozicija Cerkve je prvi predpogoj tega podjetja. Če bi to opisali z ostro kritičnimi izrazi, to pomeni naslednje: »Evangelizacija pomeni ponovno uresničevanje cerkvene oblasti nad vsem – družbenim življenjem, običaji, umetnostjo itn.; dialog med religijami se spreminja v enotno fronto zoper moderno avtonomijo.«³⁵

Zanimivo je, da Wojtylin pontifikat pozitivno ocenjuje tisti del leve inteligence, ki je politično povezana z reformističnim delom italijanske komunistične stranke. Takšno oceno so oblikovali postopno in opuščali celo kritične poudarke tako katoliške levice kot večjega dela laične inteligence. Takšna pozitivna ocena je v zadnjem času postalo tudi uradno stališče italijanske komunistične stranke.

Ta ocena, po našem mnenju, zanemara vse tisto, kar lahko v Wojtylinem pontifikatu razložimo kot hierokratično strategijo ponovnega zavojevanja sekulariziranega sveta in družbe, ki naj bi preseгла kulturni pluralizem, zavrgla že uresničeno posvetnost kulturnega in političnega življenja ter si ponovno pridobila monopolni ali vsaj hegemonijalni položaj v družbi ter kulturi – z vsemi neposrednimi političnimi posledicami, ki jih taka sprememba prinese. Ta ocena ne upošteva vsega tistega, kar je prepoznal že ob prvih Wojtylinih potezah F. Alberoni že na začetku tega pontifikata. F. Alberoni je namreč ugotavljal naslednje: »Papež upošteva, da je v vseh deželah katolištvo v manjšini in ni več dominantno. Da bi odstranil nesporazume, to dejstvo uporablja tako, da opozarja na univerzalnost Cerkve v manjšini povsod, da bi ji tako pomagal do natančne konfiguracije in značilnosti. Toda Cerkev ostaja manjšinska in praktično ne more prevladovati. Zato je papež lahko tudi močan, odločen in celo kraljevski.«³⁶ Če je tako, potem ni verjetno, da bi bilo mogoče obnoviti prejšnji položaj vere in Cerkve. Bolj verjetno gre za poizkus, da bi si Cerkev in vera na nov način pridobili vplivni položaj in vlogo v pluralno oblikovani sekularizirani družbi in kulturi.

³⁵ Blanquart, P., *Quand l'apologétique se fait au nom d'Auschwitz. Ou: faut-il que la raison faillisse pour que l'Église prospère?* v: *Reve de Compostelle*, str. 202.

³⁶ Alberoni, F., *Forza e debolezza della Chiesaforzezza*, (referat na posvetovanju v Bologni 1. decembra 1978 z naslovom: »Pomen izvolitve kardinala Karla Wojtyły za papeža«), str. 40.

Sicer pa ocena, o kateri kritično premišljujemo, nadvse ugodno in pozitivno presoja papežovo prizadevanje za svobodo in človekove pravice, papežovo kritiko sedanjih odnosov med razvitimi in nerazvitimi deželami ter njegovo kritiko liberalizma. Prav tako pozitivno presoja papeževa prizadevanja, da bi katolištvo v pogojih sodobnih razvitih družb udeleženo kot prvorazredno moralno silo, ki oporeka, nasprotuje moralni krizi, banalizaciji in življenjskim nesmisлом, povečevanju porabniške miselnosti itn. Prav to pa so tudi skupne točke med zavzemanjem papeža Janeza Pavla II. in prizadevanji dela italijanskih komunistov. Pozitivna ocena, o kateri govorimo, se potemtakem sklicuje na vse tisto, kar je v Wojtylinem pontifikatu prepoznati kot radikalno kritiko tistih družbenih razmer, ki jih povzročajo liberalizem in sodobne neoliberalistične strategije – tako na mednarodni ravni kot v številnih posameznih sodobnih družbah.³⁷

Prevedel: Z. R.

³⁷ O tem glej v: Chiarante, G., *Oltre il dialogo*, Critica Marxista, 27, 1989, 3, str. 5–17, Gentilloni, F., *Impegno sociale e rapporto con la politica*, Critica Marxista, 27, 1989, 3, str. 19–25, Zanardo, A., *Cultura di sinistra e fede cristiana*, Critica Marxista, 27, 1989, 5, str. 5–23.

Družboslovje v kontekstu šolske reforme

1. Uvod

Naša šola se je kot pomemben sekundarni socializator strukture učenčeve osebnosti znašla v političnem pluralizmu. Spremenjene družbene razmere, prodor nove političnosti, izrazite vrednotne transformacije, burno potekajoče spremembe na moralnem (in tudi drugem) področju se nedvomno odražajo tudi na naši šoli. »Spremembe, ki jih opazujemo ob koncu 20. stoletja v svetu in pri nas, zahtevajo tudi boljšo šolo, vzgojo in izobraževanje, novo šolsko politiko. Gospodarski, socialni, politični in kulturni razvoj omogoča in zahteva spremembe vsebin, ciljev, nalog in metod vzgoje in izobraževanja«.¹

Dejstvo je torej, da ima (bo imela) naša šola pomembno socializacijsko vlogo tudi v prihodnje. K njenemu uresničevanju mora prispevati tudi pouk družboslovja.

Prav v šolskem letu 1990/91 so v našo srednjo šolo vstopila nova družboslovna védenja. Le-ta naj bi v svojem pedagoškem procesu uresničevala zelo zahtevne vzgojno-izobraževalne smotre. Še posebej spekter znanj s predmetnega področja »Družbena ureditev« naj bi tudi razvijal učenčevo politično (in pravno) kulturo, njegov čut za suverenost ter integriteto človeka, naroda (narodnosti), države. Pri učencu naj bi oblikoval kritičen in ustvarjalen odnos do participacije v politiki in v javnem življenju. Oziroma, denimo: prav vsa nova družboslovna védenja (tudi pri drugih predmetnih področjih, kot so npr. filozofija, sociologija, politična ekonomija itd.), naj bi navajala učenca na kulturo medsebojnega razumevanja, spoštovanja in tolerance do drugače mislečih. Učitelj (še posebej družboslovja) bo moral vzgajati učenca tudi za demokratično politično kulturo. »Bistveno je, da mladim omogočimo v celotnem šolskem življenju in delu in še posebej pri pouku družboslovja iskati nove vrednote, družbeno angažiranost in tako socialno, politično in etično vzgojo in pouk, da se bodo znašli v življenju, v demokratični pluralistični družbi«.²

Povejmo tudi to, da se v današnjem času na področju teorije politike poudarja velik pomen doseganja konsenza glede temeljnih družbenih vrednot za delovanje političnega pluralizma v pogojih stabilne demokracije. Tako se v študijah politologov srečujemo z izrečenimi mislimi, kot npr.: »V družbenem in političnem svetu človeka ne vodijo samo elementarne potrebe, interesi oziroma prisiljeni mehanizmi oblasti, temveč tudi vrednote in težnje za identiteto«³, in: »Nujnost obstoja politične skupnosti kot reda vrednot v vseh fazah zgodovinskega oblikovanja družbenih oblik izhaja, napram tem, iz dejstva, da se nobena družbeno-politična struktura v zgodovini ne more ohraniti samo na principih stihijskega zadovoljevanja

¹ Divjak Milan, Iskane in najdene vrednote, Nekateri cilji in naloge družboslovja v osnovni šoli, Prosvetni delavec, Ljubljana, let. 1991, štev. 6, str. 4.

² Ibidem, str. 4.

³ Dr. Matić Milan, Mit i politika (Rasprava o osnovama političke kulture), Radnička štampa, Ideje, Beograd, 1984, str. 267.

potreb ter izmenjav interesov, niti po drugi strani, samo na principu moči in represije».⁴

Proces vrednotenja bo pomenil za učenca vedno zelo pomemben proces, za učenca bo imel vedno zelo pomembno vlogo. Opravljal bo svojo vlogo(e) tudi pri učenčevem sprejemanju družboslovnih vedenj v (srednji) šoli, delujoči v političnem pluralizmu. Vrednote so (bodo) vedno ostale zelo pomemben konstituens(i) učenčeve osebnosti.

V današnjem času, torej v obdobju že omenjenega nastopa nove političnosti in njenega vplivanja (tudi) na šolo, je potrebno razmišljati o vprašanih: kakšna je (bo) vloga šole v političnem pluralizmu? Kakšni didaktični pristopi so zaželeni, da bi jih v njej uporabljal učitelj? V kontekstu analize tako zasnovanega vprašanja nas bo še predvsem zanimal ogled nekaterih zaželenih didaktičnih pristopov na, recimo temu kar najširše, polju posredovanj tako imenovanih družboslovnih vedenj mlademu človeku? Ali, denimo temu še drugače: na področju učiteljeve vzgoje učenca za demokratično politično kulturo?

Ob uvodni predstavitvi tematik, ki jih bomo v prispevku obravnavali, pa moramo seveda takoj povedati, da le-teh ne bomo uspeli obravnavati v vseh njihovih širinah in globinah. Prav zaradi njihovih izrednih kompleksnosti. Danes je na teh področjih veliko odprtega, nedorečenega. Ali pa tudi dorečenega, toda sila različno. Svoje bo morala v prihodnje izreči tudi sama pedagoška družboslovna praksa. Učinke njenega dela bo potrebno nenehno spremljati. Negativne odpravljati, pozitivne še bolj dograjevati ter izpopolnjevati.

2. Šola v političnem pluralizmu

Lotimo se torej izpolnitve naše naloge. Tako, kot smo si jo zastavili.

To, da gre prisoditi šoli vlogo zelo pomembnega socializacijskega (četudi sekundarnega) oblikovalca strukture (učenčeve) osebnosti, smo že povedali in nam je tudi že dolgo znano.⁵ Znano pa nam je tudi to, da postaja (je postal) politični pluralizem vse bolj realnost našega življenja. In prav vsled tega je nujno, da si zastavimo vprašanje: kakšna je (bo) vloga šolskega socializacijskega oblikovalca⁶ v že omenjeni realnosti?

Odgovoriti na zastavljeno vprašanje seveda ni preprosto.

Pri obravnavi naj opozorimo najprej na to, da je pojem pluralizem večpomenski.⁷ Večpomenskost tega pojma prihaja do izraza tedaj, če ga opazujemo z gledišč različnih znanstvenih disciplin: filozofije, psihologije, sociologije, politologije, pedagogike – in še bi lahko naštevali nekatere druge discipline.

Tako gre, če motrimo pojem s filozofskega gledišča, »za vprašanje, ali ima vse obstoječe, torej vse bivajoče, eno ali več izhodišč, »korenin« ali počel».⁸

⁴ Ibidem, str. 267.

⁵ Tako se npr. opozarja: »Navkljub mnogim napovedim, da bo klasična stara šola že do konca tega stoletja prenehala obstajati, se te napovedi še zdaleč niso uresničile. Šola ostaja še naprej temeljna institucionalna oblika socializacije otrok in odrasla mladi. Ob razvoju raznih neformalnih oblik izobraževanja dobiva šola samo še pomembnejšo vlogo kot temeljna nosilka bazičnega izobraževanja.« (Povzeto po viru: Dr. Horvat Ludvik, Šola v političnem pluralizmu, Zbornik razprav, MC CK ZKS, Ljubljana 1990, str. 7).

⁶ Povedati moramo še jasneje: zanimala nas bo zlasti vloga srednješolskega socializacijskega oblikovalca v že omenjeni realnosti.

⁷ Glej o tej tematiki še v viru: Dr. Adolf Bibič, Civilno društvo i politički pluralizam, CKD, Zagreb 1990.

⁸ Dr. Pediček Franc, Pluralizem v polju vzgoje in izobraževanja, Šola v političnem pluralizmu, Zbornik razprav, MC CK ZKS, Ljubljana 1990, str. 10.

»Psihološko-fenomenološka pojmovanost in pomembnost pluralizma je v nazoru, da se nek pojav lahko očituje v več likih, medtem ko singularizem trdi, da se vsak pojav kaže in pojavlja le v enem samem vsebnem liku.«⁹

»Znakovnost in pomenskost pluralizma je gotovo najbolj bogata in uporabljena v sociologiji in politologiji, ko gre za družbeni oziroma politični sistem, v katerem obstajajo enakovredne in enako pomembne socialne (slojne, idejno-nazorske, kulturne, *mnenjske* itd.) ter politične (razredne, strankarske, ideološke itd.) skupine. V tem sociološko-politološkem kontekstu se pluralizem mnogokrat približuje konotaciji liberalizma ter parlamentarizma. V nasprotju z njo pa stojijo največkrat oznake, kot so: totalitarizem, oligarhizem, etatizem, birokratizem, elitizem ipd.«¹⁰

Za našo obravnavo pa je seveda najpomembnejše pedagoško razumevanje pojma pluralizem. To gledišče pa zanima, kako razumeti pluralizem na celotnem vzgojno-izobraževalnem področju. Torej na področju, ki ga tvori spekter različnih sestavin, ravni, dejavnikov, odnosov itd. »To je gotovo 'dno' pluralizma v celotnem polju vzgoje in izobraževanja. To polje pa ni nerazčlenljivo, saj ga je mogoče razkrivati in udejanjati na naslednjih ravneh:

- a. mišljenjsko-inovativna,
- b. idejno-nazorska,
- c. ideološko-doktrinska,
- č. pedagoško-osebnostna in
- d. didaktično-metodična.«¹¹

Raven, na kateri se bomo pri naši obravnavi v nadaljevanju posebej pomudili, je didaktična.¹²

Torej, kakšna bo vloga šole (učitelja) v političnem pluralizmu? Prav mogoče je domnevati, da bo še veliko bolj zahtevna in odgovorna, kot pa je bila tista za dosedanjí čas.

V šoli, delujoči v političnem pluralizmu, bosta veliko bolj zapleteni učiteljevi temeljni nalogi: tako vsebinska (strokovna) kot tudi oblikovno-vrednotna. Zakaj? K večji vsebinski (strokovni) zapletenosti učiteljeve naloge prispevajo (bodo prispevale) že najnovejše paradigme v znanosti.¹³ Le-te postavljajo (v bodoče pa bodo še bolj postavljale) potrebo po interdisciplinarnem celostnem osvetljevanju problemov učencu. Kajti, »... človekov svet je prepoln informacij v njihovem prepletanju in dinamizmu, človek je ta, ki sprejema, ocenjuje, selekcionira in planira skladiščenje in povezovanje informacij, to pa dela na temelju svojih človeških meril, vrednot, želja, ciljev. Človek daje smisel tem informacijam ter njihovemu medsebojnemu povezovanju. Določanje tega smisla je odvisno od človekove razvosti, od njegovega znanja o sebi, družbi in naravi ter od njegovih vrednot, interesov, želja in hotenj. Vse to pa je pogojeno z razvojem celotnega človekovega znanstvenega in vrednostnega sveta. Izgrajevanje tega sveta pa ni možno brez

⁹ Ibidem, str. 10.

¹⁰ Ibidem, str. 10.

¹¹ Ibidem, str. 12.

¹² Ker nam prostor v tem prispevku ne dopušta, da bi si lahko privoščili natančen pregled vseh drugih ravni pluralizma v vzgojno-izobraževalnem delu, glej več o tem v že navedenem prispevku dr. Franca Pedička z naslovom »Pluralizem v polju vzgoje in izobraževanja.«

¹³ Glej o tem več v: Ule Andrej, Nove paradigme v znanosti in drugod, Naši razgledi, Ljubljana, 15. december 1989, štev. 23.

povezovanja vseh znanosti (naravoslovnih, družboslovnih, etičnih in humanističnih).¹⁴

K večji zapletenosti uresničevanja tudi učiteljeve oblikovno-vrednotne naloge pri učencu pa bo prispeval tudi vstop različnih življenjskih pogledov, nazorov, doktrin v sam pedagoški proces. Pri tem pa se bo moral učitelj še posebej zavedati tega, da bo potrebno usposabljanje učenca za izpolnjevanje njegove naslednje (človekove) življenjske vloge: »Pri tem se problemi ne zastavljajo le v smislu, da je treba človeka usposobiti za ustvarjanje informacij, informacijskih sistemov in informacijske tehnike, marveč tudi za vrednotno povezovanje informacij in človeških konstrukcij novih svetov v skladu z njegovo lastno bitjo. Ne zadostuje le preučevati in ugotavljati najboljših poti in načinov, kako razvijati njegove miselne sposobnosti, temveč je težišče naloge na krepitvi njegovih celotnih moči.«¹⁵

Obe temeljni nalogi, ki ju bo moral učitelj izpolnjevati, sta seveda med seboj tesno povezani, prepleteni. Oziroma, denimo: ob strokovni krepitvi učenčeve osebnosti bo moral učitelj le-to tudi vrednotno oplemenititi. Učenčeva osebnost bo moral potemtakem vzgajati tudi za življenje v demokratični, humani, pravni družbi. V njej bo moral razvijati demokratično politično ter pravno kulturo. Kulturo, ki ji bo vse bolj potrebna za življenje v nastajajoči novi kompleksnosti te zapletene družbe, v kateri je (bo) prav gotovo tudi zelo zapletena sama dinamika političnega vedenja. Prav po učitelju se bo poznala vzgoja. Zelo pomemben je (bo) tudi učiteljev lastni razvoj. . . . V dialoškem duhu se bodo morali izražati različni analitični tokovi, njihova bistva. Zelo pomemben je tudi učiteljev razvoj k odpiranju tako imenovanega dialoškega duha v razredu. Le-ta bo moral v kar največji meri prevevati učence, postati redna sestavina njihovega dela.

3. Razgrnitev nekaterih didaktičnih vidikov učiteljeve vzgoje učenca za demokratično politično kulturo

Pomudimo se nekoliko pri nekaterih didaktičnih vidikih učiteljeve vzgoje učenca za demokratično politično kulturo. V tem kontekstu bomo zlasti opozorili na nekatere didaktične pristope, za katere sodimo, da je zelo zaželeno, da jih uporablja (bo uporabljal) učitelj pri seznanjanju učenca z družboslovnimi vedenji.

Kar želimo predvsem poudariti, je to, da bo moral učitelj v večji meri kot doslej posegati po sodobnejših, problemskih didaktičnih pristopih. Uporaba le-teh bo nujna ne le vsled tega, ker predstavljajo takšni pristopi vse bolj odkrite sodobne pedagoške teorije, temveč vsled tega, ker bo to tudi terjala sama pedagoška družboslovna praksa. V njej, kot smo že predhodno nakazali, bo zastopan nov spekter družboslovnih vedenj, ki bodo tudi zahtevala, da bo učitelj uporabljal čim več življenjskih didaktičnih metod. Le-te pa bodo morale biti zasnovane kar najbolj problemsko. Skratka, kompleksni pedagoški proces družboslovnih vedenj bo moral predpostavljati problemski pouk¹⁶, saj bo lahko le kot tak pri učencih ne le vzbujal, če uporabim poimenovanje dr. Franceta Strmčnika, tako imenovano problemsko senzitivnost za družboslovje, temveč jo bo tudi nenehno krepil. »Lahko

¹⁴ Dr. Mrmak Ilija, Spremembe v paradigmatičnih osnovah sodobne znanosti in razvoj pedagogike in andragogike, Sodobna pedagogika, Ljubljana, let. 1990, šte. 5–6, str. 257.

¹⁵ Ibidem, str. 257.

¹⁶ Glej o njegovem bistvu v: Dr. Miroslava Cencič, Problemski pouk, Izbrana poglavja iz didaktike, Pedagoška obzorja, Novo mesto, 1991.

se strinjamo z Mahmutovom (1963/5, str. 12), da je izbiranje in problemsko oblikovanje učnih vsebin ter organiziranje problemskega učenja ena izmed najzahtevnejših in najodgovornejših didaktičnih funkcij učitelja, »eno izmed dostojanstev mojstrstva pedagoškega dela«.¹⁷

Problemska senzitivnost bo morala v kompleksnem procesu družboslovja pridirati k temeljnima dejavnikoma pedagoškega dela, in sicer:

1. k učitelju,
2. pa tudi k učencu.

Pri njej pa bo morala uresničevati več svojih prvin. Kot npr.: uvidenje družboslovnega problema, njegovo zaznavanje, razčlenjevanje ter reševanje. Ali, kot spet povsem upravičeno razmišlja dr. France Strmčnik: »Prav tako kot za učitelje je problemska uzaveščenost pomembna tudi za učence. Brez nje problemski pouk praktično sploh ni mogoč. Zato je nujno, da namenimo enako pozornost kot problemskemu mišljenju in reševanju novih problemov, tudi sposobnosti učencev, da problemskost uvidijo, zaznavajo, kakor tudi temu, da jo razlikujejo glede na problemske karakteristike«.¹⁸

Pouk na področju družboslovnih védenj kot področju razvoja učenčeve demokratične politične kulture lahko (bo lahko) učitelj tudi uresničuje z uporabo projektnega učnega dela.¹⁹ Zakaj? Zato, ker sodimo, da lahko (bo lahko) s svojimi različno obstoječimi tipi ter njihovimi modalitetnimi izpeljavami, značilnostmi, didaktičnimi prednostmi motivira učenčovo osebnost za (še predvsem samostojno) spoznavanje družboslovnih védenj. Prav z njegovo uporabo lahko (bo lahko) učitelj družboslovja presega klasične, tradicionalne, še vse preveč prisotne usedline tudi v pedagoškem procesu družboslovja. Skratka, prav z njegovo uporabo bo lahko vnašal v pedagoško delo družboslovja bistveno drugačnost. Še več. Skrbno premišljena, postopna, sistematična uporaba tovrstnega dela v rednem pedagoškem procesu bo ustvarjala motive za učenčovo poseganje po virih oz. znanjih, ki jih uradni program ne predvideva. Prav tovrstno delo pa ponuja velike možnosti za učenčovo spoznavanje izrazito življenjske narave družboslovnih znanj. Pa ne samo to. Prav projektno delo lahko učenca navduši za globlje spoznavanje družboslovnih znanj, kot pa mu je to po učnem programu potrebno.

Ob poudarjanju tako velikega pomena projektnega učnega dela, ki naj se uporablja v pedagoškem procesu družboslovja, je potrebno opozoriti še na nekaj. In sicer: projektno učno delo ima tudi svoje meje. »Zato bi pomenilo uvajanje tega didaktičnega sistema v šolsko delo namesto tradicionalnega pouka prehod iz enega nasprotja v drugo. Če bi postalo projektno učno delo prevladujoči ali celo edini didaktični sistem za vse učne vsebine in učne predmete, bi to lahko pomenilo tudi odpravo sistematične nadgradnje snovi po posameznih učnih predmetih, v katerih pa je takšen pristop nujen.«²⁰

Razgrnitev nekaterih didaktičnih vidikov učiteljeve vzgoje učenca za demokratično politično kulturo, za spoznavanje z družboslovnimi védenji, dopolnimo tudi s postavitvijo sledeče zahteve.

V prihodnje se mora (bo moral) učitelj družboslovja tudi posluževati večje uporabe teamskega pouka. Tudi ta lahko prinese (bo prinesel) svežino v pedago-

¹⁷ Dr. Strmčnik France, Sodejavniki problemske makro artikulacije, Sodobna pedagogika, Ljubljana, let. 1991, štev. 1-2, str. 21.

¹⁸ Ibidem, str. 167.

¹⁹ Glej o njem v virih: dr. Novak Helena, Definiranje in opis projektnega učnega dela, Sodobna pedagogika, Ljubljana, let. 1990, štev. 5-6; Dr. Novak Helena s sodelavci, Projektno učno delo - drugačna pot do znanja, DZS, Ljubljana 1990.

²⁰ Citirano po navedenem viru dr. Novakove, str. 307.

ški proces družboslovja. Znano je, da mnogi pedagogi opozarjajo, da sodi ta organizacija poučevanja med največje in najbolj obetavne novosti sodobnega časa, s katero se povečuje individualizacija vzgojno-izobraževalnega dela. In ta pomembnost teamskega pouka se mora v prihodnje tudi bolj izražati v družboslovju, kot pa se je doslej. Prav tovrstni pouk bo namreč odpiral možnosti, da bo lahko učenec uvidel interdisciplinarno zasnovo družboslovnih védenj (še zlasti njihovo politološko, sociološko in pravno prepletenost). Uporaba tovrstnega pouka, ki terja zelo strokovno in didaktično suverenega učitelja(e), bo še zlasti lahko zapolnjevala tisti del(e) učnih načrtov družboslovnih védenj, ki so vsebinsko prosti (nedefinirani). Uresničevanje teh delov bo z učiteljevim upoštevanjem specifičnosti posamezne šole in njenega življenjskega utripa, odpiralo možnosti za stopnjevano zanimanje učencev za družboslovna védenja. Seveda, »delitev odgovornosti med učitelji in njihovo sodelovanje mora imeti dve obliki. Pri koordiniranem teamskem pouku nosi glavno odgovornost za neki razred en sam učitelj. Skupaj z drugimi učitelji le koordinira učne priprave za pouk, vendar ga izvajajo vsak zase, vsak v svojem razredu. Le priložnostno, npr. pri kakem predavanju, demonstraciji, ogledu filma ipd., se združijo vsi razredi v veliko skupino. Bolj deljena je učna odgovornost učiteljev, sodelovanje pa intenzivnejše pri asociiranem teamskem pouku. Učitelji skupaj načrtujejo pouk, ga skupaj izvajajo in zanj tudi skupno odgovarjajo.«²¹

Skratka, naša (tudi srednja) šola se je znašla v političnem pluralizmu. Vanjo so vstopila nova družboslovna védenja. Vsled tega bo moral učitelj zanje neprestano iskati ne le njihovo novo vlogo v razredu, marveč tudi v celotni šolski organizaciji. Iskanje njihove nove vloge bo terjalo tudi od učitelja iskanje vedno novih, čimbolj življenjskih, sodobnih, svežih didaktičnih metod. Torej metod, ki bodo kot svoje osrednje poslanstvo napovedale nagibe k oblikovanju učenčevih (občečloveških, civilizacijskih) vrednot.

»Tudi v sodobni pluralistični, dinamični in pogosto konfliktni družbi je treba v šoli, v celotnem njenem delu in življenju, pri vseh predmetih in zlasti pri družboslovju in humanističnih predmetih gojiti tudi klasične kreposti, kot so ljubezen do domovine, odgovornost do družbe in države, spoštovanje zakonitosti, čut za red, varovanje zdravja, poštenost.«²²

4. Sklep

V prispevku smo poudarili, da se je znašla naša šola kot pomemben (sekundarni) socializator v političnem pluralizmu. V njej bo moral učitelj za učenčevo razvijanje demokratične politične kulture, za seznanjanje učenca z družboslovnimi védenji, uporabljati čim bolj življenjske didaktične metode; torej metode, ki bi jih lahko označili z atributi: sodobnost, neklasičnost, svežost, inovativnost, problem-skost. Težišče njihovega povezovanja bo moralo biti potemtakem z gojitvijo kvalitetnega vrednotnega procesa pri učencu osredinjeno k oblikovanju učenčevih (občečloveških, civilizacijskih) vrednot. Le tako bodo lahko pri učencu družboslovna védenja opravljala takšno nalogo, ki jim je narekovana. Kajti, »skoraj odveč je dokazovati, da je učitelj tisti agent politične socializacije, ki učinkovito

²¹ Dr. Strmčnik France, *Sodobna šola v luči učne diferenciacije in individualizacije*, Zveza organizacij za tehnično kulturo Slovenije, Ljubljana, 1987, str. 250.

²² Divjak Milan, *Iskane in najdene vrednote*, Prosvetni delavec, Ljubljana, 25. 3. 1991, šte. 6, str. 4.

širi politične vrednote. To nalogo opravlja ne glede na to, ali hoče biti 'političen' ali ne. Precej pogosto narejena 'političnost' ničesar ne spremeni. Učitelj je po naravi svojega poklica 'politična osebnost' in odseva neko politično opredelitev in prizadetost. V tej luči je vsekakor logično, da vsak režim tako ali drugače bolj ali manj odkrito zahteva od učitelja prilagoditev političnemu sistemu, če že ne neposredno obveznost popolne lojalnosti.²³

UPORABLJENI VIRI

- Berg-Schlosser, Dirk: Politische Kultur, Eine neue Dimension politikwissenschaftlicher Analyse, München, 1972.
- Bibić, Adolf: Civilno društvo i politički pluralizam, Zagreb 1990.
- Divjak, Milan: Iskane in najdene vrednote, Prosvetni delavec, Ljubljana, 25. marec 1991, št. 6.
- Frey, Karl: Die Projektmethode, Beltz Bibliothek, Weinheim in Basel, 1984.
- Južnič, Stane: Politična kultura, Založba Obzorja, Maribor 1989.
- Kangrga, Milan: Etika in revolucija, Nolit, Beograd, 1981.
- Kecmanović, Nenad: Politika u kritičkom ogledalu, Kultura, Beograd, 1986.
- Knoll, Joachim H.: Jugend, Politik und politische Bildung, Eine kritische Dokumentation, Heidelberg, 1962.
- Maslow, A. H.: Motivacija ličnosti, Nolit, Beograd, 1982.
- Matić, Milan: Mit i politika, Radnička štampa »Ideje«, Beograd, 1984.
- Mrmak, Ilija: Spremembe v paradigmatičnih osnovah sodobne znanosti in razvoj pedagogike in andragogike, Sodobna pedagogika, Ljubljana, let. 1990, šte. 5-6.
- Mrmak, Ilija: Prispevki k marksistični zasnovanosti vzgoje in izobraževanja, Novi vidiki, Zavod SRS za šolstvo, Ljubljana 1977.
- Novak, Helena: Definiranje in opis projektnega učnega dela, Sodobna pedagogika, Ljubljana, let. 1990, šte. 5-6.
- Novak, Helena: Projektno učno delo - drugačna pot do znanja, DZS, Ljubljana 1990.
- Pappi, Franz Urban: Wahlverhalten und politische Kultur, Meisenheim, Glan 1970.
- Strmčnik, France: Sodobna šola v luči učne diferenciacije in individualizacije, Zveza organizacij za tehnično kulturo Slovenije, Ljubljana 1987.
- Strmčnik, France: Sodejavniki problemske makro artikulacije, Sodobna pedagogika, Ljubljana, letnik 1991, šte. 1-2.
- Tanović, Arif: Vrijednost i vrednovanje, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo 1972.
- Trstenjak, Anton: Človek vrednostno bitje, Sodobna pedagogika, Ljubljana, let. 1989, šte. 5-6.
- Ule, Andrej: Nove paradigme v znanosti in drugod, Naši razgledi, Ljubljana, 15. dec. 1989, šte. 23.
- Wolfgang, Feige: Beiträge zur Methodik des Staatsbürgerkundeunterrichts, Volk und Wissen, Berlin 1975.
- Vujić, Vladimir: Sistem vrijednosti i odgoja, Školske novine, Zagreb 1987.
- Zbornik razprav: Šola v političnem pluralizmu, MC CK ZKS, Ljubljana 1990.
- Životić, Miladin: Čovek i vrednosti, Prosveta, Beograd, 1969.

²³ Dr. Južnič Stane, Politična kultura, Založba Obzorja, Maribor, 1989, str. 144.

Preučevanje političnih inovacij

(v kontekstu transformacij /post/socialističnih političnih sistemov)

A. Uvod

Politične inovacije so tematika, ki je danes glede na stopnjo razvitosti dežel različno relevantna. Raznoliko vlogo in pomen imajo vsaj v okviru treh globalnih primerov, in sicer:

- v deželah t. i. tretjega sveta, ki se soočajo z zaostrenimi problemi ekonomskega, socialnega in političnega razvoja;
- v t. i. razvitih deželah s stabilnimi demokratičnimi političnimi sistemi;
- in v (post)socialističnih deželah, kjer se dogajajo globalne družbene in politične transformacije.

Politične inovacije so doslej v politološki literaturi obravnavali z dveh vidikov. En primer obravnave političnih inovacij je nastal v okviru globalnih procesov politične modernizacije (zlasti v okviru preučevanja razvoja dežel t. i. tretjega sveta). Drugi način pojmovanja in raziskovanja političnih institucij pa se je razvil v okviru *policy* analize – in sicer kot preučevanje uvajanja novosti v okviru stabilnih demokratičnih političnih sistemov. Politične inovacije so v prvem primeru obravnavali kot politične spremembe v okviru procesov politične modernizacije. Sodobne politološke definicije političnih inovacij pa izvirajo iz *policy* pristopa in so s tem tudi pomembno vsebinsko in metodološko determinirane.

V nadaljevanju želimo predstaviti naše pojmovanje političnih inovacij, ki izhajajo iz dognanj obeh relevantnih teoretično-konceptualnih izhodišč. Pri tem se nam zdi bistvena novost predvsem to, da upoštevamo globalni politični kontekst in različne kvalitativne ravni političnih inovacij. Zaradi te posebnosti je po našem prepričanju predstavljeno redefiniranje obravnavanega pojma lahko plodno analitično izhodišče za raziskovanje političnih sprememb v transformacijskem procesu (post)socialističnih političnih sistemov.

B. Enostranosti in pomanjkljivosti dominantnega pojmovanja političnih inovacij v sodobni politični znanosti

Kritične točke prevladujočega politološkega obravnavanja političnih inovacij¹ so po našem mnenju naslednje:

- preučevanje političnih inovacij pretežno v okviru desetletja utečenih in stabilnih političnih sistemov;
- pretežno enodimenzionalno pojmovanje političnih inovacij (nerazlikovanje

* Dr. Danica Fink-Hafner, asistentka na FSPN.

¹ Svoje ugotovitve opiramo na naslednje vire: K. W. Deutsch (1974), T. R. Dye (1987), K. W. Deutsch, R. L. Merritt, D. K. Simonton, J. E. McGrath, M. E. Rogers, J.-I. Kim, Th. Ellwein, H. Koenig (v: R. L. Merritt and A. J. Merritt, eds., 1985), D. W. Brady, Ch. S. Bullock III in L. S. Maisel (1988), C. Offe (v: S. Berger, ed., 1981), D. Torchys (v: P. R. Baehr, B. Wittrock, eds., 1981).

kvalitativno različnih političnih inovacij oziroma osredotočanje zgolj na eno vrsto političnih inovacij – se pravi na inovacije javnih politik);

- zoževanje pojmovanja subjektov političnih inovacij zgolj na okvir dejavnosti institucionaliziranih političnih subjektov – še največkrat zgolj na dejavnosti vlade;

- prevladujoče statično pojmovanje političnih inovacij (zgolj inovacije v okviru političnega sistema, ne pa tudi transformacijskih političnih inovacij);

- parcializiranost preučevanja političnih inovacij (osredotočenje na zgolj posamične javne politike – namesto preučevanja kompleksnih učinkov spreminjanja javnih politik na različnih področjih, itd.).

Lahko bi torej rekli, da tisti del sodobne politične znanosti, ki se osredotoča zgolj na preučevanje procesov odločanja, zanemarija preučevanje politične samo-transformacije sodobnih družb. Večina avtorjev namreč le empirično analizira politične spremembe v okviru monografij spreminjanja konkretnih javnih politik v konkretnih političnih skupnostih. Po drugi strani pa tudi pretežni del tistih avtorjev, ki se s političnimi inovacijami ukvarjajo teoretsko-konceptualno, pojmujejo politične inovacije zgolj v statičnem globalnem političnem okviru, ne pa tudi v dinamičnem kontekstu. Tako npr. večina avtorjev pojmuje politične inovacije kot uvajanje novih idej, metod in sredstev v okviru obstoječega političnega sistema oziroma kot dejavnosti vlade. Zato politične inovacije obravnavajo pretežno kot organizacijske inovacije, inovacije javnih politik, inovacije pri implementaciji javnih politik, inoviranje procedur političnega odločanja, spremembe v akcijskih programih ipd.

V tem pogledu je npr. zelo značilna McGrathova opredelitev tovrstnih inovacij (v: Merritt and Merritt, eds., 1985:74), ki pravi, da jih lahko pojmujejo kot »uvajanje novih mehanizmov, idej ali procedur v delujoči sistem, in sicer z dodajanjem novih mehanizmov/idej/procedur za širjenje sistema, ali pa, kar je bolj pogosto, z zamenjavo starih idej/mehanizmov/procedur, ki so bile dotlej del sistema, z novimi«. Le izjemoma posamični avtorji, in še to mimogrede, omenjajo nekatere globalnejše politične inovacije (npr. elizabetinski parlament, federalizem, spreminjanje družbenih ciljev, spreminjanje volilnega sistema, uvedbo civilnega vojaškega ministra), ki silijo politični sistem v transformacijo (npr. K. W. Deutsch, 1974:484-486 ter K. W. Deutsch, 1986:24). In vendar tudi v teh teoretičnih razmišljanjih in njihovih aplikacijah ne najdemo konsistentnega znanstvenega kategorialnega in analitičnega aparata za raziskovanje tako globalnih političnih sprememb, kot je npr. samo-transformiranje monističnih socialističnih političnih ureditev v pluralne postsocialistične sisteme.

Redkokdaj naletimo tudi na politološka razmišljanja o političnih inovacijah kot procesih, katerih subjekti so posamezniki ali skupine – pa še v tem primeru se pozornost osredotoča na posameznike, ki so politični liderji ali pa specifične skupine (elite), v katerih se osredotoča družbena oziroma politična moč za pospeševanje ali zaviranje političnih inovacij. (Glej npr. J. E. McGrath v: Merritt and Merritt, eds., 1985:63-74). Lahko bi torej rekli, da je sodobna *policy* analiza kot politološka poddisciplina naravnana predvsem k političnim inovacijam, ki prihajajo »od zgoraj«, iz politične elite oziroma državne (vladne) administracije. Takšno pojmovanje političnih inovacij postane analitično neuporabno v okoliščinah, ko civilno-družbeni subjekti pritiskajo v smeri političnih inovacij, oziroma v okoliščinah, ko globalne socialne in kulturne transformacije ter (organizirani) družbeni pritiski terjajo globalno politične inovacije. V teh primerih gre namreč za politične inovacije, ki so alternativa uradni politiki (ne)inovacij oziroma razbijajo oklep obstoječega političnega sistema. To dejstvo nas navaja k tezi, da v sodobni polito-

loški znanosti na področju *policy* analize manjkata vsebinski in metodološki vidik upoštevanja globalnih družbenih in političnih okoliščin. Vztrajanje pri abstraktnih politoloških kategorijah in analizi formalnih političnih subjektov in institucij v predpostavljene statičnem politično-sistemskem kontekstu pa je, po našem mnenju, past, ki lahko politični znanosti onemogoči razvoj v smeri analitične in interpretativne sposobnosti pri raziskovanju spreminjevalnih procesov v sodobnih družbah, politikah in političnih institucijah.

C. Redefinicija pojma »politična inovacija«

Potrebno je oblikovati konceptualni in analitični model, ki bo presegel statične, enodimenzionalne, zgolj institucionalne in normativne pristope ter poskušal vključiti tudi dinamiko, kompleksnost, neformalne in politično kulturne determinante političnih inovacij, v novem, večplastnem pomenu. Pri redefiniranju pojma politične inovacije izhajamo iz podmene, da se mora politična znanost dokopati do spoznanja, da niso vse politične inovacije kvalitativno ekvivalentne in zato tudi ni mogoče analizirati vseh z enakimi pristopi in analitičnim aparatom. Naše pojmovanje političnih inovacij temelji na predpostavki, da je potrebno raziskovati politične spremembe v socialističnih družbah, ki so v presnavljanju, predvsem s stališča aktivnosti specifičnih transformativnih in transformirajočih subjektov. Zaradi tega razločujemo več kvalitativnih ravni političnih inovacij, in sicer:

- globalne politično kulturne inovacije;
- globalne sistemske politične inovacije (inovacije v okviru *polity* – ustvarjanje nove institucionalne strukture na podlagi redefiniranih družbenih vrednot in ciljev);
- organizacijske, proceduralne in druge formalne inovacije v okviru statičnega globalnega političnega konteksta;
- inovacije v sferi javnih politik.

Celota teh političnih inovacij tvori proces politične transformacije. Med vpletenimi zvrstmi političnih inovacij pa so seveda pomembne razlike. Prvi dve zvrsti političnih inovacij imajo že same po sebi transformativno moč in pomen. Brez teh dveh kvalitativnih političnih inovacij ni možno bistveno spreminjanje globalnih vrednot, norm, primarne institucionalne strukture politike – skratka globalnega političnega konteksta. Inovacije javnih politik v statičnem političnem kontekstu so pretežno v funkciji parcialnih sprememb, ki predpostavljajo ohranjanje globalnih vrednot, norm in primarne institucionalne strukture politike, ki uradno (še) velja. Vse to pa seveda ne pomeni, da morejo inovacije v sferi javnih politik učinkovati samo na tak način. V kontekstu družbene transformacije in vdiranja politično artikuliranih teženj take transformacije v sfero politike, so lahko tudi spremembe javnih politik kazalec in dejavnik globalne politične inovacije »po mirni poti«. Ravno tega aspekta »*policy innovation*« pa ni mogoče razkriti in analizirati brez upoštevanja že prej omenjenega politično-sociološkega ozadja. Brez analize družbenih in političnih bojov v osemdesetih letih v socialističnih deželah npr. ni mogoče pojasniti sprememb v volilni zakonodaji v okviru starih skupščin in normativne vladavine monističnega političnega sistema. In vendar je prav ta sprememba zakonodaje odprla institucionalno pot k transformaciji teh zvrsti monističnih političnih sistemov v pluralno demokracijo.

Naše redefiniranje pojma politične inovacije in analitičnega politološkega modela vnaša v analizo teh procesov naslednje štiri aspekte:

– analizo političnih sprememb v širšem družbenem (zlasti vrednotnem, politično-kulturnem) in političnem kontekstu;

– vključevanje akterjev političnih inovacij v analizo – ne glede na njihov formalno politični status (torej ne gre zgolj za formalne družbene skupine, politične institucije in politične elite, pač pa tudi za neformalne, civilno družbene subjekte političnih sprememb);

– problemski pristop, ki razkriva konfliktnost in dinamiko dejavnih in odbojnih akterjev politične inovacije kot tudi usodo politične inovacije same;

– opazovanje političnih sprememb na diferenciran način – razlikovanje različnih ravni in kvalitet političnih inovacij.

Seveda pa je potrebno našo opredelitev političnih inovacij v vsaki raziskavi glede na konkreten problem raziskovanja operacionalizirati.

D. Subjekti političnih inovacij

Pri raziskovanju subjektov globalnih političnih inovacij izhajamo seveda iz podmene, da gre v tem primeru za pluralen sklop akterjev takšnih globalnih političnih sprememb. Pri njihovem opredeljevanju pa se lahko opremo le na skromno raziskovalno dediščino tega vidika politične modernizacije. Politična znanost se je namreč zgolj sporadično in obrobno ukvarjala z vprašanjem, katere družbene skupine oziroma politični subjekti ustvarjajo pogoje in pospešujejo procese politične modernizacije. Iz nam dostopnih politoloških analiz te problematike je mogoče oblikovati naslednjo preglednico takih subjektov:

- specifične družbene skupine (mladina, inteligenca);
- specifični institucionalizirani politični subjekti (politične stranke);
- k modernizaciji naravnane politične elite ter
- nekatera družbena oziroma politična gibanja.

Ta preglednica navaja le zvrsti subjektov politične modernizacije, ki pa se ne pojavljajo vselej in hkrati. Tako npr. nekateri avtorji izrecno poudarjajo, da inteligenca (oz. tisti njen del, ki je zagovarjal modernizacijo), ni delovala kot subjekt politične modernizacije že kar od zgodovinskih začetkov modernizacijskih procesov, temveč da je to postala šele kasneje. Danes lahko na podlagi socioloških, politoloških in tudi zgodovinskih raziskav ugotovimo, da tudi mladina ni vselej in kot celota subjekt politične modernizacije. Dosedanje ugotovitve politične znanosti na tem področju so pač izrazito determinirane z monografskimi študijami tega problema, premalo pa je teoretično zaključenih razmišljanj, posplošitev in problematizacij. Podobno velja tudi za politične elite, ki niso bile nikoli homogene entitete.

Spričo kompleksnosti procesov modernizacije je pričakovati, da so subjekti v procesu globalnih političnih transformacij relativno številni in da so tudi raznovrstni. K takšnemu razmišljanju nas navaja tudi dosedanje poznavanje procesov transformiranja vzhodnoevropskih socialističnih družb. Poleg izrazito družbenih oziroma civilno družbenih subjektov (kot so npr. različna subkulturna, kulturna, medijska in druga družbena gibanja) so to tudi izrazito politični subjekti, kot so npr. politična gibanja in zametki opozicijskih političnih strank.

Subjekti na političnem prizorišču so v tem primeru naslednji:

- zainteresirani subjekti »neformalne« politike;
- izzvani ali glede na veljavna politična pravila kompetentni subjekti »formalne« politike;

– morebitni subjekti interferenčnega področja med »neformalno« politiko in tistimi institucijami »formalne« politike, ki zavestno omogočajo vdor pobud(e) »neformalne« politike v sistem »formalne« politike.

V primerjavi oz. v nasprotju s tem so osrednji subjekti (sistemskih) političnih inovacij v kontekstu stabilnih demokratičnih političnih sistemov predvsem subjekti »formalne« politike. Gre predvsem za politične institucije kot so vlada, parlament, politične stranke in posredno tudi javna uprava.

E. Družbena gibanja kot moderni dejavnik družbenih (političnih) inovacij

Družbena gibanja so v modernem obdobju postala v mnogočem edini, ekskluzivni dejavnik družbenih sprememb (Sztompka, 1987:17). Lahko postanejo tudi pomemben dejavnik katalizacije in strukturiranja v spreminjajoči se globalni družbeni in politični zgradbi – kot npr. v primeru presnavljanja (post)socialističnih družb. Zato jim namenjamo posebno pozornost.

Družbena gibanja so že po definiciji subjekti, ki težijo k družbenim in politično kulturnim inovacijam. Nasploš pa ne bi mogli brez zadržka govoriti o tem, da so vsa družbena gibanja neposredno poskušala vnašati v javno življenje politične inovacije. Vsekakor je že njihov obstoj politična inovacija, saj s svojimi posebnostmi interesnega združevanja in z izvirnimi metodami delovanja pomenijo politično inovacijo. Drugače pa je, ko govorimo o družbenih gibanjih kot subjektih globalnih političnih inovacij ter o družbenih gibanjih kot subjektih konkretnih, parcialnih političnih inovacij znotraj obstoječega političnega sistema. Tu se družbena gibanja med seboj dokaj razlikujejo. Nekatera ostajajo predvsem v sferi družbenosti, druga posegajo na polje transformiranja politike (political innovation), nekatera pa se pretežno osredotočajo na politične inovacije v okviru obstoječega političnega sistema (policy innovation).

Nova družbena gibanja (posebej pomembna v kontekstu transformiranja socialističnih političnih sistemov v osemdesetih letih) so nastala kot povezovalni člen med procesi družbenega spreminjanja na mikro in makro ravni. V sebi nosijo in povezujejo elemente prodiranja sprememb v družbeni zavesti in politični kulturi posameznikov in družbenih skupin v javno sfero – v sfero interesnega izražanja in organiziranja. Nova družbena gibanja so v tem procesu ustvarjalna. Kreirajo in transformirajo (spreminjajo) socialne in politične strukture – zlasti naslednje:²

- idealno strukturo (ideologija, artikulacija prepričanj, predstav, vizija prihodnosti itd.);
- normativno strukturo (institucionalizirane vrednote, norme, predpisane vloge);
- interaktivno oziroma organizacijsko strukturo (etablirano komunikacijsko omrežje, omrežje asociacij ali skupnosti);
- politično strukturo in
- strukturo možnosti.

Da bi mogla ta gibanja doseči strukturalne inovacije, morajo najprej zlomiti ali vsaj oslabiti obstoječe strukture, obstoječi institucionalni sistem. Nova družbena gibanja skrivajo v sebi naslednje spreminjevalne potenciale strukturacije: ideološke, reformske, reorganizacijske in redistributivne. S svojim transformativnim pri-

² Klasifikacijo družbenih struktur povzemamo po P. Sztompka (1987), *Social Movements in Statu Nascendi*, The Polish Sociological Bulletin, No. 2 (78).

tiskom na nedemokratski, monistični sistem, pripravljajo (oz. so pripravljali) politične pogoje za oblikovanje izrazito političnih opozicijskih subjektov – modernih institucionalnih subjektov političnih inovacij. V kontekstu modernih demokratičnih političnih sistemov delujejo kot kritiki in hkrati kot inovatorji političnega sistema in paradigme politike sploh.

Gibanja uveljavljajo inovacije prek značilnih medijev širjenja inovacij sploh, in sicer prek komunikacijskih kanalov, hkrati pa tudi prek različnih agensov socializacije. (O procesih širjenja inovacij glej v: E. M. Rogers, J.–I. Kim, 1985:89–91).

Pri transformiranju socialističnih političnih sistemov so se družbena gibanja (zlasti nova) izkazala kot pionirski subjekti razkrajanja legitimnosti in dominantnih pravil vladajočega monističnega političnega reda. Rezultati družbenih in političnih bojov teh gibanj so šele ustvarili prostor porajanju »klasičnih« političnih (tudi politično-inovacijskih) subjektov (opozicijskih) političnih strank. Le-te so potem izsilile pluralistične, svobodne in poštene volitve – eno od temeljnih političnih inovacij za prehod v pluralni demokratični politični sistem.

F. Sklep

Danes so za politološko raziskovanje relevantne tako definicije političnih inovacij, vpetih v stabilen politični sistem, kot tudi širše oziroma globalnejše definicije političnih inovacij, ki upoštevajo tudi globlje transformacije politike. Te so seveda nujna iztočnica za preučevanje političnih sistemov v transformaciji.

Politološko preučevanje sprememb v sodobnih (post)socialističnih deželah mora danes izhajati prav iz te podmene, čeprav bodo sčasoma politične inovacije v okviru ustaljenih novih političnih sistemov v teh deželah verjetno zadobile svoj ožji, sistemski pomen. Danes tu še vedno potekajo procesi globalnega spreminjanja političnega reda. Politične transformacije zadevajo tako sistemske, institucionalne, strukturalne, bazične družbeno-relacijske, normativne in proceduralne spremembe kot tudi običajne spremembe javnih politik. Sčasoma bodo – po našem predvidevanju – prevladale zgolj »sistemske« spremembe (spremembe javnih politik, institucionalne in proceduralne spremembe v okviru novooblikovanega, stabilnega političnega sistema) – kot jih poznajo v stabilnih demokratičnih političnih sistemih.

Ne glede na to pa ostaja naša razširjena definicija političnih inovacij po našem mnenju še vedno relevantna, in to za vse politične sisteme – seveda v kontekstu preučevanja globljih transformacijskih teženj. Pomemben indikator takšnih teženj je praktično prestrukturiranje policy aren – z vdorom političnih pobud in zahtev morebitnih družbenih gibanj in (ali) drugih nesistemskih oziroma proti-sistemskih, avtonomnih interesnih skupin v javno življenje, in sicer v obliki pritiskov na vlado ter legislativno dejavnost osrednjih zakonodajnih političnih institucij.

VIRI IN LITERATURA

Adam F. (1989), Deformirana modernizacija – (realni) socializem med tradicijo in modernostjo, Družboslovne razprave, št. 7.

Almond G. A. (1971), A Developmental Approach to Political Systems, in: Eisenstadt S. N. (ed.), Political Sociology, Basic Books, Inc., Publishers, New York, London.

Bach P. R., Wittrock B., eds. (1981), Policy Analysis and Policy Innovation. Patterns, Problems and Potentials, SAGE, London and Beverly Hills.

- Berger S., ed. (1981). *Organizing Interests in Western Europe*, Cambridge University Press.
- Bernik I. (1989), *Socialistična družba kot »obmoderna« družba*, *Družboslovne razprave*, št. 7.
- Brady D. W., Bullock III CH. S., Maisel L. S. (1988), *The Electoral Antecedents of Policy Innovations: A Comparative Analysis*, *Comparative Political Studies*, Vol. 20, No. 4, January.
- Cohen J. L. (1982), *Between Crisis Management and Social Movement: The Place for Institutional Reform*, *Telos*, No. 52, Summer.
- Deutsch K. W. (1974), *Politics and Government*, Second Edition, Houghton Mifflin Company, International Dolphin Edition, Boston.
- Deutsch K. W. (1966), *The Nerves of Government*, Collier-Macmillan Canada, Ltd., Toronto, Ontario.
- Dye T. R. (1987), *Understanding Public Policy*, Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, sixth edition (First Published in 1972).
- Fink Hafner D., ur., (1990), *Volitve 90': prispevki za politološko analizo*, Slovensko politološko društvo, Center za politološke raziskave RI FSPN, Ankaran.
- Fink Hafner D., (1990), *Nova družbena gibanja – subjekti politične inovacije*, doktorska disertacija, FSPN.
- Grant W. (1989), *The Erosion of Intermediary Institutions*, *The Political Quarterly*, Vol. 60, No. 1 – January.
- Hirst P. (1988), *Representative Democracy and its Limits*, *Political Quarterly*, Vol. 50, No. 190.
- Huntington S. (1969), *Political Order in Changing Society*, Yale University press, Yale.
- Lane J.-E., Ersson S. O. (1987), *Politics and Society in Western Europe*, SAGE, London – Beverly Hills – Newbury Park – New Delhi.
- Merritt R. L., Meritt A. J., eds. (1985), *Innovation in the Public Sector*, Sage Publications, Beverly Hills, London, New Delhi.
- Rochon T. R. (1983), *Political Change in Ordered Societies. The Rise of Citizens Movements*, *Comparative Politics*, April.
- Roth R. (Hg.) (1980), *Parlamentarisches Ritual und politische Alternativen*, Campus Verlag, Frankfurt–New York.
- Sztompka P. (1987), *Social Movements: Structures in Statu Nascendi*, *the Polish Sociological Bulletin*, Vol. 78, No. 2.
- Windhoff-Heritier A. (1987), *Policy-Analyse: eine Einführung*, Campus Verlag, Frankfurt/M., New York.

Množični pojavi v socialno-psiholoških preučevanjih

Ljudje preživijo pomemben del svojega življenja tako, da so vključeni v skupine različnih zvrsti. Človek uresničuje družbenost kot svojo značilnost ne samo z neformalnimi kontakti z drugimi osebami, marveč predvsem s svojim članstvom v številnih in raznovrstnih skupinah v času svojega življenja.

Pomen in delovanje posameznih in seveda številnih človeških skupin preučujejo različne družbene vede. Skupina je specifičen predmet preučevanja sociologije, ki se pogosto opredeljuje tudi kot veda, ki preučuje strukturo in delovanje človeških skupin. Prav tako pa se s preučevanjem skupin ukvarja tudi psihologija. S spoznavanjem psiholoških značilnosti skupinskega vedenja in z uporabo teh spoznanj, lahko bolje dojemamo tudi množične pojave.

Namen pričujočega teksta je osvetlitev socialnopsiholoških preučevanj človeških skupin in množičnih pojavov, in to kot pomoč pri razumevanju teh pojavov v socialni in politični stvarnosti sodobnih družb.

Psihološke definicije človeških skupin

Socialni psihologi izhajajo pri definiranju iz različnih kriterijev in karakteristik kot distinktivnih lastnosti pojma skupine.

Cartwright in Zander (Group dynamics, 1968) navajata kot temeljno karakteristiko vzajemne odnose in soodvisnost članov skupine. Skupina je skupek posameznikov, ki so v odnosu drug do drugega, kar določa tudi stopnjo vzajemne odvisnosti. Njuna definicija je torej zelo obsežna in precej nedoločna.

Obstaja pa seveda še več drugačnih definicij, ki so določnejše in ožje, v njih se izpostavlja predvsem več specifičnih značilnosti, pomembnih za opredeitev pojma skupine. Vendar pa večina definicij ne vključuje vseh osnovnih vrst skupin. Predvsem ne vključujejo občinstva in množice, pa tudi ne socialnih gibanj.

Nikola Rot (Psihologija grupa, 1983) izhaja iz dejstva, da je zaradi večpomen-skosti termina »skupina« in raznovrstnosti njenih definicij nujno razlikovati več vrst skupin. Pomembna značilnost glede podobnosti in različnosti skupin je njihova strukturiranost. Obstajajo skupine, v kateri ima vsak njen član določen položaj in vlogo v odnosu do drugih članov skupine; gre torej za strukturiranost ali nestrukturiranost različnih vrst skupin. Na podlagi tega Rot razdeli skupine na dve veliki kategoriji:

- prva kategorija so strukturirane skupine, ki jih označuje njihov skupni cilj, medsebojna aktivna povezanost in vloga ter mesto vsakega posameznika znotraj nje. Te skupine so majhne skupine in organizacije – kot tudi velike družbene skupine, kot so razred, sloj, narod ali država.

- druga kategorija so nestrukturirane skupine, katerih člani so osebe, zbrane na nekem mestu, ki imajo delno podoben ali isti cilj, vendar pa ne izvajajo akcij, v katerih bi imeli vsi člani lastno mesto in vlogo v skupini. V to vrsto skupin uvršča Rot poleg občinstva in socialnih gibanj tudi množico, ki je po svoji neorganizirani aktivnosti in neizdiferencirani razdelitvi položajev in vlog nestrukturirana skupina.

Homans (*The human group*, 1950) poudarja, da je skupina določeno število ljudi, ki komunicirajo drug z drugim v nekem časovnem obdobju, njihovo število pa je zadosti majhno, da lahko vse osebe komunicirajo druga z drugo – in sicer neposredno.

Shaw (*Group dynamics*, 1971) poudarja interakcijo in vzajemno vplivanje, pri čemer je skupina sestavljena iz ene ali dveh oseb, ki sta v medsebojni interakciji in kjer ena oseba vpliva na drugo, oziroma kjer je vsaka oseba pod vplivom druge osebe.

Scherif in Scherif (*Social psychology*, 1956) izpostavljata pri definiranju skupin stabiliziran sistem statusov, vlog in norm, ki odredjajo vedenje posameznih članov skupine.

Gibb (*Leadership, Handbook of social psychology*, 1969) poudarja skupni cilj kot pomembno značilnost skupin in pomen skupine za zadovoljevanje potreb posameznih članov skupine.

V sovjetski psihološki literaturi je za skupen cilj najpomembnejša lastnost skupine. Andrejeva (*Socialna psihologija*, 1980) poudarja, da je skupina skupnost ljudi, ki povezano delujejo za dosego nekega cilja.

Deutsch (*The resolution of conflict*, 1973) izpostavlja organiziranost skupine in občutek pripadnosti in skupnosti kot lastnost, po kateri se skupina loči od agregatov in preprostih združevanj ljudi.

Krech, Crutchfield in Ballancey (*Pojedinac u društvu*, 1972) navajajo več značilnosti, ki opredeljujejo skupino, to pa so: vzajemna odvisnost članov, vzajemni vpliv, skupne norme in skupna aktivnost.

V navedenih definicijah pravzaprav ni odgovora o istovrstnih skupinah. Skupine se označujejo kot majhne skupine, kjer obstaja neposreden kontakt med člani in vzajemen medsebojni vpliv (Homans, Shaw, Krech in sodelavci), ali kot velike, kot so npr. organizirane skupine ali tiste, kjer je izražena povezanost članov glede na doseganje ciljev (Deutsch in Scherifova). Vendar pa relativno zelo malo definicij upošteva tudi občinstvo, množico ter socialna gibanja. Definicije sovjetskih avtorjev in Gibba sicer »pokrivajo« nekatere od teh skupin, predvsem socialna gibanja.

Osnovne dimenzije skupin

Obstajajo tri osnovne dimenzije, s katerimi lahko okarakteriziramo vse različne vrste skupin:

- da lahko sploh govorimo o skupini, mora obstajati neko določeno število ljudi (večje ali manjše) in med njimi neka določena zvrst povezave. Pri strukturiranih skupinah je to število lahko majhno ali pa zelo veliko, pri nestrukturiranih skupinah pa je to število običajno relativno veliko.

- druga značilnost je realna zaznava neke povezanosti med člani skupine, pa čeprav gre samo za naravnost interesov k neki za vse člane isti vsebini ali za polarizacijo interesov oziroma za vsaj začasen isti cilj. Pri strukturiranih skupinah je polarizacija interesov manj pomembna lastnost, ki povezuje člane skupine, saj obstajajo še druge, bolj intenzivne oblike povezanosti. Za nestrukturirano skupino pa je to lahko najpomembnejša oblika povezanosti.

- tretja lastnost vseh skupin je interstimulacija članov in njihov medsebojni vpliv. V strukturiranih skupinah je interstimulacija živa, trajna in raznovrstna. Pri nestrukturiranih skupinah pa se pokaže zelo različno, na primer pri občinstvu

manj zaznavna, v množici pa je zelo prisotna, vendar v pogledu trajanja dokaj omejena.

Strokovna literatura za posamezne zvrsti nestrukturiranih skupin, včasih pa celo za vse, uporablja različne nazive: množica, masa, občinstvo, agregati itd.

Nekateri avtorji, ne glede na to, da so te skupine začasne, govorijo o določenih načinih vedenja, na primer govorijo o množičnem in kolektivnem vedenju. Različni avtorji so poskušali definirati in klasificirati tudi nestrukturirane skupine.

Med prve sistematične in dobro obrazložene poskuse klasifikacije uvrščamo klasifikacijo *Browna (Massa phenomena, 1954)*, ki pod termin »mnoštvo« (crowd) uvršča dve veliki kategoriji nestrukturiranih skupin: množico (mob) in občinstvo (audience). Razlikuje štiri vrste množic: agresivno, ki napada in uničuje, defenzivno, ki se želi nečemu izogniti, akvizitivno, ki poskuša nekaj pridobiti, in ekspresivno, ki demonstrira in manifestira zgolj svoje občutke in prepričanja.

Nekateri avtorji menijo, da bi bilo pravilneje govoriti o zbranih in nezbranih nestrukturiranih skupinah. *McDavid in Harari (Psychology and social behavior, 1974)* razlikujeta štiri vrste nestrukturiranih skupin ali kot pravita, množic ali neorganiziranih socialnih agregatov; 1. nezbrane in pasivno-reaktivne množice (audience), kot so to npr. uporabniki množičnih medijev; 2. zbrane in pasivno-reaktivne množice, ki so opazovalci neke zgradbe, ki jo je zajel ogenj (crowd); 3. zbrane in aktivne množice, kot so skupine ljudi, ki se jih je polotila panika, ali skupine, ki napadajo in uničujejo (mob), in 4. nezbrane, vendar pa aktivne množice, kot so skupine, ki izražajo svoje prepričanje ali protest in se označujejo kot socialna gibanja (social movement).

Nekateri avtorji menijo, da je pravilneje kot o množicah-skupinah govoriti o množičnem in kolektivnem vedenju. V to vedenje pa uvrščajo različne oblike vedenja: socialne nemire, verska gibanja, množične revolte in druge oblike vedenja, za katere je značilna navzočnost in sodelovanje velikega števila ljudi.

Kroner (Massenpsychologie und kollektives Verhalten, 1972) meni, da je potrebno razločevati med kolektivnim vedenjem in med množičnimi pojavi. Kadar je govor o kolektivnem vedenju, se prvenstveno misli na vedenje skupin kot celot, ne pa na vedenje posameznikov, ki skupine sestavljajo. Socialni nemiri in verska gibanja predstavljajo torej kolektivno vedenje.

Množični fenomeni pa so:

- obnašanje posameznika v določenih situacijah
- ali pa določene oblike vedenja velike množice, velikega števila ljudi.

Primeri takega vedenja so vedenje občinstva in vedenje posameznika v množici.

Milgram in Toch (Collective behavior, 1969) menita, da je za vedenje množic, občinstva in socialnih gibanj značilno kolektivno vedenje, ki nastaja spontano, je relativno neorganizirano, skoraj nepredvidljivo in brez razvojnega načrta, kar je odvisno od interkomunikacije.

Ob nestrukturiranost kot posebno dimenzijo tovrstnih skupin lahko torej postavimo tudi spontanost, nepredvidljivost vedenja, relativno podobnost ali homogenost vedenja njenih članov (intenzivnost medsebojnega vplivanja povzroča homogenost vedenja članov skupin, kar je ena bistvenih značilnosti nestrukturiranih skupin).

S terminom občinstvo razumemo nestrukturirano in neorganizirano skupino ljudi, zbranih na omejenem področju, katerih pozornost je polarizirano usmerjena na določeni objekt ali dogajanje. Njihovo reagiranje je prej bolj ali manj reaktivno in receptivno kot pa aktivno in angažirano. Njihova interstimulacija je relativno šibka. Razlikujemo lahko med naključno zbranim občinstvom ter med namerno zbranim občinstvom oziroma občinstvom v ožjem in običajnem pomenu besede. Nekateri avtorji uvrščajo v občinstvo tudi poslušalce radia, televizijske gledalce, bralce določenih periodičnih publikacij, torej uporabnike množičnih medijev. Čeprav lahko tudi v teh primerih govorimo o polarizaciji pozornosti glede na isti objekt in glede na to tudi o nekaterih skupnih značilnostih vedenja, ni zaznaven medsebojni vpliv, ne obstaja niti šibka zaznava interstimulacije.

Socialna gibanja

To je širok in dokaj nedoločen pojem. Avtorji ga opredeljujejo dokaj različno: *Cantril (The psychology of social movements, 1963)* ga uvršča skupaj z množico, ki se poslužuje linča in s kulturnimi socialnimi gibanji, verskimi sektami in političnimi gibanji med skupine, ki izvajajo organizirano akcijo za uresničevanje svojih prepričanj.

Milgram in Toch (Collective behavior, 1969) razlikujeta socialna gibanja od takih skupin, kot sta občinstvo in množica. Socialno gibanje je spontana široka skupina, ki se konstituira zaradi sistema prepričanj in vrednost, ki jih »delijo« njeni člani. Lahko so bolj ali manj organizirane, zato lahko dobijo tudi podobo izgrajene in strukturirane skupine.

McDavid in Harari (Psychology and social behavior, 1974) izpostavljata neorganiziranost socialnih gibanj kot »nezbrano kolektivno vedenje«, za katerega so značilne interstimulacija, medsebojni vpliv članov in delovanje sugestije. Kontakt med njimi ni neposreden, marveč poteka prvenstveno preko množičnih medijev, pogosto pa tudi z ustnim prenašanjem sporočil.

Socialna gibanja niso organizirane in strukturirane skupine, pač pa so nekakšen prehod med nestrukturiranimi in strukturiranimi skupinami. Sestavlja jih večje število ljudi in zanje je značilen kontinuiran, čeprav posreden stik, ki jih vzpostavlja kot skupino. Pomembno je, da imajo neko ideološko vsebino, določene ideje in prepričanja, ki so skupna vsem pripadnikom in so usmerjena k nekim spremembam in rešitvam problemov.

Strokovna literatura, sociološka in psihološka, socialna gibanja razlaga kot tiste nestrukturirane skupine, v katerih je izraženo odstopanje od norm in prevladovanje iracionalnih elementov in aktivnega vedenja. Poudarjene so torej predvsem negativne značilnosti, zanemarjeni pa so pozitivni pojavi. Podobno velja tudi za aktivnosti množic, o čemer bo tekla beseda v nadaljevanju. Toda gibanja in množice lahko pomenijo tudi pomembne in za družbene spremembe ter razvoj pojavov s pozitivnim predznakom; vedenje pripadnikov gibanj in množic ni samo nepredvidljivo in neracionalno, temveč je pogosto naravnana k določenim pozitivnim vrednotam in lahko pomeni pomemben dejavnik družbenega razvoja in napredka.

Mnoge starejše in novejše filozofske, zgodovinske in sociološke razprave poudarjajo nepredvidljivost vedenja, čustvenost, iracionalnost vedenja, njegovo odstopanje od običajnega in normalnega vedenja, pogosto pa tudi moralno in intelektualno inferiornost vedenja ljudi v tako imenovanih množičnih situacijah. Termin množica se uporablja mnogopomensko. Včasih se z njim označuje preprosto veličino števila ljudi, ki ne sestavljajo nikakršne skupine in nimajo nikakršnih posebnih značilnosti. Ko se v političnem žargonu govori o »širokih množicah«, se misli pri tem na veliko število ljudi, npr. na velik del prebivalstva.

Gustav le Bon (*Psihologija masa*, 1899) pričenja klasifikacijo množic z delitvijo na heterogene in homogene množice (kamor uvršča tiste, ki so sestavljene iz bolj ali manj podobnih elementov: sekte, kaste, razredi). Le-te nam takoj pokažejo skupne značilnosti in hkrati lastnosti, ki dopuščajo, da jih moremo razlikovati. V nadaljevanju loči anonimne in neanonimne množice (prva je npr. množica na ulici, druga pa sodniki porotniki). Dejstvo, ki poudarja značilnosti psihološke množice, je naslednje: kakršnikoli so že posamezniki, ki sestavljajo množico, sorodni ali raznoliki v načinu življenja, poklicu, značaju ali inteligenci, že s samim dejstvom, ki jih je preobrazilo v množico, dobivajo neko skupno dušo, s katero čutijo, mislijo in delajo povsem drugače, kot bi to delal, mislil in čutil vsak sam zase. Obstajajo ideje, občutki, ki nastajajo ali se spreminjajo v dela samo takrat, ko so posamezniki vtopljeni v množico. Psihološka množica je začasno bitje, ki je sestavljena iz heterogenih elementov, ki so se spojili samo za nekaj časa, prav tako kot posamezni organi, ki sestavljajo živo telo, s svojim združenjem sestavljajo novo bitje, ki izraža lastnosti, ki se zelo razlikujejo od tistih, ki jih poseduje vsak posamični organ.

M. Bentley (*A preface to social psychology*, 1916) deli množice na zbrane in razpršene: primer za prve je občinstvo v gledališču, za druge pa so npr. bralci iste rubrike v nekem časopisu.

W. McDougall (*The group mind*, 1920) govori o organizirani in neorganizirani masi: organizirana je npr. vojska in njej podobne ustanove, neorganizirana pa je množica na ulici.

Sigmund Freud (*Group psychology and the analysis of ego*, 1922) deli množico na stalne in začasne skupine: primer prve so vojska in cerkev, druge pa so množica v pomenu Bonove razlage. Kasneje je dodal še eno delitev, in sicer na naravne in umetne skupine: v naravne šteje vojsko in cerkev, v umetne pa klan ali plemo.

R. W. Brown (*cit. delo*) predstavi sistem štirih osnovnih dimenzij množice: a) velikost, b) zbranost, c) usmerjenost in d) identificiranost. Za vsako od teh dimenzij poda tudi lestvico ocene s tremi kategorijami, na katerih se lahko relativno natančno klasificira vsaka človeška skupina ali »kolektiv« – kakor pravi avtor sam (npr. velikost množice označuje število oseb, ki sestavljajo nek kolektiv, meje posameznih kolektivov pa odreja predvsem psihosocialna klasifikacija: množica, ki se lahko zbere v eni sobi, je skupina; številnost zbranih v neki javni dvorani ali na trgu pa je množica, drhal ali občinstvo; razred, občinstvo medijev, volivci itd. pa so kolektivi, ki so preveliki za sestajanje, tako da poteka njihovo zbiranje indirektno, preko nekakšnih delegatov.

M. Zvonarevič (*Socialna psihologija*, 1981) predlaga k štirim Brownovim dimenzijam še peto, saj meni, da jim manjka še prektična in teoretično pomembna dimenzija, ki označuje konstruktivnost oziroma destruktivnost nekega kolektiva oziroma množice. To stališče nasprotuje elitističnim pogledom na množico, ki

a priori izhajajo iz dejstva, da je vsaka množica destruktivna (Platon, W. McDougall, E. D. Martin, Gustav le Bon). Konstruktivnost delovanja kolektiva ali množice pomeni, da se neka množica v družbeno-političnem smislu obnaša konstruktivno ali razdiralno. Obnašanje nevtralne množice nima posebnega družbeno-političnega pomena. Obnašanje destruktivne množice pa ruši in ogroža neke pozitivne družbeno-politične dosežke. Zvonarevič posebej poudarja razliko med zgoraj navedenimi pristopi, »aristokratskim« oz. elitističnimi ter demokratičnimi, kamor uvršča marksistične koncepcije, katerih temeljna ideja je, da so množice, predvsem množice izkoriščanih razredov, glavni nosilec razvoja in napredka človeštva.

Rot (Psihologija grupa, 1983) poudarja, da je v socialni psihologiji pravzaprav zelo malo sistematičnih preučevanj množic. Predvsem zaradi težav pri empiričnem preučevanju množičnega vedenja. Sam se v klasifikaciji opredeljuje za to, da je potrebno množice razlikovati od drugih skupin, prav tako pa je potrebno razlikovati same množice med seboj. Najpogostejše gre za razlikovanje med tremi vrstami množic:

- *agresivne množice*, ki jih opredeljujejo izgredi in nasilje; množično ropanje v času elementarnih nesreč, izpadi adolescentnih band, linči, itn.;
- *panične množice*, zanje je značilno, da se pred nečem branijo ali pred nečem bežijo, pri čemer prihaja do neorganiziranega ali intenzivnega vedenja;
- *ekspresivne množice*, ki so zbrane, da bi manifestirale svoje ideje in stališča, da bi proti nečemu protestirale.

Množično vedenje

Pripadnost skupinam, posebej pripadnost različnim skupinam, položaj in aktivnosti posameznikov v njih seveda ne vplivajo le na trenutno vedenje ljudi, ampak tudi na oblikovanje njihovih številnih značilnosti in na njihovo vedenje v celoti. V času vtopljenosti v množico in njenega učinkovanja se pojavljajo psihološki fenomeni, ki jih ob opazovanju posameznika ne zasledimo. Kot sestavni del (pa tudi kot njena posledica) skupinskega-množičnega vedenja in skupinske interakcije se pojavljajo določeni odnosi moči in vplivanja, naklonjenosti in nenaklonjenosti, ugleda in prestiža, določenega obsega in načina komuniciranja. Pojavijo se tudi skupinske norme oziroma določena vrsta predpostavk za relativno trajne načine vedenja v času skupinske interakcije, ki je za člane množic značilna. Z delovanjem skupinske interakcije prihaja do sprememb stališč in vrednot, pojavljajo pa se tudi za množice značilne forme vedenja in ravnanja.

Le Bon (Psihologija masa, 1899) pojasnjuje množično vedenje s stapljanjem heterogenosti v homogenosti množice, pri čemer poprejšnje razlikovanje ljudi v stopnji inteligentnosti preplavijo njihove podzavestne lastnosti. Posameznik zadobiva v množici zaradi številčnosti množice občutek nepremagljive moči, ki mu dopušča predajanje nagonom, ki bi jih kot izoliran posameznik lahko sam obvladal. Bolj kot je množica brezimna in neodgovorna, manj bo posamezniku do tega, da se obvlada – njegov občutek za odgovornost povsem izgine. Posamezniki se v množici torej radikalno spremenijo. Ne spremeni se samo njihovo vedenje, ki postane neracionalno, afektivno in agresivno, marveč se spremeni tudi njihova osebnost: zapadejo v stanje, ki je v mnogočem podobno hipnotičnemu stanju. Prevlada primitivni in nezavedni del človekove osebnosti. V vseh ljudeh se predrami vzajemna in primitivna kolektivna zavest, zgublja pa se zavedna osebnost, ki jo opredeljujejo individualnost, samokontrola in moralnost.

Podobna stališča, ki so pripisovala množicam predvsem negativne lastnosti kot vsebine kolektivnega vedenja in po katerih zbor velikega števila ljudi pomeni, da vsi udeleženci spreminjajo svoje lastnosti in postanejo manj vredni, zagovarjata poleg Le Bona še dva predstavnika romanske sociološke šole – Sighele in Ferri.

Množičnemu vedenju in nasploh vedenju velikih skupin ljudi so prav v drugi polovici 19. stoletja posvečali posebno pozornost. V tem času so se namreč pojavljala organizirana gibanja proletariata v boju proti eksploatorskemu razredu. Ideja o inferiornosti množic je izhajala iz občutka ogroženosti buržoazije, katere predstavnik je bil tudi Gustav Le Bon.

Le Bon ima prav v toliko, da v določenih vrstah zbranih ljudi in situacijah res prihaja do sprememb vedenja ljudi. Čustva dominirajo in vplivajo na postopke, akcije so manj kontrolirane in manj inhibirane s sprejetimi normami, običajno prihaja tudi do večje aktivnosti.

Vendar pa Le Bon, glede na spremembe v nekaterih množičnih situacijah – in to praviloma samo pri enem delu posameznikov – pretirava v prikazovanju njihove intenzivnosti ter jim pripisuje splošnost, ki je nimajo. Spremembe, ki se pojavljajo pri delu posameznikov neke zvrsti nestrukturiranih skupin, predvsem članov agresivnih skupin (po Rotu), je prikazoval kot značilnost vseh vrst množic in vseh velikih skupin ljudi. Nesprejemljivo je tudi pojasnjevanje množičnega vedenja s hipotetično sugestivnostjo, kjer prihaja do radikalne spremembe osebnosti in izgube sleherne individualnosti.

Brown (*Social psychology*, 1965) poudarja, da agresivno vedenje v množici ni splošna človeška lastnost in se ne pojavlja pri vseh udeležencih v množici, kot je na primer menil Le Bon. Da bi pri nekem delu populacije prišlo do takšnega obnašanja, so potrebni določeni pogoji: več k agresivnosti nagnjenih ljudi, zbiranje na enem mestu, zadostno število zbranih, da začutijo moč in da postopajo v nasprotju z družbenimi normami ter da lahko ostanejo pri tem anonimni in s tem tudi varni. To veliko število prisotnih v agresivnih izpadih pripelje do prepričanja, da je akcija, ki jo izvajajo, upravičena, in da vedenje, ki ga manifestirajo, ni nedovoljeno ali izjemno ravnanje.

Procesi zbiranja na enem mestu in vztrajanje v nekem pričakovanju, komuniciranje med prisotnimi, gibanje in stiki, ki pripeljejo do spoznanj o istem razpoloženju in pripravljenosti na agresivnost in nasilje, so značilni za nastajanje *agresivnih množic*.

Erich Fromm (*Anatomija ljudske destruktivnosti*, 1980) je zapisal: »Ostaja dejstvo, da človek pogosto deluje okrutno in destruktivno celo v situacijah, ko ni v pogojih jata ali krdela. Destruktivnost in okrutnost lahko sprožita občutek močnega zadovoljstva: množico ljudi lahko nenadoma prevzame želja po krvi. Posamezniki in skupine lahko imajo karakterno zgradbo, ki jih prisiljuje, da željno čakajo – ali ustvarjajo – situacijo, ki dopušča izražanje destruktivnosti«.

Druga značilna oblika vedenja se izraža v t. i. *panični množici* (Rot). Za to vrsto vedenja je značilno neorganizirano in intenzivirano vedenje, ki je pogosto v nasprotju s sprejetimi normami. V posebnih razmerah, kjer prihaja do množičnega paničnega vedenja, se panika manifestira v vzburjenem vedenju, v zelo povečani in v bistvu nekoristni aktivnosti, ki je izraz težnje, da se zagotovi lastna varnost.

Brown (*Social psychology*, 1965) meni, da nobena velika nevarnost, vključno z nevarnostjo, ki jo izzove intenzivno čustvo strahu, še ne povzroči panike. Velike nesreče povzročijo običajno čustva strahu, obupa, ne pa tudi za paniko značilnega neorganiziranega, intenziviranega in brezobzirnega vedenja.

Zvonarević (*Socialna psihologija*, 1981) v razpravi o kolektivnem vedenju v kriznih situacijah poudarja, da se tudi v pogojih kriznega šoka začnejo pojavljati in spontano ustvarjati neki socialni obrambni mehanizmi – socialni refleksi, ki s svojim delovanjem omogočajo kontinuiteto elementarne, fizične eksistence skupnosti. Panika se pojavi tam, kjer obstaja potrebna kritična gostota množice (specifične okoliščine), kjer pride do pojava nepričakovano in ta povzroči presenečenje. Možnost panike se torej povečuje predvsem tam, kjer se na relativno majhnem prostoru zbirajo velike množice ljudi.

Polič (*Psihološki vidiki naravnih in drugih nesreč*, 1988) poudarja, da se kolektivno vedenje pojavlja predvsem v razmerah, ko tradicionalni socialno-kulturni okvir ne ustreza več za uravnavanje vsakodnevnega vedenja. Panika se pojavlja kot nesocialna dejavnost in kot nerazumno vedenje, pojavlja pa se kot akutna reakcija strahu, za katero je značilen beg.

Panično reagiranje je bolj univerzalno kot agresivno vedenje. Več posameznikov v množici podleže paniki, kot pa je tistih, ki se nagibajo k množičnemu agresivnemu vedenju. Za agresivnost je potrebno veliko število ljudi, za paniko pa zadošča že omejena možnost za rešitev.

Naslednja oblika množičnega vedenja je značilna za t. i. *ekspresivne množice*, ki se zbirajo zato, da bi manifestirale svoje ideje in stališča oz. da bi proti nečemu protestirale (Rot).

McDavid in Harari (*Psychology and social behaviour*, 1974) med te oblike vedenja štejeta tudi veselo, razposajeno vedenje množic, ki nastopajo kot skupine na karnevalih, proslavah itd. Za to obliko vedenja je značilna dominacija čustev in odstopanje od običajnega vedenja, oslabljen nadzor nad impulzi, opuščanje socialnih konvencij, pogosto pa tudi razuzdanost in manifestiranje sicer zadrževanih nagonov.

Iz povedanega izhaja, da ima množično vedenje specifične lastnosti, in sicer:

- povečano čustvenost in sploh večjo vlogo čustev v vedenju;
- izrazito iracionalnost vedenja, ki se izraža kot nekritičnost, zgubljanje čuta za razsojanje in lahkovernost;

- intenzivirano aktivnost celotnega organizma, predvsem pa nagonov in impulzov;

- odstopanje od normalnega in normativnega vedenja.

Pri tem je potrebno razlikovati med vrstami množičnega vedenja, zato je neupravičeno vse oblike množičnega vedenja uvrščati med enake oz. istovrstne. Razlike obstajajo tudi med različnimi agresivnimi oblikami vedenja, razlike so med množično agresivnim in množično paničnim vedenjem, itd.

Nesprejemljivo je tudi mišljenje, da se vsi posamezniki v določenih situacijah vedejo enako, pa naj gre za agresivno ali drugačno množično vedenje. Povsod in v vseh situacijah ter v vseh vrstah množic, pa tudi znotraj njih samih, lahko zaznavamo individualne razlike v vedenju.

Tudi v Jugoslaviji npr. nastopajo množice, ki niso zgolj seštevek posameznikov, ki to množico tvorijo. So skupine v gibanju, vzvalovljene, agresivne, nevarne in militantne, podvržene vplivom; v naših razmerah jih v mnogokaterih vidikih spodbujajo zaostrovanje vsestranske krize in uvajanje političnega in ekonomskega pluralizma.

Sodobne množice imajo veliko moč. Zatiranje drugega, drugače mislečega je lahko v danih socialnih in političnih razmerah nevaren ideal. (Stifanić, TiP, 1990).

- Gustav Le Bon: Psihologija gomila, Globus Zagreb, 1989.
- R. W. Brown: Massa phenomena, Zbornik: »Handbook of social psychology«, New York, 1959.
- Bolčić S.: Interesi društvenih slojeva i determinante njihovog formiranja, v Popović i ostali: Društveni slojevi i društvena svest, IDU Beograd, 1977.
- Danas, tedenski časopis, leto 1990 (6. 2., 6. 3., 27. 3., 18. 9).
- F. Engels: O autoriteti, Izbrana dela, Beograd, 1959.
- English in English: Obuhvatni rečnik psiholoških i psihoanalitičkih pojmova, Savremena administracija, Beograd, 1972.
- E. Fromm: Anatomija ljudske destruktivnosti, Naprijed Zagreb, 1980.
- E. Fromm: Zdravo društvo, Naprijed Zagreb, 1989.
- Goričar: Sociologija, Rad Beograd, 1974.
- Havelka N.: Psihološke osnove grupnog rada, Naučna knjiga, Beograd, 1980.
- Homans G. C.: The human group, Harcourt, New York, 1950.
- Janjićević m.: Opšti metodološki pristup i socijalne osobenosti društvenih slojeva, v Popović i ostali: Društveni slojevi i društvena svest, IDU, Beograd, 1977.
- Kruse L.: Gruppen und Gruppenzugehörigkeit, v Handbuch der Psychologie, Göttingen, 1972.
- Krech, Crutchfield, Ballanchey: Pojedinač u društvu, ZUS Beograd, 1972.
- Kroner: Massenpsychologie und kollektives Verhalten, v Handbuch der Psychologie, Göttingen, 1972.
- Naša obramba, Polić: Preplah, 19, 5. 52., 1987.
- Pečjak V.: Psihologija spoznavanja, DZS, Ljubljana, 1977.
- Polić M.: Psihološki vidiki naravnih in drugih nesreć, Poljce, 1988.
- N. Rot: Psihologija grupa, ZUS, Beograd, 1983.
- M. Stifanić: Recenzija, TIP let. XXVII, št. 8/9, 1990.
- Thompson J.: Psychological Aspects of Nuclear War, London: BPS & Wiley, 1985.
- Turner R. H. & Killian L. M.: Collective Behavior, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1972.
- F. Vreg: Družno komuniciranje, Založba Obzorja, Maribor 1973.
- Watson P.: War on the Mind, London, Hutchinson, 1970.
- M. Weber: Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis, Tübingen 1922.
- M. Zvonarević: Socialna psihologija, Školska knjiga Zagreb, 1981.

Uvodni zapis

Raziskava »Nacionalna varnost Slovenije« je del širšega raziskovalnega projekta z naslovom »Razvojne spremembe političnega sistema in nacionalna varnost v Jugoslaviji«, v katerem Obramboslovni raziskovalni center na FSPN proučuje spremembe v Evropi ter politične, ekonomske, socialne, in varnostne spremembe v Sloveniji in Jugoslaviji, ki vplivajo na nujnost spreminjanja obstoječega varnostno-obrambnega sistema tako v Sloveniji kot tudi v Jugoslaviji.

Raziskava je primerljiva s tremi mednarodnimi raziskavami in sicer: s švedsko raziskavo »Javno mnenje o psihološki obrambi« ter z raziskavama ERGOMASA (European Research Group on Military and Society) »Vojaški poklic« in »Legitimnost in integracija vojaštva v družbi«.

Empirični del raziskave »Nacionalna varnost Slovenije« poteka na dveh ravneh in sicer: kot identifikacija stališč, mnenj, prepričanj in vrednot prebivalstva ter kot vpogled v oblikovanje modelov zagotavljanja nacionalne varnosti pri posameznih strankah, gibanjih, družbenih organizacijah, društvih ter drugih interesnih skupinah v Sloveniji oziroma Jugoslaviji. Prva faza raziskave Slovenije je že zaključena in sicer gre za javnomnenjsko raziskavo stališč in ocen prebivalcev Slovenije o sedanjem in bodočem nacionalno-varnostnem konceptu Slovenije. Anketa je bila izvedena na Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (Raziskovalni inštitut FSPN) kot del raziskave Slovensko javno mnenje 1990 (Raziskava stališč o nacionalni varnosti ter o vprašanih energetike in ekologije). Anketiranje je potekalo v času od 7. decembra 1990 do 20. januarja 1991, načrtovani vzorec je bil 2100 respondentov, realizirani pa 2072 respondentov.

Objavljamo prispevke mag. Ljubice Jelušič, asistentke; dr. Antona Grizolda, docenta in mag. Marjana Malešiča, asistenta; vsi so sodelavci Fakultete za politične vede, novinarstvo in sociologijo v Ljubljani.

LJUBICA JELUŠIČ

Značilnosti varnostne kulture prebivalcev Slovenije

Razprave o patriotskih čustvih naroda in prebivalcev so aktualne za vsako obrambno doktrino. Gre za kakovost kadrovskega potenciala nacionalnega varnostnega sistema, za katero si po svetu prizadevajo na različne načine in nikoli je ne prepustijo naključju. Varnostna kultura kadrovskega dejavnika je merilo njegove pripravljenosti in učinkovitosti v oboroženem in neoboroženem boju zoper

agresijo in je hkrati dejavnik odvrčanja od uporabe sile proti državi ali skupini ljudi. Analitiki vojne v Zaliu sicer porogljivo pravijo, da so vojaške vrednote in junaštvo kot lastnosti vojakov samo še za v vojne romane, »zgodovina pa kaže, da je bila od lokov in puščic do lasersko vodenih izstrelkov odločilna tehnologija« (Science, 1993:497). Čeprav se zdi, da sodobne vojne kažejo naprednost ubijalske tehnologije pred kadrovskim dejavnikom, pa je pripravljenost na tveganje pri vodenju vojne ali podpora odločitvi o smiselnosti obrambe pred agresijo vendarle vedno odvisna od prizadetega prebivalstva.

Kadrovski dejavnik je torej pomemben tudi z vidika podpore političnim odločitvam. Za vsako nacionalno varnostno politiko je namreč bistvena visoka stopnja legitimnosti, to je sprejemljivosti za večino prebivalstva, ki se z njo strinja in jo je pripravljena podpirati (Vogt, 1990:1).

V raziskavi Nacionalna varnost Slovenije smo pripravljenost državljanov Slovenije za boj proti agresiji merili s tremi indikatorji, to so bili: pripravljenost na tveganje in žrtvovanje za obrambo Slovenije, vedenje v primeru oborožene agresije na Slovenijo ter ponos zaradi državne pripadnosti. Vsi trije indikatorji so hkrati tudi indikatorji patriotizma, znani pa so iz javnomnenjskih raziskav v državah Evropske skupnosti, s katerimi bomo slovenske rezultate tudi primerjali. Poleg tega smo z nekaterimi posrednimi kazalci poskušali ugotoviti, kolikšna je stopnja legitimnosti političnih oblasti na Slovenskem, ko gre za vprašanja nacionalne varnostne politike.

1. Obramba domovine

Vprašanje o velikih stvareh, za katere je vredno tvegati in se tudi žrtvovati, zajema trendno variabla 'obramba (države)' v raziskavi javnega mnenja European Omnibus Survey (EOS), ki se izvaja dvakrat letno v vseh državah Evropske skupnosti na vzorcu 1000 (oziroma 300 za Luksemburg in 1300 za Veliko Britanijo) respondentov. V slovenski raziskavi o nacionalni varnosti smo namerno uporabili isto vprašanje, kot se pojavlja v EOS. Ker najnovejši podatki iz te raziskave še niso dostopni, smo za primerjavo v tabeli 1 uporabili podatke za jesen 1988. Nekoliko bolj natančno si bomo ogledali podatke za tri t.i. velike stvari (great causes): zaščito okolja, svetovni mir in obrambo domovine. Ugotavljamo, da so bili slovenski respondente konec leta 1990 v marsičem podobnega mnenja kot zahodnoevropski v jeseni leta 1988. Npr. za zaščito okolja bi tvegalo in se žrtvovalo skoraj toliko slovenskih respondentov (66,1%) kot belgijskih (66,5%), manj kot zahodnonemških (76,9%) in luksemburških (76,0%).

Svetovni mir¹ je vrednota, za katero je pripravljeno tvegati in žrtvovati največ respondentov iz sredozemskih držav (Grčije, Španije, Francije, Italije, Portugalske), pa tudi iz Irske, Luksemburga in Slovenije. V primerjavi z drugimi respondenti pa bi daleč največ slovenskih respondentov tvegalo in se žrtvovalo za *obrambo domovine*. Lahko bi celo rekli takole: Evropejci (s Slovenci vred) so pripravljene tvegati in se žrtvovati za zaščito okolja, svetovni mir, človekove pravice in boj proti revščini, kar so sestavine postmaterialističnih vrednot,² pri Slovencih pa v to

¹ »Mir je tako vseobsežna, 'dobra' beseda, da je bolje biti previden z njo; pomenila je in še pomeni veliko različnih stvari za prav tako veliko različnih ljudi. Sicer se ne bi tako 'strinjali' glede njene pravilnosti in univerzalnosti... Vsi se strinjajo, da je mir univerzalni cilj, in vsakdo poskuša vanj stlačiti svoje specifične politične strahove, vrednote, upanja in predvidevanja... Toda, ker je vojna danes sredstvo za univerzalno uničenje človeštva, je tudi mir danes univerzalni interes človeštva.« (Mills, 1970:134-135)

² Spremembo vrednot v smeri postmaterializma opredeljujejo kvaliteta življenja, decentralizacija, samorealizacija, samoopredeljevanje, emancipacija, razumevanje, empatija, komunikacije, ustvarjalnost, hedonizem, ekološka zavest (Kohr, 1989:3).

skupino vrednot sodi še obramba domovine. Pa ne zato ker bi bila vojaško ogrožena – v isti raziskavi smo namreč ugotavljali, da vojaške grožnje drugih držav sodijo med najmanj pomembne nevarnosti za Slovenijo. Ljudje se v vsakdanjem življenju sicer resda bojijo vojne, toda to je državljanska vojna v Jugoslaviji.

Zdi se, da se slovenski državljani po nekajletni krizi domovinske pripadnosti (Jugoslavije niso več priznavali, Slovenija pa navzven skoraj ni obstajala) zdaj vendarle lažje opredeljujejo za Slovenijo, na katero so lahko ponosni in se z njo identificirajo tudi v tujini (tuji tisk že nekaj let upošteva politične, gospodarske in kulturne razlike v Jugoslaviji). V času, ko je ogrožen sam proces osamosvajanja Slovenije, ko je veliko možnosti, da se bo morala Slovenija morda soočiti tudi z realnostjo mednarodnega nepriznanja, pa slovenski državljani ravnavo povsem pričakovano: za ogroženo vrednoto »domovino« so pripravljeni tvegati in se tudi žrtvovati. Navsezadnje vse nacionalne strategije potrjujejo dejstvo, da je v obrambni politiki za mobilizacijo prebivalstva vedno treba določiti sovražnika nacionalnih interesov; včasih pa ga je treba celo ustvariti. Problem nepriznavanja samostojne Slovenije bo verjetno tudi posledica tega, da je Slovenija v modelih bodoče vojaške politike Evrope še vedno predvidena v Jugoslaviji. Pomembno pa je tudi, da, sodeč po analizah vojaških modelov stabilne evropske varnosti, varnostni sistem Evrope ne bo temeljil na bipolarni, temveč multipolarni strukturi (Huber, *Europ. Sicherheit* 2/91:95). To pa pomeni tudi več možnih scenarijev ogrožanja varnosti in več možnosti vojaških zvez, sporazumov in dogovorov. Slovenija bo torej imela še veliko možnosti za mobiliziranje »bojevniškega duha« prebivalstva.

Pri pripravi tabel smo upoštevali, da bralca morda zanimajo vprašanja v izvirnem zapisu, ker si je le tako mogoče predstavljati, ali so bila vprašanja v raziskavi Nacionalna varnost Slovenije identična ali pa prirejena za drugačno kulturno in jezikovno področje. Zato bomo navedli angleško in slovensko verzijo vprašanj ter v nekaterih primerih tudi francosko poimenovanje teme vprašanja.

Tabela 1: In your opinion, in this list which are the great causes which nowadays are worth the trouble of taking risks and making sacrifices for? / Grandes causes valant la peine de prendre des risques et d'accepter des sacrifices / Za katere od naštetih stvari je po vašem mnenju vredno tvegati in nekaj tudi žrtvovati? (možnih je več odgovorov)

velike stvari (odgovori so v %)	države												
	B	DK	D	GR	E	F	IRL	I	L	NL	P	UK	SL
enakost med spoloma	23,4	23,2	31,8	29,9	23,9	22,5	21,3	18,5	41,4	27,2	32,4	25,2	34,6
zaščita okolja	66,5	58,1	76,9	51,8	42,5	55,9	26,0	57,5	76,0	54,8	57,1	47,4	66,1
svetovni mir	69,4	57,9	69,7	85,0	77,3	78,3	74,8	81,6	86,3	54,4	87,3	71,2	76,0
boj proti rasizmu	37,1	29,0	30,8	32,4	35,5	40,7	23,4	44,0	58,0	36,6	41,5	31,5	34,8
obramba (država)	26,6	21,4	26,8	36,4	26,9	31,0	13,2	24,4	28,4	7,6	49,5	40,8	60,1
versko prepričanje	13,3	10,7	17,5	34,5	19,6	13,4	35,4	22,3	19,0	16,2	31,7	18,4	23,1
združevanje Evrope	26,6	8,8	19,1	20,0	13,0	24,7	8,3	22,2	39,4	9,9	28,4	8,8	47,2
boj proti revščini	68,4	34,7	43,7	49,0	62,6	71,0	68,7	55,4	70,3	46,8	80,1	57,3	59,9
svoboda posameznika	46,5	44,2	37,0	53,2	33,6	40,6	30,3	35,6	56,7	32,3	44,0	43,3	51,2
človekove pravice	56,4	59,7	61,7	52,2	59,6	65,9	61,9	62,5	39,7	53,3	58,3	55,1	73,4
revolucija	4,3	3,6	6,1	4,3	5,8	5,0	2,5	3,6	4,0	1,8	15,9	2,2	7,7
nič od tega	1,8	2,7	2,0	0,2	1,3	0,4	0,8	0,2	1,7	2,7	0,5	2,0	3,4
brez odgovora	1,1	7,1	3,8	0,8	0,5	0,5	1,1	0,5	1,0	0,4	3,9	1,3	–
realizirani vzorec	1024	1006	1051	1000	1013	1001	1012	1058	300	1006	1000	1324	2072

Čas raziskovanja: Evropska skupnost – jesen 1988, Slovenija – december 1990, januar 1991.

Oznake držav: B – Belgija, DK – Danska, D – Zvezna republika Nemčija, GR – Grčija, E – Španija, F – Francija, IRL – Irska, I – Italija, L – Luksemburg, NL – Nizozemska, P – Portugalska, UK – Velika Britanija, SL – Slovenija

Vir podatkov za Evropsko skupnost: Eurobarometer 30 / Nov. 1988, Qnumber 161.

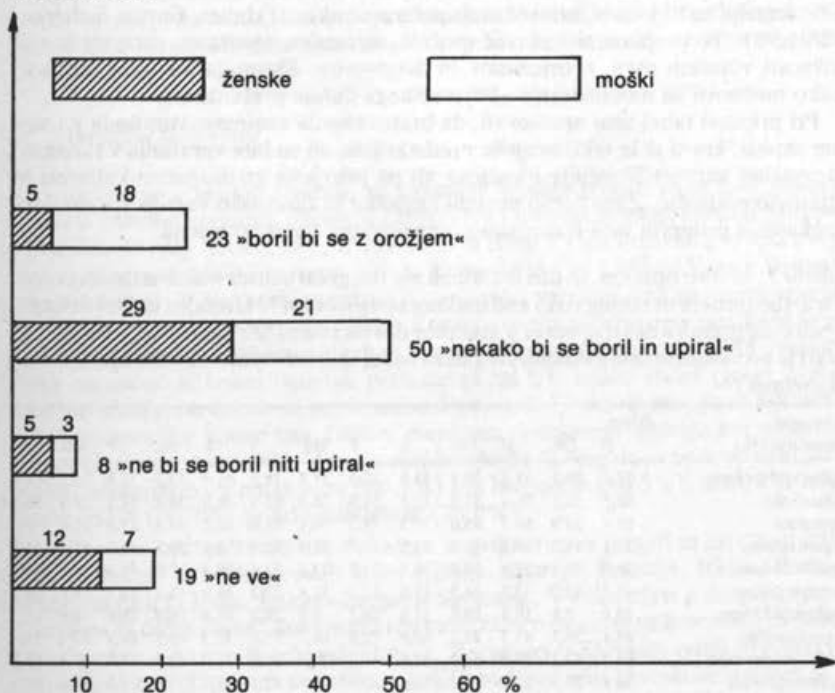
2. Odpor ob oboroženi agresiji

Patriotska čustva slovenskih prebivalcev smo merili tudi z njihovo pripravljenostjo za odpor ob oboroženi agresiji na Slovenijo. Uporabili smo vprašanje, ki ga od leta 1980 postavljajo v raziskovanju javnega mnenja v Zahodni Nemčiji, nanaša pa se na pripravljenost prebivalcev za obrambo domovine. Presodili smo, da je domovina med osamosvajanjem za Slovence najbolj ključna družbena vrednota. Čeprav v tem trenutku Slovenija ne razpolaga s formalnim in legitimnim dokumentom o družbeni ureditvi (npr. s konsezualno sprejeto ustavo), sodimo, da v hierarhiji vrednot nekatere, sicer temeljne usmeritve slovenskega političnega sistema, ne bi bile pomembnejše od geopolitičnega, tradicionalnega, zgodovinskega in kulturnega prostora, ki ga predstavlja domovina.

Tabela 2: Pripravljenost prebivalstva Slovenije za obrambo pred agresijo (razlike med moškimi in ženskami). N=2072 (odgovori so v %)

»Kako bi se vi osebno vedli v primeru oborožene agresije na Slovenijo?«

Boril bi se z orožjem/nekako bi se že boril in upiral/ne bi se niti boril niti upiral/ne vem, neodločen sem.

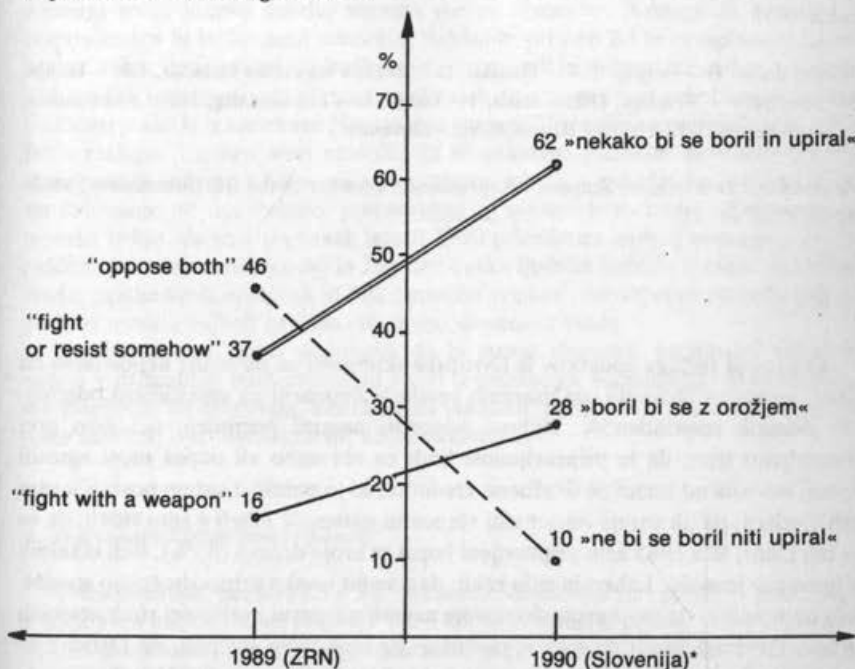
Na uporabo 'nemškega' vprašanja opozarjamo zato, ker v nekaterih drugih raziskovanjih javnega mnenja v razvitih državah kot temeljno vrednoto prebivalstva določajo ravno usmeritve političnega sistema, kot je npr. demokracija. Ponekod merijo 'bojevniki duh' samo z odgovori 'da', 'ne', 'brez odgovora'. Poleg tega smo v slovenski raziskavi vprašanje o pripravljenosti za odpor proti agresiji na domovino postavili afirmativno, drugod pa ta indikator merijo s pomočjo izbire med dvema ambivaletnima, negativnima ciljema (Belgija, Danska, ZRN, Francija, Velika Britanija, ZDA). Npr. Kaj je bolje: braniti demokracijo, pa čeprav to

vodi v jedrsko vojno, ali: izogniti se vojni, pa čeprav bi to vodilo v rusko (rdečo) hegemonijo. Zahodne države vidijo namreč sovražnika v politični ideologiji Vzhoda in ne toliko v njegovi vojaški moči. Podatki iz nekaterih takih raziskav kažejo, da je 'bojevnikiški duh' v drugi polovici osemdesetih let v nekaterih zahodnoevropskih državah močno upadel. Tako bi npr. samo še 7% Dancev leta 1986 branilo demokracijo pred rusko hegemonijo za ceno jedrske vojne, leta 1982 pa 51%. Raziskovalci so ta pasivni sindrom pripisali Gorbačovu in njegovi politiki popuščanja, poimenovali pa so ga z zelo znanim geslom »bolje rdeč (simbolično komunist) kot mrtev (better red than dead)« (Sørensen, 1990:4).

V tabeli 2 so prikazani rezultati pripravljenosti slovenskih respondentov, da se uprejo oboroženi agresiji na Slovenijo. Podatki kažejo, da je tistih, ki so pripravljeni boriti se z orožjem ali pa vsaj nekako boriti se in upirati skoraj tri četrtine (73%). V primerjavi z ZRN, kar smo prikazali v tabeli 3, pa tudi z drugimi državami Evropske skupnosti, kjer pa pripravljenost za odpor merijo z modeliteta-ma 'da' in 'ne', je pripravljenost slovenskih respondentov zelo visoka. Zelo malo je tistih, ki se ne bi niti borili niti upirali (8%); križanja s starostno strukturo kažejo, da so tako odgovorili v glavnem starejši od 40 let (5,5%) oziroma ženske (5%). Radikalni mirovniški koncept bi najbrž uveljavljalo približno 2,5% respon-dentov v starosti od 18 do 40 let.

Tabela 3: Pripravljenost prebivalstva za obrambo v Zvezni republiki Nemčiji (1989) in v Sloveniji (1990) (odgovori so v %)

»Kako bi se vi osebno vedli v primeru oborožene agresije?« / »How would you behave in case of an armed attack on the Federal Republic of Germany? Would you fight with a weapon? Would you fight somehow or resist? In case you have been trained would you oppose both?«
Vir podatkov za ZRN: Vogt 1990: 10.

* Podatki za Slovenijo so prirejeni tako, da so izločeni respondente, ki niso opredelili svojega obnašanja ob agresiji. Novi izračun temelji na N=1678.

V tabeli 4 so prikazani podatki o pripravljenosti na odpor v državah Evropske skupnosti, slovenske podatke pa smo v tabelo vključili tako, da smo vrednost 'da' priredili iz obeh slovenskih pozitivnih odgovorov (sešteli smo odgovore 'boril bi se z orožjem' in 'nekako bi se boril in upiral').

Tabela 4: Pripravljenost prebivalstva za obrambo v državah Evropske skupnosti (1985) in v Sloveniji (1990)

»We hope that there will be no more wars. However, if there should be a war would you be ready to fight for your country?« / »Kako bi se vi osebno vedli v primeru oborožene agresije na Slovenijo?«

	države												
(odgovori so v %)	B	DK	D	GR	E	F	IRL	I	L	NL	P	UK	SL
da	36	63	33	76	69	57	45	38	67	52	65	61	73
ne	52	18	42	16	18	33	35	49	23	32	21	28	8
brez odgovora	12	19	25	8	13	10	20	13	10	16	14	11	19

Čas raziskovanja: Evropska skupnost – oktober, november 1985; Slovenija – december 1990, januar 1991

Oznake držav: B – Belgija, DK – Danska, D – Zvezna republika Nemčija, GR – Grčija, E – Španija, F – Francija, IRL – Irska, I – Italija, L – Luksemburg, NL – Nizozemska, P – Portugalska, UK – Velika Britanija, SL – Slovenija

Vir podatkov za Evropsko skupnost: Representative Survey of the EC Commission, Mediatas 3/1986, str. 11.

Čeprav se razlaga podatkov iz Evropske skupnosti ne navezuje neposredno na javno mnenje v Sloveniji, pa moramo vendarle opozoriti na specifičnost odgovorov danskih respondentov. Njihovi odgovori namreč potrjujejo nekoliko prej postavljeno tezo, da je pripravljenost ljudi za obrambo ali odpor proti agresiji precej odvisna od temeljne družbene vrednote, ki jo politični sistem postavi v sam vrh vrednot, da jih varuje nacionalni varnostni sistem. V tabeli 4 smo videli, da so se bili Danci leta 1985 zelo pripravljeni boriti za svojo državo (63%), tudi nikalnih odgovorov je malo. Lahko bi celo rekli, da s svojo visoko pripravljenostjo spodbijajo ugotovitev, da so na svoje domovine najbolj navezani prebivalci sredozemskih držav. Po drugi strani pa smo iz podatkov za leto 1986 sklepali, da Danci niso pripravljeni tvegati jedrske vojne, zato da bi obranili demokracijo. V času, ko se je bilo pripravljenih še 51% Dancev boriti za demokracijo ne glede na posledice (leta

1982), pa je bilo kar 83% respondentov iz Združenih držav Amerike pripravljenih braniti demokracijo, čeprav bi s tem izzvali jedrsko vojno (Sørensen, 1990:6).

3. Legitimnost političnih institucij v sistemu nacionalne varnosti Slovenije

Predpostavljamo, da bi bilo število slovenskih respondentov, ki bi bili pripravljeni braniti demokracijo, precej nižje od števila tistih, ki so se pripravljeni boriti za domovino. Ta predpostavka temelji na ugotovitvi iz raziskave o nacionalni varnosti Slovenije, da je zaupanje prebivalstva v institucije političnega sistema, ko nastopajo v nacionalnem varnostnem sistemu, dokaj majhno. Do tega sklepa smo prišli po celi vrsti posrednih podatkov. Respondente npr. menijo, da je za preživetje določene družbe ob oboroženem napadu najmanj pomembno ohranjanje administrativnih in političnih funkcij države (4,2%), v strategiji splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite pa je bila ravno kontinuiteta družbenopolitičnega sistema bistvena za organiziranje odpora. Respondente so pri ohranjanju suverenosti in neodvisnosti Slovenije v prihodnje slovenski skupščini pripisali dokaj neopazno vlogo. Le 8% jih misli, da bo imela v tem procesu največjo vlogo, medtem ko naj bi ta vloga pripadla predvsem državljanom Slovenije (38,1%), predsedstvu Slovenije (22,5%) in slovenski vladi (17,8%). Pri koncipiranju parlamentarne demokracije pa so bile ravno skupščini naložene najbolj ključne naloge v zvezi z varnostjo in obrambo države Slovenije.

Naslednji podatek, ki je v zvezi z legitimnostjo političnih institucij zanimiv, je, da sodijo obrambne priprave političnih institucij med najmanj pomembne in jih je najmanj treba krepiti znotraj sistema civilne obrambe. Razloge za nezaupanje respondentov bi lahko našli marsikje, vendar bi pri tem šlo le za ugibanje. Lahko bi npr. rekli, da je praksi podružbljanja obrambnih in varnostnih zadev iz sistema SLO in DS uspelo privzgojiti ljudem občutek za odgovornost pri obrambi države. Nekateri podatki iz raziskave Nacionalna varnost Slovenije pa ponujajo zelo specifično razlago. Ugotavljamo namreč, da se nekatere politične institucije po večstrankarskih volitvah v Sloveniji niso ustrezno izkazale, posebej ko je šlo za njihovo delovanje ob ogroženosti prebivalstva in materialnih dobrin. Respondente namreč trdijo, da so v poplavah jeseni 1990 prizadetim najbolj pomagali: civilna zaščita, prizadeti sami, gasilci in Jugoslovanska ljudska armada (pomoč slovenske vlade, predsedstva in strank ni bila omembe vredna); za odpravo posledic poplav pa bi si morala najbolj prizadevati ravno slovenska vlada.

Iz povedanega lahko sklepamo, da bi moral slovenski nacionalni varnostni sistem v prihodnjih letih utemeljiti svojo organizacijo, socializacijo in usposabljanje predvsem na domovini, kot temeljni vrednoti, manj pa na značilnostih političnega sistema, npr. demokraciji, večstrankarstvu.

4. Nacionalni/državljski ponos

Pripravljenost prebivalstva za obrambo domovine je mogoče povezovati z občutkom nacionalnega ponosa. Večji kot je nacionalni ponos, večja je pripravljenost za obrambo. Za merjenje nacionalnega ponosa smo v raziskavi Nacionalna varnost Slovenije uporabili podobno vprašanje z modalitetami, kot ga navajajo v Eurobarometru. Zaradi preobčutljivosti poudarjanja nacionalne pripadnosti smo

se v raziskavi izognili postavljanju nacionalnosti v vprašanje. Predvidevali smo, da bo v vzorcu približno 10% neslovenskega prebivalstva, ki pa je stalno prijavljeno v Sloveniji. V realiziranem vzorcu je dejansko bilo 90,4% Slovencev in 9,6% pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti. Ker pa nismo želeli izgubiti informacije o tem, kako se z domovino Slovenijo identificirajo tudi neslovenski prebivalci, smo namesto nacionalnega ponosa merili ponos, da respondent-je živijo v Sloveniji. To smo pogojno imenovali »državljski ponos«, kajti pravno-formalno se državljanstvo določa drugače. Upoštevati je treba, da morajo neslovenski prebivalci, če so stalno prijavljeni v Sloveniji, tudi če nimajo slovenskega državljanstva, opravljati vse državljske dolžnosti, povezane z nacionalno varnostjo Slovenije. Tako morajo moški služiti v rezervni sestavi, ali imeti delovno in materialno dolžnost, ali dolžnost v civilni zaščiti. V tabeli 5 smo odgovore slovenskih respondentov primerjali z odgovori respondentov v državah Evropske skupnosti.

Tabela 5: Nacionalni/državljski ponos

»Would you say you are very proud, quite proud, not very proud, not at all proud, to be (nationality)? (Sentiment de fierte nationale) Ali ste ponosni na to, da živite v Sloveniji? (odgovori so v %)

država	zelo	precej	srednje	ne preveč	sploh ne
Belgija	26,0	41,6	21,2	6,4	4,8
Danska	32,8	42,1	18,3	2,6	4,2
ZRN	19,6	45,2	20,4	9,2	5,6
Grčija	70,3	20,4	5,5	1,9	1,9
Španija	54,7	30,4	7,4	4,1	3,4
Francija	30,8	47,0	12,8	5,2	4,2
Irska	54,3	39,0	5,1	0,8	0,7
Italija	37,8	45,7	10,7	3,7	2,2
Luksemburg	44,7	39,7	5,7	6,0	4,0
Nizozemska	30,5	48,4	9,8	5,4	5,8
Portugalska	44,3	42,6	10,0	2,4	0,7
V. Britanija	40,1	41,2	11,6	4,8	2,2
Slovenija	70,2	15,5	12,5	1,4	0,4

Vzorec in čas raziskovanja: isti kot pri tabeli 1.

Vir podatkov za Evropsko skupnost: Eurobarometer 30/Nov. 1988, Qnumber 130.

V tabeli 4 smo ugotovili, da bi se za domovino bojevalo največ Grkov, Špancev, Portugalcev, Luksemburžanov, ter seveda slovenskih respondentov; iz tabele 5 pa je razvidno, da so tudi na svojo narodno pripadnost najbolj ponosni Grki (70,3%), slovenski respondentje (70,2%) (na svojo državno pripadnost), nekoliko manj Španci, Irci, Portugalci in Luksemburžani. Najmanj ponosni na svojo narodno pripadnost so bili Belgijci, Danci in Nemci, za Belgijce in Nemce pa smo tudi že videli, da se zaradi domovine niso preveč pripravljali vojskovati.

Če bi sodili po javnem mnenju, bi morali reči, da prebivalci Slovenije danes močno izražajo patriotska čustva. Čeprav cenijo večino vrednot razvitega sveta in so se zanje pripravljeni tudi žrtvovati, pa se zdi, da imajo močno razvit tudi »bojevnikiški duh«. Njihova visoka pripravljenost za obrambo pred morebitno oboroženo agresijo na Slovenijo skorajda nima primerjave v državah Evropske skupnosti, je pa dokaj blizu obnašanju prebivalcev sredozemskih držav. To seveda ni v skladu s srednjeevropsko usmerjenostjo slovenske politike, kaže pa na to, da bi bila Slovenija ob morebitni vključitvi v Evropo kulturno, razvojno in tradicionalno bolj podobna manj razvitim sredozemskim državam kot pa drugim visoko razvitim evropskim državam.

Za slovensko politiko po večstrankarskih volitvah je značilno pogosto deklarativno izrekanje za določene cilje v prihodnosti. Z različnimi deklaracijami, resolucijami, referendummi, ki jim ploska, poje ali podpisuje čim več ljudi, se poskuša pridobiti dopustni ali celo odločitveni konsenz (npr. plebiscit). Vendar slovensko javno mnenje ne meri subjektov politike po številu deklaracij, temveč po dejanjih ob posameznih velikih dogodkih, npr. ob nesrečah, grožnjah z oboroženo silo in podobno. Nacionalni program, ki ga skušajo politiki ohranjati kot mobilizacijsko silo slovenskega prebivalstva, bi zato nujno moral delovati predvsem ob takšnih izrednih dogodkih. Socialni del nacionalnega programa bo mesto, kjer se bo preverjala stopnja legitimnosti slovenske politike nasploh, in ne samo na področju nacionalne varnosti.

LITERATURA:

- Eurobarometer 30, 1. nov. 1988, Commission of the European Community, Brussels.
 Reiner K. Huber, Militärische Modelle für die künftige Stabilität, Europäische Sicherheit/EWR/WWR 2/1991.
 Heinz-Ulrich Kohr, Sociomoral reasoning, Change of values and orientations towards security policy in post-industrial societies; Symposium »New Thinking and Military Politics«, Moscow, Nov. 1989.
 Wright C. Mills, The Causes of World War Three, Ballantine Books, New York 1970.
 Representative Survey of the EC Commission, Mediatius 3/1986,
 Henning Sørensen, Danish Public Opinion of Security Issues over the last forty Years in an International Perspective, Working Papers 13/1990, Center for Peace and Conflict Research, Copenhagen.
 Goran Stütz, Opinion 88, En opinionsundersökning hösten 1988, Styrelsen för Psykologiskt försvar, Rapport nr 150, Stockholm, December 1988.
 Wolfgang R. Vogt, The Crisis of acceptance of security policy with military means in the Federal Republic of Germany, XIIth World Congress of Sociology, Madrid, July 1990.
 War and Science (Editorial), Science, Vol. 251/no. 4993, 1. feb. 1991.

ANTON GRIZOLD

Nacionalno varnostni ustroj Slovenije

Avtonomna politična subjektiviteta Slovenije terja med drugim tudi oblikovanje novega nacionalno varnostnega ustroja. Z njim bo Slovenija zagotavljala – tako kot vse druge sodobne družbe – svojim prebivalcem individualno in kolektivno varnost v najširšem smislu. To pomeni, da bo prihodnji družbeni ustroj Slovenije izpričeval prizadevanja, da bodo njegovi posamezni deli delovali v vzajemni odvisnosti ter da bodo urejeni tako, da bodo omogočali v pogledu neogrože-

nosti pričakovanja posameznikov in celotne družbe. Pri tem je potrebno upoštevati obstoječe kulturno-civilizacijske razmere pri nas in v svetu, ki zahtevajo redefinicijo vsebine varnosti predvsem z dveh vidikov: univerzalizacije in demilitarizacije. Gre za to, da so države jamstvo za svojo (nacionalno) varnost doslej v največji meri zoževale na vojaški vidik, ki so ga uresničevale z vojaško dejavnostjo in na njem utemeljenem vojaškem sistemu. Pri tem so bolj ali manj pustili vnemar vse druge vidike sodobne varnosti: socialno-ekonomski, politični, kulturni, ekološki, duhovni, duševni itd.

Drugače povedano, danes pri varnosti ne gre le za nedelovanje ali obvladljivo nizko raven delovanja virov ogrožanja v naravi in družbi, marveč tudi za dejavnost, s katero družbe zagotavljajo uresničevanje svojih temeljnih funkcij: socialno-ekonomskih, političnih, psihosocialnih, kulturnih idr. Sodelovanje pri zagotavljanju in opravljanju teh funkcij v družbi pa seveda predpostavlja širšo, pozitivno razsežnost varnosti, ki presega zgolj odsotnost ogroženosti (prvotno negativno pojmovanje varnosti).

Nasprotje varnosti v tem ožjem pomenu je nevarnost oz. ogroženost. Ta je posledica delovanja različnih ogrožajočih dejavnikov v naravi, družbi in v odnosu med družbami, ki se razlikujejo glede na: vzrok, vsebino, čas, prostor, posledice idr. Kljub globalnim razsežnostim sodobne varnosti ostaja njena nacionalna (državna) dimenzija še naprej ključna stalnica. V tem okviru zagotavljajo sodobne države varnost svojim državljanom prek svojega nacionalnega varnostnega ustroja. Skoz ta ustroj se ne razkriva le sposobnost države, da zavaruje vrednote svoje družbe pred zunanjim in notranjim ogrožanjem, da ohranja stanje miru in svobodo ljudi, preprečuje nevarnost in strah. Ta ustroj pomeni tudi sposobnost družbe, da zagotovi družbeno-gospodarski razvoj, socialno, ekološko in tudi siceršnje blagostanje ljudi.

Dosedanje razprave o reševanju problema nacionalne varnosti v nastajajoči samostojni slovenski državi potekajo v okviru dveh ključnih dejavnikov, ki opredeljujeta sedanji politični trenutek v Sloveniji, in sicer: visoke stopnje politizacije družbenega življenja pri nas nasploh ter konfliktnega stanja, v katerem delujejo politične stranke. Oba dejavnika v mnogočem preprečujeta, da bi bil na državni ravni dosežen konstruktiven konsenz političnih strank o mnogih ključnih vprašanjih ter rešitvah nove organizacije slovenske družbe, ki jih je potrebno povezati v t.i. slovensko nacionalno strategijo. Namesto tega se mnoge zadeve našega sedanjega in prihodnjega življenja v Sloveniji politizirajo, politične stranke pa na njih kujejo politični dobiček (pridobivanje volivcev). Ena od takih vitalnih zadev prihodnje države Slovenije je tudi oblikovanje nacionalno varnostnega ustroja. V slovenskem političnem prostoru se je vprašanje o tem doslej prevladujoče izpostavljalo kot dilema: demilitarizacija Slovenije (predvsem v smislu splošne in popolne razorožitve) ali pa ustanovitev nacionalne vojske. Zagovorniki demilitarizacije kot politične opcije za sistemsko reševanje nacionalne varnosti v Sloveniji se pojavljajo tako v vladajoči koaliciji kot tudi v opoziciji. Politične stranke, ki oblikujejo svojo politično identiteto tudi z zagovarjanjem politične opcije demilitarizirane Slovenije, te svoje zamisli niso uspele strokovno utemeljiti in jo postaviti dosledno v funkcijo zagotavljanja nacionalne varnosti Slovenije. Bolj konkretno: v koncepciji demilitarizacije Slovenije niso dosledno razčlenjeni nevojaški mehanizmi in instrumenti, s katerimi bi Slovenija zagotavljala svojo nacionalno varnost, marveč se bolj ali manj prisega na demilitarizacijo kot univerzalno vrednoto človeštva. Menim, da danes ne moremo pristajati na tezo, da gre pri varnosti na ravni družba/država izključno za vojaški vidik, pač pa zajema varnost splet različnih

razsežnosti (gospodarskih, socialnih, ekoloških itd.). Zanimarjanje kateregakoli vidika nacionalne varnosti lahko pomeni že porušenje ravnovesja, ki lahko pelje v drugo skrajnost, se pravi v nevarnost oz. ogrožanje.

Zato je danes kulturno-socializacijski imperativ držav v tem, da oblikujejo tak varnostni ustroj, ki bo strukturno izhajal tudi iz koncepcije demilitarizacije kot mehanizma, ki omogoča uravnotežanje dosedanjega asimetričnega razvoja dejavnosti za zagotavljanje nacionalne varnosti držav, ki je temeljilo predvsem na vojaških mehanizmih.

Ali bi na teh izhodiščih oblikovan nacionalno-varnostni ustroj v Sloveniji dobil legitimno podporo njenih prebivalcev?

Kako si prebivalstvo v Sloveniji sploh predstavlja strukturo novega varnostnega ustroja pri nas?

Obe vprašanji bom skušal osvetliti s stališči anketiranih prebivalcev Slovenije o tej problematiki.

Percepcije prebivalcev Slovenije glede politične dileme o ustanovitvi lastne vojske ali demilitarizacije Slovenije

Anketiranim je bilo zastavljeno naslednje vprašanje: »Del političnih strank in del politične javnosti se zavzema za demilitarizacijo Slovenije, drugi del strank in javnosti pa za oblikovanje slovenske armade. S katerim konceptom se vi osebno strinjate?«

Stališča anketiranih so naslednja: 38,4% se jih strinja s konceptom demilitarizacije, 29,8% se jih strinja z ustanovitvijo slovenske vojske, 21,4% se jih ni moglo odločiti (neodločni) in 10,4% se jih ne strinja z nobenim od obeh konceptov. Jasno je torej, da je več anketiranih izrazilo svoje strinjanje s konceptom demilitarizacije kot pa s konceptom ustanovitve slovenske vojske. Indikativen je tudi podatek, da se kar 10,4% anketiranih ne strinja z nobeno od ponujenih opcij. Prav tako pa ne gre zanemariti tudi odstotka tistih, ki so bili neodločni (skoraj ena četrtnina vseh anketiranih) oz. se niso opredelili za nobeno od navedenih opcij, hkrati pa tudi ne proti njima.

Za razmišljanje o tem, kateri od obeh opcij dajejo prebivalci v Sloveniji prednost, so pomembni tudi odgovori na naslednje vprašanje: »Če bi v Sloveniji izvedli referendum o ustanovitvi lastne vojske, kako bi vi glasovali?«

Rezultati so naslednji: 38,8% anketiranih je odgovorilo, da bi na takem referendumu v Sloveniji glasovali za ustanovitev nacionalne vojske, proti ustanovitvi lastne vojske bi glasovalo 36,1% anketiranih in četrtnina vseh anketiranih (25,2%) ne ve, kako bi glasovala oziroma o tem ne želi odločiti.

Odgovori anketiranih na obe vprašanji kažejo vsaj navidez neko protislovnost:

- na ravni strinjanja s ponujenima političnima opcijama – demilitarizacija ali ustanovitev slovenske vojske – se več anketiranih izreka za prvo opcijo;
- na vprašanje, kako bi glasovali na morebitnem referendumu o ustanovitvi lastne vojske, kjer gre že za raven osebnega odločanja, pa se več anketiranih (38,8%) izreka za ustanovitev slovenske vojske.

To navidezno protislovje lahko pojasnimo na več načinov. Vsekakor pa je potrebno upoštevati že obliko oz. način, kako smo vprašanje zastavili. Pri prvem vprašanju smo spraševali po (ne)strinjanju z doslej prevladujočima političnima opcijama za reševanje varnostne paradigme v Sloveniji. Pri tem so pomembni tako seznanjenost anketiranih z obema konceptoma, naklonjenost do posameznih poli-

tičnih strank, ki zagovarjajo enega od obeh konceptov kot tudi osebne predstave o demilitarizaciji kot alternativni ustanovitve lastne vojske. Pri drugem vprašanju pa gre razen tega tudi za neposrednost osebne odločitve in s tem za osebno odgovornost anketiranih, če bi glasovali na morebitnem referendumu.

Glede tega je zanimivo spoznati tudi odgovore anketiranih o tem, kaj razumejo s pojmom demilitarizacija.

Anketiranim je bilo zastavljeno naslednje vprašanje: »Kaj vam osebno pomeni izraz demilitarizacija?«

Anketirani so lahko izbrali več odgovorov hkrati. Njihove predstave o demilitarizaciji so naslednje:

Demilitarizacijo 56,1% respondentov razume kot splošno in popolno odpravo vojske in orožja; 47,4% jo razume kot odpravo orožij za množično uničevanje ljudi (jedrsko, biološko, kemično); 30,7% jih s tem razume odpravo vojaške industrije; 29,6% kot odpravo propagiranja vojaških vrednot, norm in načina mišljenja; 28,0% kot odpravo služenja vojaškega roka; 27,4% kot odpravo nasilnih igrac; 18,1% kot demokratizacijo obrambno-varnostne politike države; 16,9% kot skupščinski nadzor nad vojsko; 14,1% kot doseganje večje povezanosti med vojsko in družbo. Pojma demilitarizacija pa ni znalo opredeliti 22,2% vseh anketirancev.

Vsa navedena pojmovanja demilitarizacije kažejo na večplastnost demilitarizacije kot antipoda pojava militarizacije, ki posega na vsa področja družbenega življenja. Podatki pa kažejo, da so v zavesti anketiranih močnejše prisotne predvsem tri razsežnosti: splošna in popolna odprava vojske in orožja (več kot 50% anketiranih), odprava orožij za množično uničevanje (skoraj 50% anketiranih), odprava vojaške industrije (30,7% vseh anketiranih).

Za vse druge razsežnosti pojma demilitarizacije – kot so npr. skupščinski nadzor nad vojsko, demokratizacija obrambno-varnostne politike idr., – se je izreklo znatno manj anketiranih. Verjetno tudi zato, ker je za celovito razumevanje demilitarizacije kot antipoda militarizacije potrebno več strokovnega znanja. Na tako razmišljanje navaja tudi podatek, da je kar 14,3% vseh anketiranih s pojmom demilitarizacija razumelo doseganje večje povezanosti med vojsko in družbo, kar je sicer ena od empiričnih značilnosti militarizacije. Seveda pa so ob tem podatku možna tudi drugačna razmišljanja, kot npr.: v zavesti prebivalcev Slovenije je še živa ideja o podružbljanju varnostno-obrambnih funkcij iz prejšnjega varnostno-obrambnega modela. Pomanjkljivo znanje o pojavih militarizacije in demilitarizacije pa dokazuje tudi podatek o 22,2% vseh anketiranih, ki so izjavili, da sploh ne vedo, kaj pomeni pojem demilitarizacija.

Glede na rezultate javnomnenjske raziskave lahko z dokajšnjo zanesljivostjo trdimo, da prebivalci Slovenije ne postavljajo strogih, izključujočih meja med demilitarizacijo in ustanovitvijo slovenske vojske oz. da v tem ne vidijo protislovja. To pa predvsem takrat, ko postavimo razpravo o obeh konceptih (demilitarizacija ali ustanovitev vojske) v kontekst zagotavljanja nacionalne varnosti Slovenije. Očitno je, da med prebivalci Slovenije prevladuje prepričanje, da smo tudi vojaško ogroženi, saj je le 5,6% vseh anketiranih menilo, da Slovenija vojaško ni ogrožena. Zato je povsem legitimno razmišljanje, da je potrebno v okviru nacionalnega varnostnega ustroja Slovenije zagotoviti tudi mehanizem, ki bi zagotavljal vojaški vidik slovenske nacionalne varnosti.

Na vprašanje, kako naj Slovenija zagotovi vojaški vidik svoje nacionalne varnosti, odgovarjajo anketirani takole: 39,3% jih meni, da bi bilo to mogoče doseči s samostojno slovensko vojsko, 14,8% jih meni, da s samostojno vojsko in z udeležbo v skupnih oboroženih silah jugoslovanske konfederacije, 3,9% s skupno vojsko v okviru jugoslovanske federacije, 24,0% brez vojske na svojem ozemlju, 15,5% anketiranih pa je odgovorilo »ne vem«.

V primeru, da Slovenija ne bi imela lastne vojske, bi po mnenju anketiranih lahko zagotavljala vojaški vidik nacionalne varnosti z naslednjimi instrumenti: s krepitvijo dobrih medsosedskih in regionalnih odnosov (58,5%); z garancijami drugih držav o vojaškem neogrožanju Slovenije (30,9%); z obrambnimi sporazumi z drugimi državami (34,0%); z okrepljeno policijsko dejavnostjo (24,2%); s priključitvijo k NATO paktu (10,2%); s pridobitvijo statusa neoborožene nevtralnosti (45,4%) – 11,5% anketiranih se je opredelilo za odgovor »ne vem«.

Zanimiv je tudi podatek, da je skoraj četrtnina anketiranih naklonjena okrepljeni policijski dejavnosti v družbi, ki naj zagotavlja vojaški vidik slovenske nacionalne varnosti. To vendarle kaže tudi na to, da je v zavesti prebivalcev Slovenije danes mnogo bolj prisotna nevarnost militarizacije kot pa nevarnost policizacije slovenske družbe.

Menim, da je to v veliki meri pogojeno prav s konkretnim gospodarskim, političnim in vojaškim dogajanjem v Jugoslaviji v zadnjih nekaj letih. Vloga, ki jo ima vrh JLA pri razreševanju t. i. jugoslovanske krize, posebej v preteklih dveh letih, je namreč večkrat grozila z odkritim vojaškim posegom, predvsem v Sloveniji in na Hrvaškem. To pa bo imelo prav gotovo globlje in dolgoročnejše vplive na vrednostno opredeljevanje Slovencev do vojaške in tudi širše varnostne problematike.

Sklep

Na podlagi analize stališč anketiranih prebivalcev Slovenije o problematiki zagotavljanja nacionalne varnosti Slovenije lahko povzamemo naslednje:

Večina anketiranih dojema problem zagotavljanja nacionalne varnosti Slovenije kot celostno družbeno prizadevanje, ki zajema različne razsežnosti sodobne varnosti (gospodarsko, politično, ekološko, vojaško idr.) To kaže na to, da je potrebno v nacionalnem varstvenem ustroju predvideti tiste temeljne prvine, ki bodo sistemsko varovale ljudi pred različnimi viri ogrožanja v naravi, družbi in v odnosih med družbami. Pri tem gre po mnenju anketiranih tudi za mehanizme, ki naj zagotavljajo vojaški vidik slovenske nacionalne varnosti. V tem smislu stališča anketiranih ne izražajo dosledne dihotomije pri opredeljevanju za eno od dveh doslej ponujenih političnih opcij: demilitarizacijo ali samostojno slovensko vojsko. K taki razlagi nas navajajo tudi rezultati, ki smo jih dobili na podlagi križanja oz. primerjave nekaterih vprašanj in odgovorov nanje. S tem smo dobili dodatni vpogled v strukturo stališč anketiranih. Tako npr. križanje vprašanja o tem, kako bi respondenti glasovali na morebitnem slovenskem referendumu o ustanovitvi lastne vojske (za, proti, ne vem) z vprašanjem o tem, s katerim konceptom se anketirani strinjajo (demilitarizacija ali oblikovanje slovenske vojske) namreč pokaže naslednje:

Od 38,3% (794) anketiranih, ki so se izrekli, da podpirajo koncept demilitarizacije, jih je 17% (135) hkrati tudi za ustanovitev slovenske vojske. V tej skupini anketiranih (ki so za demilitarizacijo) jih je eksplicitno proti ustanovitvi slovenske vojske 69,3%, torej ne vsi! Prav tako pa je v skupini anketiranih, ki podpirajo opcijo ustanovitve slovenske vojske (skupaj 29,8% oz. 618) le 83% takih, ki bi na referendumu tako tudi glasovali – torej spet ne vsi!

Med 2072 anketiranimi jih je 6,5% takih, ki so za oba koncepta (demilitarizacijo in slovensko vojsko).

Sodeč po rezultatih raziskave prebivalci Slovenije ne postavljajo jasne meje, ki bi strogo ločevala (ali celo izključevala) koncepcijo demilitarizacije in nacionalne vojske. Pri koncipiranju slovenskega nacionalnega varnostnega ustroja, ki bo imel legitimno podporo prebivalcev Slovenije, bo potrebno pač upoštevati oba koncepta. Snovalci koncepta nacionalne varnosti pa ne bi smeli prezreti tudi pomembnega dela populacije v Sloveniji, ki se je v javnomnenjski raziskavi identificirala z odgovorom »vseeno mi je, samo da smo varni«.

MARJAN MALEŠIČ

Civilna obramba v sistemu nacionalne varnosti

1. Uvod

Civilni obrambi kot delu sistema nacionalne varnosti smo v empirični raziskavi namenili precej prostora. Tako smo preučili indikatorje ogrožanja varnosti Slovenije, preživetja družbe v morebitnem oboroženem spopadu, razvoja civilne obrambe ter obrambnih izdatkov. Javnomnenjske izsledke o naštetih vprašanjih bomo v sklepnem delu tega zapisa obravnavali z vidika treh problemov, ki zadevajo sleherni sistem nacionalne varnosti. Ti problemi so kredibilnost, legitimnost in optimalnost nacionalno varnostnega sistema.

2. Stvarna in zaznana ogroženost

Ena od temeljnih podmen za vzpostavljanje in razvoj nacionalno-varnostnega sistema sleherne skupnosti je njena ogroženost, in sicer tako stvarna ogroženost (vojaško-politične razmere v okolju skupnosti, pogostnost in moč naravnih nesreč, ekološka izpostavljenost...) kot tudi tista, ki jo zaznavajo pripadniki skupnosti subjektivno in se odražajo v javnem mnenju. V tem smislu je ugotovljena stopnja ogroženosti anketirancev eden od dejavnikov, ki postavlja meje razvoju nacionalno-varnostnega sistema in določa njegovo naravo.

Zategadelj smo v raziskavi med drugim preučili, kako slovenska populacija zaznava lastno ogroženost. Glede na zgoraj zapisano, odgovori o ogroženosti posredno že nakazujejo obrise sistema nacionalne varnosti, kakršnega javnost

pričakuje. Respondente smo vprašali, koliko po njihovem mnenju posamezni dejavniki ogrožajo varnost Slovenije:

Tabela 1: »Koliko po vašem mnenju naslednji dejavniki ogrožajo varnost Slovenije?« (N=2072)

	(v %)					
	zelo	srednje	malo	sploh ne	ne vem	b. o.
uničevanje okolja	51,2	30,6	11,5	2,7	3,8	0,2
tehnološke nesreče	27,0	39,2	25,1	3,5	5,1	0,1
naravne nesreče	34,2	40,4	19,7	2,6	3,0	0,1
možnost državljanske vojne v Jugoslaviji	35,2	25,8	20,0	10,3	8,5	0,1
možnost intervencije JLA v Sloveniji	24,5	27,4	23,6	13,4	10,9	0,2
vojaške grožnje drugih držav	7,1	9,3	20,1	55,3	8,1	0,2
socialni nemiri	26,4	37,1	25,4	5,8	5,0	0,2
slabo gospodarjenje	58,3	26,9	8,8	2,4	3,4	0,2
zaostajanje na področju znanosti in tehnologije	41,0	32,5	13,3	5,1	7,9	0,1
razprodaja družbenega premoženja	31,6	28,8	17,8	11,0	10,7	0,2
kriminal	25,4	28,4	30,4	9,0	6,5	0,3

Indikatorje ogroženosti, kot jih prikazuje tabela, lahko glede na njihovo naravo pogojno razvrstimo v tri skupine:

- zunanja vojaška ogroženost;
- notranja ogroženost (vojaška ogroženost in ekonomsko socialna ogroženost);
- ogroženost na področju civilne obrambe.

Iz tabele je razvidno, da anketirana populacija zunanje vojaške ogroženosti skoraj ne zaznava. Vojaške grožnje drugih držav kot pretnja varnosti Slovenije so izražene z daleč najnižjim odstotkom odgovorov: »zelo ogrožajo« (7,1%) in z daleč najvišjim odstotkom odgovorov »sploh ne ogrožajo« (55,3%). Torej je zunanja vojaška ogroženost, gledano absolutno, najmanj zaznani vir ogrožanja slovenske varnosti.

Hipotetično moremo trditi, da bi se zunanja vojaška ogroženost (stvarna) lahko povečala z oblikovanjem oboroženih sil Republike Slovenije. Namreč, novoorganizirana avtonomna vojaška moč bi v okoljih sosednjih držav potencialno pomenila njihovo ogrožanje, kar bi nujno terjalo prilagajanje vojaških doktrin sosed in ustrezne premike vojaškega potenciala – to pa bi povratno vplivalo na vojaški vidik naše varnosti. Seveda pa je možno takšno ogroženost relativizirati s sklepanjem pogodb o nenapadanju, z vodenjem politike dobrih medsosedskih odnosov in drugimi diplomatskimi dejavnostmi.

Vendar pa ima vojaška ogroženost Slovenije tudi svoje notranjepolitično (jugoslovansko) razsežnost, ki v zadnjem času vse močnejše prodira v zavest državljanov. Opazno je zelo močno zaznavanje notranje vojaške ogroženosti, ki jo pona-

zarjata dva indikatorja, in sicer možnost državljanske vojne v Jugoslaviji ter možnost intervencije JLA v Sloveniji. Oba vira delujeta ogrožajoče, čeravno anketirani pripisujejo večjo možnost državljanski vojni kot pa posegu JLA v Sloveniji. Če naštejemo odstotek odgovorov »zelo ogroža« in »srednje ogroža«, potem prvi vir ogrožanja presega 60%, drugi pa 50%.

Glede notranje vojaške ogroženosti je treba opozoriti na nesorazmerje med stvarno in zaznano ogroženostjo. Stvarno ogroženost povečujejo nedavni dogodki (afeta Špegelj, mednacionalni spori v Pakracu, konflikt med opozicijo in oblastjo v Beogradu – povsod igra eno glavnih vlog armada), ki kažejo na nacionalno zaostrovanje odnosov predvsem med Srbi in Hrvati ter na zmanjševanje »fizičnega in psihološkega praga vojaškega intervencionizma«¹ v Jugoslaviji. Znanja notranja vojaška ogroženost pa je v javnosti očitno pogojena z relativno mirnim razpletanjem konfliktov v času anketiranja. Iz tega nadalje sledi, da so zunanja vojaška ogroženost, civilno obrambna ogroženost in notranja ekonomsko-socialna ogroženost bolj ali manj predvidljive stalnice, ki so manj odvisne od dnevnopolitičnih dogodkov, medtem ko je notranja vojaška ogroženost izpostavljena vsakodnevnim političnim in vojaškim vplivom, kar terja pogostejše preverjanje javnega mnenja glede tega vprašanja.

V tem primeru gre torej za paradoksalen in hkrati izviren položaj (tako sodi javno mnenje!), ko se »raison d'etre« vojske Republike Slovenije ne utemeljuje z zunanjo vojaško ogroženostjo, marveč z notranjo vojaško ogroženostjo zaradi možne državljanske vojne v Jugoslaviji oziroma vojaškega posega v Sloveniji.

Najvišje od vseh oblik ogrožanja kotira notranja ekonomsko-socialna ogroženost, kar je nedvomno posledica uničujoče politične, gospodarske in socialne krize, ki jo preživljamo. Posamezne vire ogrožanja bi glede na pomen, ki jim ga pripisujejo respondenti, razvrstili takole: na prvem mestu je slabo gospodarjenje (najvišji odstotek odgovorov »zelo ogroža« znotraj celotne tabele), sledijo pa mu zaostajanje na področju znanosti in tehnologije, razprodaja družbenega premoženja, socialni nemiri in kriminal.

Ogroženost na področju civilne obrambe kot naslednja oblika se izraža predvsem skozi ekološki vidik ter naravne in tehnološke (industrijske) nesreče. V skupini virov ogrožanja, ki zadevajo civilno obrambo, kotira najvišje uničevanje okolja, gledano absolutno pa je ekološko ogrožanje na drugem mestu med vsemi upoštevanimi viri ogrožanja (»zelo ogroža« – 51,2%). Sledijo naravne nesreče (»zelo ogroža« – 34,2%, »srednje ogroža« – 40,4%) ter tehnološke nesreče (27% oziroma 39,2%).

Gledano v celoti je zaznana ogroženost na področju civilne obrambe, ki nas najbolj zanima, manjša od notranje ekonomsko-socialne ogroženosti; primerljiva je z notranjo vojaško ogroženostjo, hkrati pa bistveno večja od zunanje vojaške ogroženosti.

Iz lestvice zaznanih virov ogrožanja je razvidno, da si popolne nacionalne varnosti ne morejo zagotoviti samo z nekaterimi sestavinami obrambnega sistema; znotraj tega sistema je namreč potrebno enakovredno obravnavati tako vojaški vidik varnosti kot tudi civilno obrambo.

¹ Armada je najprej nastopila proti »separatistom« na Kosovu, potem je posredovala v mednacionalnem sporu na Hrvaškem in nazadnje je bila vpletena v konflikt dveh političnih struj znotraj enega naroda in ene republike. Kaj še sledi temu?

3. Strategija preživetja

Razmerje med vojaško in civilno obrambo je zajeto tudi v vprašanju, kaj je najbolj pomembno za preživetje določene družbe v primeru oboroženega napada (tabela 2). Vojaški spomin, kot ga je mogoče izluščiti iz zgodovine vojaštva na Slovenskem, poudarja pomen vojaškega dejavnika za preživetje določene skupnosti v vojni. Še več, tudi tistim oblikam civilne obrambe, ki so se skozi zgodovino uveljavile, je vojstvo vsiljevalo svojo doktrino ter sistemske in organizacijske rešitve.² Po drugi strani pa zgodovina vojn postreže z ugotovitvijo, da se z razvojem vojaške tehnologije in tehnike in s povečevanjem uničevalnosti vse bolj spolnjenih orožij ter vojaških doktrin, ki na tej tehnologiji temeljijo, povečuje število žrtev med civilnim prebivalstvom (relativno in absolutno) ter škoda na civilnih »objektih« – proizvodnih, naravnih, kulturnih. V tem pogledu se je v obrambnih doktrinah nekaterih zahodnih držav pojavila sintagma »strategija preživetja«, ki se, poenostavljeno povedano, splošno ogrožanju, ki ga prinaša s seboj sodobna vojna, postavlja po robu s splošno pripravljenostjo družbe za soočenje s takšno grožnjo. Pri tem so razen vojaških zmogljivosti upoštevane tudi kulturne (v najširšem pomenu), proizvodne, storitvene in administrativne zmogljivosti. Velik poudarek pa je pripisan tudi varnostnim pobudam in dejavnostim, ki izhajajo iz koncepta civilne družbe. Poglejmo, kako so se v tem pogledu opredeljevali respondenti.

Tabela 2: »Kaj je najbolj pomembno za preživetje določene družbe v primeru oboroženega napada?« (N = 2072)

-
- 19,9% oboroženo zoperstavljanje sovražniku;
 - 4,2% ohranjanje administrativne in politične funkcije države;
 - 13,1% ohranjanje lastnega gospodarstva;
 - 38,5% zaščita ljudi, materialnih in kulturnih dobrin ljudi;
 - 7,1% neoboroženo zoperstavljanje sovražniku (bojkot, sabotaža, štrajk...);
 - 2,0% neizvajanje kakršnekoli oblike odpora;
 - 15,2% ne vem, ne morem oceniti.
-

Kot najbolj pomemben vidik dejavnosti za preživetje določene skupnosti v primeru oboroženega napada navajajo respondenti zaščito ljudi, materialnih in kulturnih dobrin (38,5%). Na drugem mestu je, po mnenju petine anketiranih, oborožen odpor sovražniku, kar je, glede na že omenjeno zgodovinsko izročilo, v bistvu presenetljivo šibka podpora. Za temi ocenami se uvrščata še dve prvini civilne obrambe, in sicer ohranjanje lastnega gospodarstva (13,1%) in neoboroženo zoperstavljanje agresiji (7,1%). Nenavadno nizek je odstotek tistih anketiranih, ki v primeru oboroženega napada pripisujejo pomen ohranjanju oblastnih in političnih funkcij države (4,2%), vendar je povsem v skladu s splošnim vtisom, ki ga odražajo rezultati ankete. Namreč, opazno je zelo nizko vrednotenje pomena političnega dejavnika v vseh segmentih in fazah obrambno-zaščitnega dogajanja v Sloveniji.

² Primera sta: usoda Narodne zaščite v Sloveniji med NOB ali izkušnja civilne zaščite v povojni Jugoslaviji.

Osamosvojitvena prizadevanja in težnje po popolni suverenosti postavljajo pred slovensko državo in njene uradnike zahtevo po oblikovanju koncepta nacionalne varnosti. Nalogo, ki je sama po sebi zelo zahtevna, zapleta tudi dejstvo, da še nimamo nacionalnega konsenza o tem, kakšen koncept varnosti si pravzaprav želimo. Obstoječo dihotomijo ponazarja dilema – demilitarizacija Slovenije ali vojska Republike Slovenije. O tem bo govora na drugem mestu, mi pa pogledjmo, kakšen pomen pripisuje javno mnenje razvoju posameznih sestavin civilne obrambe, ki po našem mnenju sodijo v oba izključujoča se koncepta nacionalne varnosti (več o tem M. Malešič, Demilitarizacija in civilna obramba, v: Demilitarizacija Slovenije, zbornik v tisku).

Izraz civilna obramba nam pomeni tisti del obrambno-zaščitne dejavnosti družbe, katere bistveni cilj je v tem, da z nevojaškimi in nenasilnimi sredstvi zavaruje ljudi, družbene in osebne vrednote, gmotne in kulturne dobrine ter zagotovi nepretrganost političnega, gospodarskega in kulturnega življenja v za posameznika in skupnost neprijaznih situacijah – ob naravnih in drugih nesrečah, v izrednih razmerah ali v vojni.

V povojni Jugoslaviji smo razvijali določene sestavine civilne obrambe, nekatere bolj ali manj konkretno, druge zgolj deklarativno, tretje pa smo pripeljali do razvojnega (beri: normativnega, institucionalnega, metodološkega) absurda. Pogledjmo na kratko stanje v posameznih sestavinah civilne obrambe in poskušajmo ob pomoči rezultatov raziskave opredeliti njihov nadaljnji razvoj.

Tabela 3: Sestavine civilne obrambe: »Našteli vam bomo nekatere sestavine civilne obrambe: katere izmed njih bi bilo potrebno po vašem mnenju v Sloveniji najbolj krepiti (možnih je več odgovorov)?« (N = 2072)

59,9%	– civilna zaščita
46,2%	– obrambne priprave gospodarstva
16,6%	– obrambne priprave družbenih dejavnosti
9,5%	– obrambne priprave političnih institucij
28,0%	– priprave za druge neoborožene oblike odpora
15,3%	– ne vem

Civilna zaščita je v svojem razvoju dosegla točko, ki terja kakovosten prehod v drugo stanje. Prehod naj bi potekal v smeri zmanjševanja vsebinske naravnosti k vojnim razmeram in večji usmerjenosti k mirnodobnim nesrečam, predvsem pa upoštevanja strokovnosti in selektivnosti pri izboru pripadnikov enot in štabov – na račun voluntarizma oziroma množičnosti.

Kot konstanten vir ogrožanja prebivalcev Slovenije namreč zaznavamo naravne, antropogene in ekološke nesreče, ki zahtevajo ustrezno pozornost. Nadalje, zaščita in reševanje ljudi, materialnih dobrin, kulturnega in naravnega okolja je na današnji stopnji tehnološke in siceršnje razvitosti družbe (ta prinaša tudi nove vire ogrožanja) izrazito strokovno opravilo, ki ne dovoljuje improviziranja. In ne nazadnje, strokovnost terja selektivnost pri novačenju pripadnikov civilne zaščite, ki se seveda opira na potencial prostovoljnih organizacij in društev ter na zdravstvene, socialne in raziskovalne ustanove, po potrebi pa tudi na oborožene sile.

Civilno zaščito je treba postaviti na sistemski in organizacijski temelj, ki ji bo omogočal obvladovati funkcije napovedovanja nesreč, preventivne dejavnosti,

vođenja reševalnih akcij ob nesreči in izvajanje rekonstrukcije (sanacije) po nesreči. Anketirani menijo, da je civilna zaščita tista sestavina civilne obrambe, ki jo bo treba najbolj krečiti (59,9%).

Obrambne priprave na področju gospodarstva in družbenih dejavnosti so prav gotovo najbolj sporna sestavina civilne obrambe, katere temeljne značilnosti so normativizem, metodološka enoznačnost, neselektivnost in interna »statistika«. V prihodnje bo treba obrambne priprave *družbenih dejavnosti* izločiti iz sistemske ureditve in jih prepustiti samoorganiziranju, to pa glede na dejansko ogroženost konkretnih subjektov. Državni organi pa naj poskrbijo za upoštevanje določenih preventivnih in zaščitnih ukrepov (npr. na področju ekologije, požarne varnosti, zaščite pri delu, ipd.). Obrambne priprave *gospodarstva* pa je treba vsekakor deregulirati, metodološko in proceduralno poenostaviti, uveljaviti skrajno selektivno metodo izbora subjektov obrambnih priprav ter pri tem uporabiti tudi obstoječe statistične baze podatkov. V takšnem razmišljanju se moremo opreti tudi na raziskovalne rezultate, saj ti obrambnim pripravam gospodarstva – za razliko od družbenih dejavnosti – pripisujejo relativno velik pomen (46,2% oziroma 16,6%).

Določeni ukrepi na političnem področju, predvsem v sferi oblasti, so potrebni, da bi se sistem institucionalno prilagodil spremenjenim možnostim delovanja v izrednih razmerah in v vojni.³ Ukrepi gredo v smeri institucionalizacije, ukinjanja ali združevanja teritorialno političnih enot: pripravljanja novih pravnih aktov; spreminjanja pristojnosti in trajanja mandata organov oblasti ter v smeri suspendiranja posameznih členov ustave in drugih pravnih aktov, ki se nanašajo na pravice in svoboščine državljanov.

Pooblastilo za izvajanje ukrepov na tem področju mora biti seveda situacijsko in časovno omejeno, hkrati pa mora biti predviden način rekonstrukcije sistema oblasti in ponovne vzpostavitve demokratičnih institucij.

Rezultati raziskave kažejo zanemarljivo podporo javnega mnenja pripravam političnih (oblastnih) organov za delovanje v izrednih razmerah ali v morebitni vojni (9,5%).

Temeljno vodilo ob uveljavljanju neoboroženega upiranja agresiji v obrambnih doktrinah držav je, da mora biti obramba vseobsežna, tako kot je vseobsežna tudi grožnja vojne, zato je ni mogoče obravnavati zgolj z vojaškega vidika. Ob upoštevanju družbene in etične distinkcije med nasiljem in silo se neoboroženo upiranje agresiji (ali nenasilna civilna obramba) kaže kot posebna oblika izražanja družbene sile, ne pa kot izraz inferiornosti. Strategijo nenasilne civilne obrambe lahko razumemo kot obrambno politiko civilne družbe ter kot dopolnilo vojaški strategiji, zato je v svojem bistvu v funkciji odvrčanja agresije.⁴

Najpomembnejše oblike neoboroženega upiranja agresiji so demonstracije, delni štrajk, sabotaže, delo brez kolaboracije, zavračanje sodelovanja z agresorjem, blokade, ipd.

Kljub zgolj deklarativnim omembam o neoboroženem upiranju agresiji v jugoslovanski obrambni doktrini in nerazvitosti te sestavine civilne obrambe, ji

³ Slovenski skupščinski in vladni funkcionarji v zadnjem času poudarjajo, da je »vse pripravljeno« za primer vojaškega posega ali državljanske vojne v Jugoslaviji. Očitno gre (med drugim) za vnaprej pripravljene pravne akte, ki naj bi sankcionirali novonastali položaj.

⁴ Nenasilje se je kot politična in obrambna strategija uveljavilo v začetku tega stoletja. Indijci v Južni Afriki so se pod Gandhijevim vodstvom s civilno neposlušnostjo upirali diskriminaciji, ki so jo uveljavljali belci. Gandhi je to strategijo prenesel tudi v Indijo, kjer so jo vpeljali kot nenasilno spopadanje s kolonialnimi oblastmi.

je javno mnenje relativno zelo naklonjeno (28,0%). To je pomembno, saj so nekatere oblike neoboroženega upiranja kot izključna domena civilne družbe uporabne tudi v primeru vsiljevanja izrednih razmer od znotraj.⁵

5. Sklep

Kot smo že omenili, bomo v sklepnem delu, v luči rezultatov javnomnenjske raziskave, ugotavljali kredibilnost, legitimnost in optimalnost nacionalno-varnostnega sistema.

Kredibilnost sistema nacionalne varnosti: Gledano s teoretičnega vidika bi bil kredibilen tisti sistem, ki bi predpostavljal relativno močno vojaško obrambo in relativno močno civilno obrambo. Kredibilen bi bil torej tisti sistem, ki bi bil sposoben izpolniti funkcionalni imperativ, ki ga v obliki zahteve in pričakovanja družba postavi pred nacionalno-varnostni sistem, v okviru tega pa še posebej pred obrambni sistem. Izpolniti funkcionalni imperativ bi torej pomenilo, da je obrambni sistem sposoben odvracati agresijo, če pa do nje kljub temu pride, da se je sposoben učinkovito spopasti z agresorjem.

Legitimnost sistema nacionalne varnosti: Raziskava poskuša predvsem odgovoriti na vprašanje, kakšen sistem nacionalne varnosti bi bil v Sloveniji legitimen. Legitimnost vojaške varnosti je obdelana na drugem mestu (gl. A. Grizold); iz rezultatov, ki smo jih upoštevali v tem tekstu, pa je razvidno, da ne bi bil legitimen sistem nacionalne varnosti, ki bi zanemaril prvine civilne obrambe. To je razvidno iz percepcije ogroženosti – kot pomembni viri ogrožanja se pojavljajo tisti, ki zadevajo dejavnost civilne obrambe – in iz pomena, ki ga respondenti pripisujejo oblikam obrambnega delovanja v primeru oboroženega napada na državo. Naj poudarim, da je vzpostavitev legitimnega sistema nacionalne varnosti pomembna zaradi zaupanja državljanov v ta sistem in njihove pripravljenosti (motiviranosti), da bi se vključevali v sistem nacionalne varnosti.

Optimalnost sistema nacionalne varnosti: Optimalen sistem nacionalne varnosti bi bil tisti, ki bi izhajal iz dejanske ogroženosti države, ki bi hkrati upošteval varnostne zmogljivosti te države in temeljil na varnostni kulturi oziroma na vrednotah državljanov. O ogroženosti in varnostni kulturi je bilo govora na drugih mestih; med varnostne zmogljivosti pa štejemo objektivne danosti, ki jih določa predvsem naš geografski položaj; kvalitativne zmogljivosti, ki jih pogojujeta temeljni družbeni odnos in kvaliteta človeškega potenciala ter kvantitativne zmogljivosti, ki jih določata predvsem demografski in gospodarski potencial države.

Glede na gospodarski potencial se seveda zastavlja vprašanje o obrambnih izdatkih, ki si jih določena država lahko privošči. Naši respondenti menijo, da bi morali biti v prihodnje obrambni izdatki manjši kot doslej – in to predvsem na račun vojaške obrambe, manj pa na račun civilne obrambe. V vsakem primeru pa bi bilo potrebno v Sloveniji obrambne izdatke kvalitativno relativizirati oz. jih postaviti v korelacijo z izdatki za izobraževanje, znanost, kulturo, ki so prav tako kot varnost v funkciji nadaljnjega razvoja slovenske družbe.

⁵ Primer: »Afera Špegelj« in njene pričakovane posledice so prebivalce Zagreba prisilile k temu, da so uporabili nekatere oblike nenasilnega zoperstavljanja, ki so očitno imele svojo odvracalno moč.

MELON, MILER, SEMLEN: Neoružani odpor (prevod iz franc.), VINC, Beograd 1989.

Marjan Malesič: Demilitarizacija in civilna obramba, v: Demilitarizacija Slovenije, zbornik v tisku.

SJM 1990: Nacionalna varnost Slovenije, FSPN, Rezultati raziskave.

JANEZ ŠMIDOVNIK*

Lokalna samouprava, centralizem in regionalizem

1

Lokalna samouprava je bila v razpravi ob osnutku nove ustave med tistimi vprašanji, ki so doživela v najširši, pa tudi v strokovni in politični javnosti največ zanimanja. V njej pa je prišla na dan – po moji oceni, nepričakovano – vrsta težavnih spornih vprašanj. Ta vprašanja so se ob samem začetku razprave spolitizirala do tolikšne mere, da je bila pozneje o njih tudi strokovna razprava zelo otežkočena. V tem okviru se je kot najbolj pereč pokazal t.i. regionalni problem. Osnutek ustave je bil glede tega vprašanja nedorečen, pravzaprav prazen, ker je govoril le o občini kot subjektu lokalne samouprave, regionalnega problema pa se ni dotaknil (razen v obliki medobčinskega sodelovanja, ki pa ima le omejen pomen). Tako je v javnosti nastal občutek nevarnosti, da se bo bodoča državna ureditev Slovenije razvijala v smeri državnega centralizma in etatizma, spričo katerega bi bila nova država Slovenija že na samem začetku svoje poti zavrta v pogledu ustvarjalne iniciative ljudi na terenu, s tem pa tudi v uspešnejšem gospodarskem in vsakršnem drugem razvoju, ki bi mogel temeljiti na tej iniciativi.

Poskusimo »sine ira et studio« na strokovnih osnovah ugotoviti, za kakšen problem gre in kako ga je mogoče reševati.

2

Nesporno je, da bomo na podlagi nove ustave dobili nazaj »klasično« občino, kakršno smo imeli nekoč in kakršno imajo še vedno povsod drugod v Evropi in svetu; to je občina kot temeljna enota lokalne samouprave, v kateri rešujejo ljudje javne zadeve lokalnega pomena, ki so izraz njihovih najbolj neposrednih interesov v naseljih, kjer živijo. To so v primerjavi z obstoječimi našimi komunami male občine, ki obsegajo zgolj posamezna naselja oziroma več naselij (mest, vasi), ki so povezana s skupnimi problemi lokalnega pomena in s skupnimi interesi za njihovo reševanje. Take občine štejejo v poprečju po nekaj tisoč prebivalcev; imamo pa tudi velike (mestne občine), ki štejejo lahko nekaj stotisoč ali pa celo nekaj milijonov prebivalcev. Občine so pač take, kakršna so naselja: mala naselja – male občine, velika naselja – velike občine; prevladujejo pa tudi v najbolj razvitih in gosto naseljenih deželah male občine.¹

Tako lahko računamo, da bomo dobili v doglednem času – po sprejemu nove

* Dr. Janez Šmidovnik, univ. profesor na Višji upravni šoli in FSPN v Ljubljani.

¹ Podatki o velikosti občin glej pri J. Šmidovnik, Lokalna skupnost in lokalna samoupravna občina, Teorija in praksa, št. 3–4/90.

ustave in ustreznih zakonov v Republiki Sloveniji – nekaj sto novih »klasičnih« občin. Če računamo, da pri nas pri oblikovanju novih občin ne bomo tako močno vezani na tradicijo, kot so v zahodni Evropi, in bo v ta proces mogoče vnašati tudi elemente upravno-organizacijske racionalizacije, se bomo lahko izognili prav formiranju majhnih občin, kakršne imajo v večini zahodnih držav. Vendar bodo tudi take občine v primerjavi z obstoječimi našimi komunami še vedno majhne. Za primer lahko vzamemo Zahodno Nemčijo, ki je v letih 1968–1983 izpeljala temeljito teritorialno reformo lokalne samouprave. S to reformo je zmanjšala število občin skoraj za trikrat, to je od 24.153 podeželskih na 8.505 takih občin; poleg teh ima Zahodna Nemčija še 91 velikih mestnih občin s položajem okraja (Kreisfreie Städte). Pred reorganizacijo je imela zahodnonemška občina v poprečju 2.400 prebivalcev in je obsegala 10,2 m²; če ti dve števili pomnožimo s tri, ima nova občina v poprečju 7200 prebivalcev in 30,6 km² površine. Današnja slovenska občina ima 31.740 prebivalcev in obsega 321 km².² To pomeni, da je naša občina 4,5 krat večja po prebivalstvu in 10 krat večja po površini kot nanovo oblikovane nemške občine. Ker je Slovenija redkeje naseljena kot Zahodna Nemčija, bi morala biti – ob uporabi istih kriterijev za oblikovanje – naša občina po prebivalstvu v poprečju manjša od nemške. S tem pa smo na hitro pri ugotovitvi, da so naše sedanje občine v poprečju vsaj 5 krat prevelike, kar pomeni, da moramo računati v prihodnosti na približno 300 »klasičnih« občin.

3

S tem premikom občine navzdol v lokalno skupnost, kjer je njeno pravo mesto, bo šele nastala situacija, ki bo jasno pokazala, v čem je bistvo regionalnega problema. Kajti ta problem spričo obstoječe občine-komune ni evidenten. Je prikrit z obstoječo občino-komuno, ki je locirana previsoko v prostor med lokalno in nacionalno skupnostjo. Zato taka občina ne more uspešno opravljati niti vloge prave »klasične« občine – zanj je prevelika – pa tudi ne vloge prvostopne državne uprave ali vloge regionalne skupnosti, za kar je premajhna. Je pač umetna tvorba, izmišljotina administracije, ki naj bi reševala probleme skonstruiranega socialističnega sistema, zlasti tiste v zvezi s funkcioniranjem socialističnega gospodarstva. Z odpravo komun in z nastankom tako velikega števila novih občin se bo povečal prostor možnega sodelovanja med občinami in republiko oziroma republiškim centrom, in sicer za faktor pomanjšanja občin in povečanja njihovega števila. Na njem pa bo nastal tudi vakuum, v katerem se bo v organizaciji javne uprave pojavila vrsta problemov.

Najprej bo šlo za problem prevzema večjega števila nalog, ki jih trenutno opravlja občina oziroma občinska uprava, niso pa lokalnega pomena, pač pa so republiškega pomena in so s tem republiške naloge. Če med občino in republiko ne bi bilo nobene druge teritorialne skupnosti, bi morala prevzeti vse te naloge republika s svojimi upravnimi resorji. To bi pomenilo velikansko povečanje republiške uprave v skoraj vseh resorjih. Republiško ministrstvo ne bi bilo več le uradniški kolektiv z ministrom na čelu v svoji ljubljanski pisarni, pač pa bi moralo prevzeti vse dejavnosti na terenu, kot na primer: vse institucije do zadnje osnovne šole v resorju šolstva, do zadnje veterinarske oziroma kmetijske poskusne postaje v resorju kmetijstva, vse davčne uprave v resorju financ, vse gradbene urade v resorju za gradnje, obsežne službe v resorju notranjih zadev in v resorju obram-

² Za slovenske občine podatki Zavoda za statistiko Republike Slovenije po stanju na dan 31/7–1990, za Zahodno Nemčijo podatki: Planning Control in Western Europe (1988), London, HMSO.

be, vse inšpekcije, vse geodetske uprave, itd. Republika bi s tem stopila neposredno na teren, na območja, ki so doslej veljala za območja komune, ki sicer ni bila lokalna skupnost, vendar pa je bila nekakšna lokalna država.

Taka reorganizacija pa bi pomenila natančno tisto, kar lahko označimo kot republiški centralizem in etatizem. Centralizmu se ob navedeni predpostavki – to je ob lokalni samoupravi z malo »klasično« občino kot edino institucijo lokalne samouprave – enostavno ne bi bilo mogoče izogniti. In to ne le glede obstoječega kvantuma državnih nalog, ki jih je treba opravljati po veljavni zakonodaji, pač pa tudi za naprej. Lokalna samouprava s pretežno večino malih občin bi silila republiško zakonodajo, da bi stalno zadrževala vse zahtevnejše naloge na republiški ravni, ker bi jih pač večina občin ne bila sposobna opravljati. To pomeni, da bi bil centralizem na stalnem pohodu kot tendenca, ki je vgrajena v sistem.

To pa je le ena plat medalje. Druga plat pa bi se pokazala na ravni samih občin. Pokazalo bi se, da je tudi med lokalnimi nalogami veliko takih, ki jih ni mogoče uspešno upravljati znotraj majhnih občin, ker bi bile te občine teritorialno preozke, hkrati pa tudi finančno in kadrovsko prešibke za njihovo opravljanje. Problematika, ki jo ustvarja sožitje ljudi v njihovih naseljih, se ne kaže na občinskih mejah, pač pa gre preko njih v prostor, ki je širši od teh občin in tudi širši od obstoječih sedanjih komun. Tako kot sodobna država poskuša – po eni strani – s svojimi službami obvladovati ves državni teritorij – vse do lokalnih skupnosti, se – po drugi plati – širi tudi območje lokalnih interesov od občine navzgor v prostor med občino in republiko; v tem vmesnem prostoru se pojavljajo aktualne potrebe, ki jih je treba upoštevati in jih zadovoljevati, kot na primer: izgradnja in vzdrževanje lokalnih cest regionalnega pomena, vzdrževanje javnega prometa na tem območju, oskrba z vodo in energijo, problematika odstranjevanja komunalnih in drugih odpadkov, vzdrževanje nekaterih institucij na področju javnega zdravstva, na področju socialnega skrbstva, na področju posebnega šolstva, itd.; pokazal pa bi se tudi problem nekaterih strokovnih upravnih služb, kot je na primer služba urbanističnega in prostorskega urejanja, itd.

To pomeni, da gre za vmesni prostor med republiko in občinami, v katerem se kopičijo problemi, ki temeljijo na eni strani na interesih države, po drugi strani pa gre za interese lokalnega pomena. Ta prostor lahko označujemo kot regijo, ne glede na to, kakšno ime lahko dobi, če ji država prizna določen upravno-sistemski položaj.

4

Z regijskimi problemi se ukvarjajo – razen politikov in upravnih strokovnjakov – še različne druge vede, zlasti pa še geografi, prostorski planerji, statistiki, sociologi, itd. Vsaka stroka poskuša s svojega vidika odkrivati in evidentirati v tem prostoru življenjske tokove, ki so imanentni prav temu prostoru; poskuša tudi določati teritorialne okvire oziroma meje tega prostora; to so gospodarski, prometni, zaposlitveni, kulturni, itd. tokovi, ki povezujejo prostor in ga oblikujejo v dejansko življenjsko skupnost z določenim centralnim naseljem, h katerim gravitira največji del teh tokov. Kakor lahko rečemo za lokalno skupnost, da je to naravna skupnost, ki obstaja kot življenjska realnost ne glede na to, ali jo država priznava ali ne, oziroma, ali ji priznava kak pravnosistemski položaj ali ne,³ je tudi regijska skupnost naravna življenjska skupnost ne glede na to, ali jo država prizna ali ne, oziroma, ali ji prizna kak pravnostistemski položaj ali ne. Regije so torej

³ Glej J. Šmidovnik: prej citirani vir.

tukaj, njihova konkretna teritorialna podoba in medsebojna razmejitve pa sta težavni in seveda tudi nesporni. Težave povzročajo že naravna konfiguracija slovenske dežele sama po sebi, razen tega pa gre za dogajanja v prostoru in času, ki spreminjajo gospodarske in druge tokove, premikajo težišča razvoja ter ustvarjajo nova. Razen tega gre za različne metode ugotavljanja regij; nekatere stroke se bolj opirajo na prirodne značilnosti (npr. geografi), druge pa bolj na družbeno-ekonomske značilnosti (npr. prostorski planerji). Po prevladujoči funkcijski metodi se določajo območja tako, da se ugotavlja medsebojno povezovanje manjših naselij v gospodarstvu, v oskrbi, v javnih in drugih službah z omrežjem centralnih naselij. Ob uporabi te metode se lahko ugotavljajo funkcijske regije različnega ranga glede na naravo povezav na navedenih področjih – od mikroregije do makroregije. Na ravni, o kateri govorimo, ugotavlja na primer dr. Igor Vrišar po eni varianti za Slovenijo 12 regij, po drugi – poenostavljeni – varianti pa 8 regij.⁴ Čeprav v komunalnem sistemu regije niso mogle biti institucionalizirane kot posebne javnopravne teritorialne skupnosti, pa se je njihova naravna eksistenca odlikovala tudi v organizaciji javne uprave, tako v njenem državnem sektorju, na primer v organizaciji osmih uprav javne varnosti v resorju za notranje zadeve, kakor tudi v SIS-ovski upravi, na primer v organizaciji zdravstvene službe, v organizaciji službe zaposlovanja, itd. Vse javne službe se s svojo organizacijo pač niso mogle prilagoditi prisilnemu jopiču, ki so ga vsiljevale občinske meje v komunalni ureditvi.

Država s svojo ureditvijo lahko olajšuje reševanje problemov v regiji in pospešuje razvoj, ali pa ga zavira. Olajšuje ga, če ustvari za to območje ustrezen javnopravni subjekt, ki je prilagojen reševanju problemov na tem območju. Tak subjekt lahko ustvarja dodatno družbeno energijo z mobilizacijo lokalnih interesov za zagotavljanje splošnih pogojev za življenje ljudi in za razvoj gospodarskih in drugih dejavnosti na tem območju, pri čemer lahko aktivira prav tiste naravne danosti in zgrajene potencialne, ki so tem področjem na voljo. Življenje in razvoj se sicer prebijata tudi brez takega subjekta, vendar težje, ker manjka zavestno usmerjena družbena interakcija; v družbenem sistemu manjka ustrezeni člen javne uprave, ki zagotavlja sistemsko dinamiko v vsem prostoru sistema.

Lahko rečemo, da komunalna ureditev z velikimi občinami, ki jih imamo od leta 1955, otežuje reševanje problematike tako na ravni lokalnih skupnosti v naših naseljih, kot tudi na regijski ravni. Obstoječa občina že po svoji zasnovi kot tudi po svoji teritorialni oblikovanosti ni sposobna reševati problemov na teh ravneh. In to se tudi vidi: na ravni lokalnih skupnosti že v zunanjem izgledu – po relativni komunalni neurejenosti naših krajev v primerjavi z urejenostjo krajev pri naših sosedih, s katerimi smo se zmeraj v preteklosti lahko primerjali. Občina kot komuna se ni mogla ukvarjati s problemi ljudi v naseljih; krajevne skupnosti kot nekakšen nadomestek občine v naseljih so sicer poskušale marsikaj, vendar so pravnosistemsko in dejansko prešibke za tako vlogo. V komunalni ureditvi se tudi vprašanja regionalnega pomena niso mogla reševati. Občine kot komune so se uveljavljale kot univerzalni in izključni nosilec in izvajalec – vsaj načelno – vseh javnih nalog »na terenu«. To jim je omogočal in tudi narekoval njihov pravnosistemski položaj v prostoru. Vsaka občina-komuna je forsirala razvoj svojega občinskega središča; zato se regionalno prostorsko planiranje, ki bi se moralo opirati na funkcionalne regije, ni moglo razviti. Komunalna ureditev s 63 komunalnimi centri, v kateri pomenita Metlika ali Trebnje prav toliko kot Ljubljana ali Maribor, je vseskozi

⁴ Glej gradivo Inštituta za regionalno ekonomiko Ljubljana za posvet slovenskih občin na temo regionalizacija, v Krškem, dne 25/3–1991.

zavirala politično deklarirani policentrični razvoj Slovenije in izkrivljala podobo dežele, kot jo nakazuje po eni strani njena naravna konfiguracija, po drugi pa njen dosednji zgodovinski razvoj. Ni pa seveda mogla prekriti ali celo izbrisati niti problematike lokalnih skupnosti v naseljih in tudi ne regijskega problema.

5

Regijski problem je torej tukaj ne glede na to, ali ga priznamo ali ne, oziroma, če ga država prizna ali ne. Vprašanje, ki se postavlja, je v tem: 1. ali se v regiji institucionalizira poseben javnopravni subjekt kot nosilec regijskega razvoja in tekočega reševanja specifičnih problemov v tem prostoru in 2., kakšno naravo naj bi imel ta subjekt, pri čemer gre za vprašanje: ali naj bi bil zgolj podaljšana roka republike v regiji, ali naj bi bil samostojen subjekt lokalne samouprave, ali naj bi bil morda subjekt z dvojno naravo: podaljšana roka države glede nalog države v regiji in samoupravna skupnost glede nalog lokalnega pomena; obstaja pa tudi predlog, da bi bila regija javnopravni subjekt z nekaterimi elementi državnosti.

Če se v prostoru regije – med republiko in občino, ne formira noben javnopravni subjekt, bi bilo mogoče nastali vakuum do neke mere zmanjšati in nakazano problematiko delno omiliti v dveh smereh: 1. na ravni lokalne problematike – z medobčinskim sodelovanjem in 2., na ravni republiške problematike – z ustanavljanjem dekoncentriranih resornih lokalnih teritorialnih enot za izvajanje posameznih republiških nalog.

Tako rešitev – torej z medobčinskim sodelovanjem, se zdi, da ponuja za reševanje lokalne problematike osnutek ustave, kakršen je bil poslan v javno razpravo, in sicer v svojem 139. členu, v katerem govori o povezovanju sosednjih občin za opravljanje skupnih zadev. Formulacija sicer ni jasna, ker govori o povezovanju občin v širše lokalne skupnosti, kar pa pravno ni mogoče, ker občine ne morejo same ustanavljati novih javnopravnih subjektov; lahko ustanavljajo le svoje skupne službe – na občinski ravni.

Glede medobčinskega sodelovanja je treba vsekakor povedati, da to v dosednji praksi pri nas ni funkcioniralo in se ni obneslo. Ni funkcioniralo niti v primerih, ko je bilo pravno institucionalizirano, kot na primer v mestih, razdeljenih na občine (Ljubljana, Maribor) in na zaokroženih urbanih območjih, ki se po ustavi (XLI amandma k republiški ustavi Slovenije) določijo z zakonom (na primer obalna skupnost). Fiasko tega medobčinskega sodelovanja je očiten; utemeljen pa je v tem, da so občine »ljubosumne« na svoj položaj. Kajti eno je sporadično medsebojno sodelovanje za rešitev posameznega skupnega vprašanja, drugo pa je stalna povezanost za trajno opravljanje trajno obstoječih nalog; samo na prvem mestu navedene naloge se lahko – bolj ali manj uspešno – rešujejo v okviru medobčinskega sodelovanja; na drugem mestu navedene naloge pa kličejo po stalni instituciji; iluzorno je pričakovati, da bi jo prostovoljno formirale in vzdrževale občine – v škodo omejevanja svojega položaja.

Za določene republiške naloge bi se v takem primeru lahko formirale dekoncentrirane teritorialne enote – zunanje izpostave, kot na primer za cestno vzdrževalno službo, za javno varnost, za geodetsko službo, za inšpekcije, itd. Resorna organizacija po načelu dekoncentracije⁵ je bila doslej uveljavljena v Republiki

⁵ Dekoncentracija je upravno organizacijski ukrep, ki se uporablja zlasti v centralistično urejenih deželah, kot je na primer Francija, kjer omiljuje togost centralistične državne ureditve; pri dekoncentraciji gre za prenos pravice odločanja od centralnih državnih organov na njihove območne organizacijske enote (teritorialne izpostave), ki se organizirajo zunaj centra države, in sicer tam, kjer se zadeve – zaradi odnosov s strankami – najlažje opravljajo; odnosi med centralnimi organi in območnimi enotami so hierarhični, kakor so pač odnosi znotraj upravnih resorjev; dekoncentracija je zgolj tehnično

Sloveniji le pri upravah javne varnosti v resorju za notranje zadeve; v federaciji je bila ta oblika uporabljena pogostejše, zlasti pa je znana pri organizaciji carinske službe. Zunanje izpostave za opravljanje republiških nalog pa seveda ne bi bile vse v istih, pač pa v različnih krajih, to pa glede na specifičnosti posameznih dejavnosti (npr. služba za vzdrževanje cest v petih krajih, uprave javne varnosti v osmih krajih na območju republike). Organizacija upravnih služb po načelu dekoncentracije predstavlja zgolj podaljšano roko posameznih resorjev »na terenu«; zato ne more služiti kot opora za kakšno osamosvojitveno idejo o lokalni samoupravi »na terenu«.

V obeh navedenih primerih gre torej zgolj za možne organizacijske poteze, ki ne odpravljajo vakuuma na obravnavanem prostoru, lahko pa delno omilijo perečo problematiko, ki zaradi tega vakuuma nastaja.

Če pride do odločitve o vzpostavitvi posebnega javnopravnega subjekta v regijskem prostoru, je treba najprej omeniti varianto o teritorialni enoti tipa nekdanjega jugoslovanskega okraja ali avstrijskega Verwaltungsbezirk. To je državna teritorialna enota, ki funkcionira v tem prostoru kot prvostopna državna uprava splošne pristojnosti; pristojna je za opravljanje vseh državnih nalog, ki jih je z vidika organizacijske racionalnosti treba opravljati na terenu, razen tistih nalog, za katere so ustanovljene posebne resorne izpostave – po načelu zgoraj obravnavane resorne dekoncentracije, ker jih ni mogoče ali jih ni racionalno podrediti teritorialni enoti splošne pristojnosti. V tem primeru gre še zmeraj za državno dekoncentracijo in ne za decentralizacijo; gre torej za tehnično organizacijski ukrep državne uprave, ne pa za vzpostavitev lokalne samouprave. Vendar pa je treba vedeti, da je to kljub vsemu korak v smeri decentralizacije in lokalne samouprave. Tako se je izkazalo na primeru francoskega departmaja (département), belgijske, italijanske in španske province, nemškega Landkreisa ali švedskega län. Vse navedene teritorialne enote so bile najprej čiste prvostopne državne teritorialne enote. Pozneje pa se je v njih začela razvijati tudi lokalna samouprava, tako da so danes dvoživke: državne enote glede državnih nalog in teritorialne samoupravne skupnosti glede lokalnih nalog širšega pomena. V teh enotah gre torej za dve pravni subjektiviteti, za dve zvrsti javnega premoženja, za dva režima opravljanja nalog in za posebno vrsto povezanosti pri njihovem opravljanju; francoski prefekt je na primer predstavnik vlade v departmaju, hkrati pa je tudi izvršilni organ generalnega sveta kot najvišjega samoupravnega organa departmaja; nemški Landrat pa je v prvi vrsti izvršilni organ Landkreisa kot lokalne skupnosti, v drugi vrsti pa tudi predstavnik vlade v Landkreisu.

Iz povedanega izhaja, da je teža državnega in samoupravnega segmenta v navedenih teritorialnih enotah različna: francoski departma je še zmeraj pretežno državna teritorialna enota in prva stopnja državne uprave splošne pristojnosti, nemški Landkreis pa je v pretežni meri lokalna samoupravna skupnost, opravlja pa tudi določene naloge državne uprave. Posebno zanimiv pa je švedski län, ki je plod najnovejših teženj k upravnopolitičnim reorganizacijam v tej deželi. V njem vlada določeno ravnotežje med državnimi in samoupravnimi nalogami; država in lokalna samouprava imata pod »isto streho« vsaka svoje izvršilne in upravne organe; tesno sodelovanje in usklajevanje med njima pa zagotavljajo v največji meri

organizacijski ukrep resornega organiziranja uprave; dekoncentracijo je treba razlikovati od decentralizacije, pri kateri pa gre za prenos nalog od centralnih državnih organov na ožje – praviloma – samoupravne teritorialne skupnosti, torej na drug, po rangi nižji javnopravni subjekt; glej npr. M. Waline, *Traité élémentaire de droit administratif*, Pariz, 1952, str. 194 in sledeče.

določene državne strokovne službe, zlasti pa državna planska razvojna služba, ki je na ravni lana na voljo s svojimi strokovnimi uslugami vsem trem teritorialnim skupnostim: državi, regiji (lanu) in občinam.

Vpogled v razmere v evropskih deželah nam pokaže naslednje: pravilo je dvonivojska lokalna samouprava;⁶ avstrijski primer z eno ravniyo lokalne samouprave je izjema; splošni evropski trend je nastajanje in krepitev lokalne samouprave v teritorialnih enotah, ki so bile svojčas zgolj državne upravne enote splošne pristojnosti na prvi stopnji; te teritorialne enote postajajo dvoživke, v katerih se opravljajo v medsebojni povezanosti državne naloge, ki jih je treba opravljati v regiji, in samoupravne naloge lokalnega pomena, ki so aktualne v tem prostoru; za to povezanost govorijo razlogi organizacijsko-tehnične racionalnosti, ki se lahko uveljavlja na izvedbeni ravni – brez škode za politično integriteto posameznih teritorialnih skupnosti; na ta način se je v največji možni meri mogoče izogniti sistemu dvojnega ali trojnega upravnega tira, v katerem bi imela vsaka teritorialna skupnost svojo upravo na terenu; kako na najustreznejši način izpeljati sodelovanje in usklajevanje pri opravljanju javnih nalog med državo in lokalnimi skupnostmi na tej ravni, je predmet nadaljnjih prizadevanj v vseh deželah.

Navedeni primeri in navedeni razlogi govorijo proti varianti, po kateri bi na tej ravni eventualno organizirali lokalne samoupravne skupnosti v čisti obliki, torej brez povezovanja z državno upravo. To bi bil organizacijsko neracionalen in drag sistem; razen tega pa bi bil tudi v nasprotju z našo in evropsko tradicijo, v kateri so se zadeve države in zadeve lokalne samouprave zmeraj na določen način povezovali pod »skupno streho«; tudi male podeželske občine so zmeraj opravljale tudi nekatere naloge za državo (na primer zadeve v zvezi z rekrutacijo vojaških obveznikov, itd.).

Po drugi strani pa je tudi jasno, da v našem primeru ne gre za regije na teritorialni ravni, na kateri bi bilo mogoče realizirati predlog iz ustavne razprave, da se dajo regijam tudi nekatere kompetence države, vključno s pravico do posebne zakonodaje glede določenih vprašanj. Regija s takšnimi kompetencami bi pomenila drobitev in ne povezovanje Slovenije v enoten prostor. Javnopravnemu subjektu v regiji bi dali – glede na nakazano regijsko problematiko – premočan položaj; to bi delovalo disfunkcionalno.

V merilu Slovenije, po moji presoji, regija ne bi mogla biti kaj drugega kot lokalna skupnost – podobno kot občina –, ki pa bi opravljala tudi določene državne naloge, ki jih je treba opravljati v njenem teritorialnem okviru; te bi opravljala seveda po posebnem režimu, ki velja za opravljanje državnih nalog. Glede na prikazani razvoj podobnih skupnosti v Evropi bi bilo seveda nesmiselno, da bi formirali regijo kot dekoncentrirano državno teritorialno enoto in jo šele potem začeli razvijati tudi kot samoupravno lokalno skupnost. Če hočemo slediti razvojnemu trendom v Evropi, bi morali – v soočanju med državnim centralizmom in lokalno samoupravo – dati prednost lokalni samoupravi. Samo v tem primeru bi lahko govorili o aktiviranju novih sistemskih energij – na podlagi mobilizacije lokalnih interesov.

Ljubljana, 14. maja 1991

⁶ Tu uporabljam izraz »dvonivojska« in ne »dvostopenjska«, ker odnosi med občinami in obravnavanimi lokalnimi skupnostmi na regijski ravni praviloma niso hierarhični ter zato ne gre za odnose med višjimi in nižjimi stopnjami.

Dileme lokalne samouprave in nova slovenska ustava

1. Čeprav občina in dosednji komunalni sistem v zavzetih in ne redko zaostrjenih razpravah o nujnosti reforme političnega sistema v Jugoslaviji in Sloveniji nista bili osrednji temi, ju dosedanje analize samoupravno zasnovanega sistema niso mogle obiti. Komunalni sistem po letu 1955 namreč ni pomenil le sinonima za ureditev položaja in razmerij lokalnih ter drugih teritorialnih skupnosti, temveč je v svojem širšem pomenu, zasnovanem na marksistični postavki o odmiranju države, označeval politično ureditev družbe v celoti. V tem okviru je bila občina opredeljena kot »institucionalna oblika idealno zamišljene skupnosti ljudi, ki realno substituirajo državo«.¹ Pričakovanja, da bo postala občina v taki zasnovi organizacijska in socialna baza celovitega sistema politične oblasti ter avtonomna teritorialna skupnost občanov ter njihovih asociacij, se v glavnem niso uresničila.

Po mnogih ocenah se je normativna dejavnost občine v glavnem omejevala na sprejemanje izvedbenih predpisov, saj so zvezni in republiški akti tako rekoč v celoti urejali celo področja, ki sodijo med izvirne ustavne pristojnosti občine.² Po drugi strani pa so ustava in zakoni skoraj do podrobnosti predpisovali tudi strukturo njene organizacije ter odnose med njenimi organi. Ne glede na tako šibko pozicijo občine, pa je z njeno ustavno opredelitvijo zaznavna tudi težnja po »brisanju« meja med sfero lokalne (komunalne) samouprave in sfero države – oziroma težnja po inkorporiranju lokalne sfere v sfero državne oblasti, čeprav gre za področja upravljanja družbenih zadev, ki se vsebinsko zelo razlikujejo.³ Po mnenju Marinkovića⁴ predstavlja nerazločevanje med državo in samoupravo v ustavnem modelu občine ne le težavo, temveč tudi napako.

Podobna ocena kot velja po mnogih analizah za normativni del, velja tudi za ekonomski in politični vidik občine oziroma komunalnega sistema. Četudi sta že bila po zasnovi v njegovem središču, sta bila prav občina in komunalni sistem zagotovo tudi v največji meri žrtvi usode celotnega sistema socialističnega samoupravljanja, ki ga zagrebški avtor Smerdel označuje kot »ustavni eksperiment ogromnih razsežnosti«.⁵ V »ustavnem inženirstvu«, ki predpostavlja kot temeljni cilj ustave in pravnih sredstev namen, da regulirajo smer družbenega razvoja, se je ta sistem po mnenju avtorja razvijal vseskozi na intuitivni podlagi, da je sledil logiki revolucionarne ideologije ter zanemarjal bistvene omejitve glede njegovega uresničevanja, od ekonomske razvitosti do politične kulture in tradicije ter pripravljenosti družbe, da take rešitve sploh sprejme. Po mnenju istega avtorja (n. d., str. 331) zato ni čudno – kar ugotavljajo tudi mnoge druge raziskave – da se je izpričala nizka stopnja interiorizacije ustavnih in zakonskih določb celo v okviru državnega, partijskega in t.i. samoupravnega administrativnega aparata, ki so bila dejanska središča in oporniki moči političnega in ekonomskega sistema v celoti.

¹ Tu uporabljam izraz »dvonivojska« in ne »dvostopenjska«, ker odnosi med občinami in obravnavanimi lokalnimi skupnostmi na regijski ravni praviloma niso hierarhični ter zato ne gre za odnose med višjimi in nižjimi stopnjami.

² Prim. A. Igličar, Ustavna ureditev lokalnih skupnosti, Pravnik št. 5–7/89, str. 229.

³ B. Milosavljević, Demokratski atributi lokalne samouprave, Komuna (Beograd) št. 3–4/90, str. 22.

⁴ R. Marinković, Komunalni sistem v novom ustavu, Opština (Beograd) št. 5–6/89, str. 10.

⁵ B. Smerdel, Ustavni eksperiment socijalističnog samoupravljanja, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, št. 3/88, str. 31.

Razlogov za te pomanjkljivosti in kratke stike pri zamisli in uresničevanju komunalnega sistema je seveda veliko. Po mnenju E. Pusića⁶ je bil ta projekt preveč zahteven in je od ljudi preveč pričakoval. Po drugi strani pa je ideja komune izhajala iz njene predpostavke, kot da je to realna skupnost, od česar pa je bila zaradi znanih razsežnosti (ozemlje, število ljudi) naša občina vse od začetka dejansko zelo oddaljena. Po našem mnenju pa sta na to, da se zamisel občine v naših razmerah ni uresničevala, bistveno vplivali predvsem dve dejstvi: zapostavljanje položaja državljana (posameznika) v funkcioniranju celotnega političnega sistema – in s tem skupaj – nepriznavanje posebnega lokalnega interesa, ki se v svetu parlamentarne demokracije šteje za bistveni dosežek lokalne samouprave (t. i. politična občina). Pri tem seveda ne gre za enostavno oktroiranje tega interesa; ta interes je nasledek dolgoročnih in raznovrstnih političnih procesov, njegova predpostavka pa je polno upoštevanje in priznavanje človeka, posameznika kot racionalnega in kompetentnega subjekta, ki pozna svoje interese in potrebe ter jih je pripravljen uveljaviti.

2. Glede preusmeritve od komunalnega sistema k lokalni samoupravi in »normalni« občini so pomembni trije vidiki. Prvi zadeva premostitev nekajdesetletne prekinitve, ki je nastala glede tradicije lokalne samouprave v naših krajih. To pomeni, da bo treba pri tem upoštevati tudi pokrajinske in druge značilnosti, hkrati pa bo treba to tradicijo v določeni meri modernizirati, »nadgraditi« z novimi spoznanji iz sveta. Drug vidik se nanaša na lokalno samoupravo v državah, kjer njen razvoj ni bil prekinjen; za nas so zlasti zanimive izkušnje držav srednje in zahodne Evrope. Vendar se je treba tudi teh zgledov lotevati s kritično distanco: nobenega slepega posnemanja, temveč le selektivni izbor tistega, kar je pokazalo najboljše rezultate, in zavračanje vseh tistih prvin ustavne in pravne ureditve lokalne samouprave v posameznih državah, ki so se pokazale kot vprašljive ali tudi sicer neplodne. In slednjič: kljub opuščanju našega komunalnega sistema bi morali iz te naše dobro tretjino stoletja trajajoče izkušnje ohraniti vsaj tiste rešitve in prijeme, ki so za današnjo rabo; oziroma, kot poudarja zagrebški teoretik E. Pusić: »Ker vemo, da utopične obljube revolucije niso uresničljive, ne smemo zaradi njih zametavati pri dosedanjem komunalnem sistemu tudi vseh tistih, ki niso bile take, torej niso bile utopične, ki so se uresničevale, oziroma tistih zamisli, ki so v svojem uresničevanju dale vsaj delne pozitivne rezultate.«⁷

V procesu prestrukturiranja občin, ki nikakor ne bi smel biti še neka nova kampanja, bi kazalo najprej približati obseg občine razsežnostim realne skupnosti, povezane s skupnimi interesi ljudi, ki v njej živijo. Planiranje števila prihodnjih občin (ali jih bo v naši republiki 300 ali nekaj več) pomeni še vedno nasledek miselnosti o nujnosti reform, spočetih in vodenih iz centra, ki pa se navadno v življenju niso »prijele«. Prav tako je jasno, da bo treba potegniti ločnico med lokalnimi in državnimi zadevami in končno odpreti pot za pravo samoorganiziranje ljudi v občini. Posloviti se bo treba tudi od pojmovanja občine – komune kot oblike organske enotnosti vseh kolektivnih subjektov v njenem okviru, prav tako pa tudi od podmene o širši družbi kot organski enotnosti komun.⁸

⁶ Lokalna samouprava. Zakonitost (Zagreb), št. 11–12/90, str. 1287.

⁷ N. d. str. 1285.

⁸ R. Marinković, n. d. str. 9.

Ne glede na njeno velikost pa bi morala občina zagotoviti občanu možnost, da sodeluje pri odločanju o organiziranju lokalne samouprave, o sestavi njenih organov in o njihovi pristojnosti, o financiranju njene dejavnosti in pri ocenjevanju učinkovitosti tega delovanja.

Vprašanja, kot so enotipnost ali večtipnost občine, so seveda pomembna, vendarle morajo biti podrejena prej omenjenim načelom.⁹ Med taka štejem tudi vprašanje ravni organiziranja lokalne oziroma teritorialne samouprave. V ta sklop sodi tudi krajevna skupnost oziroma vprašanje notranje členitve občine; glede pozicije krajevnih skupnosti je v celoti sprejemljivo mnenje dr. Janeza Šmidovnika o razlogih za njeno neučinkovitost.¹⁰ Mimo teh, strukturnih in organizacijskih prvin lokalne samouprave, uveljavljenih v evropskem in širšem prostoru, pa je treba imeti pred očmi tudi nekatera novejša spoznanja, dosežke in procese, ki se pojavljajo v tem prostoru v zadnjem obdobju.

Prvi razmislek se navezuje na Evropsko listino o lokalni samoupravi,¹¹ ki je sicer omenjena tudi med viri za pripravo osnutka nove slovenske ustave.

Glede na usmeritve te listine, po kateri se države podpisnice obvezujejo, da bodo temeljne pravice in dolžnosti lokalnih oblasti regulirale tudi v svojih ustavah, bi verjetno kazalo v najbolj splošnih obrisih opredeliti tudi v našem modelu vsaj naslednje rešitve:

- da se lokalna samouprava uresničuje skoz neposredno izvoljene svete ali skupščine;

- da imajo lokalne oblasti (v mejah zakona) polno diskrecijsko pravico, da uresničujejo svoje pobude glede vseh zadev, ki niso izvzete iz njihove pristojnosti;

- da se v primerih prenosa republiških pooblastil na občino dovoli njenim organom, da v čimvečji možni meri prilagodijo njihovo izvajanje lokalnim razmeram;

- obvezno konsultiranje lokalnih oblasti (ki naj bo pravočasno in v ustreznih oblikah) v procesu planiranja in sprejemanja odločitev o zadevah, ki neposredno zadevajo te skupnosti;

- omejitev morebitnega upravnega nadzora nad lokalnimi oblastmi zgolj na zagotavljanje tega, da so njihovi ukrepi usklajeni z zakonom in ustavnimi načeli;

- pravica lokalnih oblasti na sodna pravna sredstva zaradi zagotavljanja svobodnega uresničevanja njihovih dolžnosti;

- pravica sodelovanja občin z ustreznimi oblastmi drugih držav.

3. Pri oblikovanju zamisli lokalne samouprave za naše potrebe pa bi bilo razen teh normativnih sugestij nujno upoštevati še nekatere nove težnje v Evropi na tem področju. V tem okviru so zanimive ugotovitve, da je prišel znani model države blaginje – kot šolski primer je bil razvit zlasti na Švedskem – v 80-letih v resno krizo tudi zaradi tega, ker se je pokazalo, da niti državni aparat niti njegova birokracija nista več ustrezno usposobljena ali pripravljena, da bi se odzivala na nove socialne zahteve in zagotavljala uravnavanje nekaterih novih nujnih socialnih potreb.¹² Ob »državi blaginje« se začne postopno razvijati »občina blaginje« (»social welfare municipality«), ki prevzame pomemben del funkcij države, zlasti z vidi-

⁹ S tem v zvezi se mi zdi utemeljeno opozarjanje na preseganje tradicionalne delitve lokalnih skupnosti na vaške in mestne, kar nedvomno govori tudi zoper diferenciacijo tipov občine. Prim. o tem A. Igličar, n. d. str. 225.

¹⁰ Lokalna skupnost in lokalna samouprava. TiP, št. 3–4/90, str. 327.

¹¹ Svet Evrope je sprejel to listino (15. 10. 1985) v prepričanju, da pomeni ohranjanje in krepitev lokalne samouprave pomemben prispevek k vzpostavitvi Evrope, utemeljene na načelih demokracije in decentralizacije oblasti.

¹² Prim. B. Hjern, Decentralized Sweden: The Swedish social welfare municipality. Paper prepared for presentation at the XIVth Congress of the IPSA. Washington, 1988, str. 2. isl.

ka ugotavljanja in priznavanja potreb prebivalcev, ki jih je prej določala država s svojimi akti. Občina prevzame ob obsežnih državnih programih s področja politike tudi formalno odgovornost za zagotavljanje in reševanje socialnih potreb prebivalcev na mnogih področjih. Ta zamisel, ki se je kasneje preoblikovala v vseh nordijskih državah v idejo »svobodne« občine (»free municipality«), se postopoma vrašča tudi v upravljalsko tkivo ustreznih evropskih institucij in postaja standard za opredeljevanje družbene pozicije lokalne samouprave.¹³ V tem okviru je treba omeniti zavzemanje za prenos pooblastil glede zadev, ki zadevajo vsakodnevno življenje, na lokalne organe, se pravi čim bliže ljudem (zlasti velja to za področja, kot so izobraževanje, storitvene dejavnosti in zdravstvo). Hkrati pa naj bi se povečal delež lokalnih in regionalnih oblasti v javnih stroških za te potrebe. Na konferenci, ki je ocenila omenjene nordijske izkušnje (28.–30. 6. 1988, glej vir 13), je bilo ugotovljeno, da se je v teh deželah bistveno razširila pristojnost občinskih in regijskih organov ter povečala njihova neodvisnost, kar vodi do bolj učinkovitih javnih služb ter ustrezne razčlenjenosti socialnih ukrepov in politike na tej ravni.

Vse to nakazuje potrebo po bolj učinkoviti administraciji, večji participaciji prebivalcev, nadaljnji deregulaciji in politični decentralizaciji ter realizaciji politike na teh področjih – od tal do vrha –, kar naj bi postopno uveljavili tudi v drugih članicah Sveta Evrope. Hkrati so kritično omenjali tudi prakso mnogih drugih evropskih držav, ki da so okrepile kontrolo javnih izdatkov in s tem še bolj zožile lokalno avtonomijo.

Omenjene težnje po širši uveljavitvi lokalne samouprave pa niso značilne zgolj kot spontana prizadevanja zainteresiranih državljanov, pač pa temeljijo tudi na širši raziskovalni dejavnosti,¹⁴ kasneje pa tudi na širšem usklajevanju v okviru Nordijskega sveta, posvetovalnega telesa parlamentov in vlad petih nordijskih držav.

4. Prvotni osnutek nove ustave Republike Slovenije (objavljen v oktobru 1990) je osatal glede nekaterih od teh vprašanj precej nedorečen.

Pravzaprav pri tem najmanj motita število in obseg določb, čeprav so bile nanju usmerjene številne kritike v razpravi. V osnutku, tudi sicer mnogo krajšem od sedanje ustave, je namenjen vprašanjem lokalne samouprave v celoti bistveno manjši odmerek: v primerjavi s 26 obsežnimi členi in 3 amandmaji o občini in krajevni skupnosti (v sedanji ustavi) se jih s temi vprašanji v celoti ukvarja v osnutku nove ustave le 7. Krajša opredelitev je delno razumljiva ne le zaradi bolj racionalnega in jedrnatega jezika osnutka nasploh, marveč še bolj zaradi prepričanja, da ni treba – če gre za avtonomno skupnost – vsega podrobno predpisati in opisovati v ustavi. S tem se tudi odmikamo od dosedanje komunalne ureditve, ki se je dokaj nerealno prikazovala skoraj kot »država v državi«, dejansko pa je bila v pogledu pomembnih značilnosti (institucije, organizacije) prej bleda kopija širših družbenopolitičnih skupnosti oziroma najnižja stopnica v hierarhiji vpliva in odločanja. Podrobnejša razčlenitev lokalne samouprave ni nujna tudi zaradi jasno začrtanega premika težišča od samoupravnih in drugih institucij na posameznika, državljana v celotni zasnovi ustave.

Razen člena o zagotavljanju pravice do lokalne samouprave se v splošnih določbah v posebnem poglavju o samoupravi zelo skopo, v bistvenih črtah, opre-

¹³ Prim. Resolution 199/1989: Free Local Government: Deregulation, Efficiency, Democracy, Council of Europe, Standing Conference of Local and Regional Authorities of Europe.

¹⁴ Obsežen interdisciplinarni projekt na Univerzi Umea v začetku 80-ih let o občinah in prihodnosti je naročil in financiral švedski svet za planiranje in koordinacijo raziskovalnih dejavnosti. A. Gustafsson, Local Government in Sweden. The Swedish Institute, Stockholm 1983, str. 128.

deljuje občina kot samoupravna skupnost prebivalcev na določenem območju, z lastno, torej izvirno oblastjo in pristojnostmi; značaj zadev, ki jih ureja (gre za lokalne zadeve, ki posegajo v koristi in pravice prebivalcev); ustanovitev občine: podobno kot v obstoječi ustavi, le da se izrecno določa referendum kot oblika odločanja; podobno velja tudi za povezovanje občin v širše skupnosti; samofinanciranje občine ter možnost prispevkov občine in sistem finančnega dopolnjevanja občin; za razliko od sedanje ustave je predviden tudi prenos posameznih pristojnosti republike na občino. K tem »obilnim« lokalnim določbam je treba prišteti vsaj še določbo 117. člena osnutka, ki predvideva možnost, da se opravljanje funkcij državne uprave oz. javnih pooblastil prenese na lokalne organe.

K posameznim predlaganim določbam bi kazalo jasneje opredeliti obseg občine, ki naj jo približa realni skupnosti (morda v smislu razmišljanja dr. Janeza Šmidovnika¹⁵, ki namenja glavni poudarek zlasti povezanosti ljudi v naseljih s skupnimi interesi). Dodati pa bi morali vsaj določbe o oblikah odločanja o lokalnih zadevah (na neposredno izvoljenem svetu ali skupščini), o vsebini in kvaliteti nadzora republiških organov nad lokalnimi organi (ga omejiti na ustavnost in zakonitost), diskrecijski pravici za uresničevanje pobude občine glede zadev, ki niso izvzete iz njene pristojnosti ter glede načina izvrševanja nanjo prenešenih zadev, glede obvezne konsultacije lokalnih oblasti o republiških odločitvah, ki jih zadevajo, ter glede sodelovanja z lokalnimi oblastmi drugih držav.

Na mnoga od teh vprašanj je opozorila tudi široka in zavzeta javna razprava o ustavnem osnutku. V tem okviru pa se je vendarle pozornost preusmerila predvsem na dva kompleksa vprašanj, in sicer na »nadstavbo« občin (pokrajine ali regije) ter na s tem neposredno povezano vprašanje o strukturi republiškega parlamenta. Glede prvega bi se kazalo opredeliti v skladu s prevladujočo evropsko ureditvijo, ki se praktično brez izjem nagiba k večstopenjski lokalni samoupravi.¹⁶ Glede strukture parlamenta in njegove povezanosti z regionalnim (ali občinskim) nivojem lokalne organiziranosti bi kazalo pritrditi tistim, ki se zavzemajo za dvodomni parlament. Zbor regij bi nedvomno odprl tudi večje možnosti za uveljavljanje novega »bottom-up« pristopa k politiki, v kateri dobiva posebno težo oblikovanje pobud in same politike od spodaj navzgor – vendar le v primeru, če bi na ta način omogočili neposrednejši vpliv organov pokrajin (in občin) na oblikovanje tega zbora ter njegovo delovanje. Zaradi cele vrste razlogov, neposredno pa tudi zaradi izkušenj Zbora narodov v zvezni skupščini (od leta 1953 do 1968) pa je zelo vprašljiva varianta, ki se vzporedno oblikuje v skupščinski ustavni komisiji, namreč o varianti o enem zboru, v katerem bi zagotavljali zastopanost političnih interesov (strank) in posameznih območij;¹⁷ tu pride v poštev občasno izločanje »regionalnega« dela poslancev kot posebnega zbora. Upamo si trditi, da bi bila specifična teža tega »pol-zbora«, ki ne bi imel stalnega vodstva in delovnih teles – zaradi siceršnjega razmerja sil in teže strank v parlamentu – praktično zanemarljiva. Morda je v zvezi s tem zanimiva primerjava: v novi hrvaški ustavi ima ustrezna (županijska) zbornica zgolj predlagalno in posvetovalno pravico glede zakonov, sprejema pa jih le poslanska zbornica.¹⁸

¹⁵ Lokalna samouprava v novi slovenski ustavi. TJP št. 10–11/90, str. 1236, 1237. Vpliv velikosti občin na politično aktivnost dokazujejo tudi rezultati nekaterih mednarodnih raziskav, npr. Participation and Political Equality (A Seven Nation Comparison). The University of Chicago Press, Chicago and London 1987, str. 283.

¹⁶ Prim. M. Jovičić, Struktura i teritorijalna osnova lokalne samouprave u evropskim zemljama. Savremena administracija, Beograd 1974, str. 22 isl.

¹⁷ Prim. članek o pripravi na novo slovensko ustavo, Delo, 26. marca 1991, str. 3.

¹⁸ Narodne novine, Zagreb, št. 56, 22. 12. 1990.

Med drugim se delovno oblikujejo tudi rešitve o posebni opredelitvi mestne občine, o vsebini nadzora občinskih organov (praviloma omejenega na zakonitost) in o oblikah uresničevanja lokalne samouprave. Mimo že prej predlagane določbe o republiškem glavnem mestu, ki je enotna lokalna skupnost, zaslužijo pozornost na novo oblikovane določbe o občini v mestu oz. mestne občine, na katero bi republika praviloma prenašala nekatere naloge iz svoje pristojnosti, ki so nujne za razvoj mesta.

5. Kot je torej razvidno iz pregleda javne razprave in rešitev, ki se oblikujejo na njeni podlagi, gre za nekatere pomembne premike, precej vprašanj pa je vendarle ostalo odprtih. Prava dilema pa je pravzaprav ena sama: ali nadaljevati začete trende centralizacije, ki so bili – mimogrede – zaznavni že v prejšnjih, »enobarvnih« ustavnih dopolnitvah in zakonodaji (npr. razveljavitev 324. člena ustave v amandmaju LXVII, zoževanje občinskih pristojnosti na področju notranjih zadev, prostorskega planiranja itd.)¹⁹ ter se v praktični politiki s tem pridružiti evropskim državam s trdim odnosom do »klasične« lokalne samouprave (vsaj na normativni ravni), ali pa še pravočasno ujeti veter v jadra in oblikovati glede lokalne samouprave modernejše zastavljene fleksibilne rešitve, ki že kažejo spodbudne rezultate in tudi sicer postajajo del normativne strukture združene Evrope (Listina o lokalni samoupravi) oziroma upoštevati rešitve, ki s svojimi rezultati opozarjajo, da jih je treba ali pa jih bo jutri treba vtkati v normativne, tudi ustavne sheme evropskih držav. Ta druga pot, za katero se zavzemam, zagotovo terja še temeljit premislek, resno proučitev ter dopolnitev poglavja o lokalni samoupravi v ustavi in zelo premišljeno opredelitev teh vprašanj v kasnejšem zakonu. S tem bi se mnogo hitreje približali najbolj naprednim evropskim težnjam in normativnim ureditvam glede sodobnih prizadevanj za afirmacijo lokalne samouprave kot vrednote zase ter glede njenega vključevanja v procese decentralizacije, prenašanja težišča odločanja bliže ljudem in s tem za hitrejšo in globljo demokratizacijo posameznih družb, ne pa ostajali ločeni od tega dogajanja in prizadevanj.

VLADIMIR KAVČIČ

Poreklo in viri neke ideje

Zdaj, ko se ideja slovenskega svetovnega kongresa približuje organizacijski uresnitvi, morda ni odveč nekoliko pobrskati po spominu ter opozoriti na vire in pobude, iz katerih se je izoblikovala. To je potrebno storiti tudi zaradi tega, da organizacija SSK ne bi postala prestižnega pomena za tega ali onega posameznika, za to ali ono politično stranko. Kazalo bi tudi vzpodbuditi razpravo o vsebini in ciljih te organizacije, da ne bi ostala zgolj na deklarativni ravni slovenstva. Naj se sedanji organizatorji SSK tega zavedajo ali ne, zamisel o potrebi organizacije, ki bi združevala vse Slovence, ima kar bogato »zgodovinsko« ozadje. Zrasla je iz mnogoterih predhodnih pobud, katerim je bila skupna želja po vsestranski afirmaciji slovenstva, želja po njegovi uveljavitvi po zgledu drugih evropskih narodov, tako-

¹⁹ Prim. A. Igličar, n. d. str. 228.

imenovanih zgodovinskih narodov, ki so svojo afirmacijo potrdili tudi z oblikovanjem nacionalne države. Če želimo biti objektivni, moramo pripadnost slovenstvu in prizadevanja za njegovo afirmacijo priznati tudi Plenumu kulturnih delavcev OF, ki je najboljše tradicije OF poskušal razvijati in afirmirati tudi v času po drugi svetovni vojni. Da je izročilo OF imelo svoj nacionalno afirmativni naboj, ki ni bil po volji vladujoči partijski oligarhiji, se je kazalo tudi v tem, da je sama OF kmalu po vojni nehala »obstajati« in da je tedaj za celih deset let »ugasnil« tudi Plenum kulturnih delavcev OF. Oblast tedaj kulturnikov preprosto ni (več) potrebovala, kot tudi še mnogokrat kasneje ne. Kulturni delavci, tudi tisti, ki so bili nekoč najbolj povezani z OF, pa se s takšno marginalno vlogo niso mogli sprijazniti. Sklicevanje na OF je bila njihova legitimna pravica in hkrati način za uveljavljanje duhovnih razsežnosti v življenju družbe.

Desetletna odrinjenost vojne kulturniške generacije iz povojnega javnega življenja, se je kazala tudi v nadaljnjem življenju slovenske družbe, tudi tedaj, ko je pod vplivom novih generacij ideološki pritisk na vseh področjih javnega življenja začel popuščati. Ta generacija v svoji teoretični in praktični ustvarjalnosti ni bistveno presegla svojih lastnih dosežkov v predvojnem času. Formulirala pa je svojo zgodovino, svoj delež v NOB, dokazala je tudi, da ni nikoli podlegla ždanovskim in drugim podobnim konceptom umetnosti in kulture v celoti. Opredelila je svojo relativno samostojnost tudi v okviru političnih gibanj, katerim je pripadala.

Ustvarjalni domet vojne kulturniške generacije se je torej ustavil na pragu prihodnosti, z vizijo prihodnosti so se ukvarjali le njeni redki pripadniki in še ti v omejenem obsegu. Čeprav vlogo J. Vidmarja v povojnem kulturnem življenju, zlasti še njegovo vlogo v kulturni politiki, ocenjujem globalno kot negativno, vseeno menim, da se on ideji slovenstva in njeni afirmaciji v družbenem življenju, ni nikoli odrekel. Dokaz za to vidim v njegovem večkrat ponovljenem predlogu za sklic vseslovenskega kulturnega parlamenta. Čeprav te ideje, vsaj kolikor je meni znano, ni nikoli podrobneje razdelal, je očitno želel v vseslovenskem kulturnem parlamentu združiti vse Slovence. Za vseslovenski kulturni parlament se je javno izrekal tudi B. Štih, vendar tudi on ni nikoli podrobneje razložil, kakšna naj bi bila programska zasnova takšnega parlamenta.

Smisel takšnega združevanja, čeprav nikoli izrecno artikuliran, bi lahko bil le v afirmaciji umetnosti in kulture kot relativno samostojne sfere družbenega življenja, v nadaljevanju pa v premagovanju ideoloških shem na vseh področjih družbenega življenja. Vidmarjeva in Štihova koncepcija vseslovenskega kulturnega parlamenta sta presegali ambicije in dosežke Kulturnega plenuma OF. Takšne poti naprej na primer niso videli M. Bor in njegovi somišljeniki, ki v plenum kulturnih delavcev OF niso bili pripravljeni sprejeti mlajših kulturnih delavcev pa tudi ne podpreti kulturnih ustvarjalcev, ki so utirali nova pota slovenski umetnosti. Zato je tudi prišlo do samoukinitve kulturnega plenuma OF. V nadaljevanju in s povsem novim organizacijskim jedrom, se je razvil Zbor kulturnih delavcev, formalno v okviru sveta za kulturo pri SZDL. Skušal je delovati kot svobodna tribuna vseh slovenskih kulturnih delavcev. V okviru SZDL pač zato, ker brez takšnega okvira tedaj nobeno javno intelektualno delovanje ni bilo mogoče, ne da bi bilo ocenjeno kot subverzivno in v kali zatrto. Da je kultura subverzivna že po svoji naravi, so tedanji ideološki liderji dobro vedeli, saj se je opozicijsko delovanje v vsem povojnem času pojavljalo predvsem na kulturnem področju. Toda vraščanje novih generacij v sistem in njegova vse bolj razpoznavna nesposobnost za kreiranje družbenega napredka, sta že tudi bila opravila svoje in prostor za svobodno izmenjavo mnenj se je iz leta in leto širil. Ideja o enakopravnem sodelo-

vanju in združevanju vseh Slovencev – ne glede na njihovo versko, politično ali ideološko pripadnost, kot tudi ne glede na kraj, v katerem živijo, se je izoblikovala prav v tem zboru kulturnih delavcev. Najprej seveda v ožjem krogu organizatorjev, v nadaljevanju pa je dobila široko podporo udeležencev zbora v Novi Gorici leta 1985. Na tem zboru so desetine relevantnih znanstvenih in kulturnih delavcev, vsak na svojem delovnem področju, utemeljevale potrebo in nujnost vsestranskega povezovanja Slovencev, vseh, ki se zavzemajo za etnično in kulturno identiteto slovenstva in so pripravljeni prispevati k njeni afirmaciji. V kratkem članku ni mogoče navesti vseh uglednih imen in vseh stališč, ki so jih v svojih referatih in diskusijskih prispevkih predstavili, čeprav bi to bilo še kako aktualno, za organizatorje SSK pa tudi poučno in koristno. Ker je vse pomembnejše gradivo s tega zbora objavljeno v posebni publikaciji, bom tu omenil le nekaj sklepnih ugotovitev zbora. Zbor je opredelil in utemeljil idejo skupnega kulturnega prostora kot dediščino nekdanje ideje zedinjene Slovenije, ki je predvidevala ozemelsko in politično združitev vseh Slovencev v eni državi. Načelo *skupnega* (in ne *enotnega*, kar nekateri še vedno neutemeljeno ponavljajo) *prostora* pa v skladu s politično in teritorialno realnostjo sodobne Evrope za svojo temeljno vsebino jemlje duhovno in kulturno združenost in sožitje vseh delov in vseh pripadnikov slovenskega naroda, ne glede na to, kje živijo in delajo. Skupna podlaga takšnega sožitja je narodna identiteta, splet duhovnih, zgodovinskih in moralnih vrednot, ki jih je slovenski narod ustvaril v stoletjih obstoja na svojem etničnem ozemlju, ki tudi danes ne glede na svetovni nazor, politično prepričanje in kraj bivanja predstavlja vsebino, ki lahko človeka opredeljuje na poseben način. Zbor je ugotovil in potrdil, da je ideja skupnega slovenskega kulturnega prostora v skladu z ustanovno listino Združenih narodov, Helsinško listino, Deklaracijo o človeških pravicah in drugimi dokumenti, ki spodbujajo mednarodno sodelovanje. Zato ne more vsebovati nobenih zahtev po spremembi obstoječih meja ali kakšnih drugih ozemelskih zahtev, temveč hoče le uresničevati idejo medsebojnega razumevanja in sodelovanja. Usmerjena je v razvijanje sodelovanja narodov in držav, v katerih živijo pripadniki slovenske narodne skupnosti, zasnovana je na spoštovanju popolne enakopravnosti in avtonomnosti narodnostnih skupin v zamejstvu in izseljenstvu, pri čemer je vsaka od teh skupnosti aktiven nosilec lastnega razvoja in zanj tudi odgovarja. Takšna pravica lastnega kulturnega razvoja naj bi bila zagotovljena tudi vsem narodnostnim skupnostim, ki živijo v Jugoslaviji, pri čemer naj jim Jugoslavija zagotavlja najmanj enake možnosti kulturnega razvoja, kot ga imajo njene narodne skupnosti v državah maticah teh skupnosti.

Načelo skupnega kulturnega prostora je predpostavljalo tudi neomejen pretok informacij in vseh drugih kulturnih dobrin med državami in skupnostmi, kjer živijo slovenske etnične skupnosti in enake pravice zagotavlja tudi vsem pripadnikom etničnih skupnosti, ki živijo v Jugoslaviji. Idejo skupnega kulturnega prostora naj bi uresničevale vse institucije slovenske in jugoslovanske države in tako pomagale uresničevati zgodovinsko pomemben projekt.

Najbrž je odveč poudarjati, da je bila v obravnavanem kontekstu kultura mišljena v najširšem smislu, ne zgolj kot produktivna in reproduktivna umetnost, temveč je vključevala tudi znanost, izobraževanje ter informacijsko dejavnost. Iz razprave je tudi že jasno izhajalo, da kompleksno sodelovanje na etnični podlagi zahteva in omogoča tudi ekonomsko sodelovanje in zanj celo ustvarja specifične pogoje. V sintagmi skupni kulturni prostor je bil seveda prostor mišljen kot duhovna in ne kot fizikalna kategorija.

Zamisel o skupnem kulturnem prostoru je bila poleg široke podpore v krogu

kulturnih in drugih javnih delavcev doma in v zamejstvu, deležna tudi pomislekov, bolj ali manj odkritih nasprotovanj pa tudi zamlčevanja. Uradna politika je ni podprla. Nasprotno, izrazila je številne pomisleke in dokazovala, da bi afirmacija skupnega slovenskega kulturnega prostora povzročila politične komplikacije znotraj Jugoslavije pa tudi v mednarodnih odnosih. Takšno je bilo na primer stališče sveta za mednarodne odnose pri tedanjem predsedstvu SRS.

Zadržki političnih forumov so se (kot vedno) izražali tudi v stališčih množičnih medijev. O novogoriškem zboru so le medlo poročali. Ker stvar ni imela dovolj jasnega uradnega blagoslova, se marsikomu ni zdelo vredno poglobljati v njeno vsebino. Forumi družbenopolitičnih organizacij novogoriškega sporočila niso uradno obravnavali in svoje praktične politike niso usmerjali v uresničevanje skupnega slovenskega kulturnega prostora. V tem pogledu sta še največ storili Zveza kulturnih organizacij Slovenije in Kulturna skupnost Slovenije. V smislu skupnega kulturnega prostora so delovali mnogi posamezniki, na vseh ravneh in celo mimo forumov, katerim so formalno pripadali. V teh krogih ni bilo nobenih pomislekov o pravilnosti koncepcije in veljalo je prepričanje, da pravi čas za njeno vsestransko afirmacijo šele prihaja.

Zanimivo pa je bilo, da so nekateri slovenski kulturni delavci, protagonisti slovenske pomladi, idejo o skupnem slovenskem kulturnem prostoru sprejeli z zadržkom, najbrž zaradi nezadostne informiranosti. Treba pa je tudi vedeti, da je slovenska kulturniška inteligenca pred letom 1988, razen redkih izjem, podcenjevala nacionalno vprašanje.

Po odporih in po mestih, kjer se je izražal odpor zoper program skupnega slovenskega kulturnega prostora, je bilo očitno, da je program vseboval dokajšen kulturnopolitičen naboj. Ta je ogrožal politični in ideološki monopol vladujočih posameznikov in skupin, pomenil je napad na njihov ideološki ekskluzivizem. Pristajanje posameznikov iz teh krogov na skupni kulturni prostor je bilo zgolj verbalno, s tihim upanjem, da bo ideja postopoma zvođenela. To se je čutilo tudi v organizacijskem jedru zbora, ki je že samo sporočilo z novogoriškega zbora »okrasilo« z nekaterimi leporečnimi formulacijami, da bi bilo bolj sprejemljivo za vodilne politične strukture. Po zboru pa so takšni vplivi tudi pomagali zamrzniti mnoge aktivnosti, ki bi bile potrebne za operativno uresničevanje politike skupnega slovenskega kulturnega prostora.

Dopuščam možnost, da je V. Habjan že na novogoriškem zboru izrekel predlog za sklic slovenskega svetovnega kongresa. Čeprav v objavljenem gradivu ni opore za takšno trditev pa bi bil (je bil) takšen predlog povsem v skladu s tamkaj utemeljeno potrebo o skupnem slovenskem duhovnem prostoru, bil bi kar najbolj logična posledica in pomembna stopnja pri uresničevanju te ideje. Izven vsakega dvoma pa je, da si je po novogoriškem zboru zamisel po tesnejšem sodelovanju vseh Slovencev mimo slovenskih uradnih, zlasti političnih institucij, pridobivala vse več pristašev, saj se je neodvisno od zbora kulturnih delavcev pojavila še ideja o tretji slovenski univerzi. Formuliral jo je M. Kmecl na podlagi tedaj dostopnih podatkov, da deluje po svetu vsaj 600 znanstvenikov v rangu univerzitetnih učiteljev, ki so slovenskega rodu. Ta znanstveni potencial bi, če bi ga ustrezno organizirali, lahko bistveno pripomogel k razvoju naše znanosti in nenazadnje tudi gospodarstva, saj je bilo tedaj že očitno, da Slovenija v vsakem pogledu stagnira, etabli-rana politika pa ni sposobna kritične distance do svoje lastne vloge. V razvojnem interesu Slovenije bi bilo potrebno že zdavnaj poprej angažirati sveže ustvarjalne moči, ki bi Slovenijo pomagale modernizirati in približati Evropi. Dovolj razlogov torej, da ideja ni bila pozdravljena z navdušenjem ne na univerzi ne v političnih

krogih. V kontekst prizadevanj za moderno afirmacijo slovenstva je treba všteti tudi pobudo za ustanovitev Trubarjevega društva. Ta pobuda je po eni strani izražala nezadovoljstvo z obstoječimi oblikami sodelovanja vseh Slovencev, nezadovoljstvo tudi s počasnim uresničevanjem zamisli o skupnem kulturnem prostoru, po drugi strani pa je napovedovala tudi nova izhodišča in nove vsebine pri afirmaciji slovenstva v svetu.

Dokumentirano je mogoče dokazati, da se je predlog za sklicanje slovenskega svetovnega kongresa nedvoumno pojavil na zboru slovenskih kulturnih delavcev, novembra 1988 v Ljubljani. Sklepam, da je objektivno, če ne tudi subjektivno, vključeval vse predhodne pobude za tesnejše sodelovanje vseh Slovencev. Predlog je artikuliral misel, ki je bila v slovenskem kulturnem prostoru prisotna že celo desetletje.

Po ljubljanskem kulturniškem zboru pa je zamisel o sklicu predstavnikov vseh po svetu živčih Slovencev postajala vse bolj konkretna. Uresničila naj bi se že na prihodnjem zboru kulturnih delavcev. Takoj je bilo jasno, da bi za uresničitev takšnega načrta bila potrebna znatna finančna sedstva, ki jih ne bi zmogli ne organizatorji ne mnogi zainteresirani udeleženci, če bi bili odvisni le sami od sebe.

Tedaj so bili identificirani tudi vzori za takšno srečanje. Videli smo jih v svetovnem židovskem kongresu in v praksi židovske države, ki se pred pomembnimi političnimi odločitvami posvetuje vsaj z nekaj sto predstavniki židovskega življa na različnih koncih sveta. Vzor je bila tudi Madžarska, ki je že tedaj organizirala poletna srečanja svojih emigrantov izobražencev in na ta srečanja vabila vse Madžare, ne glede na to, zakaj in kdaj so emigrirali.

Zaradi predvidenih finančnih zadreg je bil ponujen predlog, da se slovenski izobraženci po svetu pozovejo, naj pošljejo pismeni prispevek na določeno, za vse Slovence relevantno temo. Te prispevke bi obravnavali na posebnem simpoziju, v prisotnosti domačih in iz tujine došli predstavnikov, ki bi se srečanja lahko udeležili. Ponujena je bila tema: Perspektive malega naroda. (Seveda slovenskega). Ugledni predstavniki vseh Slovencev naj bi jo obravnavali z vseh vidikov: političnih, kulturnih, gospodarskih. Na svetu za kulturo je ta predlog takoj dobil dodatne razsežnosti. Tema naj bi bila slovenstvo doma in na tujem. Tudi v organizacijskem pogledu naj bi jo drugače izpeljali. V bistvu je tudi tu šlo za prestižna vprašanja. Kdo bo organizator? Svet za kulturo, skupaj z Društvom slovenskih pisateljev in PEN? Skupaj s SAZU in Slovensko matico? S kom da in s kom ne? S predsedstvom SRS ali brez njega! Kdo bo dal denar, če ne uradna politika?

Ker je ideja o sklicu takšnega zbora dozorevala tudi v krogih nastajajoče SDZ in ker je bilo podobne pobude slišati tudi iz zamejstva, od organizatorjev Drage, se je potencialnim organizatorjem zbora pri svetu za kulturo začelo muditi. Improviziral je predlog za sklic svetovnega slovenskega kongresa, določil datum sklica in izvršni oblasti tudi že predstavil zahtevo za kritje stroškov.

Tedaj se je oglasila še Slovenska matica in opozorila, da že nekaj let prireja Srečanja v moji deželi (kot nadaljevanje tradicionalnega izseljenskega piknika), na katera so prav tako vabljeni vsi po svetu živeči Slovenci, ne glede na politično ali ideološko pripadnost. Temu srečanju bi zlahka dodali nove vsebine, ne da bi bila za to potrebna posebna organizacija, nove vsebine pa bi bile uresničljive tudi z manjšimi finančnimi sredstvi. Ker se tudi slovensko predsedstvo ni moglo odločiti, kaj naj bi ob vseh naštetih pobudah storilo samo, bližale pa so se tudi volitve, je na tej točki vse zastalo.

Kaj se je po volitvah glede slovenskega svetovnega kongresa dogajalo doma, na Koroškem in na Tržaškem ter drugod po svetu, je več ali manj znano. V organi-

zacijskem smislu je problematika pregledna, ne pa v vsebinskem. Če bi razpravljali o vsebini, bi na takšen ali drugačen način morali odgovoriti tudi na nekatera vprašanja (od številnih), ki jih je odprl in utemeljil že novogoriški zbor kulturnih delavcev. Ta vprašanja so še vedno aktualna. Dosedanje priprave na SSK, vsaj v kolikor so bile v javnosti obelodanjene, so se te problematike komaj dotaknile, kaj šele, da bi jo izčrpale ali celo nadgradile.

Tudi glede organiziranosti sodelovanja s Slovenci po svetu bi morali nekaj ukreniti. Koliko profesionalnih institucij naj se v prihodnje ukvarja z organizacijo tega sodelovanja? Zdaj imamo tri. Ministrstvo za Slovence po svetu, Slovensko izseljensko matico in odbor za pripravo SSK. Dejavnost vseh treh se bo v prihodnje vedno bolj prekrivala, potrebe po dejavnostih so velike in vse so povezane s finančnimi stroški. Sredstva, ki jih imamo, bi kazalo usmeriti v dejavnosti, ki bodo koristile Slovincem po svetu, organizacijske stroške pa zmanjšati na najmanjši možni obseg.

MARKO KOS

Prednost konfliktom in procesom

*Konflikt kot motor razvoja odprte družbe
Pota za polnjenje »prazne lupine« družbe*

V velikem amfiteatru jugoslovanske družbe prisostvujemo pomembni značilnosti našega silovitega trganja od centra, ki očitno navdihuje naš sistem: to je usoda konflikta, ki je v vseh odprtih družbah njena duša in tradicionalni motor njenega razvoja.

Ta pojav doživlja valove sprememb pod znakom trajne težnje: slabljenje političnih razlik in premiki subjektov v nasprotjih, spodbujevalno politično drobljenje in intenzivna mikrokonfliktnost ob hkratni sofisticaciji; vse z neke vrste razporeditvijo konfliktnega duha od globalnih k lokalnim nasprotjem (in zatorej bistveno kompatibilnih, vsaj v glavnih navdihovalcih).

Na ta način se konflikt zmanjšuje, drobi, sofisticira in razvija nenehne soprisotnosti: premika se s teoretičnega na praktično, s svetovnega na lokalno, z velikega na majhno, z iracionalnega na konkretno. Hkrati postaja:

- infrasistemijski s pojavom napetosti med podsistemi in med oligarhičnimi težnjami;

- infrakolektiven z napetostmi med kategorijami zaposlenih, z iskanjem posredovalca njihovih zahtev, ki se tičejo hkrati zaščite ter zato kažejo dvojno pripadnost: uradnim togim sindikatom in spontano organiziranim stavkovnim odborom, ki preraščajo v močno, za zdaj medsebojno še nepovezano gibanje, s čimer se simbolizira dvojna želja po skrbništvu nad že doseženim in neodpovedljivim in novim, ki se lahko še doseže in ki si ga vsi subjekti trgajo iz rok;

- infrapodjetniški z napetostmi, ki izhajajo iz potrebe uporabiti in razviti kompetitivne strategije kot nenehno orožje podjetniškega razvoja, ki se kaže navzven kot tudi na notranjih virih glede na potrebo po krepitvi podjetniškega telesa, zlasti

v človeških zmogljivostih (s specialnimi tečaji za vodilne in direktorje, s poizkusi usmerjenega napredovanja, iskanja odličnih kadrov in sramežljivega in plahega odločnejšega spodbujanja ustvarjalnih kadrov, upravljanja mladih moči z visoko kvalifikacijo, ki so mobilnejši navzven in bolj željni rezultatov v kratkem razdobju);

- infrastrankarski, kajti zdaj, ko so vsi trenutno zastavljeni cilji sprejeti (a ne uresničeni), so razlike izginile in vnema se je razblinila: pripravljajo se na naslednjo »rundo«;

- intradružinski z močno zaostrenimi napetostmi zaradi nemožnosti izpolnjevanja zahtev mlade generacije, zaradi njihove vsiljene nemobilnosti in blokiranega osebnega razvoja v logiki šolske kvalifikacije in poklicnega uveljavljanja, kar se kaže v zatekanju k »ekspres biznis« poklicem, ki jih je »veliki« uspeh nekaterih, povečan v glasu ljudstva na veledimenzije, uvedel v domišljijo mladih ter njihovih upadajočih družin.

Tako prisostvujemo vrsti »lokalnih« mikrokonfliktom na področju globalnega modela, ki pa mu prav tako enoglasno nasprotujemo, tako da pravzaprav plavamo v nekem praznem prostoru brez opor, v katerem dobesedno niso možne vsakdanje prilagoditve. Opre, po kateri bi se morali konflikti pri svojem razreševanju »meriti« in usmerjati, torej ni. Vtis, ki ga opazovalec družbene podobe dobi, je konfuzen, saj soobstoja preveč napetosti zaradi neizmerjenih in nepomirjenih konfliktov. Šele analiza konfliktov nam pokaže, da takšen položaj praznote ne sme trajati predolgo, da morajo imeti konflikti možnost poiskati naslov, svoj cilj in nematerialno avtoriteto kot merilo in kot strel vod. Pri tem igrajo ključno vlogo občan, informacija (ki je pri konfliktih izrednega pomena in ki je pri nas praviloma ni) in pomoč pri različnih izbirah. To se kaže pri sindikalnem gibanju in stavkovnih odborih, ki poskušajo s pobudami za cilje in za različne in bolj splošne funkcije, kot so samo tradicionalni interesi posameznih kategorij, kar je najbolj očitno pri gibanju zdravstvenega osebja in izobraževalnih delavcev, ki izražajo nejasne meje med duhom zaščite in duhom profesionalnosti, ki razširja svoje obzorje tudi na širšo okolico. Tako raste njihova želja, da izbore družbeno priznanje svoji profesionalni vlogi in svoji inferiorni podobi v očeh ljudstva z željo, da bi bili družbeno vidni ali celo osrednji glede na druge kategorije. Pri tem – upravičeno – kažejo na visok in ugleden status, ki ga uživajo v civilno urejenih sosednjih državah. In to ne samo oni: pomislimo samo na inženirje, ki so marginalen, odpisan sloj, čeprav so v Zahodni Evropi prav oni nosilci tehnološkega booma in s tem blaginje tamkajšnjih ljudi.

Toda takšen soobstoj obnašanj se pojavlja tudi pri občanu, ki se zateka zaradi neprimernosti javnih služb (zdravstva, izobraževanja itd.) k zasebnim krogom, kar ima za posledico ustvarjanje dvojnih in trojnih ravni vzporednih storitev. Isti posameznik in njegova družina se bore s socialno marginalnostjo, kot so brezposelnost, različne vrste ogroženosti zaradi fizične ali psihične hendikepiranosti, odvisnost od alkohola itd. Pri tem se povečuje socialni pomen družine, kljub temu da je ekonomsko na dnu, saj mora čedalje bolj preživljati svoje brezposelne člane ali skrbeti za njihovo ekonomsko začetno osnovo (pridobivanje osnov za samostojno podjetje, za stanovanje, za odhod v tujino, za poroko itd.). Vsi tako delujejo po poti vsestransko »kompatibilnega« s trenutnimi družbenimi in življenjskimi možnostmi.

Opazimo pa lahko, da ta dvojnost soobstoja ne more trajati nedoločeno na vsakem področju. Nasprotno, zavlačevanje soobstoja (z objektivnimi elementi preloma) lahko traja samo zaradi intrenzičnih vezi, ki se nanašajo na:

- boj med oligarhijami vseh vrst (političnih, gospodarskih, kulturnih itd.) za progresivno koncentracijo, ki ima omejitve v uveljavljanju ene ali druge;
- infrasindikalni boj med nastopajočimi mikrokategorijami, ki ima omejitve na koncu med prodorom k srbnštvu ali proti profesionalizmu, ima pa tudi zunanje vezi, ki jih predstavljajo vse odločnejše zahteve za neovirano uveljavljanje podjetništva in dvig storilnosti kot ovira napajanja družbenih dejavnosti;
- zatekanje k podvajanju nadomestnih zasebnih storitev, ki ima omejitve v stroških, v kakovosti in v istih pobudnih subjektih;
- kompatibilnost s stanjem brezposelnosti, imeti v hiši hendikepiranca (brezposelnost, invalidnost, alkohol itd.), kar ima svojo mejo v sposobnosti nadobrenitve v družini (ekonomska, psihična, organizacijska);
- zatekanje k uveljavljanju z lastnimi očeti, ki ima mejo v realnih možnostih, zlasti s položajem, ki so ga že dosegli, zaradi velikih procesov odprtja in mobilnosti.

Toda tudi želja biti v »središču« pozornosti javnosti ima svojo omejitev v simboličnem priznavanju lastnega razlikovanja in pomembnosti s strani rastočega števila družbenih skupin, od katerih ima vsaka zahteve, da je bolj v središču kot druge. Ne smemo pa pozabiti, da postajamo po tej nevarnosti podobni odprtim družbam, ki jim je to nujno prirojeno, kjer se poraja tem več nezadovoljstva, kolikor več daje sistem priložnosti za napredovanje in uspeh prav zaradi relativnih razlik ekonomskih in družbenih priznanj.

Čedalje večji vir konfliktov je mladina, ki se je znašla – vendar ne iznenada – v zapletenem položaju, da mora odrasti v razmerah »nenevarnih« prekrškov, ker nima sklenjenega obročja svojega razvoja: nasprotje odraslim, s tem ko samo tvega, da sproži mehanizem indentifikacije s prekoračitvijo kot edino možno obliko prekrška.

Prednost procesa pred subjekti

Vzporedno z mehanizmom recentralizacije, ki jo bo prinesel s seboj ekonomski razvoj (česar se niti ne zavedamo dovolj, se pa implicitno izraža želja po njej), se uveljavlja rastoči in določujoči pomen procesov nasproti subjektom. Pri tem pomaga razvoju trojna logika konsolidacije kompatibilnosti in »prazne lupine«, ki jo mora napolniti pozitivna pluralnopolitična komunikacija. Takšna temeljna ugotovitev označuje zasuk jugoslovanskega razvoja, ki je v bistvu globoko evolucijski.

Po obdobju decentralizacije oz. drobljenja se bodo uveljavili posamezni preprosti subjekti kot protagonisti večstrankarske in odprte družbe. Pri njeni graditvi se in se bodo pričeli pojavljati kot centralni procesualni mehanizmi, po katerih se bodo subjekti merili.

V svoji osnovi predstavljajo posamezne logike recentralizacije procesualne mehanizme, v katerih bodo potekali pretvorba, redimenzioniranje in merjenje zmogljivosti oz. rekaliبرانje različnih subjektov, protagonistov razvoja.

Hkrati gre za procese, ki potekajo v ekonomiji in socialih z neke vrste medsebojnimi snubljenjem. Tako bodo kolektivni subjekti morali:

- pričeti *rekaliبرانje*, kar pomeni način vključevanja sofisticiranih dejavnikov: z zatekanjem k financam po pojavu ekscesov in zaviranju, ki jim je sledilo; z uvajanjem terciarija v proizvodno dejavnost po povečanju deleža nematerialnosti in odstranjevanju presežnih napihnjenih mest; z razvojem inovacijskih procesov po zagonu tehnologije in po odkritju, da ne more živeti kot izolirana znanost sama od

sebe, marveč vključena v celovitejšo podjetniško okolje; z odprtjem proti razviti internacionalizaciji po tradicionalni izkušnji z izvozom – in vendar ob prisotnosti novih napetosti na konsolidiranih trgih; v lokalizmu po fazi čiste ekspanzije in po povsem podjetniški konsolidaciji;

- spodbuditi povezave med posameznimi pravkar opisanimi procesi, kajti iz povezav se krepí center: med financami in realno ekonomijo; med terciarjem in proizvodnjo; med internacionalizacijo in lokalizmi; med tehnološko inovacijo in vidiki organizacije in človeških zmogljivosti;

- razviti *procese prečnih pomikov*, ki so potrebni, da vzdržujejo tako zahtevno fazo, kot je sedanja: od teme kakovosti do teme vmesnih in povratnih povezav, od vzdrževanja do postopkov, od mešanice med javnim (družbenim) in zasebnim k *orientacijski moči ponudbe* v primerjavi s končnim potrošnikom.

Vzporedno s tem lahko predvidevamo po evropski analogiji, da bodo posamezni subjekti doživljali procese, v katerih:

- se veliki motorji spreminjanja ne bodo več pomikali v smeri pomnoževanja, odprtja, drobljenja, sproščanja energije, marveč bodo motorji procesi strnjevanja, reda, racionalizacije, nadzora in kanaliziranja že osvobojene energije;

- se bodo uveljavili *procesi socialne pretvorbe*, ki jih bo navdihoval model odraslega zrelega življenja (racionalnost, kakovost, transparentnost) kot nasprotje tistega, ki bi ga lahko definirali kot mladostniški model, značilen za sedanjo vitalistično fazo našega razvoja (spontanost, količina, nerazločnost);

- raven socialnih napetosti se bo pričela delno spreminjati z globalnega modela na lokalni model napetosti, ki jih bo možno večinoma vsrkati, razen napetosti pri zaposlenih v odpisanih podjetjih in družbenih dejavnostih;

- vzpostaviti nove generacijske modele, ki jih bistveno navdihujejo mehanizmi identifikacije boj kot prestopkov in destrukcije;

- končno smo priča prevzemanju tem oblike in etike kot izražanja želja po ureditvi vsega, kar je doslej raslo zunaj vzpostavljenih shem in ki zato zahteva urejujoče merilo, in to ne samo tehnično, marveč tudi vrednostno.

Cikla strnjevanja ali tudi želja po centru, ki bo preživel sedanjo fazo kolektivnega življenja, si ne moremo zamisliti, ne da bi tudi subjekti, ki bodo tak cikel utelešali ali ustvarjali, našli različen, pester in mehak prehod.

Menjava energije, ki se opaža danes (iz eksplozije kvantitete v implozijo kvalitete), prispeva k delovanju na čelu subjektov vzdolž linije njihove progresivne zahodne pretvorbe, ki zavzema obliko pojavov združevanja in sofisticacije, progresivnega prepletanja in delokalizacije, to je širitve v svet in širše okolje, z drugimi besedami prisostvujemo že nakazujočim se pojavom:

- podjetniških subjektov na konici (ali vsaj poskušajo, če ne drugače s strateškim načrtovanjem, to je z voljo menedžmenta) na poti združevanja in sofisticacije podsistemske oligarhije (če razumemo pod tem prevlado najboljših);

- podjetniškim oblikam združevanja na teritorialni podlagi v funkciji prečnega podjetniškega skoka;

- rasti vodoravnih združevanj podjetniških subjektov (zasebnega, javnega, državnega in mešanega tipa) s tem ciljem, da bodo predvsem odgovorili na velike javne (državne) zahteve;

- rasti profesionalnih združevanj (od čistega svobodnega profesionalizma do prečnega profesionalizma firm), ki želijo predstavljati zagon in ponos novih/starih znanj in spretnosti;

- rasti sindikalnih funkcij, ki teže k prevzemanju tudi potrošniških subjektov bolj kot delavskih, k zavesti, da dejstva socialne pravičnosti, razdelitve bogastva,

toda tudi razvoja, delujejo na temah splošnejšega sožitja (kot so fiskus, okolje, informacija, ravnanje z denarjem in varnostjo prihodnosti itd.) in ne več ali ne samo na temah proizvodnje kot take.

V celoti lahko vidimo, da smo pred pojavi, ki bodo zavzeli (oziroma, ki že zavzemajo, skriti v sedanjem, že čvrsto načrtanem razvoju) obliko progresivne delokalizacije subjektov (od preprostih do bolj celovitih in obratno) z oblikovanji potencialnih krajev za nove subjekte ali za tradicionalne subjekte, toda z obnovljeno identiteto in funkcijami. Pri tem bo morala nastopiti tudi država s svojimi socialnimi intervencijami zaradi vehementnih zahtev uporabnikov, zlasti na področjih, kot so zdravstvena skrb, izobraževanje, delo, kultura, čemur pa ne odgovarja ustrezna kultura delokalizacije velikega javnega subjekta (ki je zdaj gledano administrativno v razsulu ter je nujno potreben obnove).

Tako smo priča dvojnemu procesu slabljenja starih subjektov in ustvarjanju novih z večkratno identiteto in z različno notranjo konsistenco: kajti tudi v takšnem primeru deluje selektivni in zahtevni mehanizem, ki lahko napravi iz novega subjekta močnega operatorja ali preprost prazen prostor kulture in starih sredstev v pričakovanju, da ga bodo zamenjale nove vsebine, na katere željno čaka »prazna lupina« družbenega telesa.

Pri opazovanju tega dogajanja, ki ga bo mogoče odkrivati v vsaki fazi po njegovi zunanji pojavnosti, ne smemo pozabiti, kar smo sproti poudarjali, da ostaja jedro pri procesih, katerih sila pretvorbe bo pomagala subjektom, da se bodo preoblikovali in nato tudi rasli v nove tvorbe, sposobne avtonomnega delovanja brez varuštva in zunaj diktata.

MIRJANA ULE

Psihologija in postmoderni subjekti

Že nekaj časa nas vznemirja vprašanje, ali so kategorije in teorije, s katerimi »opisujemo« modernega človeka, še vedno ustrezne. Spricho hitrih in obsežnih sprememb v načinu proizvodnje, komuniciranja, menjave, vsakdanjega življenja, ki jih vzajemno izraža geslo o koncu »moderne« in o nastajanju »postmoderne dobe«, postajajo vprašljiva tudi prepričanja o človeku kot avtonomnem subjektu, o družbenozgodovinskem samoprodukciji človeka z lastnim delom, o posamezniku kot enkratni sintezi družbenosti in individualnosti, o moči zavesti in uma za samorefleksijo in s tem za kritično transcendiranje obstoječega – itd.

Čeprav o notranjih in zunanjih omejitvah modernega pojmovanja človeka pišejo različni teoretiki že vsaj zadnjih trideset let, pa je šele dogajanje v osemdesetih in devetdesetih letih povzročilo, da so ti kritični uvidi prišli tudi v splošno zavest. Tu nekje so se začeli tudi psihologi spraševati o tem, ali jim morda njihov »objekt«, to je človek, ni spet enkrat začel uhajati iz teorije in prakse. Prej bolj ali manj akademske razprave o tendenčnem spreminjanju subjektivnih struktur v »postmoderni« dobi in pomen teh sprememb za psihološko teorijo in prakso je bila tudi osrednja tema na nedavnem kongresu Kritične psihologije marca letos na Dunaju.

Kongresa, ki se je najavil z obetavno temo (»Gemeinsamkeiten und Differen-

zen einer kritischen Psychologie«), je privabil predvsem mnogo mladih psihologov in psihologinj, posebej iz ZRN in Avstrije, kjer ima kritična psihologija svoja najmočnejša »oporišča«. Tematika kongresa je torej obetala soočenje različnih smeri v psihologiji, ki ostajajo slej ko prej kritična do akademske (etabrirane) psihologije in do načinov njene družbene promocije.

Na kongresu je bila zelo opazna generacijska razlika med starejšimi (zlasti K. Holzkampom kot vodjem kritične psihologije) in mlajšimi psihologi in sodelavci kritične psihologije. Predvsem mlajši psihologi in psihologinje so se zavzemali za odkrito soočenje z radikalno spremenjenimi družbenimi in sociopsihološkimi razmerami v razvitih zahodnih državah v osemdesetih in devetdesetih letih.

Čeprav je bilo vprašanje o smereh in o pomenu spreminjanja subjektivnih struktur na kongresu vseskozi prisotno, se je te teme eksplicitno lotil šele zadnji referat na kongresu. Gre za predavanje Heinerja Keuppa iz Münchna o subjektu v krizi moderne in o perspektivi »postmoderne socialne psihologije«. Ta referat je po mojem mnenju posrečeno strnil temeljne problemske sklope celotnega kongresa in hkrati prisilili udeležence, da so morali tik pred zaključkom kongresa še enkrat razmišljati o možnostih in nemožnostih psihološke intervencije in o nujnosti ponovnega preudarka o tem, koliko nove tendence v razvoju subjektivnih struktur še dopuščajo nekaj takšnega, kot je kritična ali emancipatorna psihologija.

Keupp je v svojem referatu poleg nedvomno aktualne teme tudi nazorno predstavil, kaj naj bi bila danes kritična psihologija. Ta psihologija naj bi bila onstran konfliktov v dogmah, onstran ideoloških stereotipov, pa vendar naj bi ostro zarezala v skrite rane družbe in posameznika. Za Keuppa je namreč smiselna le kritična socialna psihologija. Keupp je eden od tvorcev tako imenovane münchenske šole v socialni psihologiji, ki se ni nikoli navezovala na kakšno posebej opredeljeno filozofsko ali sociološko šolo, vendar je produktivno uporabljala celoten razpon nemške družbene analize in kritike. Pri tem pa ni nikoli dogmatsko zavračala pozitivnih teoretskih in empiričnih dosežkov v psihologiji, v socialnih vedah, psihoterapiji in v družboslovju nasploh.

Keupp je na začetku svojih izvajanj poudaril, da ga tudi kot psihologa zanima predvsem to, »kar drži skupaj svet, to pa je človeški družbeni svet«. Psihologija lahko pomembno prispeva k odgovoru na to vprašanje, toda le tedaj, če se celotna psihologija prepozna kot socialna psihologija. Zato je razprava o možnostih socialne psihologije v postmoderni dobi tudi razprava o možnostih psihologije nasploh. Toda – psihologija je signifikantna veda šele tedaj, če upošteva temeljne spremembe v vsakodnevnem življenju ljudi v »družbeni konstrukciji subjekta« razvitih družb.

Po Keppu je glavna značilnost življenja v sodobnih družbah paradoksalni splet varnosti (ki ga ponuja čedalje več ljudem sodobni življenjski standard) in negotovosti (negotova zaposlitev in poklicne možnosti, negotove oblike družinskih zvez, negotov ekonomski položaj, ekološke ogroženosti ipd.). Sodobne razvite družbe so v bistvu družbe novih možnosti in novih tveganj, ki po svojih posledicah prizadevajo celotno človeštvo. Tu je ponovil teze nemškega sociologa U. Becka o sodobnih razvitih družbah: To so družbe, ki se bodo morda soočale z neznanskimi tveganji, hkrati pa so to tudi družbe, v katerih lahko pride do sprememb v samem temelju individualnega in skupnostnega življenja ljudi. Po Keppu je ta paradoksalni sklop varnosti in ne-varnosti nova produktivna sila, ki proizvaja v prvi vrsti nove vzorce vsakdanjega življenja, socialnih odnosov in identitet.

Izraz »postmoderna« je za Keuppa pojmovna metafora za ves sklop radikalnih sprememb, ki jih v življenje ljudi in v celotno reprodukcijo življenja vnaša poindu-

strijska modernizacija razvitih družb. Zato ne sprejema modnih teorijskih formulacij o postmoderni (npr. kot o smrti moderne, zgodovine, človeka itd.), ki so (še vedno) v obtoku. Teoretsko ustrežnejši se mu zdi izraz »poindustrijska moderna« (Beck) ali pa »reflektirana moderna« (Waelsh). Predvsem pa ga zanima proces transformacije subjektivnih struktur, marveč vse bolj izrazito ukinjanje in preseganje tradicionalnega »avtonomnega subjekta«, zgrajenega okrog trdne identitete jaza z zgrajenim in močnim nadjazom in jazom, ki sta sposobna nadzorovati emocionalne in erotske impulze in njihovo sublimacijo v simbolne kode ustaljene kulture.

O tem procesu je govora že od konca sedemdesetih let dalje. Toda o tem se govori v glavnem le kot o »izgubi« neke vrednote ali vsaj zgodovinskega dosežka evropske civilizacije. Keupp pa opozarja, da s »koncem« tradicionalnega subjekta ni konec subjekta sploh. Ukinjanje/preseganje tega modela subjekta je nujen rezultat in kulturno-ideološki refleks »poznega kapitalizma«. Prav levici pa po njegovem mnenju preostaja naloga, da tako teoretsko kot tudi praktično predela to izgubo in da opozori na možnosti za oblikovanje in socializacijo neinfantilnih in neretrogradnih subjektivnih struktur onkraj horizonta avtonomnega subjekta.

Zlasti zanimivo je bilo Keuppovo opozorilo, da je že v času »rojstva« moderne subjekta, to je v 17. stoletju, Montaigne v svojih »Esejih« s presenetljivo lucidnostjo zaznamoval kritiko kartezijskega subjekta in osnovne poteze postmoderne »dekonstrukcije« subjekta. Torej gresta tako »moderni« avtonomni subjekt kot njegova »postmoderna« senca tako rekoč z roko v roki skoz zgodovino.

Po Keuppu je temeljna značilnost tradicionalnega subjekta hierarhična centralizacija in organizacija psihičnih struktur, ki jo vzdržuje ponotranjeni pritisk družbene realitete. Za postmoderni subjekt pa je značilna »brkljarija«, navidezen kaos in neidentičnost. Postmoderni subjekt je »doma narejen« duševni organizem, in sicer iz različnih, običajno vnaprej pripravljenih »sestavin«. Podobno kot kak pisan tepih je tudi ta subjekt sestavljen iz različnih živobarvnih kosov. Temu tudi pravi Keupp »patchwork« identiteta.

Keupp zavrača mnenje, da je to zgolj neka iluzija celote in identitete in gola vsota delov brez koherence. Nasprotno, postmoderni »zbrkljani« subjekt potrebuje za svoj obstanek celo več kreativnosti in kontinuirane dejavnosti kot tradicionalni subjekt. Občutek, da je »vse mogoče«, je nekako konstitutiven zanj seveda le ob nujnem nasprotnem polu, da ni mogoče ničesar storiti, da je že vse določeno ipd. Odtod izhaja pogostna narcistična regresija in ambivalenca med onnipotentnimi željami in občutki nemoči. Ob vsej kreativnosti in »zasebnosti« postmoderni subjekt ni nujno privatističen. Za razliko od tradicionalnega subjekta se ne čuti »lastnika« samega sebe, svoje identitete. Tiste psihološke struje, ki poskušajo ponovno dopovedati ljudem, da so lastniki svojih konstruktov, da imajo »v lasti« svoj mentalni aparat, so zato po Keuppu konservativne (npr. sodobni kognitivizem v psihologiji ali pa naiven New age psihologije).

Uporaba sodobnih teorij o družbeni konstrukciji subjekta in analiz diskurza po Keuppu razkrije posameznika kot »socialnega gradbenika« (sozialer Baumeister), ki pa v »svojo« gradnjo priteguje vse vrste kapitalov: ekonomski, socialno-kulturni in psihološki kapital. Zato vidi Keupp v spoju teh teorij tudi zameetek nove teoretske paradigme socialne psihologije, ki bi jim omogočila, da bi bila v skladu z dekonstrukcijo in konstrukcijo subjektivnih oz. subjektivno-socialnih struktur.

Razprava, ki se je razvila ob Keuppovem referatu, je bila kajpak živahna in seveda tudi zanimiva. Keupp se je moral zlasti braniti pred kritikami, da naseda ideološki modi o postmoderni, ki da je le spretno pokrita verzija yuppijevske

filozofije »da je vse mogoče«, »vse dovoljeno«, in tudi pred ugovori, da je postmoderni subjekt le varianta modernega subjekta, ki si danes lahko »privošči« celo igró z lastno »dekonstrukcijo« in ponovno »konstrukcijo«. V odgovorih na kritike je ponovil stališče, da dela razloček med ideologijo postmoderne in postmoderno kot metaforo za dejanske psiho-socialne spremembe, pred katerimi ne moremo zatiskati oči. Tudi očitek glede »yuppijevske« oz. srednjeslojske ideologije je zavrnil s podobnim argumentom, namreč, da se res lahko del yuppijevske ideologije ujame z zagovorom postmodernih subjektnih struktur, a to še daleč ne izčrpa celote, saj so psihosocialne spremembe mnogo bolj univerzalne. »Postmoderni« subjekt tudi ni predvsem »moški«. Zdi se, da so ženske celo v prednosti pred moškimi v obvladovanju in v artikulaciji pozitivnih potencialov postmodernega subjekta.

Glede na Keuppova razmišljanja in druge razprave o spreminjanju subjektivnih struktur v »postmoderni« dobi moremo sklepati, da poteka v najbolj razvitih državah vzporedno s prestrukturiranjem vseh področij družbene proizvodnje in reprodukcije tudi prestrukturiranje subjektnih struktur posameznikov. Ta proces ni razločen in enosmeren, tako da dopušča nasprotujoče si ocene in domneve. Glavna značilnost teh sprememb, ki so danes še vedno bolj težnje kot dejanskost, je razgradnja tistih subjektnih struktur, ki označujejo tako imenovani avtonomni subjekt. Razgrajujejo se mehanizmi ponotranjanja avtoritet in idealizacije Gospodarja, na katere se je opirala konstrukcija jaza in nadjaza avtonomnega subjekta.

Vzporedno s temi spremembami v realnosti pa izginja tudi relevantnost pojmov, s katerimi so psihologi poskušali zapopasti strukturo subjekta. Če se je v petdesetih letih zdel relevanten pojem integrirane osebnosti, so v šestdesetih in sedemdesetih letih psihologi poudarjali pojem identitete, ker je zajemal tudi nujnost krize in konfliktnosti v razvoju in strukturi osebnosti. Toda »identiteta jaza« (Erikson) kot najvišja oblika identitete posameznika je bila še vedno integrativni dejavnik subjekta. Pojem »patchwork« identitete pa opušča tudi ta dejavnik, ker se po tem konceptu koherenca subjekta realizira kot strukturni učinek interakcije vseh elementov psihološke strukture in socialnih odnosov posameznika.

Proces transformacije subjektnih struktur je univerzalen. Izraža zgodovinsko težnjo modernih družb. Do širjenja vzorcev teh subjektnih struktur ne prihaja samo zaradi razvoja v ekonomski sferi, marveč tudi zaradi razširjanja univerzalnih kulturnih vzorcev, modelov potrošnje, življenjskih stilov. Res je, da je ta proces najbolj izrazit v razvitih zahodnih družbah. Vendar je zaradi univerzalnosti teh dejavnikov ta proces neustavljiv tudi v manj razvitih družbah, zlasti v Evropi.

Glede na do sedaj navedene argumente lahko upravičeno trdimo, da je proces transformacije subjektnih struktur relevanten tudi za našo družbo. Zato se bodo težnje po obnavljanju tradicionalnih življenjskih vzorcev in subjektnih struktur konec koncev pokazale kot neuspešne. Proces transformiranja življenjskih vzorcev in subjektnih struktur je nepovraten. Zato lahko pričakujemo, da bodo reakcije npr. na poskus vzpostavitve tradicionalnih avtoritarnih odnosov, kontrole in normativnih sistemov povsem drugačne, kot si to predstavljajo morebitni zagovorniki restavracijskih ukrepov.

Dva teorema pedagoške antropologije

Uvod

Pedagoška antropologija kot mejna disciplina med filozofsko antropologijo in pedagoško znanostjo je nujno teoretsko izhodišče in teoretska podstava današnji prenovi naše pedagogike iz doslejšnjega mehanskega materializma in potvorbenega ekonomističnega ter enoumnega družbenopolitičnega marksizma v pedagogiko demokratizma, pluralizma in humanizma.

To teoretsko prenovitveno vlogo pa ima lahko pedagoška antropologija, ki ni pojmovana le kot pomiritev nasprotij med individualno in socialno pedagogiko ali kot seštevek obeh, temveč takšna, ki je teoretsko zasnovana, disciplinsko pojmovana in uporabna kot samostojna mejna veja današnje pedagoške znanosti. Torej pedagoška antropologija v samostojnem in povezovalnem disciplinskem pomenu; ne pa v pomenu seštevek dveh, doslej nasprotujočih si zasnovnoteoretskih pedagoških smeri ali »šol«.

Pri ugotavljanju prenovitvene vloge današnje pedagoške antropologije še ne gre prezreti, da je ne kaže zamenjavati s celotno filozofsko antropologijo (kar počenjajo nekateri naši »pedagogi – marksisti«!); tudi ne s psihološko antropologijo, boljše, antropološko psihologijo (ki jo pri nas razvijajo predvsem A. Trstenjak, V. Pečjak in J. Musek!) in tudi ne s sociološko antropologijo oziroma antropološko sociologijo (s čimer se pri nas poudarjeno ukvarja S. Južnič!).

Pedagoška antropologija kot ena temeljnih teoretskih podstav pedagoške filozofije se namreč oblikovalno ne ukvarja s tistim, kar je individualnega v otroku, mladostniku, odraslem kot človeku, saj se s tem ukvarjajo pedagoška psihologija in pedagoška sociologija, pedagoška duševna higiena in druge znanosti, temveč se oblikovno ukvarja s tistim, kar je občega, splošnega, človečnega v otroku, mladostniku in odraslem. Torej ne z otrokom, mladostnikom, odraslim v človeku, temveč s človekom v otroku, mladostniku, odraslem, ko gre za uresničitveni proces pajdeje, edukacije in instrukcije.

Teoretsko utemeljevanje in obravnavanje tako pojmovane in uresničevane pedagoške antropologije pa je mogoče postavljati in razvijati na dveh ravneh: na bistvujoči ali esenčni ter na bivajoči ali eksistenčni. Najprej na ravni, na kateri gre za bistvene vsebine v obliki in vlogi imanentnih črt ali potez človeka. In zatem na ravni, na kateri gre za načine bivanja človeka, njegovega pojavljanja in delovanja, ustvarjalnega (samo)uresničevanja in zgodovinskega (samo)potrjevanja. Na prvi ravni torej za sestavine in načine človekove esence, in na drugi za sestavine in načine njegove eksistence.

Prvi teorem

Človekovo esenčnost ali bistvenost določujejo njene vsebne črte ali poteze. Te so vse tiste sestavine človekove bistvujoče imanentnosti in identnosti, po katerih je

* dr. Franc Pediček, raziskovalec, Pedagoški institut pri Univerzi v Ljubljani. Avtor utira poti k teoretičnim osnovam pedagoške znanosti. Njegovi pogledi so zato tudi vabilo k širši razpravi, kako do današnje utemeljene in plodne pedagoške antropologije.

katerih je človek kot živo, duševno, duhovno, socialno in vrednotenjsko bitje, in po katerih se razlikuje od vseh drugih živih bitij.

Filozofi, psihologi in sociologi so skozi stoletja iz človekove esence izčlenili vrsto takšnih imanentnih in razlikovalnih potez človekovega »bistvovanja«.

Po določeni vrednostni lestvici je ena najvišjih pojavljajočih se človekovih potez njegova duhovnost, izražajoča se v človekovi filozofični reflektivnosti in v doživljanju ter ugotavljanju kozmične vključenosti ter »nazajpovezanosti« (re-ligo) z vsem obstoječim in bivajočim.

Z njo je mogoče uvrstiti v sklop imanentnih človekovih potez razumskost ali racionalnost, ki se kaže v abstraktnem in čutnem odkrivanju zvez in posledic med vzrokom pojavov, procesov, funkcij in odnosov ter njihovimi posledicami, pa naj gre za razsežnost objektivne stvarnosti ali subjektivne resničnosti. Imanentnost te poteze človeka potrjuje dejstvo, da takšne razumovalne in umovalne refleksivnosti nima nobeno drugo živo bitje, prej so opazni povsod drugod le določeni, bolj ali manj uspešni nastavki zanj.

Po določeni logiki razčlenjevanja bi kot na naslednjo človekovo bistvujočo potezo kazalo opozoriti na njegovo delo, proizvajalnost. Nekateri celo uče, da se je prav po uresničevanju te poteze človek zgodovinsko rodil in razvil kot polno človeško bitje ter da se je le z delom v zgodovini tudi obdržal.

Delo pa je že ob prvi zarji človekovega zgodovinskorazvojnega rojstva zahtevalo nujno podstavo v ustvarjalnosti, ki jo moremo imeti za eno naslednjih človekovih imanentnih potez. Če je delo proizvajanje iz realnega, pa je ustvarjalnost »proizvajanje iz nič«, le iz odmišljenega, zamišljenega, refleksijskega; seveda tesno vezanega in vračajočega se v stvarno in konkretno. (Zunaj utilitarnega oziroma pragmatičnega zasega te poteze ali črte človeka pa je mogoče najti njegovo ustvarjalno igrivost!)

Delo in ustvarjalnost, pa sta rodila novo človekovo bistvujočo potezo, sporočilnost (emitentnost) in sprejemalnost (recipientnost), združujoči se v človekovi komunikacijskosti ali medsebojno razumevalni občevalnosti, ki dosega v govornosti svojo najvišjo razvojno stopnjo in obliko. Tudi po tej visoko razviti in znakovno najbogatejši črti se človek razlikuje od vsega drugega v naravi in od vseh drugih živih bitij.

Vse navedene človekove poteze pa je prepredla in povezala ena prav tako esenčnih določilnic človeka, to je njegova socialitetnost ali družljivost. Človeško bitje se je začelo družiti z drugim in se še danes družiti v boju za obstoj in razvoj. Ta poteza se je v nadaljnjem razvoju človeka poinstitucionalizirala in pofunkcionalizirala v societatnosti ali družbenosti (v visokem človekovem razvoju tudi v političnosti, slojnosti, razrednosti!).

Kot nasprotna utež družbenosti kot potezi človeka, ki je od vsega začetka pomenila določeno njegovo zavezovanje skupnostnim celicam sožitja in sodelovanja, torej sprejemanje določenih pravil vedenja in s tem vezanosti in zavezanosti, pa se pojavlja kot bistvujoča poteza še njegova težnja po svobodnosti. Ta je tako pomembna, da brez različne svobodnosti ni človeka! In tudi svobodnosti ni brez njega in njegove vezanosti! Torej sta drug drugemu nujna bistvujočnost!

Še na no, dovolj znano imanentno potezo človeka ne kaže pozabiti, to je človekova vrednostna določevalnost ali normativnost, izražajoča se v njegovi etič-

nosti, pa tudi moralnosti. Bistvujoče pripadnosti te poteze le človeku ni treba dokazovati. Tako pa gotovo tudi ne njene nesporno »človeške« imanentnosti, pripadnosti, vsebnosti.

Ni dvoma, da je treba vse navedene poteze človeka v vsej antropološko snovani pajdeji, edukaciji in instrukciji upoštevati in razvijati. V pedagoškem obravnavanju in oblikovalnem razvijanju ter uresničevanju vseh teh potez je prav vsa snov pedagoške antropologije, ki, kakor že poudarjeno, teoretsko razčlenjuje in upošteva postavko človeka v otroku, mladostniku in odraslem in ne narobe.

Vse našete imanentne črte človeka so tiste postavke, ki jih v pedagogiko prinaša današnja antropologija.

A gre za vprašanje: kaj pa današnja pedagogika prinaša v antropologijo? Namreč, šele ta prispevek dovolj opravičuje in utemeljuje teoretsko postavljanje in razvijanje plodne pedagoške antropologije?

Odgovor: Pedagoška znanost v današnjo antropologijo prinaša opozorilo na esenčno potezo ali črto človeka, ki naj jo tukaj imenujemo: pajdejičnost ali vzgojevalnost!

Pedagogika namreč danes vse bolj ugotavlja, da je mogoče imeti vzgojevalnost za enako imanentno in razvojno pomembno potezo človekovega bistvovanja, kakor vse našete od duhovnosti ali spiritualnosti do etičnosti oziroma moralne normativnosti. Še več, pajdejičnost ali vzgojevalnost je tista poteza človeka, ki ga zaradi boja za obstoj najbolj povezuje z višje razvitim živim svetom, saj bez vzgojevalnosti kot imanentne poteze višje razvita živa bitja ne morejo obstajati in se razvijati.

Kako nesporno je pajdejičnost in vzgojevalnost bistvujoča poteza človeka dokazuje vsak otrok, ko začne »vzgajati« vrstnike že v najnežnejšem svojem življenjskem obdobju, nemalokrat pa tudi starše in druge odrasle, kako naj kaj naredi, česa naj ne naredi itn. Vse to veliko prej, preden dožene, da je sam predmet vzgoje staršev in okolice. To pa kaže na »primarnost« pajdejičnosti ali vzgojevalnosti drugih v odnosu do »vzgojevalnosti« sebe s strani drugih!

Na koncu ne kaže zamolčati zmote, da so našete imanentne poteze človeka prirojene, torej gole biološke postavke. Nikakor: imanentnost pomeni tisto, kar je, obstaja po naravi stvari, kar je bistvujoče nečemu ali nekomu, ne pa kar je nečemu ali nekomu biološko prirojeno. Treba je namreč razlikovati imanentnost od dednosti, sicer zdrsnemo v nerazumevanje in krivično obtoževanje pedagoške antropologije.

Prav to pa se je v naši pedagogiki že zgodilo ob postavljanju teze, da je vzgoja najprej funkcija človeka, da je lahko funkcija družbe. Izhodišče te, za mnoge naše pedagoge in politike tako sporne teoretske postavke naše rojevajoče se pedagoške antropologije v sedemdesetih letih, je bila prav ugotovitev, da je mogoče in treba, imeti pajdejičnost ali vzgojevalnost za eno temeljnih imanentnih potez ali črt človeka!

Drugi teorem

Naj še enkrat opozorimo, če zasega prvi teorem o imanentnih črtah ali potezah človekovo esenčno ravnino, pa zasegajo človekovo eksistenčno raven načini njegovega bivanja in delovanja, drugače, eksistenčnega pojavljanja človeka kot enkratnega in telesno-duševno-duhovno-socialno-vrednostno integriranega in v eno »zlitega« in »ocelovitene« bitja.

Kot takšen se človek najprej bivanjsko pojavlja na generični ali rodovni ravni, to je na ravni svoje biološke in zgodovinske rodovnosti. Torej kot bitje značilno in razvojno človeškega prisvajanja narave in njegovega človeškega spreminjanja ter zaseganja. Torej kot bitje, ki mu je vse človeško biološko in zgodovinsko rodovno dano ter ponujeno v nadaljnje ter enkratno razvijanje, modificiranje in uporabljanje.

Druga eksistenčna raven človeka kot »bitja bivanja« pa je raven, ki ga določuje kot osebek ali individuuum, to je kot nedeljivo (in-dividere!) in neponovljivo bitje. S to osebkovnostjo je človek sicer povezan z vsem drugim živim svetom, vendar po kakovosti te individualnosti razvojno najvišje postavljen in določen.

Najvišja razvojna postavljenost in določenost človeka kot individualnega bitja se posebej kaže v kakovosti človekove personalnosti ali osebnosti, to je v povezavi vsega človekovo individualnega, enkratnega in neponovljivega.

Ker je človekova osebnost temelj in izhodišče njegovega družjenja z drugim človekom ali sočlovekom, sledi kot naslednja raven v razčlenjevanju njegove eksistenčnosti – socialna ali družitelvena. Človek je namreč socialno ali društveno bitje kateksohen.

S te ravni človekove eksistenčnosti je mogoče še izčleniti njegovo družbenost. Eksistenčno raven človeka določujejo socialna, razredna, politična, zgodovinska ter nenehno razvojna modaliteta človeka kot eksistenčnega bitja.

V sintezi vseh izčlenjenih ravni človeka kot rodovnega, osebnega, osebnostnega, socialnega in družbenega bitja pa je treba opozoriti na dve temeljni bivanjski kakovosti človeka; človek je v kozmos narave in v zgodovino družbenosti neskončno odprto, a je hkrati pa tudi v vsej svoji človeškosti končno zaprto bitje.

Človekovo odpiranje kozmosu narave in razvojnosti zgodovine torej nima meja, saj se vedno znova poganja naprej in višje. A človekova človeška bivanjskost je zaprta končnost, saj se človek kar naprej, v veselju in sreči, boji konca, a si ga v trpljenju in nesreči želi.

Pedagoška »uporaba«

Nemara je iz podane razčlenitve dveh temeljnih teoremov današnje razvite pedagoške antropologije najbolj razvidno, da pedagoške antropologije ni mogoče imeti za področje, v okviru katerega se izmirjata teoretizacija individualne in socialne pedagogike, temveč za teoretsko-disciplinsko popolnoma samostojno kakovostno področje, ki je za današnje prenavljajočo se našo pedagoško misel temeljno pomembno.

To pomembnost pedagoške antropologije je vsekakor mogoče in treba upoštevati pri naslednjih treh »uporabah« pri/v teoretizaciji pajdeje, edukacije in instrukcije:

a) Pri vsem pedagoškem v teoriji in praksi je treba izhajati iz človeka v otroku, mladostniku, odraslem, ne pa iz otroka, mladostnika, odraslega v človeku.

b) Vso pajdejo, edukacijo in instrukcijo je treba razvijati na človekovih imantentnih črtah od duhovnosti in racionalnosti do proizvodjalnosti, ustvarjalnosti, komunikacijskosti, svobodnosti, etičnosti in pajdejičnosti.

c) Pri vsej pajdeji, edukaciji in instrukciji je treba upoštevati in razvijati otroka, mladostnika in odraslega kot rodovno, individualno, personalno, socialno in družbeno-zgodovinsko bitje.

Le pedagoški misli, ki se oblikuje na »uporabah« teh treh današnjih antropoloških teoretskih podstavah, je mogoče priznati, da vstopa v svojo resnično in pravo demokratično-humanistično prenovu.

MACA JOGAN

Samourejevalen sistem in igralci

Že dolgo nisem bila tako pravljicaško in pravljčno razpoložena, kot sem danes. Pa ne, da bi šlo za kakšen pomemben korak v osamosvajanju Slovenije, niti ni bil izvoljen predsednik zveznega predsedstva, niti ni poletel v vesolje prvi slovenski kozmonavt ali kozmonavtka. Razlogi torej niso predvsem zunanji in zelo vidni, pač pa pretežno notranji. Moram pa takoj dodati, da je blaženo stanje moje duhovnosti vendarle spodbujeno z eksternimi dejavniki, ali preprosto povedano: nekatere sestavine kompleksnosti izjemno bogatega okolnega sistema so učinkovale na mene kot sistem osebnosti, torej subsistem, ki je opremljen s telesom kot sredstvom in zavestjo, v katero je vtisnjena racionalnost globalnega sistema.

Se morebiti sprašujete, zakaj se poslužujem kategorij systemske teorije, da bi predstavila svoje razpoloženje. Odgovor ni pretirano težak: tolikokrat poslušam in berem skrajno racionalistične in moderne razlage o izjemni kakovosti systemske teorije, o njeni omnipotentnosti v spoznavnem postopku, da sem začela verjeti v njeno vsemoč. In prav zaradi tega, ker je prišlo to spoznanje končno vame, ker se je razpredlo po najbolj skritih kottičkih mojega kognitivnega prostora in od tu že deluje na moje čutenje in voljo, je moje veselje toliko večje in so horizonti moje radosti skoraj neskončni.

Neposreden povod za zasuk v mojih zalogah vedenja je povzročilo branje prispevka D. Krbec »Smotnost v funkciji racionalizacije sistema« (TiP, 28, 5–6: 591–595). Opetovano (kot bi zapisal kakšen eminenten kolega na nekoč zelo systemski ustanovi) sem lahko spoznala, kako obstaja »systemska racionalnost«, ki jo vodi »smisel« in kako je ta racionalnost v funkciji krčenja (ali redukcije) kompleksnosti oziroma v funkciji »samoreferentnosti sistema«.

In ko sem se spraševala o tem, kaj je smisel in kdo ga spočenja, sem dobila jasen postulativen odgovor: »Smisel je per definitionem lastnost družbenih (socialnih) sistemov, saj so socialni sistemi sistemi, ki medsebojna delovanja povezujejo s smislom, omejujejo jih pa pred okoljem drugačnih možnosti« (ibid., 592). Si predstavljate, kako navdušena sem bila, ko je bila tako hitro potešena moja znanstvena radovednost; prehitro skorajda, kajti živeti vsaj nekaj časa v ugibanjih in nestrpnem pričakovanju je tako lepa priložnost za moj telesno-zavestni subsistem. Naj bo, sem si rekla, tudi ta žrtev je končno vredna, saj gre za napredek v znanosti. In kaj drugega je »teorija systemskih smotrov« kot fenomenalen napredek. To je dosežek, ki ga moramo primerjati samo z veličastnostjo božje stvaritve.

Izjemnost te teorije se pokaže ob aplikaciji na katerikoli del sistema ali na njegovo lastnost. Tako moremo briljantnost pojasnjevanja odčitati, če opazujemo skozi to optiko »interno racionalizacijo sistema«, ali pa če gre za redukcijo kompleksnosti okolja: v obeh primerih »sistem s selekcijo poenostavlja svoj položaj glede na okolje« (593). Fantastično, zlasti še, ko spoznamo, da se smotri »pri tem

institucionalizirajo kot osnova delovanja«, v čemer je že vključeno prilagajanje na predstave okolja. Ta subjektivna sistemska strategija, ki je očitno primarna, omogoča razlikovanje sistema od okolja, zato naj bi bilo mogoče šele na tej ravni »govoriti o avtonomnosti sistema«. Verjetno je pri oblikovanju primarne strategije mogoče govoriti le o pred-avtonomnosti sistema kot pogoju za poavtonomnost.

Sistem je izjemno ustvarjalen, saj »stabilizira svoje interne odnose«, temelj avtonomnosti pa vzpostavlja na »spodobnosti za indiferentnost do sprememb okolja«; avtonomnost pa je šele podlaga za »notranje diferenciranje (strukturiranje) sistema«, ki je v funkciji prilagajanja sistema na škodljive vplive okolja. Kombinacija delovanja subsistemov, (ki predstavljajo »relativno trden integracijski okvir za uresničevanje sistemskih ciljev«) glede na strategije omogoča »razumevanje funkcije smisla«. Sistem, ki razpolaga z oblastjo, ima specifičen namen (ali smisel v »funkciji doseganja namena«) ohranjanja oblasti.

Sistem kot sistem je torej vsemogočen: ima sposobnosti in zmogljivosti za samokonstituiranje (samospočetje), samorazvoj, samoprilagoditev in samourditve, samorazlago in samopresojo. Saj ni mogoče ubesediti vseh razsežnosti autopoiesis sistema, ker se nenehno porajajo v stikih z okoljem. Ker je sistem samozadosten (samooploden), ne potrebuje posebnih tvorcev – zato jih tudi v teh teoretičnih razlagah ni. Sistem je torej personificiran, neposredno pa deluje prek igralcev, ki opravljajo, kar jim določa. Tako se lahko vsako dejanje, ki je potrebno za kontinuirano samoohranjanje sistema, opravičuje kot nujna naloga in njeni izvajalci kot moralno pozitivno delujoči ljudje.

Da bi lažje dojela veličino te razlage, sem si vzela za zgled nek sistem iz svojega okolnega sveta – hišo. In ravno ob tem zgledu je prišlo do dokončne razsvetlitve! Kako človeku prijazno delovanje tega sistema: hiša se sama postavi, si določi notranje subenote in jim določi, kako bodo delovale in potem vedno bdi nad stiki z okoljem – preprečuje vdore vode, mavelj, muh, komarjev, strupenih plinov, hrupa, zagotavlja, da mi je toplo pozimi in hladno poleti in – skoraj bi pozabila – vsak dan znova me čaka pogrnjena miza, ki mi postreže z vsem, kar zmore selekcionirati iz bližnjega in daljnega okolnega sveta. Hiša poskrbi tudi za ustrezne relacije mene kot subsistema z drugimi sistemi in tako jaz kot bitje s telesom in zavestjo ter s to zalogo vedenja (o tem fantastičnem hišnem sistemu) igram, igram do onemoglosti. Premore si jemljem samo toliko, da obnovim zaloge vedenja in da potrdim to, kar že vem: brezmejna je zmogljivost autopoiesis tega sistema.

Boste porekli, da poenostavljam, pripovedujem pravljice. Kje neki! Nič drugega nisem storila kot to, da sem uporabila način pojasnjevanja, ki je postal že skoraj samoumeven, ker se kar naprej ponavlja in si ustvarja videz edine prave modernosti in veljavnosti v znanstvenem prisvajanju sveta. V tem (sistemskem) pristopu nastopa personalizacija sistema kot sredstvo za prikrivanje velikih lukenj v spoznavnem plašču (skozi katere padajo v vesolje nepomembnosti in meglenosti ključne sociološke relevantne dimenzije zgodovinsko konkretno delujočih sistemov) in hkrati kot sredstvo za opravičevanje sistematičnega ustvarjanja lukenj ter vsajanja prepričanja, da je vse homološka celota.

Če ste vztrajali do konca, potem vam prepuščam sklepanje o tem, kolikšna je razlika med tradicionalnimi pravljičami in modernimi diskurzi o samoobstoječem sistemu.

28. 5. 1991

ARSEN BAČIĆ

Kaj so hoteli anti-federalisti

(Primer iz zgodovine ameriške ustavnosti)

Prispevek k razpravi o naravi nove zveze med jugoslovanskimi republikami

Uvod

Po spletu okoliščin, ki bi jim lahko upravičeno rekli zgodovinske, smo v politični in vse bolj tudi strokovni javnosti priča naglemu porastu zanimanja za nekatere teme, ki so bile doslej drugorazrednega pomena. Eno od vprašanj te vrste je brez dvoma vprašanje o konfederaciji kot obliki povezovanja držav.¹ Razlog za majhno zanimanje za konfederacijo je v stališču, ki je federalni in konfederalni kompleks postavljalo na sledeči način: oblast obstaja po človeku in za človeka, človek ustvarja mero, ki se od njega pričakuje, človeška vizija in želje, ki so z njo povezane, so bile dolgo vklenjene znotraj nacionalnih okvirov. Iskanje najbolj ustrezne socialne ureditve se je doslej v glavnem dogajalo znotraj tega okvira. Sodobno življenje zahteva široke okvire delovanja: problemi se ne morejo v celoti razreševati znotraj nacionalnih meja, od tod ideja »federiranja« neke koherentne celote političnih skupin. Takšna ideja ni nova: podpiral jo je niz razlogov – zgodovinskih, geografskih, socialnih. Od federalizma se pričakuje rešitev celega niza problemov, od ekonomskih do interesno konfliktnih. V tem smislu je cela vrsta skupnosti navdahnjena s federalizmom: od Evropske skupnosti za premog in jeklo, do Organizacije združenih narodov. Vendar je ideja federalizma sčasoma izgubila svojo strogost. Lahko sklepamo, da je njen vpliv v največji soodvisnosti z upadanjem institucij federalne države, ki je bila doslej poosebljanje popolnosti. Po drugi strani se je konfederacijo držav pojmovalo kot zvezo, v kateri upravljalci v različnih državah odstopajo bolj ali manj pomemben del mednarodnih pristojnosti konfederalnim organom. Konfederacija držav pomeni skupino mednarodnega značaja, v kateri države ohranjajo svojo samostojnost. Če obstaja nek centralni organ (Dicta v nemški konfederaciji v preteklosti), morajo biti odločitve v njem sprejete na podlagi soglasja. Konfederacija torej ni neka (centralna) država, ki bi bila različna od svojih članic. To je vodilo k sklepanju, da je taka zveza v bistvu prehodnega značaja, tu države ohranjajo svojo popolno avtonomijo. Če pa obstajajo dejavniki, ki jih trajno vežejo v zvezo, se integrirajo v bolj trdno obliko, v obliko federalne države.

Vse bolj pogoste zahteve političnih dejavnikov v SFRJ, zlasti v Republiki

¹ V primerjalno pravni študiji M. Jovičića *Sodobni federalizem*, 1973, se o konfederaciji govori kratko in natančno na str. 21–24 in se razmejuje med federacijo, konfederacijo in unitarno urejeno državo. Strnjeno v definiranju je značilna tudi za avtorje obstoječih učbenikov iz ustavnega in mednarodnega javnega prava.

Hrvaški in Republiki Sloveniji, kjer so po večstrankarskih volitvah prišle na oblast stranke, ki v svojem programu poudarjajo konfederalno naravo zveze med jugoslovanskimi narodi in hočejo politično in v stvarnosti utrditi koncept konfederacije, silijo ustavno pravno teorijo in pravne ter politične znanstvenike nasploh, da ponovno aktualizirajo svoje zanimanje za konfederalni kompleks.² V tem smislu je treba razumeti tudi to delo, ki je skoraj v celoti prikaz ene od pomembnejših knjig v obsežni literaturi, ki tematizira ameriški federalizem. Gre za prikaz knjige Herberta J. Storinga »What the Anti-federalists were for«, znanega po tem, da je pripravil popolno izdajo antifederalističnih spisov.³ Po Storingovih izjavah je bil cilj te monumentalne naloge, da so »prvič v izvirni obliki dostopni vsi bistveni antifederalistični spisi«. Sama knjiga *What the Anti-federalists were for* je uvod v to monumentalno izdajo antifederalističnih spisov v več zvezkih. Ko smo prirejali prikaz te Storingove knjige, smo želeli naš dialog podkrepiti z izkušnjo, ki je upravičeno lahko označimo kot najbolj dramatično izkušnjo v teoriji in zgodovini federalno konfederalnega kompleksa. Temeljni sklep te knjige je, da so antifederalisti izgubili svojo bitko zato, ker so imeli slabše argumente, vendar pa nekatera njihova stališča in načela še vedno igrajo važno vlogo v dialogu nasprotujočih si sil ameriške javnosti o življenju ameriške skupnosti, kajti dialog o obliki in značaju konfederalne pogodbe, o njeni vsebini, o bodočnosti zveze držav,⁴ o kateri se govori z gotovostjo (*dies certus an incertus quando*), pa tudi pogovor o nekem novem federalizmu ter o njegovih evropskih, balkanskih, jugoslovanskih oblikah in vsebini je šele pred nami.

Konservativci

Eno od najbolj opaznih značilnosti v razpravah o ameriški ustavi je bilo konservativno stališče opozicije do sprejemanja ustave. Antifederalisti so namreč v prizadevanju »očetov ustanoviteljev« videli ogrožanje štirih njim najbolj dragocenih vrednot: pravic, politične stabilnosti, načel Deklaracije o neodvisnosti in federalizmu.

Antifederalisti so v razpravi o ustavi največkrat očitali pravne nepravilnosti glede postopka, ki je potekal na Philadelphijski konvenciji. V postopkih in predlogih, ki so potekali na konvenciji, so videli ogrožanje »javnega zaupanja«, ki povezuje skupnost in jo oblikuje kot politično telo. Seveda so si bili antifederalisti enotni glede pravic ljudstva, da zamenja svojo vlado, vendar pa so vztrajali pri tem, da vsaka revolucija ogroža politično stabilnost. Antifederalisti so zavračali očitke federalistov, da se oddaljujejo od načela ameriške revolucije in so sami sebe šteli za prave branilce teh načel. Trdili so celo, da je prav *Articles of Confederation* ustavno uresničenje tistih načel, na katerih je slonela revolucija. Namesto, da bi popravil to »staro in spoštovano zgradbo«, kakor so jo imenovali *Articles of*

² Vse do 19. stoletja sta se obe besedi, federacija in konfederacija, uporabljali povsem indiferentno, izraz konfederacija je bil celo bolj v rabi. Sodobniki so pogosto pod nazivom »konfederacije princev« označevali ofenzivno ligo, ki jo je vodil Friderik II. Pruski proti Jožefu II. in v kateri je bil ligi pripisan egalitarni značaj. Tudi Proudhon uporablja te pojme v podobnih zvezah. Definicije sodobnih pravnikov izhajajo iz uporabe teh pojmov v času vojne za odcepitev v Ameriki: tedaj so imenovali federaliste severnjake, ki so bili zagovorniki močne federacije, medtem ko so južnjake, ki so federalni oblasti odrekli vsako pravico, da se vmešava v njihove lastne posle, imenovali konfederaliste.

³ Herbert J. Storing, *What the Anti-Federalist Were For*, The University of Chicago Press, Chicago 1981.

⁴ Prvo natančnejšo opredelitev hrvaške Pogodbe o zvezi jugoslovanskih držav ali o zvezi držav jugovzhodne Evrope (predlog) in o njegovem razmerju do slovenskega predloga (Možni elementi konfederalne pogodbe) je dal dnevni tisk (Slobodna Dalmacija, Delo).

Confederation, so inovatorji drsli v uničenje celotnega temelja ameriške revolucije. Temeljna značilnost te »old and venerable fabric« je bila federalizem: Articles of Confederation so oblikovali ligo suverenih in neodvisnih držav, katerih predstavniki so se srečevali na kongresu, da bi razpravljali o omejenem številu skupnih vprašanj v sistemu, ki je temeljil predvsem na prostovoljnem sodelovanju. Federalizem je pomenil, da so države primarne, da so enake in da prav na njih sloni glavna teža politične oblasti. Tako je bila obramba federalnega značaja ameriške Zveze najbolj izrazita razsežnost konservativne doktrine antifederalistov. Temeljno načelo ameriške Zveze je bila enakost držav. Tako je Luther Martin v Philadelphiji dokazoval, da je »ločitev od Velike Britanije« postavila trinajst držav v naravno stanje ene do druge: in te so še naprej ostale v takem položaju in so zagovarjale konfederacijo...» Federalisti pa so dokazovali, da kolonije niso razglasile svoje neodvisnosti individualno, temveč združene in da niso nikdar bile neodvisne druga od druge. To stališče so utemeljevali s tem, da je vlada združenih držav v interesu nacije in ne v interesu države. Articles of Confederation so po pojmovanjih federalistov predstavljali nepopolno listino zveze pred njenim nastankom. Federalisti so dokazovali, da je tisto, kar so antifederalisti smatrali za zakonito in tradicionalno pravico, dejansko napačno. To je antifederaliste prisililo, da so začeli razprave o drugih vprašanjih. Nujno je namreč bilo treba razčistiti naslednja vprašanja: kakšni so cilji vlade Združenih držav, kakšni so cilji vlad posameznih držav in kakšni so resnični odnosi med temi cilji in temi vladami.

Majhne republike

Antifederalistična obramba federalizma in primarnost držav članic je slonela na njihovem prepričanju, da med državami in ohranjanjem individualne svobode obstaja neločljiva zveza. Prav ohranjanje te svobode pa je cilj vsake legitimne vlade. Države bi zato morale biti ohranjene, ker so prav one naravni dom individualne svobode. Vlade, ki so bile postavljene, da bi zagotavljale pravice, o katerih govori Deklaracija o neodvisnosti, so bile vlade v državah – članicah. Te so opravljale tiste primarne naloge, za katere se od držav pričakuje, da jih opravljajo. Vlado Zveze dopolnjujejo vlade držav in jim daje tisto dodatno moč, da nobeni od njih ne bi bilo treba iskati lastnih rešitev. V načelu pa je zvezna vlada podrejena vladam držav.

Zakaj mora biti temeljna naloga vladanja opravljena preko enot vladanja, kot so države? Po stališčih antifederalistov je primarni razlog že v vprašanju velikosti. Mislilo se je, da svobodna republikanska vlada lahko obstaja samo na relativno majhnem ozemlju s homogenim prebivalstvom. Samo majhna republika lahko doseže prostovoljen dostop ljudstva do vlade in prostovoljno priznanje zakonov. Samo majhna republika lahko zagotovi resnično odgovornost vlade ljudstvu. Samo majhna republika lahko oblikuje tako vrsto državljanov, ki bodo uresničevali republikansko vlado. Prav te zahteve so bile osrednji parametri antifederalistične doktrine. Na vsak način so takšne zahteve – vsaka zase – povzročale zaplete glede političnih rešitev. Če izhajamo iz upravičenosti zagovarjanja majhne republike in iz stališča, da Združenim državam Amerike nič bolj ne ustreza kot republikanska vlada, pridemo do jasnega zaključka, da se nikakor ena sama republikanska vlada ne more razširiti preko vsega območja Združenih držav. Koliko pa bi se pokazalo, da je nujno za Združene države vzpostaviti eno republikansko vlado, pa četudi bi bila obremenjena z resnimi pomanjkljivostmi, tedaj bi morali argumenti antifede-

ralistov v korist majhne republike voditi v praktično zmanjševanje določenih pomanjkljivosti. Spoznanje o prednostih majhne republike je lahko v pomoč, da se izognemo najhujšim pomanjkljivostim velike republike. V razpravah med federalisti in antifederalisti sta se srečevali obe vrsti argumentov. Nekateri so enostavno branili idejo majhne republike; drugi so hoteli na podlagi istega teoretičnega vira izboljšati ali zmanjševati nevarnost velike republike, kakršno so zahtevale ameriške okoliščine.

Zveza

Čeprav so se antifederalisti ukvarjali predvsem z individualnimi svoboščinami, za katere so mislili, da so odvisne od republikanskih vrednot, so tudi oni želeli Zvezo, da bi si zagotovili obrambo proti zunanjim sovražnikom, uveljavili in zaščitili ameriško trgovino in zagotovili red med državami. »Prva stvar, ki jo nosim v srcu, je ameriška svoboda, druga je ameriška zveza...«, je govoril Patrick Henry. Tako kot njihovi nasprotniki, so tudi antifederalisti govorili o »ameriški naciji« in »državi«. Zato so se odločno upirali mišljenju, ki so ga širili federalisti o tem, da z navdušenjem sprejemajo možnost razbitja Zveze na ločeno konfederacijo.

V splošnem so se antifederalisti držali stališča, da je potrebna bolj učinkovita federalna država, vendar pa so jo označevali na več načinov. Nekateri so vztrajali na stališču, da je pravi smisel Zveze v občutju medsebojnega interesa in medsebojnih dolžnosti, ne pa v moči vlade. Najširše izdelano različico tega argumenta srečamo pri Agrippi, ki je odklanjal utrjeni ameriški imperij na značilnih antifederalističnih podlagah: zveza, temelječa na politični oblasti, bi se izražala v ponižanju ljudstva in negotovosti pravic. Ali ni tedaj za države izhod v ocepitvi?

Antifederalisti so se zelo trudili, da bi ublažili kritiko, ki so jo o konfederalni Ameriki širili pristaši ustave. Skušali so pokazati, kako okoliščine v Združenih državah niso tako slabe in da vse mogoče slabosti niso bile vedno posledica defektov konfederalne pogodbe, temveč bolj posebnih ekonomskih in političnih okoliščin. Še več, obtoževali so federaliste, da so s pretirano kritiko oslabili Zvezo.

Antifederalisti so skušali pokazati, da za težave, s katerimi se država srečuje, ni bila kriva neučinkovita skupna vlada. Candidius je vztrajal na tem, da je treba razlikovati med težavami, ki izhajajo od vlade, in težavami, ki izhajajo iz lastnih nesmotnosti ali neustreznih okoliščin; zato, da bi stvari izboljšali, je bila nujna umirjena politična reforma. Pravi razlog ameriških težav je bil mnogo globlji od take ali drugačne oblike vladavine.

Federalisti so, po trditvah antifederalistov, pretiravali ob naštevanju težav, pred katerimi se je znašla Zveza, ne glede na to, ali so zadevale domače ameriško področje ali zunanje odnose. Težave so »razpihovali« do takšne mere, da je postalo nujno, da se morajo popraviti z ustavno reformo. Propaganda, s katero so federalisti zagovarjali ustavo, je po mnenju antifederalistov odvrčala pozornost od pravih razlogov za probleme, ki so jih oni čutili kot kvarjenje ameriške duhovnosti. Namesto da bi preprečila tako kvarjenje, je ustava z vsemi določbami ta proces še okrepila.

Če upoštevamo vse oznake in dvome, ki so jih antifederalisti izražali, lahko sklepamo, da so bili tudi oni prepričani, da je zveza potrebna, da mora ta zveza imeti učinkovito vlado, kakor tudi, da Articles of Confederation take vlade ne omogočajo.

Po mnenju antifederalistov ni potrebno, da bi bila učinkovita vlada tako močna, kot je predvideno z ustavo. Široka pooblastila so skupaj s posebnimi pogodбами omogočila zvezni vladi neomejeno oblast. Federalisti so posebno poudarjali nacionalno obrambo in odločne trgovinske ukrepe. To težnjo so antifederalisti dojemali kot pomanjkljivost, da se spozna, da obramba in ekonomski napredek nista edina cilja vlade. Tudi vlade držav imajo svoje cilje, za katerih uresničevanje so potrebna ustrezna sredstva. Vrsta argumentov v tem delu razprav kaže, da so ameriški federalni sistem razumeli kot sistem vzporednih vlad, ki stojijo ena z drugo v ravnotežju ali pa v stanju napetosti.

V času razprav, ki so med ratifikacijo potekale med federalisti in antifederalisti, se je izkristaliziral pomen pojma »federal« in tudi možnosti, da se razume ameriški federalni sistem. Začetna in sorazmerno »čista« antifederalistična teza je bila obramba federalizma v njegovem doslednem pomenu, torej kot načela lige ali konfederacije, kot jo danes imenujemo. Po drugi strani so federalisti dokazovali, da sama federalna vlada ne more opravljati nalog, ki bi jih celo antifederalisti dodelili skupni vladi; da Articles of Confederation ni bila čisto konfederalna in da z ustavo predvidena vlada ni niti čisto nacionalna, niti čisto federalna, temveč je kombinacija enega in drugega. Ta kombinacija je omogočala vse vidike ustavnega sistema, torej tudi tisto, kar je bilo odločilnega pomena – ustavno razdelitev nalog in oblastnih pooblastil med skupno vlado in vladami držav.

Spoznanje, da imajo skupne vlade po eni strani in partikularne vlade po drugi strani različne objekte, seveda ni bila nova. Tako je na primer v Philadelfijski konvenciji Luther Martin dokazoval, da je naloga vlad, da ščitijo in določajo individualno svobodo, medtem ko je bila vloga skupne vlade oblikovana tako, da skrbi za skupne interese.

Tako antifederalisti niso mogli dosledno vztrajati pri doktrini o prevladi držav, ker so se zavedali, da bi to vodilo v anarhijo med državami. Niso pa mogli sprejeti nacionalne prevlade, ker so mislili, da bi to vodilo v centralizirano tiranijo. Obema ekstremoma naj bi se izognila nekoliko dvomljiva teza novega federalizma, ki je ponujala vlado, ki niti v celoti, niti v delih ni bila nadrejena.

Federalistični odgovor

Večina federalistov je govorila z jezikom novega federalizma, zato so nekateri z zadovoljstvom branili ustavo na teh temeljih. Skupna in posebne vlade imajo svoja različna področja dejavnosti. Ustava je ta področja opredelila, to so imeli za pogoj ravnotežja tudi v bodoče. Vendar pa so imeli najbolj sposobni federalisti tudi določene pomisleke. Tako je naprimer James Madison mislil, da rešitve notranjih in zunanjih problemov ameriške vlade ni mogoče najti v ravnotežju med državami in zvezo, kot v ustrezno organizirani in močni ameriški republiki. To stališče je bilo posebno poudarjeno na Philadelfijski konvenciji. Isti avtor je kasneje izrazil napadal ozke poglede Rogerja Shermana, po katerem so bile naloge Zveze vezane predvsem na odnose s tujino in na reševanje sporov med državami. Po Madisonu je bilo treba temu dodati – »neobhodno učinkovitost glede zagotavljanja osebnih svoboščin in postopno dodeljevanje pravičnosti«. To konvencijo je tudi izzvalo vse bolj pogosto omejevanje pravic in pravičnosti. Morali bi pričakovati, da ne more biti republikanske svobode ob takih zlorabah in ob taki praksi

v posameznih državah. Ta teza je zanikala temeljno predpostavko antifederalistične doktrine o primarnosti majhne republike v zagotavljanju individualnih svoboščin.

Aristokratska težnja ustave

Federalistični argument je odbijal kot nerealno tradicionalno republikansko zaupanje v patriotizem in ugled. Namesto tega so zagovarjali ustavni sistem, znotraj katerega najmočnejše naravne sile – zlasti strast pri pridobivanju ali pohlep – niso zadušene, so pa usmerjene po kanalih, ki vodijo k javnemu dobru in onemogočajo nasilje nad sodržavljanji. Majhne republike tega problema ne morejo rešiti; dobro konstituirana velika republika pa to zmore. Vendar pa del te rešitve sloni na veliki močni vladi, čeprav ta vidik reševanja ni tako poudarjen v Madisonovi formulaciji.

Celovita vlada

Federalisti in antifederalisti so si bili edini v tem, da se vlada usmerja k določenim ciljem, eden od teh je bil tudi zagotavljanje individualnih svoboščin. Glavna skrb generacije utemeljiteljev ameriške ustavnosti je bila, kako določiti meje dejavnosti vlade. Ob tem vprašanju so se pojavile nove razlike med federalisti in antifederalisti. Ena od opredelitev teh meja je bila v odgovornosti ljudstvu, druga pa o omejeni oblasti. Za federaliste je mogoče vlado omejiti samo z dobro zamišljeno kompleksno notranjo strukturo. Tako je A. Hamilton dokazoval na konvenciji v New Yorku, da je sistem uravnoteženja oblasti v ustavi »tako kompleksen in spretno pripravljen, da je skoraj nemogoče, da bi skozenj prodrli kak nepolitičen ukrep.« Toda tam, kjer vidi Hamilton spretno uravnovešen urni mehanizem, so federalisti videli nevarnost.

Ko bi bila vlada res federalna vlada, potem ne bi bil potreben nikakršen celovit notranji nadzor. Luther Martin je pojasnjeval, da »so federalno vlado oblikovale države in to v svojem obsegu suverenosti na enak način, po kakršnem se oblikujejo pogodbe in zveze. Za tako razumljeno suverenost se ne more reči, da vsebuje interese in ali načela, ki niso skladna, da obstaja po eni strani aristokratsko, po drugi pa demokratsko načelo; ta načela suverenosti so enaka ne glede na to, ali so monarhistična, aristokratska, demokratska ali mešana.« Večina antifederalistov je priznavała potrebo po nečem drugem, kot je federalna vlada za Združene države in temu primerno so priznavali potrebo po strukturi, ki bi bila bolj celovita, kot je suverena neka skupščina.

Glede na vprašanje strukture vlade ima prav C. Kenyon, ki je trdila, da so antifederalisti dajali prednost sistemu delitve oblasti in sistemu ravnotežja oblasti in so odstopali od trditev, da dotedanji sistem ni v soglasju z izvirno demokratično vlado. Antifederalisti so kritizirali ustavo, ker je bilo v njej premalo delitve oblasti in premalo ravnotežja oblasti.

Pogosto se poudarja, da je najpomembnejša dediščina antifederalistov Bill of Rights, mnoga njihova stališča so prišla v predloge amandmajev, o katerih se je govorilo na konvencijah za ratifikacijo po državah in so nazadnje dobila svoj prostor v prvih desetih amandmajih, ki so bili sprejeti 1791. leta. Poudarjali so tri vrste pravic: na že uveljavljene proceduralne pravice – common law – v kazenskem postopku, na svobodo vesti in na svobodo tiska. Antifederalisti so vztrajali pri tem, da ustava izrecno prizna tradicionalne procesualne pravice: zaščito pred nezakonitim odvzemom svobode, tožbo in sojenje pred veliko poroto, soočenje prič, zaščito pred okrutnimi in nevsakdanjimi kaznimi. Najvažnejša od teh pravic je bilo sojenje pred poroto, zato se ni treba čuditi, da je bil eden od najbolj pogostih ugovorov proti ustavi prav ta, da ustava ni zagotavljala sojenja pred poroto v civilnih zadevah. Glede svobode vesti je bilo stališče antifederalistov zapleteno. Zavzemali so se tako za vladno podporo religiji, kot tudi za svobodo vesti. Svobodo tiska pa so antifederalisti gledali kot zaščitni znak ameriške svobode.

Zaključek

Razpravo o ustavi so antifederalisti izgubili, pa ne zato, ker so bili manj uspešni v dokazovanju in ker so bili slabši politiki, temveč zato, ker so imeli slabše argumente. Poskušali so pomiriti nasprotja. Kot je trdil Publius, v Ameriki ni bilo mogoče ustanoviti majhne republike, tudi antifederalisti sami niso bili pripravljeni plačati cene, ki bi jo zahteval tak podvig. Podlago republikanske vlade in rešitev za njene probleme se je iskalo v veliki in sestavljeni republiki. Ker so »očetje ustanovitelji« *tej nalogi posvetili vso svojo pozornost, je bila ustava veličasten odgovor na vse to. Federalisti so opozarjali Amerikance, da pravo načelo revolucije ni sovraštvo do vlade, temveč le sovraštvo do tiranske vlade. Prizadevali so si povrniti ravnotežje, ki so ga Amerikanci izgubili v navdušenju za revolucijo.*

Ustava je bila v čim večji možni meri oblikovana tako, da naj bo čim manj odvisna od teženj ljudi, da bi sledili samo svojim ozkim interesom. V tem je bil sistem več kot uspešen.

Tudi če je bila utemeljitev ameriške skupnosti zasluga federalistov, pa so pomisleki antifederalistov vendar dolgo odmevali skozi ameriško zgodovino. Zato lahko rečemo, da so bila načela te države bolj rezultat dialoga, kot pa samo zmaga ene strani, skupine federalistov.

Revolucionarno obravnavanje svobode je imelo velik vpliv na to, da so Amerikanci skušali izoblikovati vladno, ki bi odgovarjala njihovim ciljem. Duh revolucije je bil duh zavzetosti za skupno dobro. Antifederalisti so menili, da bi ustava še okrepila individualizem in so se bali za republiko. Čeprav je v tem nekaj poenostavljanja, lahko rečemo, da je kriza, s katero se je sedemdeset let pozneje spopadal A. Lincoln, zahtevala sintezo federalistične rešitve in antifederalističnih zadržkov. Prav antifederalisti so namreč, čeprav včasih nejasno, uvideli nezadostnost skupnosti, ki je bila samo gola skupnost interesov. Spoznali so potrebo, da mora biti Ameriška skupnost tudi moralna skupnost, če sploh hoče kaj biti; središče te skupnosti mora biti v srcih ljudi.

KLAUS VON BEYME

Primerjalna politologija in premena paradigme v politični teoriji (2)

2. Komparativistika in zlom socializma

Spremembe teorije o razvoju socialnih sistemov je pospešil dogodek iz realne zgodovine. Zlom socializma je povzročil dokončno krizo socialistične teorije in s tem dal mogočen zagon paradigmi o svetovni družbi z relativno podobno konstruiranimi nižjimi enotami.

Primerjava socialističnih dežel je bila doslej v veliki meri odrezana od splošne komparativistike. Glaessnerjev prispevek v zborniku Berg-Schlosserja in Müller-Rommela (1987) je simptomatičen. Obravnava množico socialnofilozofskih modelnih analiz od Bahroja do Marcuseja, relevantne empirične literature o primerjavi socialističnih sistemov pa z redkimi izjemami ne upošteva. Primerjavo socialističnih sistemov so obvladovali ali pa jo celo nadomeščale globalne teorije o »birokratskem socializmu« ali »prehodni družbi«. Ontološke predpostavke o sistemskih razlikah so ovirale primerjavo zahodnih in socialističnih sistemov, tako da tu skorajda ni prišlo do metodološkega oplajanja. *Policy-out-comes* so se še zdeli primerljivi, *politični procesi odločanja* in *polities*, ustavni redi pa niso bili primerljivi.

Zlom socializma bo dal mogočen zagon *teorijam konvergence*. Teoriji o treh svetovih grozi, da jo bodo zopet reducirali na *mišljenje Enega Sveta*, utemeljeno na teoriji modernizacije, in da bo poznala samo še bolj ali manj razvite dežele zahodnega tipa. Paradigmatska premena postmodernizma in zlom socializma se zdita nenadoma tesno povezana. Še pred leti je veljalo kvečjemu za nenavadnost, če je krog pionirjev avtopoiesis, zbran okoli Maturana in Valera (1985:178), že na začetku 80-tih let izhajal iz tega, da ne more nobena dežela *sveta postati popolnoma »socialistična«*, ker je dominantni svetovni sistem kapitalističen.

Videti je, da je dejanski razvoj medtem že dohitel take pavšalne domneve. Realni socializem se strukturalno ni mogel uveljaviti proti kapitalističnemu svetovnemu sistemu. Doživel je zlom, ali pa je moral postopoma prevzeti tržnoekonomске regulacijske kode, če je hotel obvarovati sistem pred razsulom. Zdi se, da se je uveljavila predstava o postmoderni avtopoietični paradigmatski premeni, da obstaja pravzaprav le en svetovni sistem z analogno konstrukcijo svojih »celičnih« nižjih enot.

Za nobeno od velikih sistemskih teorij, ki so prevladovali v konfliktu Vzhod-Zahod, tak razvoj ni bil možen. Niti *pesimistični teoretiki totalitarizma*, niti *optimistični teoretiki konvergence* niso pravilno anticipirali prihodnosti socializma. Z zlomom socializma niso računali niti tisti teoretiki konvergence, ki so imeli kot podo-bo prihodnosti pred očmi tehnokratske družbe zahodne vrste. Zdi se, da imajo

danes prav tisti, za katere je svetovna družba avtopoietični kapitalistični sistem. Socializem je obravnaval svoje subsisteme skrajno *alopoietično*, v skrajni sili z nasilno državno intervencijo, čeprav je v svoji doktrini čedalje bolj izhajal iz »preobrazbe svetovnega sistema« – to je bila *perestrojka*, kakršno si je izmislila doba Brežnjeva – v terminih, ki so spominjali na avtopoietsko samoustvarjanje, samoregulacijo in samoobnavljanje.

Glede prilagojevalnih mehanizmov in samoregulacije zaradi sprejetja nujnih novosti spričo tega, kar imenujejo teoretiki avtopoieze »*perturbacije*«, je bil zahodni demokratični sistem očitno bolj fleksibilen. Ideologi realnega socializma, prav tako pa tudi precej zahodnih strokovnjakov za Vzhod – avtor tu ni izjema (von Beyme 1975) – so precenjevali sposobnosti socializma za samoobnovo.

Gorbačov (1989) meni, da je izgubil socializem približno v sredini 70-tih let svojo sposobnost za spreminjanje, ki naj bi bila prej bolj razvita. Socialistične dežele so škodoželjno kazale na krizo kapitalizma zaradi naftne krize, hkrati pa so v svojem samopravičništvu spregledovale, da je kapitalizem v nekaj letih obvladal ta izziv. Nasprotno pa se je socializem zibal v varljivi gotovosti toliko časa, dokler je lahko sovjetsko naftno bogastvo za celoten tabor amortiziralo posledice. Dolgoročno se je pokazalo, da so si »*meščanski sistemi*« spretno izposojali posamezne elemente iz socialistične miselne zakladnice (socialna država, bazična demokracija, sistemska regulacija), medtem ko *birokratski socializem* ni bil sposoben sam vgraditi v lasten sistem dosežkov zahodne demokracije. Cena za to je danes *razvrednotenje sleherne »tretje poti«* k demokratičnemu socializmu. Razprava, ki poteka v nekaterih zahodnih sindikatih, pri Levici in Zelenih, vse prehitro išče krivico za to v »zahodnem vmešavanju« ali »DM-nacionalizmu« prebivalstva NDR.

Provincialni spor o vnovični združitvi Nemčije hitro izgubi primerjalno perspektivo, glede na katero so se resne raziskave Vzhodne Evrope od nekdaj razlikovale od čistega raziskovanja NDR. Dubčkova vlada je bila edina, ki je dosledno skušala povezati socializem in demokracijo, poskus, ki je bil zadušén z oboroženo silo. Čeprav Dubčku niso ničesar očitali, ga je edino Havelova velikodušnost – ne pa pritisk novemberske revolucije – pripeljala na časten, vendar nevpliven položaj parlamentarnega predsednika. Njegova sodelavca Oto Šik in Zdenek Mlynář sta pripotovala z Zahoda in kot nekoč oznanjala »tretjo pot«. A v Pragi jima ni skorajda nihče prisluhnil. Poljske in madžarske volitve so pokazale, da prebivalstvo dežel nekdanjega vzhodnega bloka danes ne sprejema demokratičnega socializma. Te izkušnje bodo pripeljale verjetno do tega, da bo prihodnje preučevanje vzhodnoevropskih dežel, ki gredo proti demokraciji, varno pred ideološkimi verskimi vojnami, ki so vedno znova vzplamtevale v starejšem preučevanju realnega socializma. Tudi prepričani zahodni komunisti so se iz razsula birokratskega socializma naučili tole: *Čas je, da postanemo končno vsi revizionisti*« (Sergio Segre). Na levici je to nemožnost kakršnegakoli upanja na obnovo realnega socializma najbolj odkrito izrazil Biermann (1990): »Lotimo se končno pogreba velikanskega trupelca. Celo Kristus je moral najprej za tri dni pod zemljo, preden mu je uspela umetnija: vstajenje namreč«. Zdi se, da vsi opazovalci izhajajo iz konca realnega socializma, čeprav ga ni ravno malo preostalo na Kitajskem, Kubi, v Vietnamu, Albaniji in drugod. Toda fascinacija valov *revolucijskega turizma* in *fellowtravelers* je izginila. Castro, nekoč idol študentskega upora, je bil za svojo samodopadljivo vlogo macha kaznovan tako, da se je spremenil v okorelega konservativca ancien régime v realnem socializmu.

Levica ne more nikamor obesiti svojega samopravičništva. V skladu s tem se

umika v konservativni spektrum vzhodnoevropskega raziskovanja. Tu predvsem bere levite raziskovanju NDR, vendar ji delajo pri tem družbo evangelične akademije, »Deutsche Gesellschaft für auswärtige Politik« in »Ostkolleg«. Raziskovanju NDR in Vzhodne Evrope očitajo, da povečini ni upoštevalo »utemeljenih analiz« o »bistvenih potezah totalitarizma«. Brunner in Mampel sta tu častni izjemi, drugi pa so se opirali na zastarele raziskave, ker niso bili specialisti za Vzhodno Evropo (Hacker 1990).

Ne bomo zanikali, da je ravno v raziskovanju NDR prihajalo do zelo napačnih ocen. Danes jim radi pripisujejo politično-ideološko naravo. Vendar pa je mogoče pokazati, da so ravno *behavioristični okoreli pozitivizem* zaslepili *trenutni posnetki*, denimo v Gebhard Schweiglerjevi (1974) analizi nemške nacionalne zavesti. Legitimacijske deficite NDR, ki so onemogočali izoblikovanje zavesti o »razrednem narodu«, ki jo je propagiralo vodstvo NDR, sta v spoprijemu s Schweiglerjem opazila tudi taka raziskovalca, kakršna sta, denimo, Peter Ludz in Klaus von Beyme, ki so ju pogostoma uvrščali med pristaše status quo. Obeh to seveda ni obvarovalo pred v njunem življenju gotovo najbolj izvirno recenzijo njunih del, ko je Franz Josef Strauss v ustavni razpravi v Deutscher Bundestagu bral odlomke iz njunih knjig in nato najmočnejši vladajoči stranki postavil vprašanje, kako si ga drznejšo spraševati, zakaj je treba reči »svoboda ali socializem« (Dt. BT., 7. WP, 11. 5. 1976, str. 1688c)

Največjo možnost za vzhodnoevropsko raziskovanje vidim v prihodnosti v tem, da bo demokratizacija nekdanjih socialističnih dežel onemogočila prihodnjo politizacijo evaluacijskih vprašanj. Seveda se je treba tudi v prihodnje bati napačnih napovedi. Raziskovalna veja, ki je, kot sta to storila, denimo, Phillipe Schmitter in Guillermo O'Donnell, raziskovala »*Transition to Democracy*« po zlomu avtoritarnih diktatur v Južni Evropi in Latinski Ameriki in pustila za seboj precej obdelano polje, se bo verjetno vsa usmerila na Vzhodno Evropo. A bolj ko uporablja *funkcionalistično* teorijo o »*rekvizitih demokracije*«, ki jih nato še kvantificira, bolj se izpostavlja nevarnosti, da bo dala napačne napovedi. Ali ni že samoumevna domneva o koncu socializma lahkomiselna napoved? Zaradi ekoloških in socialnih katastrof pride lahko do take potrebe po regulaciji, ki bo upravičevala poseg v arzenal socializma, ki so ga že razglasili za mrtvega.

V politični teoriji ni unilinearnega napredka. Izkušnja kaže, da se razvijajo teorije prej ciklično in v obliki spirale. Stari stalinizem se ne bo nikoli vrnil. A na propad je bil obsojen že pred 1989. Nihče drug kot Karl Popper (1970:259), oster nasprotnik marksizma in še ostrejši nasprotnik napovedi, ki niso dane v pogojni obliki – take dajejo po njegovem mnenju »lažni preroki« – je svojo filipiko proti Marxu zaključil z besedami; »Znanstveni marksizem je mrtev. Njegov občutek za socialno odgovornost in njegova ljubezen do svobode morata preživeti«. Takšne napovedi je mogoče tudi politizirati, vendar so tako očitno moralizirajoče, da jih ne bo nihče zamenjeval z znanstveno pogojno napovedjo.

Previdnost ni potrebna le pri *prerokbah* za *vnaprej*. Enako problematične so tudi *prerokbe za nazaj*, ki, kot denimo Heckerjeva, zahtevajo, da bi moralo raziskovanje Vzhoda vzeti teorijo totalitarizma bolj resno. Izginjajoča skupina teoretikov totalitarizma, ki se je branila modernih zastavitev o skupinskih interesih, elitah in odločitvah, ni zato tudi že nujno dajala pravilnejše napovedi. Kdor si lahko – kot, denimo, Helene Carrere d'Encausse (1978) – laska, da je že zelo zgodaj odkril »razpoke v rdečem imperiju«, ni bil nujno zagovornik teorije totalitarizma. Kdor jo je jemal analitično resno, ni mogel predpostavljati nobene nestabilnosti. V svoji najbolj verjetni, Friedrichovi (1965) inačici, ki je nastala ob pomo-

či strokovnjaka za Vzhodno Evropo, kakršen je bil Brzezinski, je teorija totalitarizma napovedovala, da socialističnih sistemov *ni mogoče zrušiti z revolucionarnim dejanjem od znotraj*. Izjeme naj bi bile možne le za nekatere satelite. Brzezinski (1971:389) pri drugi izdaji ni sodeloval in zato ni odgovoren za to napoved. V zborniku, posvečenem Friedrichu, se je od nje – ne da bi polemiziral s slavlencem – celo distanciral. Totalitarizem je postal po njegovem mnenju tudi v Sovjetski zvezi disfunkcionalen in ga ni bilo več mogoče v polni meri aplicirati na sovjetsko realnost.

V nasprotju z Brzezinskim in njegovo preobrazbo je veliko zagovornikov teorije totalitarizma, za katere je bila bolj »*potonela kulturna dobrina*« kot pa analitično zavestna odločitev, soglašalo s Friedrichovimi domnevmi o stabilnosti. Paradoks preteklih napačnih napovedi je, da so lahko tako levi simpatizerji realnega socializma kot tudi njegovi konservativni nasprotniki prišli do enakega rezultata, to se pravi, do *stabilnosti*. Razlike so bile le v oceni. Prvi so stabilnost podprli (zmerni zagovorniki status-quo so bili bolj diferencirani: ker niso upali na nikakršno spremembo režima, so se sprijaznili z neizogibnim in se zavzemali za stike), teoretiki totalitarizma pa so stabilnost obžalovali, utemeljevali pa so jo s pretirano oceno o totalni socialni kontroli. Skupna jim je bila napačna ocena režimov, imeli so le obrnjene predznake.

Doktrina Brežnjeva naj bi varovala realni socializem. Tudi ta doktrina je postala disfunkcionalna, saj je jemala legitimnost in socialističnim deželam kazala njihovo omejeno suverenost. Obstajala je kvačjemu še možnost zapustiti ta kolektivni varnostni sistem, kakršno je izbral Ceausescu. Sam ni sprejel doktrine Brežnjeva in se ni udeležil sankcij proti Praški pomladi. V skladu s tem se je moral zanesti na lastne varnostne ukrepe. Napaka, ki jo je zagrešil, je bila, da je s »*securitates*« ustvaril drugo armado, da bi dosegel določen varnostni surplus v državi. Glede na to politiko je seveda popolnoma logično, da je bila novembrska revolucija edino v Romuniji krvava. Do nje pa je lahko prišlo zaradi napake s protiarmando, ki jo je zagrešil »*conducator*«. Dejstvo, da ni zaupal armadi, je to, ker je bila ljubosumna na privilegirano posebno armado, v kritičnem trenutku potisnilo na stran opozicije.

Ta ekskurz v realno zgodovino je bil potreben, da bi pokazali, kako nediferencirano nam je teorija totalitarizma nekoč orisala monoliten sistem, ki ga je ogrozilo ravno to, da je bil zanj presežek socialne kontrole pomembnejši kot normalna difuzna legitimnost pluralistične družbe. Totalitarni vodje in teoretiki totalitarizma so imeli tole skupno potezo: verjeli so v učinkovitost varnostnih aparatov.

Teoretiki totalitarizma so praviloma izhajali iz tega, da se mora stik s totalitarizmom omejiti na minimum. Zelo se je, da prežijo povsod izdaja, ideološka subverzija in nevarnost spodkopavanja. Seveda je prihajalo včasih, ne le pri fellowtraveller, tudi do naivnih poskusov stikov. Toda tolerantno stališče do statusa quo v dobi Brežnjeva, značilno za velik del zahodnih politikov in raziskovalcev Vzhodne Evrope, je imelo posledice, ki jih teoretiki totalitarizma niso videli. Težko je kvantificirati vpliv, toda malo verjetno je, da izvira postopna *socialnodemokratska* narava domnevnega totalitarizma iz vzdržnosti v stikih, ki so jo zagovarjali odločni teoretiki totalitarizma. Zagovorniki demokratičnega socializma na Zahodu se spopadajo danes s težavo, kako pojasniti razliko med njimi in realnim socializmom, ki je postal social-demokratski. Toda to je cena za uspeh ideje, po kateri socializem in demokracija nista bila kompatibilna. Šele ko bo demokracija nekdanjih komunistov prepričljiva in politično preizkušena, identifikacija »*realnega*« in demokratičnega socializma ne bo več imela negativnih posledic.

Najpomembnejša posledica, ki jo ima zlom realnega socializma za Vzhodno Evropo, je prenehanje verskih vojn. Gotovo bo v sporu o tem, kdo »je to že od nekdaj vedel«, prišlo še do nekaterih prask, vendar te ne bodo škodovala metodološkemu procesu osveščanja, ki se bo moral začeti predvsem v družbenih znanostih, ki se ukvarjajo z Vzhodno Evropo. Perestrojka je že pred zlomom privedla do zanimivih sprememb ocen. *Institucionalisti*, ki so se opirali na oblast državnih ustanov in državnikov, so na začetku ocenjevali Gorbačova bolj optimistično, čeprav je ta preobrat pravzaprav nasprotoval vsem prejšnjim predpostavkam o totalitarizmu. Nasprotniki totalitarnega modela, ki so v argumentaciji izhajali bolj iz *socialnih procesov in diferenciranih skupinskih struktur*, pa so, nasprotno, tonili v pravi luhmannovski (1971:49) pesimizem. »Vse bi bilo lahko drugače, skoraj ničesar pa ne morem spremeniti«. Bolj razveseljiva plat procesov demokratizacije v Evropi bi lahko bila, da se razlike v metodološkem pristopu – denimo, individualizem vs. socialna struktura – ne bodo več spreminjale v ideologizirana verska prepričanja.

Od premene si lahko obetamo tudi, da bodo metateoretske fronte postale bolj jasne. Doslej je ravno kritični pozitivizem vodil k bolj poštenim oceni socialističnih sistemov, saj njegovi zastopniki niso verjeli, da morajo, če se bližajo realnemu socializmu, na Chekpoint Charlie oddati tako rekoč tudi svoj analitični credo. Specialisti za Vzhodno Evropo, ki jih niso metodološko mučili nikakršni znanstvenoteoretski pomisleki in so pisali o Zahodu suhoparne deskripcije, so pogosto postali goreči normativisti, ko so enak posel opravili za socialistično deželo. Vpliv predznanstvene drže se bo v tej znanosti zmanjšal, kar je eden izmed uspehov, gotovo ne najmanjši, novembrskih revolucij. Z rastjo »enega sveta«, ki ga sprejema tudi *»novo mišljenje«* Gorbačovove dobe, bo dobila nepristranska komparativistika nov zagon. A za samopravičništvo primerjalnega socialnega raziskovanja kljub temu ni razloga.

Zlom realnega socializma je postal metodološko »črni petek« za družbene znanosti. Te znanosti povečini niso, kot se glasi njihova metodična zahteva, *napovedovale*, ampak so *naknadno povzemale*. Celotilne napovedi v procesu demokratizacije so bile sprva več kot slabe. Videti je, da je proces preklapljanja na demokratsko in tržnogospodarsko vedenje tako težaven – in da je nekonsistentnost v zaznavah in stališčih anketirancev še tako velika – da eksaktne metode empiričnega raziskovanja le počasi dajejo rezultate.

3. Sklep

Dve paradigmatski premeni spreminjata koncepcijo v primerjalnem nauku o vladanju:

(1) *Teorija moderne je zašla v krizo*, ne da bi teorija postmoderne izbojevala zmago. Zdi se, kot da se je »naša moderna postmoderna« (Wolfgang Welsch) postopoma sama relativirala. Očitno pa je, da je samorazumevanje sistematičnega primerjanja, ki ga je razvila klasična družboslovna teorija od Durkheima in Webra naprej, utrpela škodo.

(2) Socializem je zašel v krizo, že pred tem dogodkom pa je obstajala *kriza teorije socializma*. S tem se primerjalni horizonti spet zreducirajo na »en svet« in grozijo nove nevarnosti evropocentrične podobe sveta.

Oba procesa sta med seboj povezana. Na prvi pogled se zdi, da dajeta primerjalni politologiji nove vzpodbude:

(1) Primerjava izgubi v krizi moderne svoj okvir nacionalne države in opušča preostanke politično naravnane regulacijske blodnje.

(2) Z zatonom realnega socializma primerjava ni več obremenjena z ideološkimi konflikti.

Nevarnosti, ki jih prinašata s seboj obe paradigmatski premeni, so velike:

(1) Primerjava bo postala metodološko nemogoča ali teoretsko nesmiselna, če se bo kot znanstveni credo splošno uveljavil *postmoderni* »anything goes«.

(2) Primerjava znova zapade evropocetrični podobi sveta, in to v toliko, kolikor se je razkrojil policentrizem treh svetov.

Druge nevarnosti je večja od prve. Politologi se lahko proti množstvu sistemskih teoretikov, ki pripadajo avtopoietični šoli, skličejo na očitnost, da državne in institucionalne kristalizacijske točke v družbenem omogočajo *sistemsko regulacijo*. Zaradi ekološkega kaosa bo zahteva po večji regulaciji postala v nekaj desetletjih verjetno glasnejša. Socializem, ki so ga razglasili za mrtvega, na ravni teorije regulacije pa je v svoji dobi obljubljal več, kot je zmozel, bo tedaj prihodnjim regulacijskim teorijam verjetno znova rabil za duhovni arzenal. Samo upamo lahko, da bodo pri tem iz napak »realnega socializma« izpeljali nujne konsekvence.

Prevod: RR

SEZNAM LITERATURE:

- Berg-Schlosser, Dirk/Müller-Rommel, Ferdinand (Hrsg.), 1987: Vergleichende Politikwissenschaft, Opladen.
- Beyme, Klaus von, 1975, 1977: Ökonomie und Politik im Sozialismus, München.
- Beyme, Klaus von, 1989: Postmoderne und politische Theorie, v: Politische Vierteljahresschrift 30, 209–229.
- Biermann, Wolf, 1990: Das wars. Klappe zu. Affe lebt. Ein Nachruf auf die DDR, v: DIE ZEIT, 2. 3. 1990, 66.
- Brzezinski, Zbigniew, 1971: Dysfunctional Totalitarianism, v: Klaus von Beyme (Hrsg.), Theory and Politics. Theorie und Politik. Festschrift zum 70. Geburtstag für Carl Joachim Friedrich, Den Haag, 375–389.
- Carrère d'Encausse, Hélène, 1978: L'empire éclaté, Paris.
- Durkheim, Emile, 1950: Les règles de la méthode sociologique, Paris, 11. izdaja.
- Flax, Jane, 1990: Thinking Fragments. Psychoanalysis, Feminism and Postmodernism in the Contemporary West, Berkeley.
- Friedrich, Carl J./Brzezinski, Zbigniew, 1965: Totalitarian Dictatorship and Autocracy, Cambridge/Mass., 2. izdaja.
- Gorbatschow, Michail, 1989: Sozialistischeskaja ideja i revoljucionnaja perestrojka, v: Pravda, 26. 11. 1989, 2.
- Hecker, Jens, 1990: Defizite der vergleichenden Deutschland-Forschung, in: Die Welt, 17. 3. 1990, 17.
- Hartwich, Hans-Hermann, 1983: Gesellschaftliche Probleme als Anstoß und Folge von Politik, Opladen.
- Hartwich, Hans-Hermann, 1985: Policy-Forschung in der Bundesrepublik Deutschland, Opladen.
- Hegel, G. W. F., 1955: Philosophie des Rechts, Berlin (1. izd. Nikolai 1821), 1. ter Frankfurt.
- Luhmann, Niklas, 1970: Soziologische Aufklärung, Köln.
- Luhmann, Niklas, 1971: Politische Planung, Opladen.
- Luhmann, Niklas, 1975: Soziologische Aufklärung 2, Opladen.
- Luhmann, Niklas, 1984: Soziale Systeme, Frankfurt.
- Luhmann, Niklas, 1987: Soziologische Aufklärung 4, Opladen.
- Maturana, Humberto R., 1985: Erkennen: Die Organisation und Verkörperung von Wirklichkeit, Braunschweig, 2. Auflage.
- Mill, John Stuart, 1959: A System of Logic, London.
- Mill, John Stuart, 1859: Dissertations and Discussions, zv. 2, London.
- Parsons, Talcott, 1961: The Structures of Social Action (1937), Glencoe/III., 2. izdaja.
- Popper, Karl, 1970: Falsche Propheten: Hegel, Marx und die Folgen, Bern, 2. izdaja.
- Przeworski, Adam/Teune, Henry, 1970: Logic of Comparative Social Inquiry, New York.
- Schmidt, Manfred, 1982: Staatliche Politik, Parteien und der politische Unterbau, v: PVS 23, 199–204.
- Schweiger, Gebhard, 1974: Nationalbewußtsein in der BRD und DDR, Düsseldorf, 2. izdaja.
- Sharpe, L. J./Newton, K., 1984: Does Politics Matter? The Determinants of Public Policy, Oxford.
- Spinner, Helmut F., 1989: Die Doppelvernunft der Moderne im Spiegel der zwei Kulturen, v: Großklaus, Götz/Lämmert, Eberhard (Hrsg.), Literatur in einer industriellen Kultur, Stuttgart, 99–135.
- Tocqueville, Alexis de, 1961: La démocratie en Amérique, zv. 1, Paris.
- Weber, Max, 1951: Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, Tübingen.
- Zahn, Erich, 1979: Diskontinuitäten im Verhalten soziotechnischer Systeme. Betriebswirtschaftliche Interpretationen und Anwendungen von Theoremen der mathematischen Katastrophentheorie, v: Die Betriebswirtschaft 39, 119–141.

LJUBICA JELUŠIČ

PWPA – Professors World Peace Academy v Jugoslaviji

V Sarajevu je od 5. do 7. aprila letos potekala konferenca Profesorske akademije za svetovni mir (PWPA – Professors World Peace Academy) na temo Razvoj jugoslovanskih univerz v kontekstu evropske integracije.

Glede na to, da o PWPA v Sloveniji doslej še nismo slišali veliko, je prav, da se najprej na kratko seznanimo z delom in aktivnostmi te mednarodne organizacije. PWPA je svetovno združenje znanstvenikov, ki si prizadeva za vzpostavitev miru in blaginje vseh ljudi sveta. V PWPA so znanstveniki iz različnih disciplin, kultur, političnih prepričanj, ideoloških pogledov. V svojem delovanju za odpravo krize sodobne civilizacije in za svetovni mir PWPA sponzorira različne konference, raziskovalne projekte, publikacije, študijske skupine, seminarje.

PWPA je ustanovil Sun Myung Moon v Seulu leta 1973, tudi prva mednarodna konferenca je bila organizirana v Seulu leto kasneje. Svetovna mreža PWPA je bila vzpostavljena leta 1983, od takrat so bili vanjo vključeni oddelki iz 94 različnih držav sveta. Med najbolj znane aktivnosti PWPA sodita izdajanje revije International Journal of World Peace (od leta 1984 dalje) ter publiciranje knjig, monografij in študij na temo svetovnega miru in reševanja konfliktov.

Sarajevsko srečanje jugoslovanskih in nekaterih tujih znanstvenikov je bilo ena mnogih konferenc, ki jih po posameznih državah članicah organizira PWPA. Konferenci so v profesorskih krogih po Jugoslaviji namenili precej pozornosti, kajti udeležili so

se je rektorji in prorektorji z univerz v Novem Sadu, Nišu, Tuzli, Bitoli, Skopju, Osijeku, Titogradu, Pristini, Sarajevu, pa tudi nekaj profesorjev iz Beograda, Innsbrucka, Dunaja in dva sodelavca Katedre za obramboslovje iz Ljubljane. Konferenco so odprli: Ljubisav Rakić, predsednik jugoslovanskega oddelka PWPA, sicer znani beograjski nevrofiziolog in akademik, Sadik Latifagić, predsednik rektorske skupnosti Jugoslavije, in Rudolf Dangl, predstavnik PWPA iz Avstrije.

Delovni del konference je začel Sadik Latifagić z razpravo o skupnosti jugoslovanskih univerz kot dejavniku integracije v izobraževanju in znanosti. Sledila sta dva slovenska referata. O slovenskih univerzah v luči evropske varnostne ureditve je govoril predstojnik Katedre za obramboslovje na FSPN Anton Grizold. V referatu Ljubice Jelusič, ravno tako s Katedre za obramboslovje, pa je tekla beseda o problematiki proučevanja miru (Peace Research), ki je tisto področje znanstvenega dela, na katerem bi bili možni tako medsebojna integracija jugoslovanskih univerz kot tudi njihova integracija v evropski univerzitetni prostor.

V razpravi, ki je sledila tem trem referatom, so bile odprte mnoge teme o delovanju univerze: afirmacija duha znanstvenega eksperimentiranja, dezideologizacija študija, permanentno izobraževanje (specialistični, podiplomski tečaji), multidisciplinarnost v podiplomskem študiju, katedre naj bi postale oddelki z modularnim sistemom pouka. Slovenska referata sta bila ocenjena kot izjemno izviren pristop k integraciji univerz v Evropo; toda šele zadnji dan konference so se razpravljalci vrnili na izhodiščno tematiko, ki sta jo nakazala in ki je dejansko povezovala tematiko univerze, Evrope in miru kot ciljev organizacije PWPA. Preostali referenti so namreč v glavnem predstavljali svoje univerze, njihovo mednarodno sodelovanje in izmenjavo (ki po pravilu sega samo v vzhodnoevropske države in dežele tretjega sveta) (Zoltan Varga, Novi Sad); govorili so o perspektivi regionalnih univerz

pri ohranitvi identitete regij (Aleksandar Solc, Osijek); o vlogi nekaterih specialističnih disciplin pri povezovanju univerz, npr. turkologiji (Nimetullah Hafiz, Priština); pa o tem, da bi bilo za integracijo jugoslovanskih univerz bolj bistveno, da se izmenjujejo študentje in ne le profesorji (Miodrag Perović, Titograd); o nujni preobrazbi predmeta temelji SLO in DS v ekologijo, zaščito človeka in proučevanje miru in vojne (Dimitar Bajladžiev, Skopje).

Povsem nepričakovano je glavna tema konference postala avtonomija prištinske univerze. Albanski profesorji so govorili o objektivnih in vsiljenih ovirah pri vključevanju prištinske univerze v mednarodne univerzitetne integracijske tokove. Predstavili so podatke o profesorjih albanske narodnosti, ki so bili izključeni z univerze, večinoma z Medicinske fakultete, kjer so bili uvedeni tudi izredni ukrepi. O specifični vlogi univerz v polinacionalnem okolju, kot je Kosovo, je govoril verjetno eden najbolj znanih in neobičajnih albanskih disidentov – Gazmend Zaimi, mednarodno znani profesor ustavnega prava, ki so ga srbske oblasti kaznovale z odvzemom plače za nazaj. Na diskusije albanskih kolegov je odgovoril srbski prorektor prištinske univerze, ki je sicer priznal, da predavanja v Prištini potekajo v glavnem v srbskem jeziku, trdil pa je, da predstavljeni podatki niso točni, da je zmanjšan vpis po vsej Jugoslaviji, ne samo v Prištini (albanski profesorji so povedali, da se je za trikrat povečal vpis srbskih študentov in samo za Albance zmanjšal), da nobenemu Albancu ni bil prepovedan vpis (da, toda kar precej študentov je, ki jih je treba »spremljati«), da je bila skupščina prištinske univerze razpuščena zato, ker je bila nelegalno sklicana (da, toda razpuščena je bila tako, da je srbska policija vdrla v univerzitetne prostore in razgnala udeležence), da so izredni ukrepi uvedeni samo na rektoratu in ne na univerzi (menda zato, ker bi se Srbi radi otresli albanskega rektorja), da so albanski učitelji zapustili delovna mesta sami (še prej pa so jim ukinili plače).

Polemika o prištinski univerzi je bila v nekem smislu obremenitev in stranpot za sarajevsko konferenco PWPA, toda bilo je očitno, da je to bila ena redkih priložnosti, ko sta obe strani s prištinske univerze polemizirali med seboj, v Prištini to sploh ni mogoče. poleg tega so albanski profesorji

naslovili poziv na PWPA, da posreduje za avtonomijo prištinske univerze. Njihovo vprašanje, namenjeno udeležencem PWPA iz tujine, ali politiki in policija lahko na univerzi uvedejo izredne ukrepe, odstavljajo profesorje po politični (tudi narodnostni) in ne po strokovni presoji, je naletelo na preseñčenje pri tujih udeležencih, še posebej grenak priokus pa je dobila po referatu Zorana Konstantinovića, predstojnika Kate-dre za komparativne študije iz Innsbrucka. Nekateri se ga morda še spominjajo iz časov Korčulanske šole in Praxisa. Govoril je o Avstriji, državi, ki je svoj duhovni imperij ustvarila s pomočjo svojih petih univerz. Avstrijske univerze neposredno sodelujejo pri graditvi družbe, politike in družbene misli. Politiki upoštevajo mnenja profesorjev, v temelj avstrijskih univerz pa je vgrajeno načelo nedotakljive svobode profesorja in univerzitetne ustanove. Profesor lahko in je dolžan na podlagi svojega dela govoriti o vsem, kar se nanaša na razvoj avstrijske družbe. Konstantinović se je zavzel za povezovanje srednjeevropskih univerz z idejo Pentagonale ter opomnil udeležence, naj ne pozabijo na skupen jugoslovanski duhovni prostor.

Konferenca Profesorske akademije za svetovni mir je v Sarajevu končala delo s pozivom rektorski skupnosti jugoslovanskih univerz, naj razpravlja o vmešavanju politike v prištinsko univerzo, ter z ugotovitvijo makedonskega udeleženca, da je na jugoslovanskih univerzah treba narediti prostor za proučevanje miru.

ANDREJ LUKŠIČ

Poročilo iz skupščine slovenskega politološkega društva

V času letošnjega že tradicionalnega ankaranskega srečanja so si politologi vzeli čas tudi za ureditev društvenih zadev. Na letni skupščini so tokrat poleg obveznih poročil predsednika društva, blagajnika in nadzorne komisije obravnavali še predlog

novega programa, pa osnutek protestnega besedila zoper izrivanja politoloških vsebin iz srednješolskih programov in izvolili so novo vodstvo društva.

Iz diskusije o poročilih je bilo moč razbrati zadovoljstvo o dvoletnem delu društva, saj je ob velikem angažiranju Izvršnega odbora, posebno pa njenega predsednika dr. Staneta Kranjca, uspelo vodstvu izpeljati vse pogloblitve točke iz programa. V tem delu razprave so razpravljalci izpostavili še ideje o javnem publiciranju politoloških raziskav (dr. Savin Jogan), pa o sekcijemskem organiziranju društva (mag. Drago Zajc) in na dan so prišle že prve ideje o temah prihodnjega politološkega srečanja v Ankaranu. Dr. Boštjan Markič je predlagal temo pod delovnim naslovom »Človeške pravice«, Anton Komar »Občine in regije«, dr. Adolf Bibič »Od monizma k pluralizmu« in dr. Anton Bebler je želel, da bi povezali naslednja politološka srečanja s temo »Federalizem-konfederalizem-regionalizem«, ki bo že tako predmet razprav mednarodnega srečanja. Skupščina se o predlogih ni izrekala, tako da so še vsi predlogi v igri.

Skupščina je sprejela tudi dvoletni program društva, ki je kratek in stvaren. Razdeljen je na tri poglavja, ki se nanašajo na krepitev in širitev politološkega društva, na profesionalno uveljavljanje politologov in politologije v slovenski javnosti in na uveljavljanje politologov v mednarodnih razmerah.

Politologi niso mogli molče mimo krčenja politoloških vsebin iz srednješolskih progra-

mov. V protest je skupščina društva sprejela osnutek pisma, ki naj bi ga Izvršni odbor dokončno oblikoval in z njeno vsebino seznanil javnost. Ustrezne organe oblasti pa mora odbor seznaniti še z obstoječim stanjem poučevanja politoloških vsebin v tujini in pri nas in v skladu s tem ponuditi predloge razširitve srednješolskih učnih programov.

Po razrešitvi in izrečenim pohvalam dose-danjemu vodstvu društva so politologi izvolili novo vodstvo v naslednji sestavi: v Izvršni odbor so bili izvoljeni dr. Danica Fink Hafner (predsednik), dr. Berni Strmčnik in mag. Irena Briner (podpredsednika), mag. Milan Zver (tajnik), dr. Stane Kranjc, dr. Bojko Bučar, Igor Savič, mag. Drago Zajc, mag. Matjaž Maček, dr. Anton Bebler, mag. Igor Lukšič, dr. Adolf Bibič in dr. Boštjan Markič; v Nadzorno komisijo Željko Cigler, dr. Mitja Žagar in Bojan Vivod; v Častno razsodišče pa mag. Andrej Lukšič, dr. Savin Jogan in mag. Marjan Brezovšek.

Kot novost naj povem, da so politologi na skupščini sprejeli tudi osnutek etičnega kodeksa, ki naj bi, potem ko bo sprejet na Izvršnem odboru in objavljen v internem politološkem glasilu, reguliral in krepil bolj profesionalne odnose med politologi ter med politologi in naročniki njihovih raziskav.

Upati je, da bo pomlajeno vodstvo nadaljevalo delo s prav takšnim delovnim elanom kot dosedanje vodstvo društva in ni bojazni, da bo Slovensko politološko društvo poniknilo v zavesti slovenske javnosti.

MIJAT DAMJANOVIĆ

Menadžerska revolucija

Eden izmed najbolj uveljavljenih politologov srednje generacije beogradske Fakultete za politične vede univerzitetni profesor dr. Mijat Damjanović nas je zopet presenetil z novo knjigo: Menadžerska revolucija (Stanje in perspektive teorije organizacije in teorije upravljanja). Pravzaprav pa beseda »presenetil« niti ni najbolj primerna. Kdor pozna sicer nehrupno, zato pa poglobljeno in z znanstveno resnostjo izpolnjeno Damjanovićevo raziskovalno delo, ob izidu nove knjige Mijata Damjanovića ni mogel biti presenečen. Avtor se že dolgo dobo let načrtno in sistematično ukvarja z raziskovalno večplastnimi problemi teorije organizacije in teorije upravljanja. V tej smeri je tudi pedagoško uveljavljen na Fakulteti za politične vede v Beogradu. Tudi avtorjevi obiski in študije v tujini so bili namenjeni preučevanju teorije organizacije in vidno sled takšnega inozemskega študija je mogoče razvidno zaslediti tudi v knjigi, ki je predmet mojega prikaza.

Politologi v Jugoslaviji poznamo avtorja knjige Menadžerska revolucija tudi kot družboslovca, ki se je v začetnem obdobju svoje znanstveno raziskovalne kariere ukvarjal tudi z analizo volilnega sistema in volilnega procesa in je tudi na teh področjih obogatil jugoslovansko družboslovno znanost tako s knjižnimi izdelki kot tudi z vrsto člankov, razprav in komentarjev. Udeležencem posvetovanj in kongresov Mednarodnega združenja za politične vede (IPSA) pa Mijat Damjanović tudi ni neznan kot politolog, ki se je uveljavil tudi v mednarodni politološki srenji.

Knjigo Menadžerska revolucija (Stanje in perspektive teorije organizacije in teorije upravljanja) je izdal Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1990. Damja-

novićeva knjiga obsega 334 strani in je izšla v nakladi 1.500 izvodov. Recenzenta knjige sta bila akademik univerzitetni profesor dr. Vojislav Stanovčić in univerzitetni profesor dr. Vukašin Pavlović. Urednik v založbi je Đorđe Protić, glavni in odgovorni urednik dr. Petar Pijanović, grafični urednik Petar Bosanac. Delo je avtor razdelil v naslednja poglavja: Politična teorija in teorija organizacije; Evolucija ideje o organizaciji in upravljanju; Temeljne smeri teorije organizacije; Tipologije in klasifikacije organizacij; Protislovnosti institucionalizacije v sistemu socialističnega samoupravljanja; Globalni položaj in prevladujoče težnje v jugoslovanski skupnosti; Pomembni vidiki teorije upravljanja; Konflikti v organizaciji; Tehnološke spremembe – pogoj in posledica družbenih sprememb; Organizacijske spremembe in organizacijski razvoj. Damjanovićevo knjigo sklepa pregleden povzetek v angleškem jeziku; gre tedaj za pojav, ki bi ga vsekakor kazalo redno posnemati oziroma uveljavljati tudi pri izdaji slovenskih družboslovnih knjig in tako omogočiti tudi zainteresirani tuji strokovni in znanstveni javnosti, da se seznani z doneski jugoslovanske družboslovne misli. Knjigi je dodan še indeks avtorjev in kratak, a zelo poveden glosar nekaterih temeljnih pojmov. Tisto, kar velja pri prikazu kakovostne Damjanovićeve knjige še posebej poudariti, je izjemno bogato izbrana bibliografija ob koncu vsakega poglavja, ki bo intelektualno radovednejšega bralca usmerjala v nadaljnji študij teorije organizacije in teorije upravljanja. Izbrana bibliografija in strokovno raznovrstne opombe v pričujoči knjigi Menadžerska revolucija kažejo na Damjanovićevo kompetentnost pri poznavanju literature in skozi kakšno goščavo v literaturi se je pronicilivi avtor prebijal pri snovanju svoje knjige.

Kakšne cilje je imel avtor Mijat Damjanović pri pisanju knjige s pomenljivim in seveda tudi znano zvenečim naslovom Menadžerska revolucija, ki si ga je samo navidezno »sposodil« pri J. Burnhamu The Managerial Revolution? Avtorjev cilj je bil, da s pomoč-

jo izjemno bogate in raznovrstne literature pronikne v teoretično izzivne pojave organizacij in modelov upravljanja. Ta cilj je avtor v veliki meri dosegel, saj se iz napisane knjige Menadžerska revolucija vidi, da se je »pregrizel«¹ prek zelo raznovrstne literature o organizacijskih in o upravljal-skih vedah. Vendar Damjanović v obravnavani knjigi ni le nekakšen goli posredovalec omenjene, predvsem tuje literature, temveč tudi njen – včasih tudi zelo kritično distancirani – komentator, ki z združenou akribijo opozarja, kakšna literatura in katera izhodišča v njej so prerasle izkušnje družbenega časa in kaj se je torej izkazalo za znanstveno netrpežno. Spraševanja o tem cilju pisanja Damjanovićeve knjige seveda sprožajo tudi dileme, do kakšne mere je Damjanovićevo delo originalno, lastno raziskovalno podjetje in do kakšne stopnje je le znanstveno derivativna naslonitev na (tuyo) literaturo. Branje knjige vsekakor pokaže na avtorjevo samostojno razmišljanje, z vrsto lastnih prodornih izhodišč, ki so posebej prišla do izraza v poglavjih, ki govore o protislovljih institucionalizacije v sistemu socialističnega samoupravljanja ter v obravnavanju globalnega stanja in prevladujočih teženj v jugoslovanski skupnosti; ista ocena velja tudi za poglavje o sistemu in procesu odločanja in o komunikacijah v organizaciji. Avtorju Damjanoviću se pozna, da se je v obdobju svojega znanstveno raziskovalnega zorenja ukvarjal s problemi odločanja tudi v političnih in volilnih procesih, da mu niso bila tuja raziskovanja javnega mnjenja in predvsem tudi raziskovanje percepcije javnosti o odločanju. Vse to akumulirano znanje je Damjanović s pridom izkoristil tudi v knjigi, ki je pred nami.

Na področju organizacije in teorije upravljanja smo se v preteklosti tudi v naših domačih raziskovalnih prostorih srečevali s številnimi ideologiziranimi zapori in preprekami in tudi zgolj s fiktivnimi posebnostmi, ki so čestokrat preprečevale znanstveno upravičenost teoretičnega posploševanja. Presojam, da je Damjanović v knjigi Menadžerska revolucija tehtno opozoril na tiste obče veljavne zakonitosti organizacijske in upravljalke teorije, ki dejansko presegajo čas in prostor in ki se razodevajo kot civilizacijske vrednosti za človekovo življenje in delo.

In kako je z avtorjevim ciljem, da bi pokazal prednosti dolgoročnega in primerjalnega pristopa? Tudi glede tega cilja je avtor v pretežni meri uspel uveljaviti komparativno metodo kot odliko knjige. Čeprav so, kot že rečeno, poglavja, ki govore o našem samoupravnem sistemu in o prevladujočih težnjah v jugoslovanski skupnosti, pisana izvirno in tudi ideološko neobremenjeno, bržčas utegnejo vzbuditi nasprotujoče si odmeve. Polom in vzroki poloma jugoslovanskega modela (samo)upravljanja so danes predmet številnih socioloških, politoloških, ekonomskih, psiholoških in drugih znanstvenih preiskav. Morda v tej zvezi tudi ni odveč spomniti na poglobljeno sociološko študijo Josipa Županova Samoupravni socializem – konec neke utopije, ki jo je objavila revija Teorija in praksa v številki 11–12/89. Profiliranost Damjanovićevega razglabljanja o jugoslovanskem sistemu (samo)upravljanja pa se izkaže v obravnavanju te teme z vidika organizacijske teorije. Institucije in organizacije se ne pojavljajo v družbeno praznem prostoru, v nekakšnem »aseptičnem vakuumu«, marveč v konkretnem družbenoekonomskem in kulturnopolitičnem okolju, ki ga Damjanović, v kolikor mu to dopušča prostor že itak dovolj zajetne knjige, tudi poglobljeno razčlenjuje in dokumentira. Avtor se je zavedal značilnosti jugoslovanskega modela (samo)upravljanja s svojimi hibridnimi sestavinami in z obremenjenostjo z neresenimi odnosi na črti avantgardna partija – država – družbeno lastnina – jugoslovanski federalizem – samoupravna komuna.

Avtor v Menadžerski revoluciji sledi toku v moderni znanstveni misli, ki opušča opisovanje statičnih institucionalnih rešitev in osredinja svojo pozornost k funkcionalnim vidikom in aktivnostim upravljanja, k razčlenjevanju upravljalkega procesa. Tudi za naše aktualne jugoslovanske razmere so zanimive in znanstveno raziskovalno relevantne avtorjeve misli, ki razčlenjujejo nasprotovanja, soočanja in konflikte med posamezniki, skupinami in organizacijami. V tem pogledu se mi zdi dovolj tehtno in tudi podrobno izdelano poglavje O konfliktih v organizaciji, ki razčlenjuje intrapersonalne konflikte, interpersonalne konflikte, intergrupne konflikte, intragrup-

ne konflikte in ki se organsko izteče tudi v razglabljanje o razreševanju konfliktov in o učinkih spopada v organizaciji.

Vsakomur, ki ga zanimajo problemi organizacijske kulture, organizacijske »klime«, vprašanja organizacijskih sprememb v odnosu do organizacijskega »status quo«, velja svetovati Damjanovićevo knjigo v družboslovno branje. Res je sicer, da bo tudi na teh mestih včasih našel tudi le nekaj modificiranih prevodov iz tuje literature, toda vendar ob tem tudi vrsto lastnih raziskovalnih opažanj in sugestivnih napotitev na naše domače razmere.

Ko je pisec teh vrstic ravno bral prikazano knjigo Mijata Damjanovića, mu je prišel v roke tudi intervju, ki ga je avtor knjige Menadžerska revolucija imel 25. marca 1991 v časopisu Borba in ki ima redakcijski naslov Menadžerski duh v jugoslovanski steklenici. Morda tudi za razumevanje avtorjeve knjige Menadžerska revolucija in za njen pomen tako za našo teorijo, kot tudi za naše sedanje razmere večstrankarskega sistema, parlamentarizma, tržne ekonomije, pluralizma lastnin, ni odveč Damjanovićevo memento: »obsedenost« s podjetništvom in menadžerstvom bi kazalo nadomestiti z ustvarjanjem razmer za njun dejanski razvoj.

Boštjan Markič

MURRAY EDELMAN

Constructing the Political Spectacle

(Chicago: University of Chicago Press, 1988, str. 137)

Glede na hitro in neposredno uporabnost vseh političnih novic v današnjem svetu lahko informirani državljani učinkoviteje zavarujejo in razvijajo svoje lastne interese in javni interes. Ali pa je to dejansko možno, nas Murray Edelman v pogledu te običajne interpretacije politike, ki nas prepričuje, da živimo v svetu dejstev in da ljudje racionalno reagirajo na dejstva, ki jih poznajo, spravlja v dvom. V skladu s tem avtor podrobno razi-

skuje, kako očitni pojavi s političnega prizorišča postanejo tolmačenja, ki sistematično podpirajo vzpostavljene neenakosti in krepijo že prevladujoče politične ideologije.

Sporočila medijskih novic evocirajo (politični) spektakel, ki je *konstrukcija*, ne pa nekakšen niz avtentičnih dejstev. (Politični) spektakel je tako razlaga (interpretacija), ki odraža različne družbene razmere, jezik in simbole, ki jim je ljudstvo izpostavljeno. Družbeni problemi, voditelji in njihovi nasprotniki (sovražniki), ki izstopajo na političnem prizorišču, prevzemajo pomene, ki racionalizirajo in obnavljajo politične vloge, položaje in ideologije. Politični spektakel je torej fetiš, kreacija njegovega občinstva, ki potem zavlađa v mislih in delovanju njegovih oblikovalcev.

Po Edelmanu je spektakel političnih vesti »deloma iluzorno razkazovanje groženj in pomiritev, katerih večina ni tesneje povezana z uspehi ali težavami, s katerimi se srečujejo ljudje v vsakdanjem življenju, vendar pa povzročajo včasih tudi probleme, ki bi jih sicer ne bilo. Politični spektakel ne omogoča natančnih pojasnitvev in razumevanj, ampak prej izziva dramatičnost, ki uteleša upanja in bojazni.« (str. 96) Večina avtorjevih razlag spektakla izvira iz njegovega zavzemanja za enakost pri uveljavljanju in izvajanju javnih zadev. Obramba neenakosti (s skrivanjem ali upravičevanjem) s pomočjo političnega spektakla je zato razumljivo glavna tarča avtorjevih napadov. M. Edelman tudi upa, da »bo knjiga omogočila realistično presojo povezanosti med politiko in blagostanjem in ponudila večje možnosti za učinkovitost politične akcije.« (str. 1)

Edelman preučuje pota in načine pojasnjevanja (»oblikovanja«) družbenih problemov, voditeljev in nasprotnikov (sovražnikov) in seveda politične funkcije, ki jim ti služijo. Na podlagi vpliva teorije (filozofije) jezika 20. stoletja, zlasti del Nelsona Goodman, Michela Foucaulta in Jacquesa Derrida, obravnava Edelman sodobni politični spektakel kot vrsto simbolov in opozarja na njegovo stalno produciranje in reproduciranje predstav o samem sebi, o preteklih dogodkih, prihodnosti in pomembnejših družbenih skupinah. Avtor pripisuje v takšni konstrukciji jezikovnim formam osrednji vpliv in preučuje posebne načine, kako se ta vpliv izraža. Razpoznavanje političnega spektakla kot konstrukcije sproža za demo-

kracijo daljnosežne posledice, zato preučuje avtor tudi nekatera »protizdravila« za mistifikacijo in fetišizem v osrčju politike.

To je sicer že četrta knjiga o političnem simbolizmu avtorja M. Edelmana, ki se je v zadnji četrtini tega stoletja uveljavil kot eden najpomembnejših piscev s tega področja.¹ Njegovo izhodišče je relativistična epistemologija: »Stvarnosti, ki jih ljudje zaznavajo... niso iste za vsakogar in za vse čase, ampak so prej v skladu z družbenimi situacijami in njihovimi označevalci, ki jim opazovalci posvečajo pozornost.« (str. 4) Takšen vpogled implicira različne politične namene (re)konstrukcije spektakla in vodi k pesimističnim sklepom: politični jezik lahko veliko prispeva k racionalizaciji privilegijev, k povzročanju škode, preprirov in nasilja; fraza »racionalna izbira« (rational choice) pa je samo še ena od simbolov v procesu racionalizacije, ni pa pot k prosvetlitvi. Skratka, politični spektakel brani in ohranja koristi nekaterih (maloštevilnih) na račun množice drugih.

Eno najpomembnejših poglavij se nanaša na povezanost med političnim jezikom in politično realnostjo. Interpretacija (jezik) političnih dogodkov – ne dogodki v kakršnem koli drugačnem smislu – so pomembni za človekovo izkušnjo; samo dogajanje dobiva svoj pomen iz jezika, ki ga opisuje. »Tako postaja politični jezik politična stvarnost; nič drugega toliko ne zadeva subjektov in opazovalcev, kot pomen dogodkov in njihovih posledic.« (str. 104) Ni torej »stvarnost« v smislu preskušanja ali opazovanja pomembna za oblikovanje politične zavesti in vedenja, ampak prepričanje, da jezik lahko pripomore k vzpodbuditvi neopaženih množic. Skratka, nobeno pomembno politično doživetje (izkušnja) ne obstoja neodvisno od političnega jezika, ki krepí predsodke (vnaprej ustvarjeno mnenje).

V sklepnem poglavju avtor razmišlja o tem, kaj bi lahko oz. morali storiti (v primeru opisanega pojava konstrukcije političnega spektakla). Po Edelmanovem mnenju so vse konstrukcije političnega spektakla hkrati tudi intervencije vanj. Vendar pa ta relativistična predpostavka še ne pomeni,

da je vsaka takšna konstrukcija tudi primereno pojasnilo ali sredstvo za akcijo. Vsaj nekatere so lahko zasnovane na napačnih premisah, druge pa tudi na iluzijah in prevarah. Med drugimi kot eno od zvrsti intervencije oz. kot sredstva za obvladovanja problema priporoča tudi umetnost. Ta pomaga pri preseganju vsakdanjih političnih oblik in je lahko osvobajajoča forma političnega izražanja. To ji uspe, če zmore preprečiti zbežanost ljudi z dejstvi, običajnimi domnevmi in navadnim jezikom, tako da spregledajo notranja protislovja političnega spektakla in spoznajo alternativne možnosti.

Emancipatorski jezik se ne osredotoča na posebno alternativo, ampak opozarja na mnogovrstne perspektive v stvarnosti. Kljub temu pa je kakršenkoli uspeh pri reševanju problema samo začasen in delen. Nenehno analiziranje političnega spektakla je zato sestavni del trajnega političnega boja. Nejasnosti in protislovja, značilna za predmet proučevanja, se odražajo tudi v knjigi sami. V njej se prepletajo različni viri, motivi in argumenti, ki jih poskuša avtor na različne načine uskladiti in utemeljiti. »Če je s pomislekom, da je izrazoslovje (v tej knjigi), ki opisuje diskontinuiteto, tudi samo neskladno in protislovno, sprožen občutek vrtoglavice, je to prav dobrodošlo zaradi pomirjanja domnev, da odvrta analizo od pomena (vzrokov) diskontinuitete v družbi. Takšen pristop namreč lahko le spodbuja kritiko in nova spoznanja.« (str. 9)

Ker je preučevanje političnega spektakla (z vidika simbolizma) teoretično in praktično pomembno, čeprav zapostavljeno področje raziskovanja, ne bi smeli spregledati tudi nekaterih ovir in težav oziroma ključnih protislovij pri njegovi obravnavi in poskusih njihovega razreševanja. Prvi problem je povezovanje racionalnosti in diskurza sredstvo-cilj s pozitivizmom (in omejevanje na racionaliziranje). Drug problem je trditev, da »stvarnost« (dejstva) ni v kakršnikoli ocenjevanja vredni ali zapaženi obliki tista, ki je pomembna za načrtovanje perspektive. Tretjič, relativizem predpostavlja, da je pomen (smoter) odvisen od posebnih okoliščin (konteksta): »Moje sklicevanje v tej knjigi (piše Edelman) na jezik ali akcije ali objekte, ki sprožajo pomene, vedno predpostavlja, da je to evociranje

¹ The Symbolic Uses of Politics, Urbana: University of Illinois Press, 1964; Politics as Symbolic Action, Chicago: Markham, 1971; Political Language, New York: Academic Press, 1977.

funkcija posebnih materialnih in družbenih pogojev.« (str. 11) Vendar pa v tem pogledu knjiga te dialektike funkcij materialnih in družbenih pogojev ni jasneje zarisala.

Edelman razlikuje med dvema glavnima alternativama za intervencijo v politični spektakel: tiho reafirmacijo njegovega običajnega pomena kot nasprotje njegovi *dekonstrukciji* – čeprav enakosti rezultatov javnih zadev (politik). Seveda je možno izbrati tudi drugačne alternative, ki so z njihove perspektive prav tako racionalne. Tako pozitivisti kot relativisti uporabljajo diskurz sredstvo-cilj in težijo k racionalnim odločanjem, vendar pa relativisti zanikajo obstoj *objektivno* racionalnih odločitev in si prizadevajo zgolj izboljšati nameravano (zaželeno) racionalno odločitev s problemsko usmerjenim raziskovanjem (policy sciences perspective).² M. Edelman se prav tako zavzema za relativistično premiso, ki naj bi bila bolj realistična od pozitivistične premise; njegovo zavzemanje za enakost je očitno presoja, utemeljena na njegovih izkušnjah z dobrim in zlim, ker se sicer izogiba transempiričnemu sklicevanju na teologijo, naravno pravo in podobno. Relativisti sicer zanikajo, da so »dejstva« nedvoumna, vendar pa so kljub temu realisti, saj temelji njihovo preučevanje na skrbnem in sistematičnem opazovanju pri izbiri med alternativami. Splošni predlogi in sklepi nadomeščajo

jo povezovanje temeljitih uvidov za rekonstrukcijo vsakega posebnega konteksta v njegovi prostorsko-časovni, družbeni in materialni razsežnosti. Posplošitve tako ostajajo neprimerne in nepotrebno dvoumne; zato ne smejo biti postavljene enkrat in za vselej in so bolj primerne za usmerjanje pozornosti k potencialno pomembnim opazanjem v specifičnem kontekstu.

Relativizem temelji na kontekstualnem raziskovanju, realizem pa je predvsem kontekstualen. Dekonstrukcija tako lahko olajša adaptacijo ključnih simbolov na obstoječe stvarnosti ali pa spodje soglasje, na katerem temelji legitimnost. V vsakem primeru dekonstrukcija lahko prispeva k izkušnjam, ki izboljšujejo interpretacijo. Takšno raziskovanje ima svojo oporo v konceptiji policy sciences, utemeljeni na relativistični premisi; je problemsko usmerjeno, kontekstualno in empirično zasnovano na raznovrstnih metodah opazovanj in interpretacij ter poudarja vlogo simbolov v političnih in socialnih procesih. Naloga nadaljnjih raziskovanj političnega simbolizma je v povezovanju stare tradicije z novejšim razvojem, ta smer pa je ravno vzpostavljena v Edelmanovem delu s problemsko konstrukcijo, ki je bistvena za vsako problemsko usmerjeno raziskovanje, in s pojavom kontekstualne metode, ki je dovolj sistematična, da jo je mogoče uporabljati kot sredstvo za empirično raziskovanje. Alternative za analiziranje političnega spektakla torej niso omejene zgolj na pozitivizem ali umetnost.

Marjan Brezovšek

² Gl. H. Laswell, *A Pre-View of Policy Sciences*, New York: Elsevier, 1971; D. Torgeson, *Contextual orientation in policy analysis: the contribution of Harold Laswell*, *Policy Sciences*, 18 (1985): 241–261; Simon H. A., *Reason in Human Affairs*, Stanford: Stanford University Press, 1983.

bibliografija knjig in tematskih revij

Iz dokumentacije Osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja

OBČA SOCIOLOGIJA. POSEBNE SOCIOLOGIJE

ABBOTT Pamela, Wallace Claire: *An Introduction to Sociology: feminist perspectives*. London; New York: Routledge, 1990

AGEING in Society: *An Introduction to Social Gerontology*. London: Sage, 1990

AKTUALNOST misli Maxa Webra. Družboslovne razprave, 7(1990)9 (tematska številka)

BALOG Andreas: *Rekonstruktion von Handlungen: Alltagsintuitionen und soziologische Begriffsbildung*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1989

BEER Ursula: *Geschlecht, Struktur, Geschichte: Soziale Konstituierung des Geschlechterverhältnisses*. Frankfurt; New York: Campus, 1990

BOUDON Raymond, Bourricaud Francois: *A Critical Dictionary of International Sociology*. London: Routledge, 1989

ECONOMY and Society: *Overviews in Economic Sociology*. London: Sage, 1990

FEMINISM – Postmodernism. New York; London: Routledge, 1990

FEMINIST Praxis: *Research, Theory and Epistemology in Feminist Sociology*. London; New York: Routledge, 1990

FUERST Maria, Halmer Nikolaus: *Filozofija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1990

GLOBAL Culture: *Nationalism, globalization and modernity*. London: Sage, 1990

GLOBALIZATION, Knowledge and Society: *Readings from International Sociology*. London: Sage, 1990

GREGORY Hamilton: *Public Speaking for College and Career*. New York; London: McGraw-Hill, 1990

HOLTON Robert J., Turner Bryan S.: *Max Weber on Economy and Society*. London; New York: Routledge, 1989

IMMIGRAZIONE: *diversita emergenti*. Inchiesta, 20(1991)91 (tematska številka)

JAPON: *nouveaux defis*. Sociologie du travail, 33(1991)1 (tematska številka)

LEBENS LAUF, Arbeitsmarkt und Sozialpolitik. Nuernberg: Institut fuer Arbeitsmarkt- und Berufsforschung der Bundesanstalt fuer Arbeit, 1990

LOISIR et gestion des milieux naturel proteges. Loisirs et societe, 13(1990)2 (tematska številka)

ROSSIDES Daniel W.: *Social Stratification: The American Class System in Comparative Perspective*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1990

SOCIAL Identity Theory: *Constructive and Critical Advances*. New York; London: Harvester Wheatsheaf, 1990

SOCIOLOGICAL Theories in Progress: *New Formulations*. London: Sage, 1989

SOCIOLOGY in America. London: Sage, 1990

STANOVNIŠTVO i razvoj Hrvatske. Sociologija sela, 28(1990)107–108 (tematska številka)

THE SEXUALITY of Organization. London: Sage, 1989

THE SOCIAL Identity of Women. London: sage, 1989

TILTON Tim: *The Political Theory of Swedish Social Democracy: Through the Welfare State to Socialism*. Oxford: Clarendon Press, 1990

URBAN Homelessness. *Journal of Social Issues*, 46(1990)4 (tematska številka)

WAGNER Michael: *Racumliche Mobilitaet im Lebensverlauf: Eine empirische Untersuchung sozialer Bedingungen der Migration*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1989

WALDINGER Roger, Aldrich Haward, Ward Robin: *Ethnic Entrepreneurs: Immigrant Business in Industrial Societies*. London: Sage, 1990

POLITIČNE VEDE

BELIEF Systems and Political Behavior. *Comparative Studies in Society and History*, 33(1991)1 (tematska številka)

BLACK Duncan: *The Theory of Committees and Elections*. Boston; Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1989

BLONDEL Jean: *Comparative Government: All introduction*. New York; London: Philip Allan, 1990

CERNY Philip G.: *The Changing Architecture of Politics: Structure, Agency, and the Future of the State*. London: Sage, 1990

COHEN Yohanan: *Small Nations in Times of Crisis and Confrontation*. New York: State University of New York Press, 1989

CRISE du mouvement ouvrier et nouveaux mouvements sociaux. *Homme et la societe*, 24(1990)4 (tematska številka)

DICTIONARY of Modern Political Ideologies. Manchester: Manchester University Press, 1990

KOSLOWSKI Peter, Fishkin James S., Buchanan James M., Kielmansegg Peter Graf, Dahl Robert A.: *Individuelle Freiheit und demokratische Entscheidung: Ethische, ökonomische und politische Theorie der Demokratie*. Tübingen: Mohr, 1989

MACHAN Tibor R.: *Capitalism and Individualism: Reframing the Argument for the Free Society*. New York; London: Harvester Wheatsheaf, 1990

MAYER Lawrence C.: *Redefining Comparative Politics: Promise Versus Performance*. London: Sage, 1989

MESZAROS Istvan: *The Power of Ideology*. New York; London: Harvester Wheatsheaf, 1989

O'SHAUGHNESSY Nicholas J.: *The Phenomenon of Political Marketing*. Hampshire; London: Macmillan, 1990

OLDFIELD Adrian: *Citizenship and Community: Civic Republicanism and the Modern World*. London; New York: Routledge, 1990

ON POLITICAL Obligation. London; New York: Routledge, 1990

PEČJAK Vid: Kako se je podrl komunizem: Psihosocialna analiza dogodkov v nekdanjih in sedanjih socialističnih deželah. Ljubljana: samozaložba, 1990

POLITICAL Entry. Journal of Theoretical Politics, 3(1991)2 (tematska številka)

PREDICTING politics: Essays in Empirical Public Choice. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1990

RANNEY Austin: Governing: An Introduction to Political Science. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1990

SMITH Dennis: Capitalist Democracy on Trial: The transatlantic debate from Tocqueville to the present. London; New York: Routledge, 1990

STATE Legislative Elections. Legislative Studies Quarterly, 16(1991)1 (tematska številka)

SYMPOSIUM on political centralization and decentralization in Europe and North America: Sources of change and implications for public policies. Policy Studies Journal, 18(1990)3 (tematska številka)

SYMPOSIUM on public authorities and public policy. Policy Studies Journal, 18(1990)4 (tematska številka)

TERRITORY and Administration in Europe. London; New York: Pinter Publishers, 1989

TRAENNSJOE Torbjørn: Conservatism for Our Time. London; New York: Routledge, 1990

ZA KONFEDERALNO Slovenijo: Zbornik razprav. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1990

ZWITTER Fran: O Slovenskem narodnem vprašanju. Ljubljana: Slovenska matica, 1990

POLITIČNI SISTEMI

AFTER THE COLLAPSE OF COMMUNISM. Political Quarterly, 62(1991)1 (tematska številka)

ELECTIONS in Socialist States. New York; London: Harvester Wheatsheaf, 1990

JAPAN. Current History, 90(1991)555 (tematska številka)

KINGDOM John W.: Congressmen's Voting Decisions. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1989

SUVERENITET i demokracija. Politička misao, 27(1990)4 (tematska številka)

THE FACE of imperialism. International Socialism, (1991)50 (tematska številka)

MEDNARODNI POLITIČNI ODNOSI

AMERICA and the World 1990-91. Foreign Affairs, 70(1991)1 (tematska številka)

MANGOLD Peter: National Security and International Relations. London; New York: Routledge, 1990

SHANNON Thomas Richard: An Introduction to the World-System Perspective. Boulder; London: Westview Press, 1989

U. S.-SOVIET Military and Economic Relations. New York University Journal of International Law and Politics, 22(1990)3 (tematska številka)

NOVINARSTVO. KOMUNIKOLOGIJA

INTERNATIONAL Encyclopedia of Communications / Vol. 4: SAPI-ZAWOR. Oxford; New York: Oxford University Press, 1989

OF CULTURAL Import: Latin and North America Media. Journal of Communication, 41(1991)1 (tematska številka)

WOMEN in Mass Communication: Challenging Gender Values. London: Sage, 1989

DEMOCRATIZATION and the Media: An East-West Dialogue. Ljubljana; Iowa City: Communication and Culture Colloquia; Center for Communication Study, 1990

DRUŽBOSLOVNA METODOLOGIJA. STATISTIKA. INFORMATIKA

BRENT Edward E., Anderson Ronald E.: Computer Applications in the Social Science. New York; London: McGraw-Hill, 1990

CHECKLAND Peter, Scholes Jim: Soft Systems Methodology in Action. Chichester; New York: John Wiley and Sons, 1990

EVENT history analysis. Sociological Methods and Research, 19(1991)3 (tematska številka)

FOWLER Floyd J., Mangione Thomas W.: Standardized Survey Interviewing: Minimizing Interviewer-Related Error. London: Sage, 1990

HANNAGAN Tim: The Effective Use of Statistics: A Practical Guide for Managers. London: Kogan Page, 1990

LIPSEY Mark W.: Design Sensitivity: Statistical Power for Experimental Research. London: Sage, 1990

MODERN Methods of Data Analysis. London: Sage, 1990

MORRIS Lynn Lyons, Fitz-Taylor Carol T., Freeman Marie E.: How to Communicate Evaluation Findings. Newbury Park: Sage Publications, 1990

POLITICAL Analysis: An Annual Publication of the Methodology Section of the American Political Science Association / Vol. 1: 1989. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1990

RESEARCH Methods in Mass Communication. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1989

FILOZOFIJA. MARKSIZEM

GRAMSCI und die Zivilgesellschaft. Argument, 33(1991)185 (tematska številka)

HOGREBE Wolfram: Praedikation und Genesis: Metaphysik als Fundamentalheuristik im Ausgang von Schellings »Die Weltalter«. Frankfurt: Suhrkamp, 1989

MORAL Expertise: Studies in practical and professional ethics. London; New York: Routledge, 1990

MOORE A. W.: The Infinite. London; New York: Routledge, 1990

- ADLER Nancy J.: International Dimensions of Organizational Behavior. Boston: PWS-Kent Publishing Company, 1991
- BAKER Michael J.: Macmillan Dictionary of Marketing and Advertising. London: Mac MacMillan, 1990
- CLEGG Stewart R.: Modern Organizations: Organization Studies in the Postmodern World. London: Sage, 1990
- FITZ-ENZ Jac: Human Value Management: The Value-Adding Human Resource Management Strategy for the 1990s. San Francisco; London: Jossey-Bass Publishers, 1990
- GATTIKER Urs E.: Technology Management in Organizations. London: Sage, 1990
- HADLEY Roger, Young Ken: Creating a Responsive Public Service. New York; London: Harvester Wheatsheaf, 1990
- LIVINGSTONE James McCordle: The Internationalization of Business. London: MacMillan, 1989
- MANAGING Public Programs: Balancing Politics, Administration and Public Needs. San Francisco; London: Jossey-Bass Publishers, 1989
- NANUS Burt: The Leader's Edge: The Seven Keys to Leadership in a Turbulent World. Chicago; New York: Contemporary Books, 1989
- RANDLESOME Collin Brierley William: Business Cultures in Europe. Oxford; London: Heinemann Professional Publishing, 1990
- URBAN management in the Third World: developing the capacity. Cities, 8(1991)2 (tematska številka)

PSIHOLOGIJA

- DECONSTRUCTIONS Social Psychology. London; New York: Routledge, 1990
- FISHER Roger, Ury William: Put do sporazuma: Strategija i taktika pregovaranja. Beograd: Predrag & Nenad, 1990
- PSYCHOLOGY of the Third World. Journal of Social Issues, 46(1990)3 (tematska številka)
- SOCIETAL Psychology. London: Sage, 1990

PRAVO

- RENTELN Alison Dundes: International Human Rights: Universalism Versus Relativism. London: Sage, 1990
- VODOPIVEC Katja: Postava in hudodelstvo: Kriminaliteta na Slovenskem v 19. stoletju. Ljubljana: Slovenska matica, 1990

EKONOMIJA. MEDNARODNO GOSPODARSTVO

- ARBEITSMARKTANALYSE Raum Dresden. Nuernberg; Dresden: Institut fuer Arbeitsmarkt-und Berufsforschung der Bundesanstalt fuer Arbeit; Zentrales Forschungsinstitut fuer Arbeit, 1991
- BOTTOMORE Tom: The Socialist Economy: Theory and

Practice. London; New York: Harvester Wheatsheaf, 1990

- CLARK John G.: The Political Economy of World Energy: A Twentieth-Century Perspective. New York; London: Harvester Wheatsheaf, 1990
- DYKER David A.: Yugoslavia: Socialism, Development and De London; New York: Routledge, 1990
- EINZEL – und gesamtwirtschaftliche Aspekte des Lohnes. Nuernberg: Institut fuer Arbeitsmarkt-und Berufsforschung der Bundesanstalt fuer Arbeit, 1989
- EKONOMSKI federalizam u Jugoslaviji. Politička misao, 27(1990)3 (tematska številka)
- EUROPEAN Industrial Relations: The Challenge of Flexibility. London: Sage, 1990
- KURZBERICHTE 1989. Nuernberg: Institut fuer Arbeitsmarkt-und Berufsforschung der Bundesanstalt fuer Arbeit, 1990
- MARKT und Demokratie. Prokla, 21(1991)1 (tematska številka)
- MCEACHERN Douglas: The Expanding State: Class and Economy since 1945. New York; London: Harvester Wheatsheaf, 1990
- NESTER William R.: The Foundation of Japanese Power: Continuities, Changes, Challenges. London: MacMillan, 1990
- NEVIN Edward: The Economics of Europe. London: Macmillan, 1990
- POLITIČNA ekonomija tržne družbe. Ljubljana: OPCJA Univerza, 1990
- POSTFORDISM: Flexible Politics in the Age of Just in Time Production. Socialist Review, 21(1991)1 (tematska številka)
- THE NONPROFIT Sector in International Perspective: Studies in Comparative Culture and Policy. New York; Oxford: Oxford University Press, 1989
- THE POLITICS of 1992: Beyond the Single European Market. Oxford: Basil Blackwell, 1990
- UNION for Radical Political Economics of the United States. Capital and Class, (1991)43 (tematska številka)
- VEZJAK Danilo: Mednarodne poslovne finance. Maribor: Obzorja, 1982
- WALWE Ulrich: Oekonomisch-rechtliche Analyse befristeter Arbeitsverhaeltnisse. Nuernberg: Institut fuer Arbeitsmarkt-und Berufsforschung der Bundesanstalt fuer Arbeit, 1990

VOJAŠKE VEDE. OBRAMBOSLOVJE

- ARMIES in Low-Intensity Conflict: A Comparative Analysis. London: Brassey's Defence Publishers, 1989
- CRISIS Stability and Nuclear War. New York; Oxford: Oxford University Press, 1988
- HILSMAN Roger: The Politics of Policy Making in Defense and Foreign Affairs: Conceptual Models and Bureaucratic Politics. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1990
- MCREA Frances B., Markle Gerald E.: Minutes to Midnight: Nuclear Weapons Protest in America. London: Sage, 1989
- MILITARY Power in Europe: Essays in Memory of Jona-

than Alford. London: MacMillan; International Institute for Strategic Studies, 1990

SCIENCE and Mythology in the Making of Defence Policy. London: Brassey's Defence Publishers, 1988

STRATEGIC Power USA/USSR. London: The MacMillan Press, 1990

ZNANOST. TEHNOLOGIJA. EKOLOGIJA

BURTON Bob: Nuclear Power, Pollution and Politics. London: Routledge, 1990

FEDERAL Policy and Knowledge Utilization: Issues for the New Decade. Knowledge, 12(1991)3 (tematska številka)

INTRODUCING Research Results Into Practice. Scientia Yugoslavica, 16(1990)1-2 (tematska številka)

NEIDHART Friedhelm: Selbststeuerung in der Forschungsfoerderung: Das Gutachterwesen der DFG. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1988

PEOPLE'S Reactions to Technology: In Factories, Offices, and Aerospace. London: Sage, 1990

TEXTILE Architektur. ARCH+, (1991)107 (tematska številka)

THE ENVIRONMENTAL Crisis: Opposing Viewpoints. San Diego: Greenhaven Press, 1986

UMETNOST. KULTURA. JEZIKOSLOVJE

CULTURAL Component of Economic Change. Comparative Studies in Society and History, 33(1991)1 (tematska številka)

LEE Alison: Realism and Power: Postmodern British Fiction. London; New York: Routledge, 1990

PEDIČEK Franc: Prispevki za teorijo terminologije v znanosti - tudi pedagoški. Radovljica: Didakta, 1990

PETRE Fran: Tradicija in inovacija: Izbrane študije v eseji. Ljubljana: Slovenska matica, 1990

PRICE Susan: Comparative Constructions in Spanish and French Syntax. London; New York: Routledge, 1990

PROŠLOST i sadašnjost Trsatškog svetišta. Dometi, 24(1991)1-2-3 (tematska številka)

SOCIOLINGUISTICS of the Maghreb. International Journal of the Sociology of Language, (1991)87 (tematska številka)

SPECIAL issue on Weimar mass culture. New German Critique, (1990)51 (tematska številka)

TENBRUCK Friedrich H.: Die kulturellen Grundlagen der Gesellschaft: Der Fall der Moderne. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1989

THE ANALYSIS of culture. Media, Culture and Society, 13(1991)2 (tematska številka)

WRITING the Future. London; New York: Routledge, 1990

SOCIALNA POLITIKA. ZDRAVSTVENA POLITIKA

AGING and Caregiving: Theory, Research, and Policy. London: Sage, 1990

BREARLEY Paul C.: Working in Residential Homes for Elderly People. London; New York: Tavistock; Routledge, 1990

EXPECTANCIES and Social Issues. Journal of Social Issues, 46(1990)2 (tematska številka)

MISHRA Ramesh: The Welfare State in Capitalist Society: Policies of Retrenchment and Maintenance in Europe, North America and Australia. New York; London: Harvester Wheatsheaf, 1990

SUB-PSIHOTRIČNE študije. Časopis za kritiko znanosti, (1991)138-139 (tematska številka)

RELIGIJA

BYRNE Peter: Natural Religion and the Nature of Religion: The Legacy of Deism. London; New York: Routledge, 1989

VUKOVIĆ Boris: Turizam i religija: Rasprava o njihovom suodnosu. Zagreb: Školska knjiga, 1990

ZGODOVINA. GEOGRAFIJA

LEUE Theodore Hermann von: The World Revolution of Westernization: The Twentieth Century in Global Perspective. New York; Oxford: Oxford University Press, 1987

BIBLIOGRAFIJE

BLUM Eleanor, Wilhoit Frances Goins: Mass Media Bibliography: An Annotated Guide to Books and Journals for Research and Reference. Urbana; Chicago: University of Illinois Press, 1990

UDK: 330.14:334.72

RIBNIKAR, dr. Ivan: Preobrat v gospodarski ureditvi ali kaj napraviti (da bi preživel)
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 7/91, str. 731

Preobrat v gospodarski ureditvi, in sicer odprava družbene lastnine in vse kar je nanjo vezano, je temeljno ne samo za gospodarski razvoj, ampak kar za preživetje – in to je osnovna poanta razprave. V tem sklopu obravnava razprava lažno alternativo, ki se ponuja, in sicer razdelitev premoženja med državljane ali prodaja podjetij zasebnikom. Aktualno je seveda nekaj drugega, kar je predmet obravnave v razpravi, in sicer postavitve kapitala podjetij, nastalega iz »družbenega kapitala«, na poseben način v »out« in vzpostavitev pogojev za nastajanje lastnikov podjetij prek pritoka dodatnega kapitala v podjetja. Ker se vloga države ne izčrpa samo v tem, da postavi ustrezní okvir za odpravo družbene lastnine, zadnji del razprave obravnava, kaj vse še mora zagotoviti država, da bi prišlo do preobrata in da bi preživelí.

UDK: 330.14:334.72

RIBNIKAR, dr. Ivan: Turnabout in the Economic System or What to DO (to Survive)
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 7/91, p. 731

The turnabout in the economic system abolition of social ownership and everything connected with it – is fundamental not only for economic development but also for survival. And this is the main topic of the paper.

Within this framework the paper discusses the false alternative, which is being offered: distribution of wealth among citizens or selling everything to private persons. The point is in something quite different – and the paper deals with it – how to is a late capital, created on the basis of "social capital", and to establish conditions for arising of owners of business enterprises on the basis of inflow of capital into business enterprises. But as the role of the government does not exhaust itself in putting up the adequate framework for abolition of social ownership, the paper discusses what else the government should do.

UDK: 339.72.053.1(497.1)

**ŠTIBLAR, dr. Franjo: Zunanja zadolženost Jugoslavije in njenih federalnih enot
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 7/91, str. 745**

Avtor najprej predstavi kriterije svetovne banke za oceno stopnje zadolženosti. Njegov cilj je predstaviti manj poznane posebnosti v razvoju in sedanjem stanju jugoslovanskih dolžniško upniških odnosov s tujino. V ospredju obravnave je zadolženost posameznih federalnih enot. Zaključki: a) brez intervalutarnih sprememb naj bi bil jugoslovanski dolg v stalnem porastu do leta 1984, zatem pa v padcu; b) po novejših kriterijih svetovne banke Jugoslavije v osemdesetih letih ni mogoče uvrstiti med težko zadolžene države, med srednje zadolžene pa samo v letu 1984 in delno v letih 1982–83 ter 1985–87; c) med federalnimi enotami je v letu 1990 težko zadolženo le Kosovo, srednje pa Črna gora, Makedonija, Srbija in BiH, medtem ko so Vojvodina, Hrvatska in posebej Slovenija lažje zadolžene; č) po projekcijah odplačil v naslednjih letih se je zunanji dolg bistveno zmanjšal, čeprav, kot ugotavlja avtor, ostaja realnost takšnih projekcij vprašljiva.

UDK: 339.72.053.1(497.1)

**ŠTIBLAR, dr. Franjo: External Indebtedness of Yugoslavia and Its Federal Units
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 7/91, pg. 745**

The author first presents criteria of the World Bank for evaluation of the degree of indebtedness. His goal is to present less known characteristics in the development and current situation of Yugoslav debtor and creditor relations in relation to foreign countries. In the forefront of his debate is individual indebtedness of federal units. Conclusions: a) without intercurrency changes, Yugoslav indebtedness was rising up till 1984 and after that dropping; b) according to newer criteria of the World Bank, Yugoslavia in the 80's does not belong among the heavily indebted countries, while it is moderately indebted only in 1984 and partly in 1982–83 and 1985–87; c) among federal units, only Kosovo is heavily indebted in 1990, moderately Montenegro, Macedonia, Serbia and BaH, while Vojvodina, Croatia and above all Slovenia are lightly indebted; d) according to projections of repayment in the years to come, external debt will be reduced significantly, although, as the author states, the reality of these projections remains questionable.

UDK: 711.4/8:504.06

MUŠIČ Vladimir, dipl. ing. arh., m. arch. U.D.: Nove prvine urbanistične politike (ob najnovejši publikaciji OECD)

Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 7/91, str. 759

Ob predstavitvi in komentiranju publikacije OECD Environmental Policies for Cities in the 1990s je nakazana nova paradigma urbanizma, ki ima izrazit poudarek na večji občutljivosti za problematiko varstva in izboljševanja okolja. Podrobno so prikazana tri izbrana področja, ki so ta čas prednostna v upravljanju mest in v upravljanju okolja: prenova, promet in energetika v mestih. Avtor opozarja na novi koncept sprejemljivega mesta, (sustainable city) in zagovarja planiranje kot dejavnost racionalnega usmerjanja razvoja in kot močnega vzvoda za varstvo okolja. Predstavi in primerja podoben dokument Evropske skupnosti in omenja publikacijo Svetovne banke, ki razčlenjuje stopnjevanje paradigem v ekologiji, povezani s problemi razvoja in planiranja. Omenjen je tudi Graški memorandum 1990, ki govori o urejanju prometa v mestih.

UDK: 711.4/8:504.06

MUŠIČ Vladimir, grad. eng. arch., m. arch. U.D.: New Characteristics of Urbanistic Politics (at the occasion of a new publication of OECD)

Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 7, pg. 759

At the occasion of the presentation and commentary of the publication of OECD Environmental Policies for Cities in the 1990's, the author indicates a new paradigm of urbanism, with a greater stress on higher sensitivity for problems of environment and improvement of environment. Three areas, which at the moment are given an advantage in administration of cities and in administration of environment are selected: renewal, traffic and energetics in cities. The author calls attention to the new concept of a changing city (sustainable city) and defends planning as an activity of rational regulation of development and as a strong lever for environmental control. He presents and compares a similar document of the European Community and mentions a publication of the World Bank which dissects the acceleration of the paradigm in ecology, connected to the problems of development and planing. Also mentioned is the Greek memorandum from 1990 which speaks of traffic regulation in cities.

JEZERNIK, dr. Mišo: Osivela postindustrijska družba
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 7, str. 773

Statistični podatki kažejo, da se s sindromom »osivele« družbe, to je z rektangulacijo demografske piramide, ki je novum v zgodovini človeštva, soočajo vse dežele razvitega sveta, skratka, da gre za epifenomen poznoindustrijske oziroma postindustrijske epohe. Sindrom sam je posledica nizke natalitete in vse bolj masovne dolgoživosti prebivalstva, ki rezultirata v ničelni ali celo negativni populacijski rasti. Vzroki dolgoživosti so relativno preprosti, medtem ko so razlogi za nizko nataliteto dokaj zapleteni in še zmeraj premalo raziskani; vendar je moč tako prve kot druge vsaj hipotetično in okvirno nakazati, kar je v prispevku tudi opravljeno. Odseve »starajoče« družbe, ki se bistveno razlikuje od »mlade« družbe, se pravi družbe z visoko nataliteto in relativno nizko dolgoživostjo, lahko občutimo tudi pri nas, saj smemo Slovenijo že umestiti v kategorijo sorazmerno industrijsko razvitih dežel. V mislih imamo fenomene, ki so tako ekonomske, psiho-sociološke, moralno-etične in ne nazadnje politološke narave. Ali drugače povedano, opraviti imamo s posledicami, ki skoraj usodno vplivajo na totaliteto societalnega bitja in žitja. Vse našteje razsežnosti so postavljene v relevantni, se pravi slovenski kulturno-historični in societalno-politični prostor, v katerem jih je moč adekvatno osmisliti. Empirični podatki, na katere se opira pričujoč prispevek, izvirajo iz obeh panelov raziskave »Kvaliteta življenja« in raziskave »Potrebe in delovni potenciali ostarelih«, ki jih je opravil v zadnjem desetletju ISU (Inštitut za sociologijo) pri Univerzi v Ljubljani.

UDC: 316.324.7:316.346.32.053.9

JEZERNIK, dr. Mišo: The Greying of Post Industrial Society
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 7, pg. 773

Statistical evidence indicates that the syndrom of the "ageing" or "greying" society, i.e. the retriangulation of the demographic pyramid which is by itself a novum in the history of mankind, is an epiphenomenon of the late industrial respectively early postindustrial historical epoche. The syndrom itself is a consequence of low natality and of rapidly increasing longevity of the population that result in zero or even negative population growth. The causes of longevity are relatively simple. To the contrary the causal nexus, of low natality is rather complex and still inadequately investigated. However, both can be at least hypothetically fairly well explicated. The corroborations of the "ageing" society, which is fundamentally different from the "young" society, i.e. a society of high natality and relatively low longevity, are felt in our society as well. Slovenia namely belongs already to the category of industrially developed nations. Consequently, the same phenomena – which are by their nature economical, psycho-sociological, moral-ethical and last but not least, political – could be detected. All the mentioned dimensions of the syndrom placed into the relevant Slovenian cultural-historical and societal-political context. Empirical data were produced in the recent decade by the two panels of the research projects "Quality of Life and Needs and Work Potentials of the Aged" which were carried out by the Institute of Sociology at the University of Ljubljana.

UDK: 282(497.12)

KERŠEVAN, dr. Marko: Katoliška cerkev v procesu razkroja socialističnega sistema v Sloveniji

Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 7, str. 784

Članek poskuša očitati nekatere značilnosti in perspektive katoliške cerkve v Sloveniji v kontekstu razkroja dosedanjih socialističnih sistemov v Evropi in Sloveniji. Dosedanji sistem v Sloveniji je pomenil za cerkev nevarnost, da bo družbeno marginalna in izolirana, čeprav ji je hkrati dajal izredno pomemben položaj institucije, ki s svojim obstojem zunaj oficialne družbe transcendirata samozadostnost in relativno zaprtost te družbe in odpira širši družbeni prostor. V nastajajočem novem (starem) sistemu je ponovno v nevarnosti njena identiteta kot ustanove, »ki ni od tega sveta«. Pred katoliško cerkvijo v Sloveniji je ponovno dilema, ali naj svojo perspektivo vidi v tem, da bo jedro (ali pa le fasada) močnega katoliškega bloka in nadaljevalka tovrstne predvojne in medvojne katoliške tradicije, ali pa kot katoliško univerzalna ustanova, ki skuša s svojim evangelijskim nagovorom in versko-moralno vlogo doseči vse – in se prav zato odreka preveč parcialnim političnim, kulturnim in tradicijskim navezavam. Spričo bolečih izkustev iz slovenske zgodovine je ta dilema v Sloveniji bolj zaostrena kot v drugih deželah.

UDC: 282(497.12)

KERŠEVAN, dr. Marko: The Catholic Church in the Process of Disintegration of the Socialist System in Slovenia

Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 7 pg. 784

The article attempts to summarize some characteristics and perspectives of the Catholic Church in Slovenia in the context of the disintegration of the past socialist system in Europe and Slovenia. The past system in Slovenia meant a danger of social marginalization and isolation for the church, even though it at the same time gave it an extremely important institutional position, which with its existence outside the official society transcends self-sufficiency and relative isolation of society and opens a wider social space. In the appearing new (old) system, its identity as an institution "out of this world" is once more in danger. The Catholic Church of Slovenia is once more facing the dilemma, whether to see its perspective in being the center (or merely the facade) of a strong catholic block, continuing a similar pre-war and inter-war catholic tradition, or whether to be a catholic universal institution, attempting with its evangelical narrative and belief-moral role to achieve everything – thus renouncing too partial political, cultural and traditional affiliations. Considering the painful experience from Slovenian history, this dilemma appears more forcefully in our context than in other countries.

GRAFENAUER, dr. Bogo: Diferenciacija in razvrščanje političnih tokov v slovenskem političnem življenju od 1935 do 1940

Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 7, str. 810

Izhodišče je analiza volilnih rezultatov med svobodnimi tajnimi volitvami ob splošni in enaki volilni pravici (moške populacije od določene starosti naprej). Razen volitev v konstituanto 1920 po velikih pretresih, povezanih z obdobjem prve svetovne vojne in nastankom nove države (Kraljevine SHS), pri katerih je dosegla SLS le 36% oddanih glasov, je sicer pri obeh volitvah v Avstro-Ogrski (1907 in 1911) ter pri treh v parlamentarnem obdobju Jugoslavije (1923, 1925 in 1927) ta stranka dosegla vselej med 56 in 60% oddanih glasov ostanek pa so si delile liberalne in delavske stranke. Volitve po 1931, ki so bile javne in povezane z močnimi pritiski, nimajo enake pričevalne vrednosti.

Položaj 1941 priča o povsem spremenjenem političnem telesu, v katerem so v Osvobodilni fronti povezane organizacije očitno ob začetku upora združevale veliko večino Slovencev tako v mestih kot tudi vsaj v velikih delih podeželja. Avtor analizira procese, ki so od gospodarske krize po 1930 in zlasti naraščanja zunanje nevarnosti za Slovence (»anšlus« Avstrije 1938, uničenje Češkoslovaške v dveh etapah – z Münchensko kapitulacijo zahodnih velesil pred Hitlerjevo zahtevo po Sudetih in z nasilno zasedbo ostanka Češke in Moravske marca 1939) ter za Jugoslavijo v celoti razkrajali staro politično strukturo, čemur je zadnji udarec dalo kapitulantsko obnašanje v domovini preostalega vodstva SLS že med aprilsko vojno in po njej, ki je bilo v bistvenem nasprotju z obljubami in stališči neposredno pred napadom na Jugoslavijo.

UDC: 32(091)(497.12)

GRAFENAUER, dr. Bogo: Differentiation and Distribution of Political Currents in Slovenian Political Life from 1935 to 1940

Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 7/91, pg. 810

The starting point is the analysis of election results of the free, secret elections in conditions of general and equal voting right (male population from a certain age and upward). With the exception of elections into the constituency in 1920 after great perturbations connected with the period of the First World War and the appearance of the new state (Kingdom of SCS), at which SLS won 36% of the cast votes, this party won, in two elections in Austro-Hungary (1907 and 1911) and in three elections in the parliamentary period of Yugoslavia (1923, 1925 and 1927), between 56% and 60% of the cast votes, the remainder going to the liberal and working parties. The elections of 1931 carried out in conditions of strong public pressures do not have the same evidential value.

The position in 1941 indicates a totally changed political body in which organizations united in the Liberation Front evidently represented the great majority of Slovenians in cities as well as in great parts of rural areas in the initial phase of the revolt. The author analyses processes which from the economic crisis after 1930 and above all with the increasing external danger for Slovenians (Anschluss of Austria in 1938, the destruction of Czechoslovakia in two phases – with the Munich capitulation of western superpowers in the face of Hitler's demands regarding Sudets and with the violent occupation of the remainder of Czechia and Moravia in March of 1939) and for Yugoslavia as a whole disintegrated the old political structure, the last stab being the capitulant behaviour of the rest of the leadership of SLS in homeland already during the April war and after it, which was in a qualitative opposition with the promises and attitudes immediately before the attack on Yugoslavia.

contents

ARTICLES, DISCUSSIONS

IVAN RIBNIKAR: Turnabout in the Economic System or What to DO (to Survive)	731
FRANJO ŠTIBLAR: External Indebtedness Of Yugoslavia And Its Federal Units	745
VLADIMIR BRACO-MUŠIČ: New Characteristics of Urbanistic Politics	759
MİŞO JEZERNIK: The Greying of Postindustrial Society	773
MARKO KERŠEVAN: Religion And Church In The Process of Disintegration Of The Socialist System	784
THOMAS LUCKMANN: Language And Personal Identity	796

CURRENT INTERVIEW

JOŽE MENCINGER: Economic Policy And Economic System	804
---	-----

FROM RESEARCH

BOGO GRAFENAUER: Differentiation And Distribution Of Political Currents in Slovenian Political Life (From 1935–1940)	810
SRĐAN VRCAN: The Controversial Pope	818
ALOJZIJA ŽIDAN: Sociology In The Context of School Reform	828
DANICA FINK-HAFNER: Research Of Political Innovation	835
MOJCA PEŠEC-VENGUST: Mass Phenomena In Sociopsychological Research	842

NATIONAL SECURITY OF SLOVENIA

Introductory Remark	851
LJUBICA JELUŠIČ: The Willingness Of The Population To Defend Their Homeland	851
ANTON GRIZOLD: National Security Of Slovenia	859
MARJAN MALEŠIČ: Civil Defence	864

VIEWS, COMMENTARIES, NOTES

JANEZ ŠMIDOVNIK: Local Self-Management, Centralization and Regionalism	872
SAVIN JOGAN: Dilemmas Of Local Self-Management And The New Slovenian Constitution	879
VLADIMIR KAVČIČ: Origin And Sources Of Some Ideas	884
MARKO KOS: Priority Of Conflict And Process	889
MIRJANA ULE: Psychology and The Postmodern Subject	893
FRANC PEDIČEK: Two Theorems Of Pedagogical Anthropology	897
MACA JOGAN: Self-Regulating Systems and Actors	901

FROM THE HISTORY OF FEDERALISM

ARSEN BAČIČ: What The Antifederalists Wanted (The Case Of American Constitutionality)	903
---	-----

OUR TRANSLATION

KLAUS VON BEYME: Comparative Politology and the Shift of Paradigm In Political Theory (2)	910
---	-----

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS

LJUBICA JELUŠIČ: PWPA – Professors World Peace Academy in Yugoslavia	916
ANDREJ LUKŠIČ: Report From The Slovenian Politological Society Meeting	917

PRESENTATIONS, RECENSIONS

MIJAT DAMJANOVIČ: Managerial Revolution (Boštjan Markič)	919
MURRAY EDELMAN: Constructing The Political Spectacle (Marjan Brezovšek)	921

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

924

AUTHOR'S SYNOPSIS

928

SODELAVCEM TEORIJE IN PRAKSE

V želji po grafični enotnosti oblike prispevkov in njeni skladnosti z mednarodnimi revialnimi standardi prosi uredniški odbor Teorije in prakse sodelavce, da upoštevajo naslednja navodila pri strokovnih in znanstvenih prispevkih:

1) Prispevke v dveh izvodih pošiljajte na naslov: Uredništvo Teorije in prakse, Kardeljeva ploščad 5, 61000 Ljubljana.

2) Znanstveni in tehni strokovni prispevki naj ne presegajo 15–20 strani (s 30 vrsticami na stran z dvojnimi razmakom med vrsticami); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

3) Vsak prispevek naj ima na posebnem listu naslovno stran, ki vsebuje ime in priimek avtorja, naslov prispevka, akademski in strokovni naziv ter točen naslov ustanove, kjer avtor dela.

4) Znanstveni in strokovni prispevki morajo imeti še angleški naslov; opremljeni naj bodo s povzetkom do 150 besed v slovensščini in po možnosti tudi v angleščini.

5) Vrstni red znanstvenih in strokovnih prispevkov naj bo naslednji: naslovna stran (ločeno), tekst, opombe, seznam literature v predpisani obliki.

6) Tabele naj bodo natipkane v besedilu prispevka, kamor sodijo. Sheme, diagrami, grafikoni morajo biti izdelani ločeno od besedila in vsak na posebni strani ter oštevilčeni po vrstnem redu pojavljanja v besedilu z označenimi mesti v besedilu, kamor sodijo.

7) Seznam literature uredite po abecednem redu priimkov avtorjev (pri anonimnih delih pa velja abecedni red naslova dela). PRedvidena oblika seznama:

a) Knjiga: priimek in ime avtorja, leto izdaje, naslov, kraj, založba. Primer: Smolnikar Tone (1983): Migracije, Ljubljana, Delavska enotnost.

b) Članki v reviji. Primer: Zaletel Franc, (1984): Nova sociološka paradgma. Teorija in praksa, 23(8), str. 70–86.

c) Prispevki v zbornikih: Podkrajšek Stane (1988): Neformalen dejavnosti in prostorski razvoj. jV: Kregar Peter et. al., Neformalno delo. Ljubljana, Delavska enotnost. Str. 33–82.

8) Vključevanje referenc v tekst; če gre za točno navedbo, ki vključuje tudi stran, uporabite (Torkar, 1981:63), če pa gre za splošno opozorilo na avtorja in delo (Premrl, 1985).

9) Uredništvo uporablja za prispevke anonimni recenzentski postopek (brez navajanja avtorja in institucije). Avtor prispevka lahko zahteva od uredništva, da ga seznani z vsebino splošnih in konkretnih pripomb recenzenta.

10) Zaradi tehničnih razlogov prosimo avtorje, da se izogibajo zapletenim matematičnim izrazom ali uporabi simbola v drugih črkopisih (npr. grške črke).

11) Prispevkov ne vračamo.